నెత్తు గొలిచినఁ బిడి తక్కువ మూరతో నిరువదియొక్కటి యుండవలయునని భావము "ఏకవింశత్యరత్ని రశ్వమేధస్య" యను శ్రుతి దీనికిఁ బ్రమాణము ఏకవింశతి యూపములు = ఇరువదియొక్క యూపములు, నిలిపి = నాటి ఒక్కొక్క యూపమును బారెఁడేసి మూరమున నాటవలయును. ఈ విషయమును ధర్మనిర్ణయకారుఁడు వ్రాసియున్నాఁడు. "షణ్ణవత్యంగుళం బాహుదండ మష్టోత్తరంవు వా యూపాంతరాళ తన్మాత్ర మశ్వమేధే మహాక్రతౌ" యని వారి వాక్యము.

తాత్పర్యము.

యూప స్తంభములు నాటుటకుఁ దగిన సమయము రాఁగానే మారేడు స్తంభములారు, చంద్రవారు, అవల మోదుగు స్తంభము లన్నియే నాటి వేదియొద్ద విరిగి స్తంభ మొకటి నాటి దాని కిరుప్రక్కల దేవదారుయూపము లొక టొకటి నిలిపి ఆ స్తంభముల కలంకారార్థమై బంగారు సొమ్ములు పెట్టిరి. ఇట్లు లిరువదియొకటి యూప స్తంభము లొక్కటొక్కటి బిడి తక్కువమూర కొలఁతయుండునట్లు చేసి యొక్కొక్క దానిని వస్త్రముచే నలంకరించిరి.

చంద్ర	చంద్ర	చంద్ర
బిల్వము	బిల్వము	బిల్వము
మోదుగు	మోదుగు	మోదుగు
దేవదారు	△ వేది	దేవదారు
	విరిగి	
మోదుగు	మోదుగు	మోదుగు
బిల్వము	బిల్వము	బిల్వము
చంద్ర	చంద్ర	చంద్ర

అన్నికలిసి ౨౧ స్తంభములు.

కం॥ శిల్పోక్తమార్గమున న,నల్పము సుకృతంబు సువృత్త•మష్టాస్రముగన్
గొల్పంగ మెఱుఁగు లీన,న్శిల్పు లొనర్చిరట యూప•నివహము వెలిఁగన్.౨౩

ఇందు నాటిన యూపముల నిర్మించిన విధమును జెప్పుచున్నాఁడు.

శిల్పులు = యూపనిర్మాణవిధము నెఱిఁగిన శిల్పులు, అనల్పము = గొప్పదియును, సుకృతము = ఎచ్చుతగ్గులు లేక చేయఁబడినది, సువృత్తము=తొఱ్ఱ వంకర మొదలగు లోపములులేనిది, అష్టాస్రము = ఎనిమిది మూలలు గలది. రెండవ పాదమున సఙ్ సమాసము.

తా త్ప ర్య ము.

కల్పమునఁ జెప్పినప్రకారము చిన్నవిశాక చక్కఁగాఁ దీర్పఁబడి గట్టి వై యెనిమిదిపక్షములుగాఁ దీర్పఁబడి మెఱుఁగులు దేఱునట్లు నునుపుగా శిల్పులు సిద్ధముచేయుటచే యూపములు శోభావంతములై యుండెను.

కం॥ లిప్తవరచందనం బై, ప్రాప్తాంబరపుష్పకాంచ•నాలంకృత మై
దీప్తిం గనె యూపవితతి, స ప్తర్షులు మింట వెలుఁగు•చందం బమరన్. ౨౮

యూపములవర్ణన :— లిప్త = పూయఁబడిన, వరచందనంబై = శ్రేష్ఠమైన గంధముకలదై, ప్రాప్త = పొందఁబడిన, అంబర, పుష్ప, కాంచన = వస్త్రములు, పూలు, బంగారురేకులుకలది కనుకనే, అలంకృతమై = అలంకరింపఁబడినదై. విశేషణోభయపదకర్మధారయ సమాసము. మింటన్ = ఆకాశమున, సప్తర్షులదృష్టాంతము సంఖ్యకుఁ గాదు, ప్రకాశమునకు మాత్రమే. ఏడింటి కేడింటికై నను గాంతి సంఖ్యలకు దృష్టాంతము కావచ్చును.

తా త్ప ర్య ము.

చందనము పూసి వస్త్రాభరణములచే నలంకరించి యుండుటచే యూపస్తంభము లాకాశమున సప్తర్షులవలెఁ బ్రకాశించెను.

సీ॥ శాస్త్రోక్తపరిమితి•నవ్వరై నయిట్టికల్, గొని శుల్బ మనుపని•గుశలులైన
బ్రాహ్మణుల్ వేదిని•బాగుగఁ దీర్పఁగ, నది గరుడాకృతి•హైమపక్ష
యుక్తమై త్రిగుణమై•యొప్పి యష్టాదశా,త్మకమయి రాజిల్లె•మతినియుక్త
పశువులఁ బాములఁ • బక్షుల విధిరీతి, నయ్యయి వేల్పుల•నాత్మ నిలిపి

తే॥ వాజి జలచరములఁ గట్టి•వైదిక రపుడు, యూపములకును నచ్చటి•యూపములకుఁ
బశువులను మూఁడునూర్లను బార్థివేంద్రు. నశ్వరత్నంబుఁగట్టిరా•యవనిసురులు.
౨౯

యూపముల నాటుటకుముందు చేయవలసిన చయన మనుక్రియను జెప్పుచున్నాఁడు.

శుల్బము = యజ్ఞములోని కార్యము - ప్రకృతము చయన మని యర్థము. శుల్బము = ఒంటిపేటత్రాడు - గోడపెట్టువారు దాని పరికొలఁత చూచుకొనుట కుంచుకొన్నత్రాడు - దాని సహాయ్యమునఁ జేయఁబడుకార్యముకూడ నిట శుల్బ మని చెప్పఁబడుచున్నది. శుల్బము = వేదినిగట్టుట, దానియందుఁ గుశలులు=నేర్పరులు, బ్రాహ్మణులు = ఋత్విక్కులు, శాస్త్రోక్తపరిమితిన్ = శాస్త్రమునఁ జెప్పఁబడిన కొలఁతలో, 'పాదమాత్రోర్ధ్వమాత్రోఽరుకమాత్ర బుజరేఖా దక్షిణావృతా సవ్యావృతా స్వాలిఖితాశ్చ' యని యిటికలకొలఁతకు శాస్త్రము,

వేదిని = అగ్నికి నాధారమగు తిన్నెను, అది = ఆవేది, గరుడ + ఆకృతిన్ = ఱెక్కలు తోఁకను చాఁచి తూర్పుముఖమై భూమిని జూచుచు నాకాశమునను్న గరుత్మంతుని యాకారమువంటి యాకారముకలది. "శ్యేనచితంచిన్వీత" యను శ్రుతియందు శ్యేనశబ్దమునకు గరుడుఁ డని యర్థము. హైమపక్షయుక్తమై = (గరుడుఁడు బంగారుచాయగలవాఁడు గనుక హేమాంగుఁ డనియుఁ బేరుగలది. 'హేమాంగా తార్క్ష్యవేధసౌ.' .... నానా॥ర. కావున.) బంగారుఱెక్కలతోఁ గూడి నదై, అనఁగా ఱెక్కలస్థానమందు బంగారునాణెములు చల్లియున్నారని భావము. "సహస్రంతు హిరణ్యశకలైః ప్రతిదిశమగ్నింప్రోక్షతి" యని ప్రమాణము. త్రిగుణమై = దర్శపౌర్ణమాసులలోని వేదికన్నను మూఁడింతలు వైశాల్యముకలదై. "షట్పైతరో భవంతి" యను శ్రుతియందు ఆఱుప్రస్తారములకొలఁతి ప్రకృతియంగమున కని చెప్పఁబడినది. అశ్వమేధమునందలి వేదికి ఆకొలఁతను మూఁడింత లెక్కవచేసి పదు నెనిమిది ప్రస్తారముల కొలఁతగా నెఱుఁగునది. అష్టాదశాత్మకమయి = పదునెనిమిది ప్రస్తారములుకలదై, త్రిగుణమై యనుపదముచేతనే వేదికొలఁత పదునెనిమిది ప్రస్తారము లని యేర్పడఁగా మఱల అష్టాదశాత్మకమై యనుట యేలయనఁగా:— 'పంచ చితయో భవంతి' యని తైత్తిరీయశ్రుతివాక్య మొకటియున్నది. దానివలనఁ బ్రకృతివేదికి కొలఁతి యయిదుప్రస్తారము లని యేర్పడును తదనుసారముగాఁద్రిగుణ మైనచో నశ్వమేధవేదికిఁ బదు నేను ప్రస్తారములే కొలఁత యని యేర్పడును. కావున నట్టిభ్రమ నివారించి వాజసనేయకశ్రుతియందున్నట్లు ప్రకృతవేదికొలఁత తీసుకొని దానిని మూఁడింత లెక్కవచేసికొని పదునెనిమిది ప్రస్తారములు అశ్వమేధవేదికి కొలఁతగా నెఱుంగునది యని తెలుపుటకై యష్టాదశాత్మక మని చెప్పఁబడెను. ఇఁకఁ బశువుల నాయూపములకుఁ గట్టుట చెప్పఁబడును. నియుక్తపశువులన్ = శాస్త్రము నందు విధించిన పశువులను, కట్టుటకు సాధ్యముగానివానిని పంజరములతో నుంప వలయును, అయ్యయివేల్పులన్ = ఆ యా పశువులకు దేవతలుగాఁ జెప్పఁబడిన యింద్రాదులను, 'ఇంద్రాయరాజ్ఞే సూకరః; వరుణాయరాజ్ఞేకృష్ణ' యిత్యాది శాస్త్రము లిందనుసంధింపవలయును. నిలిపి = ధ్యానించి, యూపములకుఁగట్టివైచి రని యాకర్షించుకొనునది. గ్రామ్యపశువులను యూపములకునుఆరణ్యపశువులను ఆరో కములకును గట్టి రని యర్థము.'యూపేషుగ్రామ్యాన్ పశూన్ నియుంజతి, ఆరోకేషు ఆరణ్యాన్ ధారయంతి'యను శ్రుతిప్రమాణము.'పర్యగ్నికృతానారణ్యా నుత్సృజంత్య హింసాయా' యని శ్రుతి చెప్పినట్లు అరణ్యపశువుల నగ్నికిఁ బ్రదక్షిణము చేయించి వదలి గ్రామ్య పశువులను హింసాస్థానమున గట్టి రనుచున్నాఁడు. వాజిన్ = అశ్వమేధమునకు సంబంధించిన గుఱ్ఱమును, జలచరములన్ = తాఁబేలు మొదలగు

నీటిజంతువులను, శాస్త్రమందుఁ జెప్పఁబడిన యితరగ్రామ్యపశువులుకూడ నిటఁ దాత్పర్యమే. అపుడు పశుహింసాశాలమందు. యూపములకుఁ గట్టిన పశువుల సంఖ్యను జెప్పుచున్నాఁడు. పశువుల మూఁడునూర్లను–ఈసంఖ్య ప్రధాన పశువులకు మాత్రమే – అప్రధానపశువు లనేకములు. 'అశ్వమేధపశుసంఖ్యాతు పంచశత మేకోనవింశతి శ్రుతి' యని పశువుల గుఱించిన భాస్కరవాక్యము. అశ్వరత్న మను ప్రసవ్యారస్యముచేత ఆ గుఱ్ఱమునకు ననేకరత్నాభరణములను గూడ నుంచి రని యేర్పడుచున్నది. ఇటఁ బశుహింపచేసి రనియు నెఱుఁగవలయును.

"The Aswamedha and Purushamedha (man-sacrifice) celebrated in the manner directed by this Veda Sukla Yajurveda) are not really sacrifices of horses and men. In tne first; 609 animals of various prescribed kinds' domestic and wild, including birds, fish and reptiles are made fast, the tame ones to 21 posts and the Wild ones in the intervals between the pillars, and after certain prayers have been recited, the victims are let loose without injury This made of performing the Aswamedha and Purushamedha as emblematic ceremonies and not as real sacrifices, is taught in this veda and the Samhita and Brahmana. The horse, which is the subject of the religious ceremony called Aswamedha is also avowedly an emblem of Viraj or the primeval and universal manifested being.

—Colebrooke's Miscellaneous Essays. Vol I.

దీనివలన నీజీవజంతువులేవియుఁ జంపఁబడలేదని తెలియవచ్చెడిని.

తాత్పర్యము.

శాస్త్రమందుఁ జెప్పఁబడిన కొలఁతగల యిటికరాలు తీసికొని శల్బ మను కార్యమందు నేర్పరులైన బ్రాహ్మణులు వేదిని గట్టఁగా నది గరుడుని యాకారము బంగారుఱెక్కలు గలదై మూఁడంతలై పదునెనిమిది ప్రస్తారములు గలిగి ప్రకాశించెను. అవల శాస్త్రమందుఁ జెప్పినప్రకారముగ పశువులను బక్షులను నాయా దేవతల ధ్యానించుచు గుఱ్ఱమును జలజంతువులను మూఁడువందలుగట్టిరి.

సీ॥ అంతటఁ గౌసల్య • హయమును సేవించి, మునసి కృపాణముల్ • మూఁటఁ జీల్చి
యొక్కరే యెల్లను • మక్కువ శయనించె, నావాజితోడ్త ధ • ర్మాభిలాష
బ్రహ్మను హోతకుఁ • బదపడి నధ్వర్యు, నకును నుద్గాతకు • నరవిభుండు
మహిషి వావాతను • మఱియుఁ బాలాకలిఁ, బరివృత్తి నొసంగె • సర్వ్వనముగ
ఆ॥ నంత వాజివపను • నగ్నిలో వేల్వ సం, పన్న ఋత్విజుండు • పాప మణఁగఁ
బార్థివుండు లద్వ • పాధూమగంధంబు, మూరుకొనియెఁ గాల • మునను సవిధి. ౪౨౬

ఇఁకఁ జచ్చిన గుఱ్ఱమునకుఁ జేయు నుపచారములఁ జెప్పుచున్నాఁడు.

కౌసల్య = పట్టపురాణి, సేవించి = ప్రదక్షిణాదులచేఁ గొలిచి, కృపాణముల్ మూఁటను = మూఁడు బంగారు సూదులచేత, ఛిల్చి = కొట్లుపడఁ జేసి, కౌసల్య యను పదము తక్కిన భార్యలను సూచించును. సౌవర్ణీభి స్సూచీభిః పత్న్యోఽశ్వస్యాసి పథాన్కల్పయంతి, ప్రాక్క్రోడా త్ప్రత్యాంచీభి' యని సూత్రము. పట్టపురాణి చేయవలసిన కార్యాంతరమును జెప్పుచున్నాఁడు. ధర్మాభిలాషన్=పుణ్యముకలుగునను కోరికతో, మక్కువన్ = ప్రేమతో - చచ్చిన గుఱ్ఱముకదా యని యసహ్యపడక, అవాజిరొద్దన్ = ఆచచ్చిన గుఱ్ఱము సమీపమున, వాజి = వేగము గలది. అప్పుడు ఋత్విక్కుల కిచ్చు దక్షిణను జెప్పుచున్నాఁడు.

నరవిభుండు=దశరథుఁడు. బ్రహ్మ, హోత, అధ్వర్యుఁడు, ఉద్గాత యీనలుపురు ప్రధాన ఋత్విక్కులకు, మహిషిని, వావాత పాలాకలి, పరివృత్తి యను తన భార్యలను, స్పర్శనంబుగ=దానంబుగ, 'అంబే అంబా ల్యంబికే ఇతిపత్న్యే ముదానయతి' శ్రుతి. ఉదానయతి = చేతితోఁ బట్టుకొనుచున్నాఁడు, అని భాస్కరుఁడు 'మహిషీం బ్రహ్మణే దదాతి. వావాతాం హోత్రే, పరివృత్తిముద్గాత్రే, పాలాకలీమధ్వర్యవే' యని సూత్రము. పిదప ఋత్విక్కులకు ధనమిచ్చి భార్యలను రాజు తీసికోవలయును. మహిషీ = పట్టపురాణి, పరివృత్తి = ఉపేక్షింపఁబడిన రాజభార్య, వావాత = సౌఖ్యార్థమై యుంచుకొన్నది. వేశ్య యని కొందఱు. రాజునకుఁ బాత్ర యొసంగునది పాలాకలి, క్షత్రియజాతిభార్య మహిషియని, వైశ్యజాతిభార్య వావాతయని, శూద్రజాతిభార్య పరివృత్తి యని కొందఱిమతము.

"కృతాభిషేకా మహిషీ పరివృత్తి రుపేక్షితా, వావాతా భోగినీ పాత్ర ప్రదా పాలాకలీ మతా" యని వైజయంతి.

ఇఁక వపాహోమమును జెప్పుచున్నాఁడు.

సంపన్న=చాతుర్యముగల, వాజివపను = గుఱ్ఱము హృదయమాంసమే యిచ్చట వపగాఁ జెప్పఁబడెను. వప=సన్నని చర్మపుఁబొర. ఇది గుఱ్ఱముల కుండదు. కావున తేజని యను గుఱ్ఱపు హృదయమాంసము నిచ్చట గ్రహింపవలెను. దీనిని కొందఱు చంద్రమందురు. 'నాశ్వస్య వపా విద్యతే' యని సూత్రము. 'నాన్యేషాం పశూనాం తేజన్యా అవద్యంతి అవద్యంత్యశ్వస్య' యనిశ్రుతి. వేల్వన్ హోమముచేయఁగా,వపాపాక మిచ్చటఁ జెప్పకున్నను నదిలేక హోమము జరుగదుగనుక హోమమునకుముందే వపాపాకమయినట్లు తెలియంగునది. పార్థివుండు=దశరథుఁడు, సకాలమునన్= సరియైన కాలమందు. వపాహోమకాలమందు,సవిధిగన్=శాస్త్రప్రకారముగ, తత్ ....గంధంబు

ఆవపాహోమమునఁ గలిగిన పొగలోని వాసనను, మూరుకొనెన్ = వాసనచూచెను పాపము=దశరథుని సంతానవిఘ్నకారియైన పాపము. వానప్రస్థ బాలకవధ.

తా త్ప ర్య ము.

అవలఁ గౌసల్య హయమునకుఁ బ్రదక్షిణనమస్కారాదులఁ జేసి మూఁడు బంగారు సూదులతో కొల్లనేను. ఒక రాత్రియంతయును ధర్మమందలి కోరికచే నాగుఱ్ఱము సమీపమునఁ బండుకొనెను. అవల దశరథుఁడు బ్రహ్మకు-హోతకు – నధ్వర్యునకు – నుద్గాతకు మహిషిని వావాతను పాలాకలిని బరివృత్తిని దానముగా నిచ్చెను. అంతట ఋత్విజుఁడు వపను మంత్రయుక్తముగ నగ్నిలో హోమముచేయఁగా దశరథుఁడు శాస్త్రమునఁ జెప్పినరీతి తగిన సమయమున దానిని వాసనచూచెను. వపాధూమ వాసన పాపహరమని భారతంబునను జెప్పఁబడినది. "తం వపాధూమగంధంతు, ధర్మ రాజస్సహానుజైః । ఉపజిఘ్ర ద్యథాశాస్త్రం సర్వపాపాపహం తదా."

ఆ॥ హయవరంబుసంగ•మంగంబుఁ గైకొని, పదియు నార్గురైన•బ్రాహ్మణోత్త
మలు సమంత్రకముగ•బూనివేల్చిరి వహ్ని,యందు శాస్త్రయుక్త•మైనసరణి. ౩౬

ఇట్లు వపాహోమమును జెప్పి యిఁక నంగహోమముఁ జెప్పుచున్నాఁడు. అంగ మంగంబు = ఒక్కయంగమైనవిమ్మట మఱియొక యంగము. వీప్సయందు ద్విరుక్తి. సర్వము హోమమైనది మిగతలేదు. కావున నిందు శేషభక్షణ మనునది లేదు. సమంత్రకము = మంత్రములతోఁ గూడునట్టి, శాస్త్రయుక్తము = శాస్త్రమున విధించిన, అంగహోమమునకుఁ బ్రత్యేకఫలము గలదు. అంగే అంగేవై పురుషస్య పాప్మోపశ్లిష్టః, అంగాదంగాదే వైనం పాప్మన స్తేనముంచతి' యని శ్రుతి.

తా త్ప ర్య ము.

పదునాఱుమంది బ్రాహ్మణులు గుఱ్ఱము నొక్కొక్కయంగమునే తీసికొని మంత్ర వంతముగ నగ్నిలో హోమముచేసిరి.

తే॥ అన్య మగునధ్వరంబుల•హవిసుఁ బ్లక్ష, శాఖచే సంస్కరింత్రశ్వ•సవమునందు
వైతసంబున నుంపఁగ•వలయుఁ గాన నట్ల యొనరించె నాఋత్వి•గాళియపుడు. ౩౭

వపాపాకము చేసినవిధము చెప్పుచున్నాఁడు. అన్యమగు నధ్వరంబులన్ = ఇతర యజ్ఞములందు, యజ్ఞపశువులయొక్క, హవిస్సు = వపను, ప్లక్షశాఖచే = రావి కొమ్మయందుంచి. సంస్కరింత్రు = పాకముచేయుదురు. అశ్వసవమునందు =

అశ్వమేధయాగమునందు, అందలి పశువులయొక్క, హవిస్సు - అనుపద మధ్యాహారము. నైతసంబునన్ = ప్రబ్బలిశాఖయందు, ఉంపంగన్ = పాకమునిమిత్తమై యుంచుట, 'ప్లక్షస్య శాఖాయా మన్యేషాం పశూనా మవద్యంతి, వేతసశాఖాయా మశ్వస్య' యనిశ్రుతి.

తాత్పర్యము.

ఇతరయజ్ఞములందు హవిస్సును రావిసమిధలతోఁ బాకము చేయుదురు. ఈ యశ్వమేధమందు ప్రబ్బలిసమిధలతోఁ బాకము చేయవలెను. కావున నట్లే చేసిరి.

సీ॥ యజ్ఞవిధానంబు•నందు బ్రాహ్మణముల, దినములు మూఁడు వా•కొనఁగఁబడియె
హయమేధవిధియందు•నందుఁ జతుష్టోమ, మనఁబడు దొలుతటి•దినము, రెండ
వదిన ముక్థ్యం బయ్యె•వలనొప్ప మూఁడవ, దిన మతిరాత్రంబు•ననెడిపేర
శాస్త్రదృష్టం బగు•సకలేతరక్రియా,పాళిఁ దీర్చెను ఋత్వి•గాళి యంత
తే॥ సమలరీతి జ్యోతిష్టోమ•యజ్ఞ మాయు, రధ్వరంబును నతిరాత్ర•యజ్ఞయుగము
నవల నభిజిత్తు విశ్వజి•దధ్వరంబు,గ్రాలఁ జేసెనప్తోర్యామ•క్రతువరంబు. ౪౩

అశ్వమేధయజ్ఞదినములసంఖ్యను జెప్పుచున్నాఁడు. హయమేధవిధియందు=అశ్వమేధయాగకార్యమున, దినములు మూఁడు అని. యజ్ఞవిధానంబునందు=యజ్ఞమును విధించు కల్పసూత్రమునందును, బ్రాహ్మణములను = ఆ సూత్రములకు మూలకారణములగు బ్రాహ్మణములను శ్రుతులయందును, వాకొనఁబడియెన్=చెప్పఁబడెను. అశ్వమేధదినము లనేకములయ్యును బ్రధానదినములు మూఁడు, ఆదినములఁ జెప్పుచున్నాఁడు - అందున్ = ఆమూఁటిలో, తొలుతటి = మొదటి. చతుష్టోమము = అగ్నిష్టోమ మను యజ్ఞము, అది యీ దినమున ననుష్ఠింపఁబడును గావున దీనికి జతుష్టోమ మని పేరు. ఉక్థ్యము = ఉక్థ్య మను కార్యము లిరువదియొక్కటిగల జ్యోతిష్టోమము, రెండవదినమున నుక్థ్యము చేయఁబడుటచే నాదినమునకు నుక్థ్యమని పేరు. అతిరాత్రము = సర్వస్తోమ మను యాగము, అది మూఁడవదినమునఁ జేయఁబడును గావున నాదిన మతిరాత్ర మనఁబడును.

ఇట్లశ్వమేధము మూఁడుదినములలో ముందు చెప్పిన మూఁడుక్రతువులే కాక 'అధిక స్యాధికం ఫల'మ్మను న్యాయమునుబట్టి శాస్త్రాంతరముఁ జెప్పిన వేర్వేఱు క్రతువులను గూడ రాజు తరువాత దినములలో జరిపినట్లు చెప్పుచున్నాఁడు శాస్త్రదృష్టంబు = ఇతరశాస్త్రములఁ జూడఁబడిన, పాళిన్ = సమూహమును, వేఱు క్రతువు లేవనఁగా, అతిరాత్రయజ్ఞయుగము = ఒక యతిరాత్రమునే రెండుసార్లు

చేసి రని భావము, ఈ యాజ్ఞక్రతువులను బూర్వము చెప్పిన మూఁడు దినములయిన తరువాత దినములలో దశరథుఁడు చేయించె నని భావము. వేదినిగట్టుట, యూపముల నాటుట. పశుబంధనము, వపాహోమము, చతుష్టోమాదిక్రతువులు అని క్రమ మెఱుఁగవలయును.

తాత్పర్యము.

బ్రాహ్మణములందు నశ్వమేధము మూఁడు దినములు చేయవలెనని చెప్పఁబడెను. అందు మొదటి దినమునఁ జతుష్టోమము రెండవదిన ముక్థ్యము మూఁడవదినమతిరాత్ర మనఁబడును. ఇవిగాక జరుగవలసిన శాస్త్రోక్తకార్యములు జ్యోతిష్టోమము ఆయుర ధ్వరము అతిరాత్రము అభిజిత్తు విశ్వజిత్తు నప్తోర్యామము వీనినిగూడ ఋత్విజులు సలిపిరి.

సీ॥ ప్రాచి హోతకు నిచ్చి • పశ్చిమం బధ్వర్యు, నకు బ్రహ్మకును దక్షి • ణంపుదిశయు
నుత్తరదిశయెల్ల • నుద్గాతకు నొసంగి, స్పర్శనంబుగ వంశ • వర్ధనుండు
హయమేధ మంతయు • సాంతంబుఁగావించి, శాస్త్రచోదితమైన • సరణివెలయ
సర్వసర్వంపహో • చక్ర మీరీతిని, ఋత్విజులకు దాన • మిచ్చియున్న

తే॥ యనఘు నిర్మలచిత్తుని • నవనినాథుఁ, గాంచి ఋత్విజులెల్ల ని • ష్కాములైన
సంయములమేడఁబూడమిజం • జాటమేడ, రోగమేయూరుభోగమే • యూరుచెపుమ.

ఇఁక ఋత్విక్కులకు దక్షిణాదానమును జెప్పుచున్నాఁడు. ౪౩౦

వంశవర్ధనుండు = ఇక్ష్వాకువంశమును వృద్ధిచేయు దశరథుఁడు, ఇంతటి దక్షిణ నిచ్చుటకు నిక్ష్వాకువంశమునఁ బుట్టిన యితనికే తగుననియు నిప్పటి కీయనకు వంశ వర్ధనత్వము లభించిన దనియు భావము. ప్రాచి = తూర్పుదిక్కు భూమిని, తక్కిన చోట్ల నిట్లెఱుఁగునది. స్పర్శనముగ = దానముగ, సాంతంబు = సంపూర్తిగ, శాస్త్రచోదితమైనసరణి = శాస్త్రమునవిధింపఁబడినమార్గముగ, 'ప్రతిదిశం దక్షిణాం దదాతి, ప్రాచీదిక్హోతు ర్దక్షిణా బ్రహ్మణః ప్రతీ చ్యధ్వర్యో రుదీ చ్యుద్గాతు' వను సూత్ర మంత దక్షిణనిచ్చుటకుఁ బ్రమాణము. 'మహాపృథివీ నదేయా' యను శాస్త్రము సర్వపృథివీదానమును నిషేధించినను దానవిషయమున విధియు నున్నది. కావున నీశాస్త్రము వైకల్పిక మని యేర్పడెను. సర్వంపహో+చక్రము = భూమండ లము. నిర్మలచిత్తున్=ఇంత యియ్యవలసివచ్చెనే యున్న దుఃఖములేని మనస్సుగల వానిని, నిష్కాములము = సంసారసౌఖ్యమున నపేక్షలేనివారము, సంయములము = యోగులము, జంజాటము = తగులము, ఉపద్రవము, భోగము = సౌఖ్యము, అలం కారము విషమము, సమానముకాని వస్తువులవర్ణనము విషమము. సీసమున మూఁడవ పాదము మొదటిదళమున నుభయయతి.

తా త్ప ర్య ము.

ఇట్లు యజ్ఞము సాంతము గాఁగా హోతకుఁ దూర్పుదిశనుగల రాజ్యము, పశ్చిమ మధ్వర్యునకు, బ్రహ్మకు దక్షిణము, ఉత్తరదిశ నుద్గాతకు దానముగ నిక్ష్వాకుకులవర్ధనుండగు దశరథుఁడు దానమిచ్చెను. ఇట్లు యజ్ఞము పూర్తిచేసి తనకుఁ గల రాజ్యమంతయు ఋత్విజులకునిర్మల మనస్సుతో దానమీయఁగా ఋత్విజు లాయనను జూచి నిష్కాములమైన ఋషులము మాకు రాజ్యమేల? యోగమునకు భోగమునకు నెక్కడి సంబంధము?

ఉ॥ ఒల్లము ధారణీశ్వర! ప్ర•యోజన మేదినమేదినీస్థలం
బెల్లను నీవ కైకొనుచు• నేలుచు నుండుము, దానిమాఱుగాఁ
బెల్లుగ గోవు లేని మణి•బృందముఁ బైఁడి నొకించు కేని రం
జిల్లుడు మిమ్ము చాలుఁ, దమి•సేయము ధారిణిఁ జేరెఁడంతయున్. ౪౩౧

ధారణీశ్వర = రాజా! కాఁబట్టి నీవే యీ భూమి నేలఁదగినవాఁడవు. నీది నీవే తీసికో, ప్రయోజనము + ఏదిన = ఉపయోగములేని, మా కని - అధ్యాహారము. మేదినీస్థలము = భూప్రదేశము - ఇచ్చినది మరలఁ బుచ్చుకొనిన దత్తాపహారము కాదా యనిన సమాధానము చెప్పుచున్నారు. దానికి మాఱుగా = ఆభూమికి వెలగా, ఇంతభూమి కెంత వెల యనిన నది యిమ్మువారి యక్కఱ యిష్టము కొలఁది గాన నీ శక్తికొలఁది. ఒకించుకేని=కొంచెమైనను, పెల్లు = అధికము, బృందము = సమూహము, రంజిల్లుడుము=సంతోషింతుము. తమిసేయము=కోరికపడము.

తా త్ప ర్య ము.

కావున రాజా! యింతదేశము మాకేల? వలదు. ఈ ప్రయోజనము మాలిన భూమిని బెట్టుకొని మే మేమి సేయఁగలవారము? ఇదంతయు నీవే కైకొని యేలుచుండుము. దీనిమాఱు గోవులో రత్నములో బంగారో కొంచెమైన నిమ్ము. చాలును భూమి చేరెఁడయినను మాకు వలదు.

మ॥ అనుచున్ విప్రులు పల్క భూమిపతి య•ట్లేఁగాక యం చీయ నా
లను వేవేల్ పదికోట్లస్వర్ణములు నా•ల్గంతల్గ రూప్యంబులుం
గొని యా ఋత్విజు లెల్ల రెల్లధనముం•గొంపోయి యర్పింపఁ జ
య్యన భాగించిరి యవ్వసిష్ఠుఁడును శాం•తాత్ముఁడౌ భాగముల్. ౪౩౨

వేవేలు = వేయివేలు-పదిలక్షలు, ఆలను = ఆవులను, స్వర్ణము = బంగారు, నాల్గంతల్ = నలుబదికోట్లు, పదునాల్గుకోట్లని కొందఱు - సంయముల కింత ధనమేల యన వారు యజ్ఞములు చేయుటకు. రూప్యము = వెండి, 'తస్మాద్రజతఁగం

హిరణ్య మదక్షిణ్య' మ్మని శ్రుతి - వెండి, బంగారు దానము నిషేధించియున్నది కావున నిది దానముగాదనియు నిచ్చినభూమికి బదులనియు గ్రహింపనగు. ఎల్ల ధనమున్=దక్షిణముగా నిచ్చినదానిని. అర్పింపన్=భాగించి యిచ్చుటకు.

తాత్పర్యము.

అని బ్రాహ్మణులు చెప్పఁగా సరి యని యంగీకరించి దశరథుఁడు వారికి వెయ్యివేల యావులను, పదికోట్లస్వర్ణములను; దాని నాలుగంతలు వెండినాణెములను నీయఁగా ఋత్విజులు గ్రహించి ధనమంతయుఁ గైకొనిపోయి వశిష్ఠ ఋశ్యశృంగులయొద్ద నీయఁగా వారివారికి రావలసిన భాగములప్రకార మాధనమును వారికిఁబంచియిచ్చిరి.

ఆ॥ వారు వారివారి • భాగంబు లన్నియుఁ బాడి దప్పకుండఁ • బంచి పెట్ట
వారు గొని నృపాల • వరుఁగాంచి సంప్రీతిఁ, జెందినార మనుచుఁ • జెప్పిరంత. ౪౩౩

పాడి = క్రమము. 'యావదధ్వర్యవే దదాతి, తదర్థం ప్రతి ప్రస్థాత్రే. తృతీయం నేష్ట్రే, చతుర్థ మున్నేత్రే'యను శ్రుతిప్రకారము.

తాత్పర్యము.

ఈప్రకార మెవ్వ రెవ్వరి కెంతెంత రావలయునో యంతధనము వారికి వారికి వా రిరువురు పంచిపెట్టఁగాఁ గైకొని రాజుతో, రాజా! తృప్తిపడితిమి, సంతోషించితిమి, పోయి వచ్చెద మని చెప్పి పోయిరి.

ఉ॥ జన్నముఁ జూడ వచ్చినప్ర • జల్ గనుసంతసమంద జాళువా
సన్ననిచేలము ల్మణులు • సాలులు స్వర్ణము లగ్గలంబుగా
నెన్నఁగ రానికోటులను • నిచ్చెను, కేతికడెంబు లర్థి ని
చ్చె న్నిఱుపేదపాఱునకుఁ • జేరి తనుం గొనియాడ నాతఁడున్. ౪౩౪

జాళువా.... చేలముల్ = బంగరు సరిగగల సన్నినవస్త్రములను, సాలులు = సాలువలు, అగ్గలము = అధికము, నిఱుపేద = మిక్కిలిబీద, కడెంబులు = కడియములు - ఉన్నదంతయు నీయఁగా మిగిలిన తనమీఁది సొమ్ములందు.

తాత్పర్యము.

యజ్ఞము చూడవచ్చిన లోకులు సంతసించునట్లు బంగారు దువ్వలువలు, రత్నములు, సాలువలు, బంగారునాణెములు లెక్కలేకుండ దానము చేసెను తుదకు నిఱుపేదబ్రాహ్మణుఁ డడుగఁగా దన చేతికడియముల నిచ్చెను.

ఉ॥ ఈవుల నెల్లవారలను • నీవిధి మిక్కిలి దన్పి భక్తి సం
భావనఁ జేరి కేల్మొగిచి • పజ్జన నిల్చినఁ జూచి యమ్మహా
పావను భూమిదేవత ల • పారదయామతిఁ జొక్కి రీతులన్
దీవన లిచ్చిరం ధరణి • తేజుఁడు హృష్టమనోంబుజాతుఁడై. ౪౩౫

తన్పి=తృప్తిపఱిచి, భక్తిసంభావనన్=భక్తితోఁగూడిన గౌరవబుద్ధితో, మహాపావనున్=మిక్కిలి పవిత్రుఁడైన దశరథుని, భూమిదేవతలు=బ్రాహ్మణులు, తరణి తేజుఁడు=సూర్యునివంటి కాంతిగలవాఁడు-దశరథుఁడు, మహాపావనుఁడనఁగా=యజ్ఞముచే నిష్టప్రాప్తికి విరోధులైన ప్రతిబంధములనుండి విముక్తుఁడైనవాఁడని భావము.

తాత్పర్యము.

ఈప్రకారము దానముచే నందఱను సంతోషపఱిచి భక్తిగౌరవములచేఁ జేతులు జోడించి తమయెదుట నిలిచిన మిక్కిలిపవిత్రుఁడైన రాజును నిండారుదయతో బ్రాహ్మణులు దీవించిరి. దశరథుఁడును మిగుల సంతసించెను.

కం॥ అనితరధరణీపసులభం బనుత్తమము సర్వపాప • హారమున్ స్వర్గ్యం
బును సవముఁ దీర్చి యలరుచు, నినకులుఁ డాదటను ఋశ్య • శృంగుం బలికెన్. ౪౩౬

అని....లభంబు = ఇతరరాజులకు సులభముగానిది, అనుత్తమము = దీనికంటె నుత్తమమైనది వేఱొకటిలేనిది. సర్వ....హారమున్ = పుత్రులు పుట్టుటకు విఘ్నకారణములుగ నుండు పాపముల నన్నిటిని బోఁగొట్టునది. స్వర్గ్యంబు=పుత్రులఁ గలిగించి తన్మూలమున స్వర్గంబును గలిగించునది, సవము = అశ్వమేధము, ఆదటన్ = ప్రేమతో.

తాత్పర్యము.

ఇతరరాజులకు సులభముకానిదియు, మిగుల శ్రేష్ఠమైనదియు సర్వపాపములు హరించునదియు స్వర్గప్రాప్తి కలిగించునదియు నగుయజ్ఞము నెఱవేర్చిసంతోషించుచుఁ బ్రీతితో దశరథుఁడు ఋశ్యశృంగునితో నిట్లనియె.

కం॥ కులవర్ధను లగుతనయులు గలుగఁ బ్రసాదింప నీ వ • కా కెవ్వరు యో
గ్యులు నన్ను ధరణి ధన్యునిఁ, జలుపఁగదే యనినఁ బ్రాజ్ఞ • సత్తముఁ డనియెన్. ౪౩౭

ఇట్లు దశరథుఁడు పుత్రోత్పత్తికి ప్రతిబంధకమగు సకలపాపముల నశింపఁ జేయు భగవదంగభూతసకలదేవతారాధనరూప మగు నశ్వమేధమును జేసి సాక్షాద్భగవదారాధనమై పుత్రోత్పత్తికి హేతు వగు యజ్ఞమును జేయింప సుమంత్రుని

వాక్యానుసారము ఋశ్యశృంగుని బ్రార్థించుచున్నాఁడు. అంధులైన వానప్రస్థులకుమారు నొకనిఁజంపి తన్మూలమున వానితలిదండ్రులను జంపెను. ఇది బ్రహ్మహత్యాసమమైన పాపము. అది నశింప నశ్వమేధము. ఈ విషయము పూర్వమే వ్రాయఁబడినది.

తా త్ప ర్య ము.

మునీంద్రా! నీ కరుణచే ననిష్టపరిహార మగు నశ్వమేధయాగము సలుపుటయ్యెను. ఇఁక నిష్టప్రాప్తి యగు సంతానలాభము ననుగ్రహింప నీవుకాక యెవ్వరు సమర్థులు? కావున నన్ను ధన్యునిఁగాఁ జేయు మనిన నా పండితోత్తముఁ డిట్లనియె.

—• ౧౫ సర్గము. దశరథుఁడు పుత్రకామేష్టిఁ జేయుట •—

ఉ॥ అట్టుల యాను గాక వసు•ధాధిపచంద్రమ! కీర్తిపట్టు లౌ
పట్టులు నీకు నల్వురు రొద•వం గలవారు విషాద మేల? యం
చట్టె యొకింతధ్యానపరుఁ•డై స్మృతిఁ దోఁపఁగ నీకు బుత్రకుల్
పుట్ట నథర్వమంత్రములఁ•జొల్పగు నిష్టి యొనర్పఁ జేసెదన్. ౪౩౮

భగవంతుఁడు పుత్రకామేష్టివ్యాజమున సాధుసంరక్షణార్థమై భూలోకమున నవతరింప నెంచియుండ దేవతలు దుష్టశిక్షణ మను స్వప్రధానఫలమునకై భూలోకము నవతరింప భగవంతుని బ్రార్థించుచున్నారు. వసుధాధిపచంద్రమ = రాజశ్రేష్ఠుఁడా, కీర్తిపట్టులు = యశస్సునకు నివాసస్థానములు అగు, పట్టులు = కుమారులు, ధ్యానపరుఁడై = ఏయజ్ఞము చేయ నగు నని కొంచెమాలోచించి యని భావము. స్మృతి= జ్ఞప్తి, తోఁపఁగన్=కలుగఁగా, అథర్వమంత్రములన్ = అథర్వణవేదమునఁ జెప్పిన మంత్రములచేత, ఇష్టిన్ = యాగమును.

తా త్ప ర్య ము.

రాజేంద్రా! యట్టులేకానిమ్ము - కీర్తికి స్థానములైన నలువురుకొడుకులు నీకుఁ గలుగుదురు. ఏల విచారపడియెదవు! అని తదేకధ్యానముతోఁ గొంత యూహించి నీకుఁ గొడుకులు గలుగునటు లథర్వమంత్రములతో నిష్టి చేయించెదను.

ఆ॥ ఉక్తమంత్రవిధిని • హుతవహు వేల్చిన, సుతులు పుట్టఁగలరు • క్షితిప! యనిన
నామనోహరోక్తి • లాలించి తుష్టుఁడై, నవము సల్పు చున్న • యవసరమున. ౪౩౯

ఉక్తమంత్రవిధిని = ముందుఁజెప్పిన యథర్వమంత్రములందలి క్రమముతో, హుతవహున్ = అగ్నిని, మనోహర+ఉక్తులు = ఇంపైన మాటలు, తుష్టుఁడై = సంతోషించినవాఁడై.

తాత్పర్యము.

రాజా ! నీకు నేఁ జెప్పిన యథర్వణమంత్రముల ప్రకారము నగ్నిహోత్రుని నుద్దేశించి హోమము చేసిన నీకుఁ గొడుకులు కలుగుదురు. అనిన మనోరంజకము లైన యామాటలు విని సంతోషించి యజ్ఞము చేయు సమయంబున;

తే॥ అటకు గంధర్వదేవసి•ద్ధాదిసురలుఁ, బరమఋషులును దమ హవి•ర్భాగములకు
　వారిజాసనుతోడుత•వచ్చుకతన, ధాతఁ గన్గొని దేవతా•తతి వదించె. ౪౬౦

౪౬-౩ వ పద్యము మొదలు మిగత యాగమును గుఱించి చెప్పఁబడును. ఈ నడుమ భగవదవతారమునకు హేతువగు దేవతల శరణాగతి చెప్పఁబడుచున్నది. అటకున్ = ఆయజ్ఞము చేయుస్థలమునకు, వారిజాసనుతోడన్ = బ్రహ్మతో, వచ్చుకతనన్ = వచ్చుటచేత, దేవతల కంతర్ధానశక్తిగలదు గావున మనుష్యులకు గోచరింపక యుండిరని భావము, ధాతన్ = బ్రహ్మను.

తాత్పర్యము.

అచ్చోటికి గంధర్వులు-దేవతలు = సిద్ధులు మొదలగు దేవతలు పరమఋషులు తమహవిర్భాగమునకై బ్రహ్మతోడ వచ్చిన కారణముచే దేవతలందఱు బ్రహ్మను జూచి యిట్లనిరి.

—• దేవతలు రావణుఁడు పెట్టుసంకటములు బ్రహ్మతో విన్నవించుట, •—

చం॥ స్థిరనతిమద్విధేయ ! భవ•దీయదయావరలబ్ధి రావణా
　సురుఁడు నితాంతగర్వమున•సూడు దలంచి యలంచె మమ్ము న
　ల్లరను, భుజాబలంబునవ•లంతులు గా మెదిరించి గెల్వ, నీ
　వరమును గారవించి పలు•పాటులు సైఁచెదమయ్య ధీపతిన్. ౪౬౧

స్థిర.........విధేయ = దృఢమనస్సుతో నమస్కరించువారికి స్వాధీనుఁడవగు నో బ్రహ్మా ! భవ.........లబ్ధి = నీదయను బొందుటచేత, కలిగిన యనియర్థాధ్యాహారము, నితాంతగర్వమునన్ = ఎక్కువక్రొవ్వుచేత, సూడు = పగను, భుజాబలము = భుజములబలము. వలంతులము=సమర్థులము, మీ రేలవానిని గెలువజాలరనుటకు సమాధానముఁ జెప్పుచున్నారు, నీవరమును = దేవతలచేనైన మాచే రావణుఁడు చావఁగూడదను నీవిచ్చినవరమును. పలుపాటులు=రావణుఁడు కలిగించు ననేకకష్టములు. నీవు నతిమద్విధేయుఁడ వగుటచేతనే నమస్కారమునకు సంతోషించి మొదట వరములు కోరిన ముందువెనుక జూడక వారి కావరముల నిచ్చెదవు. వెనుక వారిచే బాధలు పడలేక మేము చచ్చెదమని భావము.

తాత్పర్యము.

నమస్కారవిధేయుఁడవైన దేవా! నీదయ పూర్ణముగా సంపాదించుకొన్నవాఁడై రావణాసురుఁడు బ్రహ్మవరము కలదు, నాకెవ్వరెదురని మిగులగర్వించి మాపై పగపూని మమ్మునెల్లరను బాధించుచున్నవాఁడు. భుజబలంబున వాని నెదిరించి యుద్ధముసేయ సమర్థులము గాకున్నారము. ఏ విధముగనైన వానిని జంపుటకు దేవతలచేఁ జావకుండ నీవు వానికి వరమిచ్చుటచే దానిని మేముగౌరవించి వానిఁ జంపక యిన్నబాధలు పడుచున్నాము.

ఉ॥ ఆకులతన్ జగత్త్రియము•హాయన రాయిడి పెట్టి దుష్టుఁడై,
వ్యాకులతన్ మహేంద్రునిఁ బ్ర•వాసిగఁ జేయఁగ నిచ్చగించె. న
స్తోకవరస్మయంబున వ•సువ్రతియక్షధరామరాదులన్
గాకు పడంగఁ జేసెఁ,గొ•ఱగాముల కెయ్యది మేర చెప్పుమా. ౪౪౨

రావణుఁడు దేవతలను బాధించువిధమును జెప్పుచున్నాఁడు.

ఆకులతన్=కలఁతపడుటచేత, రాయిడి = ఉపద్రవమును, వ్యాకులతన్ = మిగుల దుఃఖపాటుచేత, ప్రవాసిఁగన్ = దేశభ్రష్టునిగ - స్వర్గమునుండి వెడలఁ గొట్టఁబడినవానిఁగన్, ఇది యింద్రజిత్తు ఇంద్రుని బంధించి లంకకు దెచ్చుట సూచించెడిని. అస్తోక....స్మయంబునన్ వరమువలనఁ గలిగిన యధికమైన గర్వంబున, వసు = అష్టవసువులు, వ్రతి = వ్రతములు గలవారు - ఋషులు లోనగువారు, కాకు = చీకాకు, కొఱగాములకున్=దుశ్చేష్టులకు, మేర=హద్దు.

తాత్పర్యము.

మమ్ము వాఁడేమి చేయుచున్నాఁడనెదవా వినుము. మమ్మమాత్రమే కాదు. మూఁడులోకములు మనోవ్యాకులతచే హాహాకారములు చేయునట్లు దుష్టుఁడై రాపాడుచున్నాఁడు. ఇంద్రుని స్వర్గమున లేకుండ వెడలఁగొట్ట నిచ్చగించినాఁడు. నీవిచ్చిన గొప్పవరబలములచే వసువులను వ్రతులను యక్షులను బ్రాహ్మణులను జీకాకు పడఁజేసెను. చెడుపనులే చేయఁబూనినవానికి నివి చేయవచ్చును, ఇవి చేయరాదను మితిమేరకలదా. కావున నన్నని చెప్పెదము!

చం॥ తపనుఁడు చంద్రుఁడయ్యెను, స•దాగతి పీవఁడు పజ్జ, నిచ్చ భం
గపడుసముద్రుఁడున్ సకస•కం బడి నిశ్చలుఁడయ్యె నివ్విఁటన్,
కృపయొకయింత లేక మముఁ•గీడ్పడఁ జేయుట నేమి చెప్పఁగా!
నుపమ యొకండు లేదె పరుఁ•ద్రోటతెపోవ జగంబుఁ బ్రోవఁగన్. ౪౪౩

తపనుఁడు = తపింపఁజేయువాఁ డని పేరుగల సూర్యుఁడు, చంద్రుఁడయ్యె = చంద్రునివలెఁ జల్లనివాఁడయ్యె. రావణుఁడు బయలఁ గ్రీడించునపుడు వేఁడిమిసోఁకినఁ గోపించు నని సూర్యుఁడు వేఁడిమిచూపుట మానెను. యుద్ధ. ౫౩౮ పద్యము. సదాగతి = ఎప్పుడు గమనము గలవాఁ డనిపేరుగల వాయుదేవుఁడు. పజ్జన్ = రావణుప్రక్కన, వీవఁడు = విసరఁడు. రావణుని యుద్యానమందలిపూలు రాలిన రావణుఁడు కోపించు నని భీతిచేత నని భావము. ఇచ్చన్ = ఇష్టమువచ్చినట్లు. భంగపడు = భంగము+పడు = అలలు గలవాఁడగు, నిచ్చ = సదా, భంగపడు = అవమానపడు. అగస్త్య రూపమున సేవకునివలె సర్వదా కాచియుండుటచే. నకనకంబడి = కృశించి, నెవ్వెఱన్ - నిండు + వెఱన్ = అధికభయముచేత, లవము=కొంచెము, పరుఁడు = రావణుఁడు, ఓటమి = బలహీనుఁడయి, ఉపమ = ఉపాయము

తాత్పర్యము.

రావణాసురునకు భయపడి సూర్యుఁడు వేఁడమిఁజూపుట మాని చంద్రునివలెఁ జల్లనయ్యెను అతనిసమీపమందు వాయుదేవుఁడును గదలఁడు. ఎప్పుడు నలలుగల సముద్రుఁడును కంపించి భయముచేఁ గదలకయున్నవాఁడు. అట్టివారిగతి యట్లుండ నిఁక మాపడుబాధల మే మేమని చెప్పుదుము! దేవా! యీశత్రువు బలహీనుఁడై పోవుటకు, నామూలమున జగంబుల రక్షించుటకు నుపాయము లేదా ?

సీ॥ వేలుపు లిటు వేఁడ • విధి మేలుమేల్ వాఁడు త్రుంగునుపాయంబు • దోఁచె వినుఁడు
దేవగంధర్వదై • తేయవిద్యాధర, వసుయక్షఖేచర • వరులచేత
వధ్యుండఁ గానట్టి • వరము నిమ్మని కోర, నట్ల యీఁగావుత • మంటిఁ దొల్లి
మానవులన నవ • మానబుద్ధినిఁ జేసి; పరిగణింపఁడు వాఁడు • వరము వేఁడఁ

తే॥ గాన మనుజునిచే వాఁడు • కాలమందుఁ, గాని పరులకు వధ్యుఁడు • గాఁ డటన్న
సురలు మానులుఁ గెరలిరి • యరుసమునను,నిట్లు వారలు రక్షకా • పేక్షు లగుచు.
౪౪౪

విధి = బ్రహ్మ, మేలుమేల్ = తన కుపాయముతోఁచె నన్న సంతోషముచేత చెప్పినమాట, త్రుంగు = చచ్చు, ఖేచరవరులచేతన్ = దేవశ్రేష్ఠులచేత, ఖే + చరులు = ఆకాశమందు + సంచరించువారు, అలుక్సమాసము. కావుతన్ + అంచు = కావుతమంచు, అవమానబుద్ధి = తిరస్కరించు తలంపు, పరిగణింపఁడు = లక్ష్యముచేయఁడు, కాలము = మరణమును, పరులచేన్ = ఇతరులచేత, కలనన్ = యుద్ధమున, అరుసముగన్ = హర్షముతో - సంతోషముతో, కెరలిరి = ఉబ్బిరి, రక్షక + అపేక్షులు = తమ్ము రక్షించువానిని గోరువారు

రావణునికంటె బలవంతులగు దేవత లుండినను వరబలముచే వారలచేఁ జావఁడు, మనుష్యులచేఁ జచ్చు నని యొకటి యేర్పడెను సంతోషమే మనుష్యులచేఁ జావఁ గూడినను వానిని జంపఁగల బలముగలవాఁడు మనుష్యులలో లేఁడే! ఎవని నాశ్రయింతము! మనల రక్షింపఁగలవాఁ డెవ్వఁడు! అని యాలోచించు చుండఁగా.

దేవతలు తిన్నిటులు ప్రార్థింపఁగా, బ్రహ్మదేవుఁడు విని "సంతోషము సంతోషము. వాఁడు చచ్చు నుపాయముతోఁచెను. చెప్పెదవినుఁడు. వాఁడు నన్ను వరము కోరునపుడు దేవతలచేతను, దైత్యులచేతను, విద్యాధరులచేతను, పశువులచేతను, యక్షులచేతను, నాకాశసంచారులచేతను, జావకయుండునట్టి వరము కోరెనే కాని యంతకంటెఁ దక్కువ తరగతులైన మనుష్యులచేఁ జావులేకుండ నడుగలేదు. 'మనుష్యులు దుర్బలులు. వారు నన్నేమి చేయఁగలరు? వారికంటెఁదక్కువగు వానరాదులు నేమిచేయఁగల'రని మనుష్యులను నంతకుఁ దక్కువ భూతములను పరిత్యజించెను. కావున వాఁడు మనుష్యునిచేఁ దప్ప మఱియెవ్వరిచేత జచ్చువాఁడుకాఁడు" అని చెప్పఁగారావణవధోపాయ మొకటి లభించెఁగదా యని దేవతలుసంతోషించియే వానిఁ జంపఁజాలిన మనుష్యుఁ డెవ్వఁడు? అట్టివాఁ డెవ్వఁడు లేఁడే, ఎవ్వరినాశ్రయింత మని యాలోచించు చుండిరి.

—• శ్రీవిష్ణుమూర్తి దేవతలకుఁ బ్రత్యక్షమగుట •—

కం॥ ఈలోనన జాంబూనద,చేలుండు జగత్ప్రభుండు•శ్రీకరతను రు
గ్జాలుండు శంఖచక్రగ,దాలలితుఁడు విష్ణుమూర్తి•త్వర విచ్చేసెన్ ౮౮౫

'ద్వి॥ సాధుజనంబుల సంరక్షసలుప, బాధింపదుష్కృతి పరులైనవారి, జగతి ధర్మంబు సంస్థాపనసేయ, యుగయుగంబునఁ బుట్టుచుందు నేను॥' భగవద్గీత. అను తననియమము ప్రకారము శిష్టుల రక్షించుట, దుష్టులశిక్షించుట, ధర్మముస్థాపించుట, దశరథుని యభీష్టము పూర్తిచేయుట యను కార్యములు చేయుటకై పరమకరుణాళువగు భగవంతుఁడు భూలోకమున నవతరింపఁదలఁచి దేవతలున్న చోటికి వచ్చెననుచున్నాఁడు. ఈలోనన = ఈలోపలనే - దేవతలు తమ్ము రక్షించువానిని గోరుచుండు సమయమందే. అనఁగా వారు రక్షకుని విషయమై తీర్మానించుకొనక ముందే. దీనిచే భగవంతుఁడు చాలఁగాలముగా దేవత లెప్పు డెప్పుడు శరణ మపేక్షింతురా, యెప్పుడు వారిని రక్షింతునా యని యెదురు చూచుచున్న స్పష్టమగుచున్నది. "సర్వజ్ఞోఽపిహి దేవేశః, సదా కారుణికోఽపిసన్, సంసారతంత్రవాహిత్వా ద్రక్షాపేక్షాం ప్రతీక్షతే." (౩) భగవంతుఁడు తాను క్షణమాత్రమాలసించినను. దేవతలే నెదకుచువత్తురు. యాచించిన పిమ్మట యాచకుల కోరిక

నెఱవేర్చుట యుక్తమపక్షము గాదు. తన్ను శరణుఁ జొచ్చినవారి కట్టి శ్రమముఁ గలిగింపఁగూడ దని తానే యప్పుడే వచ్చెనని యెఱుంగవలయును. అటయినచో సర్వజ్ఞునకుఁ రావణుఁడు చేయు కార్యములు దేవతలు పడు బాధలు తెలియకున్నవా? అప్పుడే యేల రక్షింపరా దను సందేహము కలుగవచ్చును. ఎట్టివానికైనను దన్నుఁ దాను రక్షించుకొనఁగలనను ధైర్యము, అహంకారము, స్వప్రయత్నముండువఱకు దైవసాహాయ్యము రాదు. 'దైవమేవ పరం మన్యే పౌరుషంతు నిరర్థకమ్.' దైవమే పరమగతి – దైవసాహాయ్యము లేని పురుష ప్రయత్నము వ్యర్థ మని యెప్పుడు తోఁచి భారము భగవంతునిమీఁద వేయుట కలుగునో యప్పుడు తప్పక దైవసాహాయ్యము కలుగును. అటుగాక యెవరికనిన వారికి తానై సాహాయ్యము చేయఁబూనిన లోకమునంతయు నొక్కసారి ముక్తులఁ జేయవలసివచ్చును. ఇది స్వసంకల్పవిరోధము. ముం దొకటి సంకల్పించి దానికి విరోధముగ వెంటనే ప్రవర్తించుట యవ్యవస్థచిత్తునిలక్షణముగాని సర్వజ్ఞుని లక్షణము కాదు. కావున నెవ రైనఁ దన్నుఁ రక్షింపు మని కోరుదురా అని యెదురు చూచుచుండును, కావున సమత్వహాని లేదు. కూడ రావల దనిన నెత్తికొమ్మనియెక్కినట్లు తనతోఁ బనిలే దనువానివెంటఁ దాను బరువులెత్తుట తగదు. అన్నదాన మాఁకలిగొన్న వానికిఁ గాని కడుపునిండినవానికిఁ గాదు. అస్థానప్రేమ హానికరము. భగవంతునకు మనకుఁ బరిమాణమునఁ బోలికయే లేదు. అట్లుండ మనకంటెఁ బదికోట్లంతలు భగవంతుఁడు గొప్పవాఁ డను కొనుఁడు అటు లగుటంజేసి మనము భగవంతుని కెదురుగ నొక యడుగు నడచిన నాయన మన కెదురుగ పదికోట్ల యడుగులు వచ్చును. ఇది యనివార్యవిధి. (౩) దేవతలు రక్షకునిఁ గోరునపుడే భగవంతుఁడు తెలిసి కొనెను. కావున నాయనకు న్నాశ్రితరక్షయందు నానుకూల్యము, ఋజుబుద్ధి, ఔత్కంఠ్యము నపరిమిత మని తెలియవగు (4) ఆ సమయమున నఱొక్కఁడు. రక్షించెద నని యంగీకరించినఁ దనకుఁ రక్షకత్వము లభింపదుకదా యనియిక్కలి త్వరవిచ్చెననియు భావము. 'అతంద్రితచమూపతి ప్రహితహస్త' మనికదా వారి త్వరప్రసిద్ధము. గజేంద్రుని రక్షింపవచ్చినపుడు గరుడుని వేగము చాలదని తానే యాయనను గూడ లాగుకొనివచ్చెనుగదా.

విష్ణుమూర్తి = సర్వాంతర్యామిగా సర్వత్రవ్యాపించిన యాకారముఁ గలవాఁడు. భగవంతుని సర్వవ్యాపి యని చెప్పునప్పు డంతయు నొకవిషయము మనస్సునం దుంచుకొనవలయును. కుండనిండ నిప్పుగాని గాలిగాని వ్యాపించియున్నట్టులు భగవంతుఁ డున్నాఁడనియు, నాకారణమున భగవంతునియునికికి స్థల మొకటి యాధారముగావలసియున్న దనియుఁ దలఁపరాదు. భగవంతుని కట్టియాధారము తోఁ బనిలేదు, సర్వమునకు భగవంతుఁడే యాధారము. మనము దేశమునది

కూడ భగవంతునియందే యున్నది. లేక మనునది వ్యవహారమునిమిత్తము కల్పింపఁబడినది. తాను సుఖపడుటకన్నను జీవుని జక్కఁబఱిచి సుఖపెట్టుటయే ప్రధానమని తలఁచి తదంతర్యామియై భగవంతుఁడున్నాఁడని భావము. 'త్వంమేఽహంమే' యనికదా భగవంతుని తలంపు.

శ్రీకరభృశరుగ్జాలుండు - శ్రీకర = సంపత్కరమగు, భృశ = అధికమైన, రుక్ + జాలుండు = కాంతుల సమూహము గలవాఁడు, ఆశ్రితరక్షణము కలిగెఁ గదా యని పట్టరానిసంతోషముచే లోకవిలక్షణమైన కాంతియుక్తుఁడాయె నని భావము. ఇప్పుడు సంతోషయుక్తుఁడాయె నని చెప్పుటచే నింతకుఁబూర్వ మింత జీవకోటిలో నారక్షణముఁ గోరువారే లేరుకదా. సంసారదుఃఖములో మునుఁగుచుఁ గష్టించుచున్నను దమ్ము రక్షింపసిద్ధపడియుండు నన్ను స్మరింపరు గదాయని చింతపడుచుండె నని తెలియనగు. 'స ఏకాకీ న ర మేత.' ఆయన యొంటరిగాఁ గ్రీడింపఁ డనికదా శ్రుతి. లీలావిభూతి లేనియెడల లోభివాని ధనమువలెఁ దన వాత్సల్య సౌశీల్య పరమకారుణికత్వాది గుణములు వ్యర్థములే కదా.

శంఖచక్రగదా లలితుఁడు - లలితుఁడు = మనోహరుఁడు - ఆశ్రితుల రక్షించునపుడు ఆయుధగ్రహణార్థము విలంబము కారాదని సదా పంచాయుధములధరించియుండువాఁడు. "శ్లో॥ పాతు ప్రణతరక్షాయాం విలంబ మసహన్నివ। సదా పంచాయుధీం బిభ్రత్సన శ్రీరంగనాయక"యని పెద్దలవాక్యము కలదు. లేక ముప్పురసహాయముతో నవతారకార్యముఁ దీర్ప నూహించె నని యైనఁ జెప్పనగును. నాలుగవచేతియందు నభయముద్ర ధరించె నని యూహింపవలెను. ౭౫౩ పద్యమందభయహస్తము చెప్పఁబడెను.

శ్లో॥ స్థిత్యై చక్రం సరసిజం దధానం సృష్టయే పునః।
ముక్త్యై పాంచజన్యంచ, గదాం సంహృతయే తథా-బృహద్బ్రహ్మసంహిత.

చక్రధారణము స్థితినిమిత్తము, కమలము సృష్టికొఱకు, పాంచజన్యము ముక్తినిచ్చుకొఱకు, గద సంహారముకొఱకు.

కమలము సృష్టి నిమిత్తము ధరించునది గావున నీయవతారంబునఁ దొలి మూఁటితోనే కార్యముకావున వానినే ధరించివచ్చెను.

పూర్వవ్యాఖ్యాతలు, ఆయుధత్రయము ఆయుధపంచకమున కుపలక్షణమని వ్రాసిరి అదియు గ్రాహ్యమే. ఆయుధములందెల్లఁ జక్రము శ్రేష్ఠమైయుండ దానిని మొదటఁ జెప్పక శంఖమును జెప్పుటకు హేతు వేమన? అది మోక్షప్రద మను పాంచరాత్రాగమమును బట్టియని గ్రహింపవలయు. సంహరించునది చక్రము. రక్షించునది శంఖము. ఈ కారణముచేతనే కదా శ్రీ శంకరాచార్యుల

వారు విష్ణుపాదాది కేశాంతవర్ణనమందుఁ దొలుతఁ బాంచజన్యమునే స్తుతించిరి. ఆయుధములు ధరించినవాఁడు సాధారణముగా భయంకరుఁడుగానే యుండును. అట్లుండియు నీయన మనోహరుఁడుగానే యున్నాఁ డని శత్రువుల కాయుధధారి భయంకరుఁడుగాని మిత్రులకుఁ గాఁడు. లలితుఁడనుటచే నాయుధములు భయంకరములుగానున్నను ముఖము ప్రసన్నమయియే యుండె నని కరుణారస మొలుకుచుండెననియు దానివలన నెత్తఁబోవు నవతారమందుఁ 'కరుణా కాకుత్స్థ' యున్నట్లు కరుణారసమే ప్రధానముగా గ్రహింపఁదలఁచినాఁడనియు భావము

జాంబూనదచేలుండు = బంగారుసరిగవస్త్రము కలవాఁడు, 'తస్య మహారజతం వాస' యనిశ్రుతి. జగత్ప్రభుండు = లోకస్వామి, అన్నివిధముల నీయన ప్రపంచమేల రక్షింపవలయు ననిన నాయన ప్రభువు. ప్రపంచము దాస్యము చేయునది. తన సేవకులను దానుగాక మఱెవరు రక్షింతురు? అంతియగాక యాయన స్వామి. స్వామి యనఁగా స్వమ్ము (సొమ్ము) కలవాఁడు. ప్రపంచముసొమ్ము. తనసొమ్ము తాను రక్షింపకుండిన మఱెవరు రక్షింతురు? 'పితాహమస్య జగతః మాతా ధాతాపితామహః' యని భగవద్గీత. ఇక్కడ రక్షించుట యన బాధ తొలఁగించుటయే. దేవతలు కోరిన దదియే. ఇఁక నీపద్యములోని వాక్యతాత్పర్యము చెప్పఁబడును. విచ్చేసెను=విజయముచేసెను. దయచేసెను. రోగి వైద్యుని వెదకుచుఁ బోయి నట్లు కోరికతీర్చుకొనక్కఱగలవారు వారే తన్ను వెదకుచు రానిమ్మని యుపేక్షింపక తానే వారుండుచోటికి వచ్చెను. విచ్చేసెను = రేపువచ్చెదను మాపువచ్చెద నని గడువులు వేయక కాలహరణము చేయక రానే వచ్చెను.

జగత్ప్రభుండు విచ్చేసెను = మనవిగలవారు ప్రభువునొద్దకుఁ బోవలెఁగాని ప్రభువు మనవిచేసికొనువారియొద్దకు రాకుండుట లోకసామాన్యప్రభుమర్యాద. అట్లుండియు జగత్తునకంతయుఁ బ్రభువయ్యుఁ దానే మనవిగల తనదాసులయొద్దకు వారి దుఃఖముల విదారింపవచ్చెను. దీనివలన భగవంతుని యాశ్చర్యము తెలియుచున్నది. జాంబూనదచేలుఁడు విచ్చేసెను. "హిరణ్మయేన పాత్రేణ సత్యస్యాపిహితం ముఖ" మ్మన్నట్లు ప్రపంచమునకు భగవంతుఁడు గానరాకుండఁ జేయునది బంగారువస్త్రమే. అదియే మాయ, ప్రకృతి. 'సంభవామ్యాత్మమాయయా' మాయనుగైకొని కాని మలయరావన్నట్లు దానిసహాయములేక లోకమునకు గోచరింపఁడు. కావున నవతరించుటకుఁ దగినసన్నాహముతోనే వచ్చెను. పైనున్న బంగారువస్త్రమును నడుమునకు దట్టివలెఁగట్టి సన్నద్ధుఁడై వచ్చెను. (2) విష్ణుమూర్తి విచ్చేసెను = అంతర్యామియై యెవరికిఁ గానరాక యుండువాఁడు మార్గమధ్యముననే వారికి గోచరించెనేని యీ వార్త ప్రస్తావనకే రాకపోవును. అని తలఁచి వారికిఁ గనఁబడక వారితోడనే యుండి

యజ్ఞస్థలమున వారి ప్రార్థనాసమయమున వారికి మూర్తి వహించి గోచరించెను. దీనిచేత సౌలభ్యము చెప్పఁబడెను. ఈలోన విష్ణుమూర్తి విచ్చేసెను = బ్రహ్మా దులలో నొకరిని దేవతలు శరణు వేఁడఁగా వారు గజేంద్రమోక్షమునందువలె "నాహం నాహం నచాహం నచభవతి పునస్తాదృశో మాదృశేషు" "నేనుగాను నేనుగాను మాలో నీవు చెప్పినగుణములుకలవాఁడు లేఁడు అని గజేంద్రునివిషయములో బ్రహ్మరుద్రాదులు చెప్పినట్లు" అని మరలఁ దమ యశక్తత్వమునుజాటించుకొనుట వారి కవమానకరమును దేవతలకు దుఃఖకరముగా నుండును. కావునఁ నవి గలుగుట విష్ణువున కిష్టముగాదు. కావునఁ ద్వరలో వారికి దూరమందే కానవచ్చునట్లు వచ్చెను. ఈ+లోన్+అనన్. ఈ = లక్ష్మీదేవి, లోనన్ = లోపల, హృదయ మందు, అనన్ = చెప్పుచుండగా-అనఁగాఁ బ్రేరించుచుండఁగా ననుట. ఈకారము నకు స్త్రీలింగరూపము ఈ "ఈకారోబ్జదళే లక్ష్మ్యా" మ్మని నానా. ఈ యనఁగా లక్ష్మీదేవి. రామావతారమునకుఁ బ్రేరకురాలు లక్ష్మీదేవియే. రావణుఁడు పతి వ్రతలను బాధపెట్టుటచేతను వారందఱు మొఱలుపెట్టుచు స్త్రీమూలముననే వీఁడు హతుఁ డగునుగాక యని శపించుటచేతను వానిరాయిడికిఁ దాళఁజాలిని స్త్రీ లేలోకమై లేకయుండుటచేతను 'దేవ్యా కారుణ్యరూపయా' యన్నట్లు కరుణా స్వరూపిణియగు లక్ష్మీదేవియే పనిపూని 'రావణనాశనమునకు నేను హేతు వయ్యెదను. నీవు కార్యము నెఱవేర్పు' మని భర్తను బ్రేరించి తాను ముందుగా సీతగా నవతరింపఁ బోవుటచే విష్ణు విట్లు వచ్చె నని భావము. కావుననే యిచ్చట లక్ష్మీదేవితో వచ్చినట్లు చెప్పలేదు.

శ్రీశరరుఙ్గాలుండు విచ్చేసెను = "దివిసూర్యసహస్రస్య భవే ద్యుగపదుత్థితా। యది భాస్సదృశీసాస్యా ద్భాసస్తస్య మహాత్మన" యన్నట్లు దుస్సహమగు నపరి మితికాంతి కలిగియున్నను నట్టికాంతియు నాశ్రితుల కాహ్లాదకరముగ నున్నదని భావము. వారుదూరమునందే తన్నుఁజూచి సంతోషింపవలయు ననియే యంత కాంతితో వచ్చెను. అటు చేయకున్నఁ దాను సమీపమునకు వచ్చువఱకు దుఃఖించుచుందురుగదా.

విష్ణుమూర్తి శ్రీ....జాలుండు. ఈయన ప్రపంచమంతయు నెట్లు వ్యాపించి యున్నాఁడో యీయన తేజస్సు నట్లే యపరిమితమై వ్యాపించి యున్నదని భావము. విష్ణుమూర్తి వచ్చెనని చెప్పక విజయము చేసె నని చెప్పుటచే ఈ మహానుభావుని రాక బ్రహ్మాదుల యవమానమును - దేవతలభయమును హరించుటచే వారికి సమ్మాననీయ మయ్యెనని భావము. శంఖచక్రగదాలలితుఁడు విచ్చేసెను, దేవత లందఱుఁ గూడి తన్నుఁజంపుట కాలోచించుచున్నారని రావణుఁడు వేగు లచే నెఱింగి వారిని వధించుటకై యిచ్చటికి వచ్చి వారిని వధించెనేని రక్ష్య

లాభహానిచే తన రక్షకత్వము నిష్ప్రయోజన మగునని యెంచి వాని వచ్చుటనే చంపుటకై యాయుధములు ధరించి వచ్చెను గాని హవిస్సునకై పాత్రము తీసుకొని భోజనమునకు రాలే దని భావము భాగప్రతిగ్రహ మానుషంగికము. దాని కింత సిద్ధపడి యిట్లు రావలసినది లేదు. ఇట్టి భగవంతుఁడే యుపాస్యుఁడనియు శరణాగత మంత్రమునఁ జెప్పినట్లు ప్రపత్తి చేయఁదగిన శరీరము కలవాఁడనియు దీనిచేఁ దెలియ నయ్యెను. ఇట్లీపద్యమున విశేష్యవిశేషణములు సభిప్రాయములు గావున పరిక రాంకురపరికరాలంకారములకు సంసృష్టి; జంబూనదములోఁ బుట్టినది కావున బంగారమునకు జాంబూనద మని పేరు.

విష్ణుశబ్దనిర్వచనము

"వ్యాపిత్వా త్సర్వభూతానాం విష్ణురి త్యభిధీయతే, యోఽసౌ సర్వగతో దేవ స్సఏవ పరమేశ్వరః" సర్వభూతములందు వ్యాపించుటచే విష్ణు వనఁబడును. సర్వగతుఁడైన యీ దేవుఁడే పరమేశ్వరుఁడు.

"తత్త్వత్రితయవ్యాప్తి ర్విష్ణుశబ్దేన భణ్యతే"-విష్ణుశబ్దముచే మూఁడుతత్త్వములందు వ్యాప్తి చెప్పఁబడుచున్నది.

తాత్పర్యము.

దేవత లిట్లులాలోచించుచుండఁగనే కాంచనచేలుఁడును - జగన్నాయకుండును - శుభకరమైన దేహ కాంతిగలవాఁడును - శంఖచక్రగదాఽఽభయముద్రలచే మనోహరమైనవాఁడును నగు-విష్ణుదేవుఁడు శీఘ్రముగ వచ్చుటకై విజయముచేసెను.

కం॥ అరుదెంచి యావిరించను, దరిని సమాహితమనంబున న్నిలిసిల్లన్
సురలున్ వినతుల నుతులన్,హరిమన మలరించి యిట్లు॰లాడిరి భక్తిన్. ౨౨౬

విరించనుని దరిని = బ్రహ్మసమీపమున, సమాహితమనంబున్ = తాను శేయఁబోవు నాశ్రితరక్షణమునకు వలయు నేకాగ్రతగల మనస్సుతో, సురలున్=బ్రహ్మాది దేవతలు, హరి = ఆశ్రితుల కష్టముల హరించువాఁడు, శతానంద శ్శతధృతిర్విరించో౽జోవిరించనః॥ నిఘంటువు.

తాత్పర్యము.

ఇట్లు వచ్చి శ్రీవిష్ణు బ్రహ్మసమీపమున నేకాగ్రమనస్సుతో నుండఁగా దేవతలు నమస్కారములు స్తోత్రములు గావించి హరిమనస్సును సంతోషపఱిచి భక్తితో నిట్లు పలికిరి.

సుగంధి॥ నిన్ను వేఁడు వార మయ్య•నీరజాక్ష! మమ్ము నా
పన్నులం బ్రపన్నులం•బ్రపంచము న్దయామతిం
జెన్ను మీఱఁ గావవే, ప్ర•సిద్ధుఁ డిద్ధకీర్తిసం
పన్నుఁడున్ వదాన్యుఁడుం ద•పస్వితుల్య తేజుఁడున్. ౪౪౭

నీరజ + అక్ష = తామరలవంటి నేత్రములుగలవాఁడా! ఆపన్నులన్ = ఆపద జెందినవారము కనుకనే, ప్రపన్నులన్ = శరణు జొచ్చిన వారిని, ఇద్ధ=పరిశుద్ధుఁడై ఖ్యాతిచేఁ బ్రకాశించు, వదాన్యుఁడు = దాత, తపస్వితుల్య తేజుఁడున్= ఋషులతో సమానమైన ప్రభావముకలవాఁడును, ఈ విశేషణములు క్రింది పద్యములోని కాకుత్స్థవరుఁడు అను పదముతో నన్వయించును, అతఁ డవతారదశయందు భగవంతు నకుఁ దండ్రి యని పేరు పొందుటకు యోగ్యతగల దని తెలుపుటకు నీవిశేషణము లుపయోగింపఁబడినవి. పద్యము సుగంధి ర-జ-ర-జ-ర గణములు ౯ వ యక్షరము యతి.

కం॥ కాకుత్స్థవరుఁడు తనయుల, కై కడఁగెను భక్తిఁ గ్రతువుఁ•గావింప నిలే
శాకూతము నెఱవేఱఁగ, శ్రీకర సదయాంతరంగ! • చింతింపఁగదే ౪౪౮

కాకుత్స్థవరుఁడు = దశరథుఁడు - ఎవరివంశమున నీవు రంగనాథమూర్తి ధరించి నిత్య మర్చింపఁబడుచున్నావో యట్టి వంశమువారిలో శ్రేష్ఠుఁడు. పూర్వరాజులవలె నర్చించుటయేగాక యాభగవంతునినే పుత్రునిగాఁ బడయనున్నాఁడు. కావున శ్రేష్ఠుఁడు. కడఁగెను = ప్రయత్నించెను, ఇలా + ఈశ్వర = రాజుయొక్క, ఆకూతము = అభిప్రాయము - కోరిక, సదయ + అంతరంగ = దయతోఁ గూడిన మనస్సుగలవాఁడా!

కాకుత్స్థుఁడు = కకుత్స్థవంశమునఁ బుట్టినవాఁడు - గోత్రార్థకతద్ధితము కకుత్ + స్థుఁడు = ఎద్దుమూఁపురమం దుండిన వాఁడు. ఈ రాజునకు మొదటిపేరు పురంజయుఁడు. 'యతశ్చ వృషభకకుదస్థితేన రాజ్ఞా దైతేయబలం నిషూదిత మత శ్చాసౌ కకుత్స్థసంజ్ఞా మవాప. వి. పు ౪-౨-౨౦.

ఒకసారి దేవతలకు రాక్షసులకు యుద్ధము సంభవింపఁగా దేవత లీ పురంజయుని సహాయుపడఁ గోరిరి. అప్పు డాయనకోరినప్రకార మింద్రుఁడు వృషభమై యాయనకు వాహన మాయెను. ఆ వృషభముమూఁపురమందుఁ గూర్చుండి యుద్ధముచేసి యీరాజు రాక్షసులనెల్ల జయించెను. అదిమొద లీయనకుఁ గకుత్స్థుఁ డని పేరు.

తా త్ప ర్య ము.

కమలములవంటి కనులుగల మహానుభావా! ఆపదలచే బాధపడుచున్నారము. నిన్నుఁ బ్రపత్తి చేసినవారము. కావుననే నిన్నుఁ బ్రార్థించుచున్నారము.

ఇట్టి మమ్మును ప్రపంచమును దయతో రక్షింపుము; నన్నేమి చేయు మనెద రందువా? జగములందు సత్ప్రవర్తనగలవాఁ డని ప్రసిద్ధికి వచ్చినవాఁడు, మంచి కీర్తిసంపాదించినవాఁడు దాత, ఋషులతో సమానమైన తేజముగలవాఁడు, కకుత్స్థ వంశమునఁ బుట్టినవారిలో శ్రేష్ఠుఁడు నగు దశరథుఁడు పుత్రులు కలుగవలయు నని సంకల్పించి యజ్ఞము చేయుచున్నాఁడు.

కం॥ కల రీతనికి ముగురు, వెలఁదులు హ్రీ శ్రీని గీర్తిఁ • బెంపునఁ బోలం
గలవారలు వారలకున్, నలువిధముల సుతుఁడ వగుచు•నటియింపఁగదే. ౪౪౯

హ్రీ శ్రీ కీర్తి యనువారు దక్షప్రజాపతికూఁతులు. హ్రీ = భూదేవి, శ్రీ = లక్ష్మీదేవి. 'హ్రీశ్చతే లక్ష్మీశ్చ పత్న్యౌ' యని పురుషసూక్తము. కీర్తి = నీళాదేవి - దశతీతి దశ యని దశశబ్దమునకుఁ బక్షి యని యర్థము. రథము = వాహనము - దశరథుఁడు పక్షివాహనుఁడు విష్ణువు. కావున నీ వవతరింపఁ దగినవా రని యర్థము. పెంపునన్=గొప్పతనము చేత, వెలఁదులు = భార్యలు, పలువిధముల సుతుఁడవగుచున్ = నాలుగురూపములు ధరించి యవతరింపవలయును. రావణరావణి గంధర్వలవణు లను రాక్షసుల సంహరింప నని భావము. నటింపుము= క్రీడింపుము. 'సురలకొఱకుఁ గ్రీడచూపెఁగాక' యన్న ట్లిదియంతయు జగన్నాటక సూత్రధారికి నటనమేకదా.

తాత్పర్యము.

ఈ దశరథునకు భూదేవిని శ్రీదేవిని గీర్తిని బోలు ముగ్వురు భార్యలుగలరు. వారియందు నీవు నాల్గువిధముల కొడుకవై జన్మింపుము.

ఉ॥ ఆవరవర్ణినీ త్రికము•నందు నరాకృతిఁ బూని తోఁచి, దు
ర్భావుని లోకకంటకుని•బాహుబలద్రవిణ ప్రవృద్ధునిన్
దేవసమాజదుర్జయునిఁ•దీర్పుము రావణు, సిద్ధసాధ్యలే
ఖావళి మానిసంఘముల•నాతఁడు కాఱియ పెట్టెడిన్ హరీ ! ౪౫౦

నే నట్లు లవతరించిన నీకేమి లాభ మందువా; వరవర్ణినీ త్రికమునందున్ = ఉత్తమస్త్రీలగు ముగ్వురయందు, నర + ఆకృతి = మనుష్యుల యాకారము వంటి యాకారముతో, తోఁచి = కనవచ్చి, అకర్మవశ్యుఁడుగానఁ గర్మబద్ధుల వలెఁ బుట్టుటలేదు, దుర్భావునిన్ = చెడుతలంపులు గలవానిని, లోకకంటకుని = ప్రజల కుపద్రవము చేయువానిని, బాహుబలద్రవిణప్రవృద్ధునిన్ = భుజబల పరాక్రమములచేత వృద్ధిపొందినవానిని, దేవసమాజ దుర్జయుని = దేవతలందఱు గుంపుగూడియుఁ జంపఁజాలనివానిని, రావణుఁడు దేవతల కవధ్యుఁడయి మనుష్యులలో నతనిఁ జంపఁగల శక్తిసామర్థ్యములు గలవాఁడు

లేనప్పుడు భగవంతుడే తప్పక మానవరూపము ధరింపవలయునని భావము. తీర్చుము = నశింపఁజేయుము, లేఖావలిన్ = దేవతాసమూహమును, కాఁతియ = బాధ, కావున నీవువానిని సంహరింపవలయునని భావము.

తాత్పర్యము.

ఆముగ్గురు స్త్రీలయందు నీవు మనుష్యునివలెఁబొడమి చెడుతలంపులు గల వాఁడై లోకమునకు బాధగావించువానిని, భుజబలముచే నతిశయించి యుండు వానిని, దేవతలమైన మేమందఱము కలసియైనను ప్రత్యేకముగనైనను జంపఁ జాలనివానిని, రావణు వధింపుము. వాని నేల చంపుమనెద రందువేమో లోకమునకు మేలుచేయు సిద్ధులు, సాధ్యులు, దేవతలు, మానులు – వీరి నందఱను మిగుల బాధించుచున్నాఁడు.

—• విష్ణువుతో దేవతలు తమ సంకటంబుల విన్నవించుట •—

సీ॥ మునికోటు లడవుల•ముక్కుపట్టఁగ రాదు, దేవతల్ వాహ్యాళి•దిరుగరాదు
గంధర్వకోటులు•గానమెంచఁగరాదు, యాయజూకులు యాగ•మనఁగరాదు
తెఱగంటికన్నెలు•తెరువులఁ జనరాదు, నందనం బను పేర•నంగరాదు
సురకోటులు హవిస్సు•జోలి పల్కఁగరాదు, చెలువలు కైసేఁత•సేయరాదు
తే॥ ఏమటంచు వచింతు మో•యిందిరేశ!, మాయవస్థలు దాఁగంగ•మఱుఁగు లేదు
ఖలుని వధియించి సురపాళిఁ•గావ నిన్ను, శరణుఁ జొచ్చినవార మో•జగదధీశ!

రావణుఁడు లోకులఁ బెట్టెడి బాధలు వివరించుచున్నాఁడు. ముక్కుఁబట్టఁగన్ = ప్రాణాయామమున కని భావము. వాహ్యాళి = వయ్యాళి, విలాస సంచారము, ఎంచఁగరాదు = మనస్సులోనే యనుకొనరాదు. యాయజూకులు = సదా యజ్ఞముచేయు స్వభావముగలవారు, తెఱగంటి కన్నెలు = దేవతా స్త్రీలు, తెఱపి + కన్ను – తెఱ + గంటి = ఎప్పుడు తెఱచుకొని ఱెప్పపాటులేక యుండునది. తెరువులన్ = వీథులయందు, నందనము = ఇంద్రుని యుద్యానము ఇందిరా + ఈశ = లక్ష్మీపతి, మఱుఁగు = చాటు. ఇందిరేశ యనుటచే శ్రీయగు లక్ష్మీదేవియే కరుణచే నీకార్యమున ముందడుగు పెట్టుచుండఁ బురుషుఁడవైన నీవు వెనుకఁబడుట తగదని స్మృతికిఁ దెచ్చుటకే.

తాత్పర్యము.

జగన్నాయకా! మునీశ్వరులు సంధ్యవార్చుటకై పూని ప్రాణాయామముచేయఁ బూనిరేని రాక్షసులు పైఁబడివచ్చి ముక్కులు కోయుచున్నారు. ఆకాశమందు దేవతలు విమానములనెక్కి కూర్చుండి వయ్యాళి తిరుగఁబూనిరేని విమానములు విఱిచి కుప్పలు పెట్టుచున్నారు. గంధర్వులు హాయిగాఁ బాడుదమని స్వర మాలా

క్షించిన గొంతులు పిసుకుచున్నారు. యజ్ఞశీలురు యజ్ఞమని తలఁపనేరాదు. దేవతా స్త్రీలు వీథులవెంటఁ బోయిరేని మానము గోలుపోయినవారే. దేవత లెవ్వరైనను నందనవనమునకు విహారార్థముగఁ బోవలయునని యనుకొననేరాదు. దేవతలు యజ్ఞములందు హవిస్సునకై పోరాదు, మనుష్యస్త్రీలెవ్వరు సింగారించుకొనరాదు. లక్ష్మీవల్లభా ! మా దుఃఖములు మే మేమని విన్నవింతుము. వారిబారి పడకుండ డాఁగుటకైనను మఱుఁగుస్థలము లేకున్నది. అట్టి దుశ్చరిత్రుఁడైన రావణు వధించి దేవతలమైన మమ్ముఁ గాపుమీయని శరణు చొచ్చినారము.

కం॥ అరిమర్దన ! నీవే కద, పరమగతివి మాకు నెల్ల•వారికిఁ గానన్
సురశత్రుల దండింపఁగ, ధరణికి నీవఁగ మదిని•దలఁపుము దేవా ! ౭౫౨

ప్రముఖులగు నితరదేవతలుండ నన్నే యేల వేఁడెద రని ప్రశ్నింపరా దను చున్నారు.

అరిమర్దన = శత్రుసంహారకుఁడా, సామాన్యవాచకమైన యరిశబ్దము ప్రయోగించుటచే నేయరినైన సంహరింపఁగలవాఁడవని భావము. కావుననే నీవే పరమగతివికద= నీవే=నీవేకాకనిశ్చయముగ మఱియెవ్వఁడును లేఁడనిభావము, పరమగతివి=అన్నిదుఃఖములఁ దీర్చువారుగలరుగాని యిట్టి మహోపద్రవము వచ్చినపుడు రక్షింపఁగలవాఁడవు రక్షకులకు వారల కందఱకంటె శ్రేష్ఠుఁడవు నీవొక్కఁడవే, కద=ఇది ప్రసిద్ధిని దెలుపును. 'మమప్రాణాహిపాండవా' యన్నట్లు మాకెవరు శత్రువులో వారు నీకును శత్రువు లని దెలుపు 'అసురారి' మొదలగుపదములు నీయందేకదా రూఢములై యున్నవి. కావున సురశత్రులు నీకును శత్రువులని భావము. ఇందలి బహువచనము రావణ-రావణి-లవణ-గంధర్వాదులను దెలుపును.

తాత్పర్యము.

శత్రుసంహారశీలా ! మాకందఱకుఁ బరమగతివి నీవే కదా! నీకంటె మాకు రక్షకు లెవ్వరు! కావున సురలకు విరోధు లగు రావణాదుల వధియించుటకు భూలోకమునకు నీవు పోవ మదిలో సంకల్పింపుము.

—• విష్ణుమూర్తి దేవతల కభయమిచ్చుట •—

చం॥ అడఁబడి వేల్పు లిట్లు చతు•రాస్యుఁడు మున్నుగ విన్నవింపఁగా,
వడలకుఁడీ సురల్, వెఱవు•నందకుఁడీ మునివర్యు; లింక నేఁ
బుడమిఁ జెనంటిరక్క-సులఁ•బొల్పఱఁ జేయుదు, మీకు నైన యీ
గొడవ దొలంగఁ జేసెదను•గూర్చెద మేల భయం బొసంగితిన్. ౭౫౩

చతురాస్యుఁడు = నాలుగుమోములు గలవాఁడు-బ్రహ్మ, అడజడి = కష్టము - రూ. అలజడి, అడలకుఁడీ=పరితాపపడకుఁడీ, చెనఁటి =దుర్మార్గులగు, రక్కసులన్ = రాక్షసులను, పొల్పఱన్ = నశించునట్లు. ఇది జేశ్యనిత్య సమాసము. గొడవ= ఆపద, అభయము=భయములేమిని.

తా త్ప ర్య ము.

బ్రహ్మదేవుఁడు లోనగువారు దేవతలు పడుకష్టము నీరీతి విన్నవింపఁగా మహా విష్ణుండు వారిని జూచి 'దేవతలారా! దుఃఖపడకుఁడు, మునీంద్రులారా! భయ పడవలదు. నే నాదుష్టరాక్షసుల నాశము చేసెదను. మీకుఁ గలిగిన యీ కష్టము నివారించెదను. శుభము కలుగ జేసెదను. అభయమిచ్చితిని.'

కం పుత్రులతో మంత్రులతోఁ, బౌత్రులతో వానిజ్ఞాతి•బాంధవతతితో
మిత్రులతో శకలీకృత, గాత్రునిఁ గావింతుఁ బంక్తి•కంధరు ననిలోన్. ౭౫౪

పౌత్రులు = మనుమలు, పంక్తికంధరుని=పది మెడలుగల రావణుని, అనిలోన్= యుద్ధమందు, శకలీకృతగాత్రుని = ముక్కలుముక్కలుగాఁ జేయఁ బడిన దేహము గలవానిని.

తా త్ప ర్య ము.

ఏమిచేసెదనందురా? రావణాసురుని కొడుకులతోను మంత్రులతోను మనుమల తోను వాని దాయాదులు చుట్టములు లోనగు వారితోను మిత్రులతోను వాని కకార్యములందుఁ దోడ్పడువారిని, ప్రేరించువారిని, కూడి పనిచేయువారిని, నంద ఱను వధించెను. మేము ద్రుంపఁగోరినది ముఖ్యులనే కదా, యందఱను సమూ లముగఁ ద్రుంచెదనంటివే యేలయన, శరణుచొచ్చినవారినే కాక వారియాప్తులను వారి కనుకూలురను నెట్లు రక్షింతునో యట్లె దుష్టులను వారి శాప్తులను వారి కనుకూలురను దండింతును.

కం॥ అదయుని మునిసురదరకరుఁ, జొదవి వధించెద రణాగ్ర•మునఁ బృథివిపయిం
బదివేలవత్సరంబులుఁ, బదినూర్లేఁడులు వసింతుఁ•బాలింతు ధరన్. ౭౫౫

దరకరున్ = భయము కలిగించువానిని, రణ + అగ్రమునన్ = యుద్ధప్రారంభ మున, పదివేల వత్సరంబులు పదునూరేఁడులును = ౧౦౦౦౦ + ౧౦౦౦ = పద నొకండువేల సంవత్సరములు.

తా త్ప ర్య ము.

దయాహీనుఁడై భూతహింససేయువానిని పరులను బాధింపక లోకక్షేమమే గావించువారగు మునులను దేవతలను భయపెట్టువానిని, మనమెవ్వ రిట్లు సేయరాదు. చేసిన మన కిట్టిగతియే ప్రాప్తించునని లోకమెఱిఁగి సత్ప్రవర్తన

ముందే యుండుటకై పలువురకుఁ దెలియునట్లు యుద్ధభూమియందే వధించెదను, ధర్మ ముపదేశమాత్రముగఁగాక యనుష్ఠానపూర్వకముగఁ దెలుపుటకై పదునొకండువేల సంవత్సరములు భూమిమీఁదనుండి ధర్మము స్థాపించెదను. అట్లు చేసితినేని లోకులు 'మనము భగవంతుని శరణు వేఁడితిమేని మనము కోరినదానికంటె నెక్కువఫల మొసఁగి మనయోగక్షేమము లాయనయే విచారించు'నని తెలిసికొని బాగుపడుదురు.

చం॥ శరణముఁ జొచ్చినట్టి వన•జప్రభవాదుల కెల్ల నీగతిన్
దరము దొలంగఁగా నభయ•దాన మొసంగి యెసంగురక్తి నీ
ధరపయి నేనియుందు నవ•తారము నొందఁగ మానవాకృతిం
దర మగు నంచుఁ గొంతవడి•దాఁ దలపోసి యనంతరంబునన్. ౨౯

వనజప్రభవ = కమలభవుఁడు-బ్రహ్మ, దరము = భయము, ఒసంగి = ఇచ్చి, ఎసంగురక్తిన్ = అధికప్రేమతో. తరము = సాధ్యము.

తాత్పర్యము.

శరణాగతులైన బ్రహ్మాది దేవతలకెల్ల భయముదీఱ నభయహస్తమిచ్చి ప్రీతితో 'మానవాకృతితో భూమిపై నెవరియం దవతరింతును? అట్టి యోగ్యతగలవా రెవ్వ'రని యాలోచించి.

కం॥ పద్మపలాశాక్షుఁడు హరి, తాద్మనుఁ డార్తజనావ•నాసక్తుం డ
చ్ఛద్మునఁడు దనకు నయోధ్యా, సద్మఁడు దశరథుఁడె తగుజ•నకుఁడుగాఁగన్.
౩౦

పద్మపలాశాక్షుఁడు = తామరరేకులవంటి కన్నులుగలవాఁడు, తనజనకునిఁగా దశరథునిఁ దలంచునపుడే యతనిగుణములను జూచి విష్ణువునకు సంతోషముచేఁ గన్నులు విశాలములైన వని భావము. (౨) తామరతేకుల నంద మాశించునట్లు ఈయన నేత్రము లందఱకు స్పృహణీయములని భావము. ఇట్లందఱ కాశింపఁదగినవాఁడు నేఁ డితరునిఁ దా నాశించె నని భావము. (౩) 'తస్య యథా కప్యాసం పుండరీకమేవ మక్షిణీ' యని శ్రుతిచెప్పినట్లు పరమాత్మత్వసూచకమగు పుండరీకాక్షత్వము గలవాఁడు. పుండరీక మన నెఱ్ఱతామర యనియు, అమరమునఁ దెల్లతామరయనుట ప్రమాదముచే ననియుఁ బండితాభిప్రాయము. ఇంతటి పరాత్పరుఁడు కూడ జన్మము నపేక్షించెను. జన్మముగలవారికి మోక్షము దుర్లభమయినట్లు జన్మరహితునకు జన్మము దుర్లభమయి లోకహితార్థమై యత్యంతాభిలషితమై యుండును. దుర్లభ వస్తువునుగదా యందఱు గోరుదురు. లోకోపకారార్థకమైన జన్మము సంతోషదాయక మని యేర్పడుచున్నది. దేవతలు పాదములచేనైన నంటనిభూమియందు జన్మము నొంద నింత సంతోషపడుట భగవంతుని యాశ్రితవాత్సల్యమును దెలుపుచున్నది.

దురిత + అద్మరుఁడు = పాపముల నశింపఁజేయువాఁడు, అద్మరుఁడు = మిక్కిలి భక్షించువాఁడు - భగవంతునిదయ యపూర్ణకుక్షియని పెద్దలు చెప్పిరి. భక్తుల పాపరాసుల నెంత తినినను దానికడుపునిండదఁట. అనత......సక్తుఁడు = నమస్కరించుజనుల రక్షించునభిలాషగలవాఁడు, అచ్ఛద్మ్ముఁడు = కపటములేనివాఁడగు భగవంతుఁడు, అయోధ్యాపద్మ్ముఁడు = అయోధ్యవాసస్థానముగాఁగలవాఁడు నగు దశరథుఁడై. 'గుణైర్దశరథోపమ' మ్మన్నట్లు తానుజన్మించి సంపాదించినవినయ స్వాభావికములు నైనగుణములచేఁ దనతో సమానుఁడు, ౨౮౯ పద్యవ్యాఖ్యచూడుఁడు. జనకుఁడు='పితాపుత్రేణ పితృమాన్ యోనియోనౌ' యన్నట్లు, సకల జగత్తునకు జనకుఁడు (పితాహమస్య జగతః) భగవంతుఁడు తనకుమారులలో నొక్కఁడగు దశరథుని దండ్రిగాఁగోరెను. ఇందుఁ జెప్పఁబడిన నాలుగువిశేషములు భగవంతుఁడు నాలుగు రూపములుగ నవతరింపఁ బోవుటను దెలుపుచున్నవి.

తాత్పర్యము.

తామరలవంటి విశాలనేత్రములు కలవాఁడును, పాపసంహారుఁడును, నమస్కరించు జనుల రక్షించుటయం దాసక్తిగలవాఁడును, వంచనలేనివాఁడును నగు భగవంతుఁ డయోధ్యాపురాధిపతియగు దశరథుఁడే తనకుఁ దండ్రియను పేరుపొంద నిష్టపడని తలఁచెను. పద్మపలాశాక్షుఁ డనుటచే 'పుంసాం మోహనరూపాయ' యన్నట్లు దివ్య మంగళవిగ్రహాతిశయము సౌందర్యము. దురితాద్మరుఁ డనుటచేనపహతపాప్మత్వము (అహల్యాశాపమోచనాదికము), అనత....సక్తుం డనుటచే శరణాగతవ్రతధారణము, అచ్ఛద్మ్ముఁ డనుటచే నింద్రజిద్రావణాది యుద్ధమునందువలె సత్యపరాక్రమత్వము తెలుపుచున్నవి.

కౌసల్యా దశరథుల పూర్వజన్మ వృత్తాంతము.

శ్రీరుద్రః ॥ స్వాయంభువో మనుః పూర్వం, ద్వాదశార్ణం మహామనుమ్ ।
జజాప గోమతీ తీరే నైమిశే విమలే శుభే ॥
దేవవర్ష సహస్రంతు, పూజితః కమలాపతిః ।
ప్రసన్నః ప్రాహ దేవేశో, వరదః కమలాపతిః ॥
మత్తో వరం వృణీష్వేతి, తం మునిం భగవాన్ హరిః ।
తతః ప్రోవాచ హృష్టేన, మను స్స్వాయంభువో హరిమ్ ॥
పుత్రత్వం భజ దేవేశ, త్రీణిజన్మాని మేఽచ్యుత ।
త్వాం పుత్రలాలసత్వేన, భజామి పురుషోత్తమ ॥
ఇత్యుక్తస్తేన లక్ష్మీశః, ప్రోవాచ శుభయాగిరా ।
ఏవమస్తు మునిశ్రేష్ఠ, యత్తే మనసి కాంక్షితమ్ ॥

మమైవచ మహాప్రీతి, స్తవ పుత్రత్వ మాసితుమ్ ।
స్థితి ప్రయోజనేకాలే, తత్ర తత్ర ద్విజోత్తమ ॥
త్వయిజాతే త్వహమపి, జనిష్యే తవ సువ్రత ।
ఏవం దత్వా వరం తస్మై, తత్రైవాంత ర్దధే హరిః ॥
అస్యాభూత్ప్రథమం జన్మ, మనోస్స్వాయంభువస్యచ ।
రఘూణామన్వయే పూర్వం, రాజా దశరథో హ్యభూత్ ॥
ద్వితీయే వసుదేవోభూ, ద్యదూనా మన్వయేమనుః ।
కలేర్ద్వి వ్యసహస్రాబ్ది, ప్రమాణస్యాంఽత్యపాదకే ॥
శంబళగ్రామకే ముఖ్యే, బ్రాహ్మణస్య జనిష్యతి ।
తతోముక్తిర్భవేత్తస్య, మనోర్జన్మ త్రయాంతరే ॥
రాఘవః ప్రథమంజజ్ఞే, కృష్ణస్తు తదనంతరమ్ ।
కల్కి-రూపీ హరిః పశ్చా, ద్బ్రాహ్మణస్య జనిష్యతి ॥
తస్యపత్నీ మహాభాగా, సుశీలా నామభామినీ ।
కౌసల్యా సమభూత్పూర్వం, పత్నీదశరథస్యహి ॥
యదువంశ్యస్య సైవాథ, దేవకీనామ సువ్రతా ॥
హరివ్రతస్య విప్రస్య, భార్యాదేవ ప్రభాపునః ॥
ఏవం మాతృత్వ మాపన్నా, త్రిషుజన్మాని శార్ఙ్గిణః ॥

స్వాయంభువమనువు పూర్వము వాసుదేవ ద్వాదశాక్షరీమంత్రమును గోమతీ తీరంబున నైమిశారణ్యంబున జపించెను. శ్రీమన్నారాయణుండు ప్రసన్నుండై నీకేమి వరము కావలయు నని యడిగెను. మూఁడు జన్మంబులందు నీవు నాకుఁ బుత్రుఁడవు కమ్మని మనువుకోరెను. అట్లే యని యంగీకరించి యాయన దశరథుఁడుగాఁ బుట్టినపు డాయనకు రాముఁ డను పేరఁ బుత్రుఁడయ్యెను. ఆవల యదువంశంబున వసుదేవుఁడుగా మనువు పుట్టినపుడు కృష్ణుఁడుగాఁ బుత్రుఁడయ్యెను మూఁడవ జన్మంబున శంబళగ్రామంబున కలియుగమున నాల్గవపాదమందు హరివ్రతుఁడను బ్రాహ్మణునకు కల్కినై పుట్టఁగలఁడు. మనువుభార్య సుశీలయను నామె కౌసల్యయను పేర దశరథునకు, దేవకియనుపేర వసుదేవునకు, దేవప్రభయను పేర హరివ్రతునకు భార్యయై మూఁడుజన్మంబుల విష్ణువునకుఁ దల్లియగును. శంబళ - సంబళ - శంభళ - సంభల మని పాఠాంతరములు గలవు. హరివ్రతునకు విష్ణుశర్మ యనుపేరు భారతంబునఁ గలదు.

చం॥ అనుచుఁ జతుర్విధాకృతుల•నాదటఁ బూని జనింప నెంచినన్
ఘనతరహృష్టచిత్తు లయి•కాలగళాదిసురుల్ మధుద్విషున్
వినుతి యొనర్చి తుంపఁ గద•వే సదయాత్మక ! రావణాసురున్
మునిజననిగ్రహున్ సురస•మూహవిరావణు దుర్నివారణున్. ౮౫౪

అనుచున్=దేవతలు చెప్పినట్లు నిశ్చయము చేయుచు, చతుర్విధ+ఆకృతులన్ = నాలుగు విధములగు సాకార్యములచేత, తాను జన్మింపవలసి యున్నను నాలుగు శరీరములఁ బరిగ్రహించుట దశరథుని గుణాతిశయముఁ బట్టియు, నొంటిపుత్త్రుఁడు పుత్త్రుఁడుగాఁ డను శాస్త్రముండుటచేతను - అనిభావము. పూని = పాయస భాగము మూలముగా నాలుగయి, ఘన......చిత్తులు = మిక్కిలి యథార్థముగా సంతోషించిన మనస్సుగలవారు, కాలగళాదిసురుల్ = శివుఁడు మొదలయిన దేవతలు, మధుద్విషున్ = మధు వను రాక్షసుని (ద్వేషించి) చంపిన భగవంతుని, మధువువలె రావణాదులఁ జంపవలయు ననియు, మధువు వంటివానిఁ జంపినవానికి రావణ కుంభకర్ణు లెంతయనియు భావము. నిగ్రహున్=బాధను చేయువానిని, విరావణున్ = ఏడ్పించువానిని, దుర్నివారణున్ = మాకెవ్వరికి నడ్డగింప నలవికాని వానిని, మాచేసగు కార్యమైన నీకేల శ్రమయియ్య నంగీకరింతు మని భావము. తృతీయ పాదమున ప్లుతయతి.

తాత్పర్యము.

అని సాదరుఁడై నాలుగాకారములతోఁ బుట్టుటకై యోజించుటయు నాయన యభిప్రాయ మెఱింగి శివుఁడు మొదలైన దేవతలు మధువైరి యగు విష్ణువును స్తుతించి, పరమకరుణాకర! మునీశ్వరులను నిగ్రహించువాఁడును, దేవతాసమూహములను మొఱ్ఱో యనిపించువాఁడును, మా కెవ్వరికిని వారింప సాధ్యముకానివాఁడును నగు రావణుని వధింపుమా.

శ్రీమద్రామాయణమందు విష్ణువే నలువురుగఁ బుట్టినట్లు చెప్పఁబడినది పద్మపురాణమందు.

శ్లో॥ కైకేయ్యాం భరతో జజ్ఞే, పాంచజన్యాంశ చోదితః,
అనంతాంశేన సంభూతో లక్ష్మణః పరవీరహా.
సుదర్శనాంశా చ్ఛత్రుఘ్న స్సంజజ్ఞేఽమితవిక్రమః ॥

అనియున్నది. ఈభేదమును సూచించుచు మహేశ్వరతీర్థులు, "శంఖచక్రానంతానామపి భగవద్రూపతాసూచితా । హుంకారేణ భగవానివ పాంచజన్యః శబ్దమాత్రేణ సకలభువనక్షోభకత్వా ద్విష్ణుతుల్యఏవ చేతి బోధ్యం" అని వ్రాసిరి. అనఁగా విష్ణువు నేను బుట్టెద నన్నప్పుడు పరికరములతోడ పరివారములతోడ నని యర్థమేకాని యేదియులేక యనికాదు శంఖచక్రానంతులు భగవదంశములే, భగవత్స్వరూపములే. 'చక్రశ్చేతసి' యన్నట్లు చక్రము భగవంతుని చేతస్సు. మనస్సును - సంకల్పమును విడిచివచ్చుటనెట్లు! భగవంతుని నాదమే శంఖము. శివకేశవ యుద్ధమందు ౧౩-౨౭ వ.

క॥ పంకజలోచను భీకర, హుంకారము బలిమిఁ జెటిలె నుగ్రగుణధనువున్
బింక మటి మహాదేవుఁడు, శంకరుఁడు త్రిలోచనుండు స్తబ్ధుం డయ్యెన్
అన్నట్లు హుంకారముచేతనే శివుఁడు వింటితోడ బెండువడి పోయెను.
శంఖమునుండి వచ్చినది యీ నాదము గాదా.

'శంఖచక్రగదాఖడ్గ శార్ఙ్గాద్యైశ్శక్తిభిస్సహ, వరీతః పురుషాకారై స్త్రైలోక్యం. పరిరక్షతే, పద్మ-అన్నట్లు భగవంతుని శక్తులన్నియుఁ బురుషాకారములు వహించి యాయనను సేవించుచుండును. కావున విష్ణు వవతరించె నన్నప్పుడు సపరివారుఁడై సపరికరముగ నవతరించె ననియే చెప్పవలసి యున్నది.

ఇది సరియైన సమాధానముగానే యున్నది. భగవంతుని శక్తు లాయుధములు స్త్రీ పురుష స్వరూపముల భగవంతు సేవించుననుటకు ఉత్తరకాండమున ౧౬. ౪౨వ పద్యము చూడుఁడు.

"సీ॥ అపసవ్యదిశఁ బద్మహస్తయై శ్రీదేవి, హ్రీదేవి భజియింప నెడమవంక
సంహారశక్తియుఁ జనఁగ మున్నుగ శర, చాపముల్ పూరుషరూపములను
సకలాయుధావళుల్ సరవిని గొలువంగ, బ్రాహ్మణాకృతులను బరఁగ శ్రుతులు....
సర్వరక్షణిగాయత్రి చనఁగ వెంట, నోంకృతియును వషట్కార మొప్పుచుండ."

ఈ విషయమునఁ దారసారోపనిషద్వాక్యములు రామోపాసకు లెఱుంగఁ దగినవి కావున ననువదింపఁబడును.

'ఓమిత్యేతదక్షరం పరంబ్రహ్మ తదేవోపాసితవ్యం. ఏతదేవ సూక్ష్మాష్టాక్షరం భవతి. తదేత దష్టాత్మకోఽష్టధా భవతి. అకారః ప్రథమాక్షరో భవతి. ఉకారో ద్వితీయాక్షరో భవతి. మకార స్తృతీయాక్షరో భవతి. బిందు స్తురీయాక్షరో భవతి నాదః పంచమాక్షరో భవతి. కలా షష్ఠాక్షరో భవతి. కలాతీతా సప్తమాక్షరో భవతి. తత్పర శ్చాష్టమాక్షరో భవతి. తారకత్వా త్తారకో భవతి. తదేవ తారకత్వం బ్రహ్మత్వం విద్ధి. తదేవోపాసితవ్యం. అత్రైతే శ్లోకా భవంతి."

అకారా త్ప్రాభవ ద్బ్రహ్మా జాంబవా నితిసంజ్ఞకః,
ఉకారాక్షరసంభూత ఉపేంద్రో హరినాయకః,
మకారాక్షరసంభూత శ్శివ స్తు హనుమాన్ స్మృతః,
బిందు రీశ్వరసంజ్ఞ స్తు శత్రుఘ్నః చక్రరా ట్స్వయం,
నాదో మహాప్రభు ర్జ్ఞేయో భరతః శంఖనామకః
కలాయాః పురుష స్సాక్షా ల్లక్ష్మణో ధరణీధరః,

కలాతీతా భగవతీ స్వయం సీతేతి సంజ్ఞితా,
తత్పరః పరమాత్మాచ శ్రీరామః పురుషోత్తమః

అ కారమువలన బ్రహ్మ జాంబవంతుడను పేరుతో సంభవించెను ఉ కారమువలన నుపేంద్రుడు సుగ్రీవుడుగ జనించెను. మ కారమువలన శివుడు హనుమంతుడయ్యెను ఈశ్వరసంజ్ఞ బిందువు, చక్రము శత్రుఘ్నుడు, నాదము మహాప్రభువు, శంఖము భరతుడు. కలయొక్క పురుషుడు శేషుడైన లక్ష్మణుడు. కలాతీత భగవతియే సీత ఆమెకు పరుడైన పరమాత్మ పురుషోత్తముడగు శ్రీరాముడు. ఏకాదశరుద్రుడు రామసేవకై హనుమంతుడుగా నవతరించెనని కొందఱందురు. శివుని తేజస్సును వాయువు గొనివచ్చి యంజనాగర్భమునం దుంచె నని కొంద ఱందురు. శివుడు హనుమంతుడై యవతరించెనని యిందుం కుట యేకాక 'హనుమాన్ రుద్రబీజజ'యని దౌర్వాసరామాయణమునను గలదు. 'అష్టమూర్తేశ్శివ స్యాసీ ద్వాయుమూర్తిస్తతో బలీ! హనుమాన్ కేసరి క్షేత్రే మహారాక్షస ఉచ్యతే' యనియుం గలదు.

కం॥ బలబంధుయుక్తి వానిన, పొలియించి సురేంద్రగుప్త•మును గతదోషా
వలియుం జిరము స్వలోకము, వెలయంగంజనుదెమ్ము మరల•విగతజ్వరతన్. ౭౫౯

వానిన్ + అ = వానినే - రావణుని మాత్రమే - వానివలె క్రూరుడు కాని విభీషణునిం గూడ దనిభావము - విభీషణునియందు రాక్షసచేష్టలు లేవని శూర్పణఖయే చెప్పెను. పొలియించి = చంపి, సురేంద్రగుప్తము = (1) విష్వక్సేనునిచే రక్షింపబడినది. (2) ఇంద్రునిచే రక్షింపబడినది. గతదోషావళి = రాగద్వేషాది సాంసారిక దోషములులేనిది- అప్రాకృతమైనది. 'శ్రీవైకుంఠ మితీత్యే నిత్య మజడ' మ్మనికదా. చిరము = శాశ్వతమైనది. బ్రహ్మలోకము నశించినను నశింపనిది - శాశ్వతమైనది. 'ఆబ్రహ్మభువనా ల్లోకాః పునరావర్తినో ర్జున' భ గీ. స్వలోకము= నీలోకమగు వైకుంఠమును గుఱించి యిూ:దెఁ జెప్పిన విశేషములు ఇంద్రలోకమున కన్వయింపవు. కావున వైకుంఠ మనియే సిద్ధాంతము. విగతజ్వరతన్ = వదలిన చింతాతాపము గలవాఁడవై - ఆశ్రితరక్షణము చేయలేదు గదా అని చింత - అదిలేనివాఁడవై. దీనివలన నాశ్రితరక్షణము చేసి మరలి వైకుంఠముం జేరువఱకు సంసారు లెప్పుడెల్లు దక్కఁబడుదురను చింత కలదని తెలిసెడిని. మరలంజనుదెమ్ము= (1) మనుష్యలోకమునకుం బోయి కార్యముం దీర్చి మరల దేవలోకమునకు రమ్ము. (2) ఇప్పుడు వచ్చినది వైకుంఠమునుండి కావున మరల నచ్చటికే రమ్మని భావము. సురేంద్ర = ఓ యుపేంద్రుఁడా! గుప్తము = భూలోకాది ప్రకృతి బద్ధులకుం బోవ నశక్యమైనది. 'అత్యర్కానల దీప్తం తత్. స్థానం విష్ణోర్మహాత్మనః స్వయైవ

ప్రథయా రాజన్, దుష్ప్రేక్షం దేవదానవైః' యని మహాభారతవాక్యము. అనియు వ్యాఖ్యానము చేయనగు. స్వలోకాది విశేషణములంబట్టి యాలోకము స్వర్గము కాదనియుఁ బ్రకృతిమండలము దాటియుండు వైకుంఠమనియు నేర్పడును.

తా త్ప ర్య ము.

సేనలతోడను బంధువులతోడను రావణునే చంపి స్వామీ! మాకొంట్లకు లభ్యము కానిదియు బ్రాకృతదోష రహితమైనదియు ననిత్యములైన స్వర్గసత్య లోకాదులవలెఁగాక నిత్యమైనదియు నగు నీ లోకమునకు నిన్ను యవతారము లెత్తియు సంసారులు తరించుమార్గము తెలుపకపోయితినే, వారికి మార్గము చూపక పోయితినే యను మనస్తాపము వదలి మనము చేయవలసిన కార్యము చేసితిమి, బుద్ధిమంతుల రక్షించితిమి, కాలాంతరమున బాగుపడఁ గోరిక గల వారికి మార్గము చూపితిమి - అను సంతోషముతో రమ్ము.

—• ౧౬ సర్గము. దేవతలు విష్ణువును మానవావతారమెత్తఁ బ్రార్థించుట •—

ఉ॥ చేయఁగఁ బ్రార్థనంబు సుర•సిద్ధముఖామరు లెల్ల రిట్లు నా
రాయణుఁ డాదరంబు మెయి•నాత్మ నెఱింగియుఁ బల్కె నేమహో
పాయముచే సురారులను•బంచతఁ గూర్చెదఁ జెప్పుఁ డన్న వా
రాయమితౌజు మ్రొక్కుచు న•రాకృతిఁ బూనివధింపు మాతరున్.　　౪౬౦

దేవతల ప్రార్థనప్రకారము దశరథపుత్రుఁడై యుండునపుడు ఉపేంద్రాదుల వలె నుండవలయునా? మనుష్యరూపముగా నుండవలయునా? యను ప్రశ్నము విష్ణుమూర్తి మరల దేవతలను గౌరవార్థము అడుగుచున్నాఁడు. వారి కార్య విధము ముందు తాను నిశ్చయించుకొన్నను నెదుటివారి గౌరవార్థము మనస్సును బరీక్షింప వారిని బ్రశ్నించుట రామావతారమున నొక విశేషగుణము. ఇది లక్ష్మణ - భరత - విభీషణ రక్షావిషయంబులఁ గననగు. ఇదియు లోకులు నేర్చు కొనవలసిన విషయము. నారాయణుఁడు - నరిష్యంతి ఇతి = నశింపవు కావున - నరాః అని వ్యుత్పత్తి. నిత్యవస్తువు లని యర్థము. నరముల సమూహము నారము. (1) నారములు + అయనముగాఁ గలవాఁడు నారాయణుఁడు! (2) నారములకు + అయనము = నారాయణుఁడు. మొదటిది బహువ్రీహి - రెండవది తత్పురుషము. సంజ్ఞ యందు ణత్వము; సర్వాంతర్యామి యని కాని, సర్వాధారుఁ డని కాని భావము. రెండవసమాసమునఁ బుంలింగము విశేషము. ఇధ్మప్రశ్చనాథుల వలె నెఱుంగునది. ఇంతటి గొప్పవాఁడు దేవతల యిష్టాను సారము చేయుటచే నాశ్రితపారతంత్ర్యగుణ మేర్పడును. ఆత్మ నెఱింగియు = నిశ్చయింపఁబోవు విషయమును దాను నిర్ధారణ చేసికొనియుండియు, ఆదరంబు మెయిన్ = గౌరవార్థ మాదరము, పంచతన్ = చావును; బాల్యకౌమార

యౌవనవార్ధకము లను నాలుగుదశలు పోఁగా నైదవది మరణము; అమిత + ఓజసిన్ = అధికపరాక్రమముగల విష్ణువును; నరాకృతిన్ = దైవాకృతి కూడదని భావము. ఆశరున్ = రాక్షసుని; నర+అయన = నారాయణశబ్దము నిత్యసమాసము. కావున నుభయయతులలోనిది. 'రా'కు యతిస్థానమున హల్లుగాని యచ్చుగాని చెప్పవచ్చును. అట్లులే న + అర + అయన = నారాయణ యని సంధిచేసి నఞ్ సమాసయతిగాఁ జెప్పవచ్చును. అప్పుడు నుభయయతియే.

తాత్పర్యము.

ఇట్లు సిద్ధులు దేవతలు లోనగు నమరులందఱు ప్రార్థింపఁగా శ్రీమన్నారాయణుఁడు తనకుఁ దెలిసియున్నను దేవతలయందలి యాదరబుద్ధిచేవారిని గౌరవింప నెంచి యో దేవతలారా! యే యుపాయముచే రాక్షసులను జంపుదునో చెప్పుఁడు అనిన వా రామహాతేజోవంతుఁడైన భగవంతునకు నే విధముగఁ గార్యము దీర్చినను దీర్చుటకు సమర్థుఁడైన మహానుభావుఁడు మనల నొక పెద్దచేసి యేమి తెలియని వానివలె నడుగుచున్నాఁడే యేమి యీయన యౌదార్య మని యాయన గొప్ప గుణముఁ దలంచి మ్రొక్కుచు, దేవా! నరాకారము వహించియే రాక్షసుఁ ద్రుంపుము. ఎల యందువా?

ఉ॥ తేఁకువఁ జొక్కలేఁడు లతితీవ్రముగాఁ జతురాస్యుఁ గూర్చి పె
ట్స్వేఁక దపంబు సేయ విధి నెమ్మి దయం బొడమూప లోక మ
ల్లాఁకలు పెట్టఁ గోరి వివిధాకృతిభూతములందు జేనికిన్
లోఁకువ గామిఁ గోరె; మది లో గణియింపఁడు మానవాళులన్. ౮౬౧

తమ్మొకపెద్దచేసి యడిగినపుడు తగినరీతిఁ దమకుఁ దోఁచినది తప్పో యొప్పో చెప్పకున్న నాదరించినవారిని నిరాకరించి నట్లగుఁ గావున "నీవు సర్వజ్ఞుఁడవే మమ్ము నడుగనేల, మేము నీకుఁ జెప్పనేల, నీయిష్టము వచ్చినట్లు చేసికొను" మనక తమకుఁ దోఁచినది దేవతలు చెప్పుచున్నారు.

దానికి హేతు వేమన :— తేఁకువ = ధైర్యము. పెను + ఏఁకన్ = గొప్ప యుత్సాహముతో; నెమ్మి = సంతోషముతో; అఁకలు + అంకలు–అల్లాఁకలు = మిక్కిలి నిర్బంధములు; వివిధ....భూతములందున్ = పలువిధములగు నాకారముగల ప్రాణులలో; లోఁకువ=తక్కువ; గణియింపఁడు = లక్ష్యపెట్టఁడు. కావ వారివలన లోఁకువలేమి నడుగలే దని భావము. ఉపేక్షించినభూతములలో మనుష్యుఁడు శ్రేష్ఠముగావున వానిపేరు చెప్పఁబడెను. వానరభల్లూకాదులను వాఁడు పేర్కొన లేదు. మనుష్యులను లెక్క పెట్టనివాఁడు మృగముల లక్ష్యపెట్టునా!

తాత్పర్యము.

అనేక సంవత్సరములు రావణాసురుఁడు బ్రహ్మను గూర్చి ఘోరమైన తపస్సు చేయఁగా నాయన ప్రత్యక్షమై లోకమును బాధింపఁగోరి నానాకారములుగల భూతము లందు దేనికి లోఁబడకుండునట్లు వరమును గోరెఁగాని మనుష్యులను లక్ష్యపెట్టిన వాఁడు కాఁడు.

కం॥ ఓ' యని వర మజుఁ డిచ్చుట, దానవుఁడు మదించి లోక॰తరుణీతతికిన్
మానముఁ బ్రాణము దీసెను, మానవుచేఁగాని వాఁడు॰మడియఁడు గలనన్. ౨౬౨

అజుఁడు = బ్రహ్మ; లోకతరుణీతతికిన్ = దేవగంధర్వాది పురుషులయొక్కయు స్త్రీలయొక్కయు సమూహమునకు, కలనన్ = యుద్ధమందు: మడియఁడు = చావఁడు; కావున నీవు మానుషరూపమే ధరింపు మని భావము; ఈపద్యమువలన రావణాసురునియందు బలాత్కారముగ స్త్రీలను జెఱచుటే ముఖ్యదోష మని యేర్పడుచున్నది.

తాత్పర్యము.

అట్లులే కాని మ్మని బ్రహ్మ దేవుఁడే వరమిచ్చుటచే నారాక్షసుఁడు గర్వించి యన్నిలోకములవారిని ముఖ్యముగా వయస్సుస్త్రీలను బ్రాణము మానముఁదీసెను. పురుషులప్రాణము దీసెను. స్త్రీలమానముఁ దీసెను. నై కారణముచే మనుష్యునిచేఁ గాని వాఁడు మడియఁడు. సామాన్యమనుష్యుఁ డెవ్వఁడు వానిని జంపలేఁడు కావున నీవే మనుష్యునివలె నై వానిని జంపవలయును.

చం॥ అనుచు వచింప నట్లయగు॰నంచుఁ దిరోహితుఁ డయ్యె వెన్నుఁడున్;
జనపతి పుత్రులం బడయఁ॰జలుపుచు నుండఁగ నిష్టి, హవ్యవా
హను నడుమంతరంబున న॰యంబున నుద్భవ మందె నిందుఁ దే
జున దిశ లెల్ల వెల్లఁగను॰జూపఱు నివ్వెరపాటు బొందఁగన్. ౨౬౩

వెన్నుఁడు = విష్ణువు; తిరోహితుఁడయ్యెన్ = అంతర్ధానము చెందెను. ఆ దేవ సభనుండియే యని యధ్యాహారము. దశరథుఁడు చేయు పుత్రకామేష్టికి ఫలముగా భగవదవతారమును సూచించు ప్రాజాపత్యపురుషుని పాయసప్రదానమును జెప్పు చున్నాఁడు.

ఇష్టిన్ = పుత్రకామేష్టిని; హవ్యవాహను=అగ్నియొక్క; నడుమంతరంబునన్ = మధ్య ప్రదేశమందు; నడుమ + అంతరము - మొదటి పదము తెనుఁగు. రెండవపదము సంస్కృతము. ఈ రెండు సమానార్థకములయ్యు నొంటిగాఁ జేరి యారెంటియర్థముననే యుపయోగింపఁ బడుచున్నది. చూపఱు = చూచు

వారు; నిండు తేజ = పూర్ణమైనకాంతి - మబ్బులేక నిలిచికాయు నెండవంటిది. నివ్వెరపాటు=ఆశ్చర్యము. ఇంతకుముందిట్టిది చూడలేదు గావున నాశ్చర్యము.

—• దశరథునకుఁ బ్రాజాపత్యపురుషుఁడు పాయసం బిచ్చుట •—

సీ॥ నీలరక్తంబైన• చేలంబు నెల్లని, మోము దుందుభిరవం•బును రహింప
నునుపారు కేసరి•తనుజాతములఁ బోలు, వెంద్రుకల్ మీసలు• వెలయుచుండ
శుభలక్షణంబులు•శుభభూషణంబులు, శైలశృంగోన్నతి•జానుమీఁద
సమదశార్దూలవి•క్రమముసూర్యోపమా,కారంబు దీప్తాగ్ని•కరణిఁ దేజ
తే॥ గలిగి భూరివీర్యంబును•త్కటబలంబు, దొఁటసియద్భుతభూతంబు•దోఁచియపుడు
దివ్యపాయసయుతముప • త్నివలెఁ బ్రియము,నైనపైఁడిపాత్రిక బాహు•లందునమర. ౧౪

నునుపారు = మిక్కిలి నున్నన యగు; కేసరితనూజాతముల్ = సింహము యొక్క వెంద్రుకలు; వెంద్రుకలు = తలవెంద్రుకలు; శైలశృంగ + ఉన్నతి = పర్వతకొనయంతయెత్తు; సమద.........విక్రమము = క్రొవ్విన పెద్దపులివంటి పరాక్రమము; దానివలె భయంకరుఁడు; సూర్య + ఉపమ + ఆకారము = కాంతి యందు సూర్యునితో సమానమైన రూపము; భూరి = అధికమైన; ఉత్కట = అధికమైన; దొఁటసి = పొంది; భూతము=బ్రహ్మ పంపిన పురుషుఁడు; పాత్రిక = పాత్రము, ఇది స్త్రీలింగము కావున పత్నివలెఁ బ్రియ మను దృష్టాంతము యుక్తము- బాహులందున్=భుజములయందు; పాత్రము పెద్దదికావునఁ జేతులతోఁ బట్టుకొన సాధ్యపడక భుజములయం దుంచుకొనెను భగవంతుఁ డంతర్ధానమై తన తేజమునే పాయసముగా సంఘటించి తానే తీసికొని యగ్నినుండి యావిర్భవించెననియు; అటుకానియెడల నితరునికి భగవత్తేజమును మోయ శక్తి లేదనియు గొందఱుచెప్పుదురు. పాద్మపురాణమందు.

“శ్లో॥ తస్మా దావిరభూ దగ్నౌ యజ్ఞరూపో హరి స్తథా
శుద్ధజాంబూనదప్రఖ్యశ్శంఖచక్రగదాధరః” అనియున్నది.

౧౩, ౧౪ తాత్పర్యము.

అని వారు చెప్పఁగా సరియని యంగీకరించి మహావిష్ణువు కానరాకపోయెను. ఇచ్చట దశరథుఁడు పుత్రకామేష్టి చేయుచుండఁగా నగ్నిహోత్రము నడుమ నుండి తన తేజమున దిక్కులు వెల్గఁజేయుచు చూచువారు దిగ్భ్రమ పొందునట్లుగా నలుపు - ఎఱుపుకలిసినవస్త్రము ధరించి రక్తవర్ణపుముఖము దుందుభివంటి కంఠరవము కలవాఁడై నునుపై సింహము మెడమీఁది వెంద్రుకలవంటి వెంద్రుకలు మీసములు ప్రకాశించుచుండ శుభచిహ్నములు శుభములైన సొమ్ములు ధరించి

కొండవలె నున్నతమైన దేహముతో నందగించి మదించిన వ్యాఘ్రమువంటి పరాక్రమము సూర్యునితో సమానమైన తేజస్సుగలిగి మండుచున్న యగ్నివంటి తేజస్సు గలవాఁడై గొప్పవీర్యము అధికమైన బలముగలిగి భుజములందు దివ్యపరమాన్నము గలదియు, భార్యవలెఁ బ్రియమైనదియు నగు బంగారు పాత్రమును భుజములందు ధరించి.

శా॥ తన్మానాథుం దిలకించి భూపవర! ప్రా•జాపత్యమూర్తిం జవిరా
  కాన న్వచ్చితి ని న్నటన్నఁ బ్రణతుల్•గావించి కేల్మోడ్చి దే
  వా! నాకుం గరణీయ మెయ్యది? యనం•బల్కెన్ మహాశక్తి సం
  తానం బీ వభిలాష చేసి క్రతుతం•త్రంబిట్లు గావింపఁగన్. ౭౬౫

తిలకించి = చూచి; ప్రాజాపత్యమూర్తిని = బ్రహ్మకు సంబంధించిన మనుష్య స్వరూపమును; కరణీయము=చేయఁదగిన కార్యము; మహాశక్తి = గొప్పశక్తి గల పురుషుఁడు, అభిలాషచేసి=కోరి; క్రతుతంత్రము=అశ్వమేధ పుత్రకామేష్టులను.

చం॥ ఎసఁగినసంతసంబున మ•హీవర! దేవతలెల్లఁ బంపఁ బా
  యస మిది దేవనిర్మితము•నన్యదురాసదముం బ్రజాకరం
  బసమ మనామయంబు శుభ•మై కడుధన్యము నైనదాని నీ
  కొసఁగఁగఁ దెచ్చితిం గొనుమ•యూర్జితపుణ్యచరిత్ర! దీనినిన్. ౭౬౬

అన్యదురాసదము = ఇతరులకుఁ బొందరానిది, ప్రజాకరము = సంతానము గలిగించునది; అసమము = సాటిలేనిది, అనామయప్రదము = ఆరోగ్యమునిచ్చునది; 'అనామయంస్యా దారోగ్య'మ్మని యమరకోశము. ధర్యము=ప్రశస్తము; ఊర్జిత= వృద్ధిచేయఁబడిన; పుణ్యచరిత్ర = పుణ్యమైన నడవడి కలవాఁడా! రెండవపాదమున నఖండ సమాసయతి.

౭౬౫-౭ ౬౬ తాత్పర్యము.

దశరథునిఁ జూచి, రాజేంద్రా! నేను ప్రాజాపత్యమూర్తిని. నిన్నుఁజూడవచ్చితిని అని చెప్పఁగా దశరథుఁడు చేతులుజోడించి నమస్కరించి దేవా! నేనేమి చేయఁదగును! సెలవిమ్మన్న నామహాశక్తి యిట్లనియె - సంతానముఁగోరి యీ ప్రకారము యజ్ఞముచేయఁగా దేవతలెల్ల సంతోషించి పంపగా వచ్చితిని. ఈ దేవతలచే నిర్మితమైనది, ఇతరులకు లభింపనిది, సంతానకారణమైనది ఆరోగ్యకరమైనది, మేలిచ్చునది, నిన్ను ధన్యునిఁ జేయునది యగు పాయసముఁ దెచ్చితిని. కావున నోపుణ్యాత్మకా! దీనిని గ్రహింపుము.

క౦॥ అనురూపలైన భార్యల,కును గరుణ నొసంగు మీవు•గోరినమాడ్కిన్
తనయులు జనియించెద రో,మనుజవరా! యనిన మోద•మానందగుచున్. ౪౬౭

అనురూపులు = కులగుణచేష్టాకీర్తులందు నీకు సమానలు; మోదమానుఁడు = సంతోషించుచున్నవాఁడు-దీనివలన యథావిధి శ్రద్ధాభక్తులతోఁ జేసిన వైదికకర్మము ఫలవంతమగునుగాని వ్యర్థముగా దని యేర్పడెను.

తాత్పర్యము.

దీనిని నీవు గైకొని నీకుఁగులగుణచేష్టాకీర్తులందుఁ దగినవా రని తోఁచిన భార్యలకు దయతో నిమ్ము. నీవు గోరినట్టులు నీకుఁ గొడుకులు గలిగెదరు అనిన రాజు సంతోషించెను.

క౦॥ సురదత్తముఁ గాంచనభా,స్వర మగు దేవాన్నపూర్ణ•పాత్రము నృపుఁడున్
శిరమునఁగొనిభూతమునకు, బురుభక్తిఁ బ్రదక్షిణించెఁ•బొగడుచు న్రమొక్కెన్. ౪౬౮

సురదత్తము = దేవత లిచ్చిపంపినది, కాంచనభాస్వరము = బంగారుమయము కావునఁ బ్రకాశించునది. దేవ..................పాత్రము = దేవతలు నిర్మించి పాయసముతో నించిన పాత్రమును; పురుభక్తిన్ = అధికభక్తితో - ప్రాజాపత్యపురుషుఁ డనుగ్రహించినది. క్షీరసాగరమందుఁ బుట్టి యింద్రుని స్వాధీనమందుండు నమృతము గాదు. భగవంతుని తేజస్సు మనుష్యస్త్రీగర్భమునఁ బ్రవేశించుటకు మంత్రవంతమైన హవిస్సువలె నిమిత్తమాత్రమైన పదార్థమొకటి యుండవలెను గదా. ఆకారణముచే భగవత్తేజఃపూరితమైన పాయసాన్న మని గ్రహించునది. క్షీరసాగర మందుఁ బుట్టిన యమృత మగునేని దానిని ద్రావిన స్త్రీలు మరణింపక యుండవలసి వచ్చును. ఈ కారణముచే శ్రీరామాది జననములకు రేత స్సర్గము కారణమే గాదనియు వారిదేహము లప్రాకృతము లనియు నెఱుంగునది. దశరథుఁడు ద్రావియుండిన గర్భములకు రేత స్సంబంధము చెప్పనగును. గాని యిప్పు డా ప్రశంసకుఁ గారణమే లేదు. శుక్లరక్త సంయోగముల వలన నేర్పడు దేహములకు స్త్రీగర్భవసతి యావశ్యక మగునుగాని దివ్య తేజస్సుచే నగు వానికి స్త్రీగర్భవసతి యావశ్యకము గాదు. దీనికి మాంధాతృజననము, కుంభజులై యగస్త్య వసిష్ఠ ద్రోణాచార్యాదుల జననము, ధృష్టద్యుమ్న ద్రౌపదీ జన్మములు దృష్టాంతములు. ఈ జాతులందు క్షేత్రము ప్రధానము గాదు. గర్భస్థజీవుఁడే తన తపోబలముచే స్వేచ్ఛాత్తశరీరుఁడగును గాని వీరల దేహములు తల్లితిను నాహారము, తల్లిసంకల్పములుపట్టి నగునవి కావు. కావునఁ దల్లిదండ్రుల జాతికి బిడ్డలజాతికి సంబంధము లేదు. కష్టలందుఁ బుట్టిన యగ్ని

హ్మోత్రమునిజాతి యేదీ? కావునఁ దాను మున్నిచ్చినవరము చెల్లించుటకుఁ దన యందుఁ గౌసల్యాదశరథులకుఁ బుత్రవ్యామోహము గలిగించుటకు భగవంతుఁడు పన్నిన పన్నాగమే యిదికాని యితరము కాదు. కావుననే రహస్య మెఱింగిన విశ్వామిత్రుఁడు దశరథపుత్రా కౌసల్యాపుత్రా యనక 'కౌసల్యాసుప్రజారామ' యని రాముని సంబోధించెను. స్వేచ్ఛానుసారము స్వతంత్రులైన కారణాంతరమున తపోబలముచే జన్మించు మహాత్ములజన్మంబులకుఁ బామరులజన్మములకుఁ బోలికయే లేదు. ఈవిషయమున భారతము – అనుశాసనికపర్వము ౯౩ అధ్యాయమందలి శ్లోకములు స్మరింపఁదగినవి.

శ్లో॥ 'ఈశం త్వాత్మన ఇత్యేతే గతిస్త్వేషాం నసజ్జతే, బ్రహ్మభూయాంస ఇత్యేవ ఋషయః శ్రుతిచోదితాః॥ నిందాన్యత్వైతే రాజేంద్ర ప్రమాణం హి ప్రమాణినామ్, లోకోనుమన్యతే చైతాన్ ప్రమాణం హ్యత్ర నైతవః॥ ఏవం మహాత్మభిస్తాత తపోజ్ఞానసమన్వితైః, ప్రవర్తితాని కార్యాణి ప్రమాణాన్యేవ సత్తమ॥ తన్నాత్రచింతా కర్తవ్యా మహర్షీణాం సముద్భవే, యథా సర్వగతో హ్యగ్నిః తథా తేజో మహాత్మనః॥'

తపస్వులకే తమ జన్మ కర్మములందిట్లు స్వాతంత్ర్య ముండఁగా నిఁక భగవద్విషయ మేమని చెప్పవలెను. శ్రీరామపరత్వము చూడుఁడు. శ్రీరాముఁడు వాల్మీకి చెప్పినట్లు సాక్షాద్విష్ణు వని మునులందఱు నమస్కరించిరి కాని క్షత్రియుఁడని జాతివివక్షిత యుండినచో నమస్కరించియుండరు కదా.

తాత్పర్యము.

దేవత లనుగ్రహించినదియు దివ్యపాయసాన్నములో నిండినదియు నగు బంగారు పాత్రమును దశరథుఁడు గైకొని శిరస్సున ధరించి యాప్రాజాపత్య పురుషునకుఁ బ్రదక్షిణముచేసి భక్తితో నమస్కరించెను.

కం॥ నిఱుపేదకుఁ బెన్నిధి చే, కుఱినగతిన్ సంతసిల్లి • గొబ్బున భూతం
బుఱవుగ నదృశ్యముగ; న, త్తఱిఁ దఱదగుకోర్కు లూర • దశరథపత్నుల్. ౪౬౯

పెన్నిధి–పెను+నిధి = పెద్దనిక్షేపము – భూమిలోనుంచిన ధనము నిక్షేపము ఉఱవుగన్ = ఉచితముగ; అదృశ్యముగన్ = అగ్నియందే యదృశ్యకాఁగా; తఱచు = అధికము.

చం॥ ఎలమి వికాసభాసురము • లేందులుగా నవరోధనంబు భా
సిలె శరదిందుమండలరు • చిప్రకరస్ఫుటపుష్కరాభ నై,
తలఁగక భూపచంద్రుఁడును • దారలమొద్దకు నేగి నమ్మదా
కులహృదయంబునం బలికె • గోసలరాజతనూజతోఁ దమిన్. ౪౭౦

ఎలమిన్ = పాయసము లభించిన సంతోషముతో; వికాస........ ఇందులు = కాంతిచేఁ బ్రకాశించు చంద్రునివంటి ముఖములు గలవారు; అవరోధనంబు = అంతఃపురము; శరత్ .... అభమై- శరత్ + ఇందుమండల = శరత్కాలమందలి చంద్రమండలముయొక్క; రుచిప్రకర = కాంతిసమూహముచేత; స్ఫుటప్రస్ఫుర = స్పష్టముగాఁ బ్రకాశించు నాకాశములో, అభమై = సమానమై, భాసిలెన్ = ప్రకాశించెను; తలఁగక = వదలక; సమ్మద....హృదయంబులన్ = సంతోషముచే నిండిన మనస్సులతో.

౪౧౯-౪౨౦ తాత్పర్యము.

కేవలము నిఱుపేదకు గొప్పనిక్షేపము దొరికినట్లు దశరథుఁడు సంతోషించెను. ఆ దివ్యపురుషుఁ డదృశ్యుఁ డయ్యెను. ఈ వార్తవిని దశరథుభార్యలు తమకోరికలు పండెఁగదా యను సంతోషముతో వికాసమునొందిన ముఖకమలములు గలవారు కాఁగా వర్షాకాలము పోయి శరత్కాలము రాఁగానే పూర్వపుఁ దేజోహీనత పోయి మరలఁ దేజోవంతమై ప్రకాశించు చంద్రమండలకాంతులతోఁ బ్రకాశించు నాకాశమువలె నంతఃపురమంతయుఁ (అంతఃపురస్త్రీలు) బ్రకాశించెను. అంతట దశరథుఁడు తనభార్య లుండుస్థలమునకుఁ బోయి (యజ్ఞకాలమందు స్త్రీలుండుటకై ప్రత్యేకప్రదేశ మేర్పాటు కాఁబడియుండును. అప్పుడందఱు నొకచోటనేయుందురు.) పట్టపు దేవియగు కౌసల్యను జూచి యామెతో సంతోషాతిశయంబున నుప్పొంగుచు నిట్లనియెను.

—• దశరథుఁడు తనభార్యలకుఁ బాయసముఁ బంచి యిచ్చుట •—

కం॥ దేవీ! పుత్రీయంబై, పావనమా నమృతతుల్య• పాయస మిది సం
భావింపుము సుతవతివై, శ్రీవిలసిల్లెద వటంచుఁ• జెలఁగినరక్తిన్. ౪౨౧

పుత్రీయంబు = పుత్రోత్పత్తికిఁ గారణమైనది. సంభావింపుము = గౌరవింపుము, సుతవతివి=పుత్రుఁడు గలదానవు.

తాత్పర్యము

దేవీ ! యిదిగోఁ బుత్రోత్పత్తికిఁగారణమైజన్మముపావనము చేయునదియైయమృతముతో సమానమైన పాయసము. దీనిని బూజింపుము. దీనిని నీవు గ్రహించితివేని, నీవు కొడుకుగలదాన వగుదువు - అని ప్రేమతో.

ఉ॥ అంబురుహోత్తవంశ్యుఁడు న• యజ్ఞుఁడు కోసలరాజపుత్రికి
ర్థంబు నొసంగెఁ బాయసము • దక్కినయర్ధమునన్ సుమిత్రకి
ర్థంబు నొసంగెఁ గైకకును • దక్కినయర్ధమునన్ సగంబు, శే
షంబు సుమిత్ర కిచ్చెఁ బతి • స్వాంతమునం దలపోసి వెండియున్. ౪౨౨

ఇఁక రాజపత్నులకు భాగక్రమముగఁ బాయసదానమును జెప్పుచున్నాఁడు. నయజ్ఞుఁడు = పెద్ద పిన్న యను నీతియెఱింగినవాఁడు. అంబు......... వంశ్యుఁడు = సూర్యవంశమునఁ బుట్టిన దశరథుఁడు; అర్ధంబు = మొత్తమున సగము భాగము కౌసల్య కిచ్చెను. తక్క-నయర్ధమునన్ = మొత్తములోఁ గౌసల్యకిచ్చిన సగము పోను మిఁగిలిన సగములో - అర్ధంబున్ = సగములో సగము అనఁగా నాలుగవ భాగము సుమిత్ర కిచ్చెను. తక్క-నయర్ధమునన్ = సుమిత్రకిచ్చిన యర్ధభాగముగాక మిగిలిన సగభాగమున; అనఁగా మొత్తమున మిగిలిన పాతికలో సగంబున్ = మొత్తములో ఎనిమిదవ భాగమును, కైకకు నొసంగెను. శేషము మొత్తములో మిగిలిన యెనిమిదవ భాగమును; స్వాంతమునన్ = మనస్సునందు, తలపోసి = ఆలోచించి - భార్యలలోఁ బెద్దపిన్న తర మాలోచించి; వెండియున్ = మరల; సుమిత్ర కిచ్చెను. అందఱకన్నను పెద్దభార్య పట్టపుదేవి కౌసల్య. రెండవది సుమిత్ర. మూఁడవది కైకేయి. కావున పాయసములో సగము కౌసల్యకిచ్చెను; రెండవభార్య సుమిత్రకు మిగిలినసగములో సగమును దొలుత నిచ్చెను. మిగిలిన పాతిక కైకేయి కిచ్చిన సుమిత్రను కైకేయిని సమానముగన్ జూచిన ట్లగును. అది ధర్మముగాదు. కావున నయజ్ఞుఁడైన దశరథుఁ డీవిషయ మాలోచించి కైకేయికై మిగిలిన పాతికలో సగము కైకేయికి సగము సుమిత్ర కిచ్చెను. కైకేయి యందఱకన్నఁ జిన్నది కావునఁ బరకపాలిచ్చెను. సగము కౌసల్యకు. రెండుమాఱ్లుగ పాతిక పరక సుమిత్రకు, పరక కైకేయికినిచ్చెను. కైకేయి సంభోగవిషయమునఁ బ్రియురాలు. కాని న్యాయముగ భాగమునందుఁగాదు. ఇట్లు భాగ తారతమ్యము లేనిచోఁ బెద్ద పిన్నగౌరవము పాటింపన ట్లగును. అది ధర్మయుక్తము గాదు. ధర్మదృష్టిఁ జేసినభాగపరిష్కార మగుటచే క్షితిధవు పత్నులు కడుసమ్మతిగొనిరి." అటుకాకున్న రాజస్త్రీ లవమానమును సహింతురా? దశరథునకు ధర్మాత్ముఁడను పేరువచ్చునా; రామచంద్రమూర్తి విష్ణువు నర్ధాంశము. లక్ష్మణుఁడు పాదాంశము. భరతశత్రుఘ్ను లిరువురు కలసి చెఱిపరకవంతునఁ బాదాంశము.— సాక్షాద్విష్ణువునందు రామునందు నాలుగవయంశం బూని కైకేయికిన్ భరతుఁడు; విష్ణునర్ధాంశులై సుమిత్రాదేవి గర్భంబు లక్ష్మణశత్రుఘ్నులు జనించిరి. ౧౦౩౫. ఈ పద్య తాత్పర్య మిట్లూహించుకొనవలయును. సాక్షాద్విష్ణువు=కన్నులకుఁ గానవచ్చు విష్ణువు రాముఁడు. ఆయనయందుఁ జతుర్థాంశము భరతుఁడు; అనఁగా విష్ణువునం దష్టమాంశము. అర్ధాంశులు=అర్ధమనఁగా భాగము-అట్టి యంశము గలవారు. భాగములు యథాసందర్భ మూహించుకొనునది వీరలలోఁ బాయసభాగములనుబట్టి కుమారుల పెద్దపిన్నతనములు చెప్పరాదు, పాయసము గ్రోగుటయందలియుఁ గుమారుల జన్మకాలమునందలియు ముందు వెనుకలఁబట్టి కుమారుల పెద్ద పిన్న తనము నిర్ధా

రింపవలయును. తనకు న్యాయముగ రావలసిన సగభాగము తనకు దశరథుఁ డీయగానే కౌసల్య పాయసమును ద్రావెను. ఆకారణముచే నామెకొడుకు తొలుతనే జన్మించి శ్రేష్ఠుం డయ్యెను. తక్కినసగముపాయసమును రెండుభాగములు చేసి యొకభాగము సుమిత్ర కీయఁగానే తనతో సమానముగఁ గైకకిచ్చునేమో, యది తన కవమానకర మని భావించి సుమిత్ర త్రాగక యూరకుండెను. ఆమెయభిప్రాయమును గ్రహించి సుమిత్ర కీయఁగా మిగిలినదానిని రెండుభాగములు చేసి యొకభాగము కైకకిచ్చెను. తనకు న్యాయముగ రావలసినభాగము తనకు వచ్చుటచేఁ గైకేయి వెంటనే త్రావెను. ఆకారణముచే నామెకొడుకు రెండవవాఁడై పుట్టెను. పాతికయుఁ బరకయు నావల వేఱుగఁ ద్రావుటచే లక్ష్మణశత్రుఘ్ను లమడలై పుట్టిరి. ఈ విధముగ భాగవిషయము పూర్వాపరపాయసపాన కాలములఁబట్టి కుమారులజననము గ్రహింపనగు. దానినిబట్టి పెద్దచిన్న విచారము.

తాత్పర్యము.

సూర్యవంశమునందుఁ బుట్టినవాఁడును, నీతివిదుండును నగుదశరథుఁడు ప్రాజాపత్యపురుషుఁ డిచ్చిన పాయసమందు సగము కౌసల్యకుఁ దొలుతనే యిచ్చెను. ఆమె దానిని ద్రావెను. తక్కినసగములో సగము (పాతిక) రెండవభార్య యగు సుమిత్ర కిచ్చెను. తక్కిన పాతిక యెవరి కిచ్చునో చూత మని సుమిత్ర ద్రావక యూరకుండెను ఆమె యభిప్రాయము గ్రహించి సుమిత్రతో సమానముగఁ గైక కిచ్చుట ధర్మము గాదని యెంచి మిగిలినపాతికపాయసమును రెండుభాగములు చేసి యొకభాగము కైక కిచ్చెను. ఆమెయుఁ ద్రావెను. తక్కినభాగము సుమిత్రకిచ్చెను అప్పు డామె తన కిచ్చిన భాగములు వేఱు వేఱు రెండుమార్లుగఁ ద్రావెను.

ఈపాయసభాగమును బ్రహ్మపురాణమున నిట్లు చెప్పఁబడెను.

శ్లో॥ సరాజా తత్ర దృష్ట్వాథ, పత్న్యౌజ్యేష్ఠకనీయసౌ॥
విభజ్య పాయసం దివ్యం, ప్రదదౌ సుసమాహితః
ఏతస్మిన్నంతరే పత్నీ సుమిత్రా తస్య మధ్యమా
తత్సమీపం ప్రయాతా సా, పుత్రకామా సులోచనా
తాం దృష్ట్వా తత్ర కౌసల్యా, కైకేయీచ సుమధ్యమా
అర్ధ మర్ధం ప్రదదతు స్తే తస్యై పాయసం స్వకమ్.

ప్రాజాపత్యపురుషుఁ డిచ్చిన పాయసమును పెద్దభార్యకుఁ జిన్నభార్యకుఁ జెరిసగమిచ్చెనఁట. ఎక్కడనోయుండిన సుమిత్ర యప్పుడు రాఁగా తమకు రా జిచ్చిన దానిలో సగము సగము కౌసల్యాకైకేయులు సుమిత్రకు నిచ్చిరఁట. దీని

వలనఁ బాయసము నాలుగు సమభాగములుగ విభజింపఁబడినట్లు లగుచున్నది. ఇది వాల్మీకి మతవిరుద్ధము. సుమిత్ర పాయసవిభాగ సమయమునకు నెచ్చటనో పోయియుండి వచ్చిన దనుటయు భాగయోగ్య యగు నామెకు నాసమయమం దు మాత్రము దశరథుఁడు మఱచెననుటయు నసంభావ్యములు. పెద్దభార్య కియఁ గానే రెండవభార్యకుఁ దరువాత మూఁడవభార్యకు నక్రమముగా నిచ్చినట్లు వాల్మీకి చెప్పను. ఈ పాయసభాగ మంగీకరించితిమేని నలువురు జన్మకాలమును బట్టి యొకటి రెండు దినములు వ్యత్యాస మున్నను వీర్యమునందుఁ దారతమ్య ముండరాదు. రామచంద్రమూర్తికంటె లక్ష్మణుండు వీర్యమునఁ దక్కువవాఁ డని స్పష్టముగ ననుభవమునఁ దెలియుచున్నది. కబంధుఁడు రామలక్ష్మణులఁ బట్టుకొన్నప్పుడు.

"తత్ర ధైర్యేణ శూర స్తు రాఘవో నైవ వివ్యథే
బాల్యా దనాశ్రయ త్వాచ్చ, లక్ష్మణ స్త్వతివివ్యథే."

రాముఁడు శూరుఁడు కావున ధైర్యము కలవాఁడై దుఃఖింపనే లేదు. లక్ష్మణుఁడు బాల్యముచేతను (బాలబుద్ధిచేతను), ధైర్యము లేకపోవుటచేతను మిగుల వ్యథపడెను. సమానవీర్యులంకు నింతటి తారతమ్యముండఁ గారణము కలదా?

రామలక్ష్మణులను నింద్రజిత్తు నాగపాశబద్ధులఁ జేసినప్పుడు 'ఏతస్మి న్నంతరే రామం ప్రత్యబుద్ధ్యత వీర్యవాన్, స్థిరత్వా త్సత్త్వయోగాచ్చ శరై స్సందానితోపి సన్॥' బాణములచేఁ గట్టఁబడియున్నను మూర్ఛిల్లియుండిన రామచంద్రమూర్తి ధీరుఁడును బలవంతుఁడును గావున స్మృతిగలవాఁ డయ్యెను. లక్ష్మణుఁడు విషణ్ణుఁడై యుండెను.

కుంభకర్ణుఁడు లక్ష్మణు బాణములను లక్ష్యపెట్టినవాఁడే కాఁడు. ఇట్లే బల స్థైర్యధైర్యాదులందు నిరువురకుఁ దారతమ్యము కానవచ్చుచున్నది. దీనికిఁ గారణము భగవత్తేజోమయమైన పాయసము తారతమ్యము కారణము గాని జనన కాల వ్యత్యాసము కానేరదు. కావున నలువురకు సమభాగము లనుట గ్రాహ్యము కాదు.

సవతులకు బిడ్డల విషయమున మాత్సర్యము మెండు. సవతులకు విషము పెట్టుట సవతిబిడ్డలఁ జంపుట యుటుండ నిండు. కుంతీదేవి ముగ్గురు బిడ్డలఁ గనెను. తనకు బిడ్డలు లేరైరని మాద్రి దుఃఖింపఁగాఁ బాండురాజు కుంతితో మాద్రికిని నామంత్రబలమునఁ బుత్రులు కలుగఁజేయు మని కోరెను. అట్లులే చేసెను. మాద్రి నకులసహదేవుల నమడలఁ గనెను. ఆవల మఱియొక బిడ్డను కలుగఁ జేయుము అని పాండురాజు చెప్పఁగా ఒకసారికే యిద్దఱుబిడ్డలఁ గనినది. ఇఁక నేను చెప్పిన నాతో సమానురా లగును. లేదా మించియే పోవునో కావునఁ గుంతి. నేను జెప్ప

ననెను. ఇట్టిది స్త్రీలసహజగుణము. ప్రతి స్త్రీయును తాను మంచిపేర్లఁ గనవలయు ననియే యోచించును. అట్లుండఁ గైకేయివంటిది తనకొడుకుతో సమానుఁ డయిన కొడుకు సవతికిఁ బుట్టనిమ్మని పాయసము పంచియిచ్చె ననుట విశ్వాసపాత్రముగాదు.

దశరథుఁ డిచ్చె నందమా - పట్టమహిషితోపాటు తక్కినవారి నాదరించె ననుట ధర్మము కాదు. కావుననే కౌసల్యకై కేయులిచ్చినట్లు చెప్పుట పద్మపురాణము ననుసరించియే యధ్యాత్మరామాయణ భోజచంపూ రఘువంశాదులందుఁ జెప్పఁ బడినది. ఇవన్నియు నాదికావ్యమునకు నర్వాచీనములే. కావునఁ బంచాంగము లఁ బట్టి నక్షత్రముల సవరింపఁ బ్రయత్నింపరాదు. నక్షత్రగతి యొక్కటియే యయినను బంచాంగములు భిన్నములైనట్లు వీనిని భావింపవలెను. అదియునుగాక లక్ష్మణుఁ డాదిశేషుఁ డని, భరతుఁడు పాంచజన్య మని, శత్రుఘ్నుఁడు చక్ర మని చెప్పుచు నీనలువురు సమాను లనుట యసంభావితము.

కం॥ సుతసంప్రాప్తికి ధరణీ, పతి యీఁగతిఁ బాయసంబుఁ•బంచి యొసఁగినన్
క్షితిధవుపత్నులు కడున, మ్మతిఁ గొనిరి నితాంతహృష్ట•మానసలగుచున్. ౪౭౩

సంప్రాప్తికిన్ = పొందుటకు; నితాంత.........ఆత్మికలై = మిక్కిలియైన సంతోషమున మునిఁగిన మనస్సుగలవారై; సమ్మతిన్ = రాజు పాయసమును గ్రమముగఁ బంచిపెట్టుట యను బహుమతిని - రాజు తన భార్యలలో పెద్ద పిన్నలనుజూచి తదనుగుణముగఁ బాయసమును బంచియిచ్చుటను జూచి భార్యలందఱు మిగుల సంతోషించి రని భావము.

తాత్పర్యము.

కొడుకులు గలుగుటకై దశరథుఁ డీవిధముగ ధర్మమార్గ మనుసరించి పెద్ద పిన్న గౌరవము లాలోచించి పాయసముఁ బంచి యీయఁగా రాజపత్నులు మిగుల సంతోషించినవారై సమ్మతిపడిరి.

ఉ॥ వారలు పాయసంబుఁ జెలు•వంబుగ నాని వహించి రంత దు
ర్వార హుతాశనాంబురుహ•బాంధవతుల్యరుచిప్రదీప్తముల్,
వారక దేవతానికర•భావుకకారణముల్, సురాంగనా
వారకశృంఖలాహరణ•పాటవగర్భము లైనగర్భముల్. ౪౭౪

యజ్ఞ వృత్తాంతములోని కొదవసంగతి చెప్పవలసియున్నను వదలి ముందు ప్రారంభించినసంగతి కనుస్యూతముగ నుండు చరిత్రను సౌకర్యార్థమై యిఁక జెప్పుచున్నాఁడు.

చెలువంగన్ = చక్కఁగా, అని = త్రాగి; దుర్వార.........ప్రదీప్తముల్ - దుర్వార = అణఁపరాని, హుతాశన = అగ్నితోను; అంబురుహ + బాంధవ = తామరపూలకు మిత్రుఁడైన సూర్యునితోను; తుల్య = సమానమగు; రుచిన్ = కాంతిచేత; ప్రదీప్తముల్ = ప్రకాశించునవియు - అని శేషములు లింగపరిణామము చేసికొని గర్భిణులకు నన్వయింపవచ్చును.

దేవతానికర = దేవతాసమూహములయొక్క; భావుక = మేలునకు; కారణముల్ = హేతువులు; సుర + అంగనా + వారక = దేవతాస్త్రీల సమూహము యొక్క; స్వార్థకమైనను. అనుకంపార్థకమైనను నిట కప్రత్యయ మగును. శృంఖలా= సంకెలలను; హరణ = తీసివేయుటయందలి; పాటవ = సామర్థ్యము; గర్భములు = లోఁగలిగినవియును నగు గర్భముల వహించిరి.

తా త్ప ర్య ము.

కౌసల్యా సుమిత్రా కైకేయులు సంతోషముతోఁ బాయసమును బానముచేసిన యీవల దుస్సహములైన సూర్యాగ్ని తేజముల వంటి తేజస్సు గలవియు, దేవతల క్షేమమునకుఁ గారణభూతములైనవియు, రావణాసురునిచేఁ జెఱసాలయం దుంచఁబడిన దేవతాస్త్రీల కాలిసంకెలల నూడఁదన్ను సామర్థ్యము గలవగు గర్భములను ధరించిరి.

ఉ॥ అలలనాశిరోమణుల•నర్మిలిఁ గాంచి సరోరుహాప్త తే
జోలలితుండు శాత్రవని•షూదనదక్షుఁడు దీర్ఘకాలవాం
ఛాలులితుండు నిస్తులిత•సమ్మదసారవికస్వరాత్ముఁడై
చాలఁగ బొల్చె సిద్ధసుర•సంచయపూజితజిష్ణువైఖరిన్. ౪౭౫

సర॥.... లలితుండు = సూర్యుని కాంతివంటి కాంతిచేత మనోహరుఁడు; శాత్రవనిషూదన దక్షుఁడు = శత్రు సమూహమును నశింపఁ జేయుటయందు సమర్థుఁ డగు దశరథుఁడు; లలనాశిరోమణులన్ = గర్భిణులయిన స్త్రీరత్నములగు తన భార్యలను; అర్మిలిన్ = ప్రేమతో; = నిస్తులిత....ఆత్ముఁడై =సాటిలేని సంతోషాధిక్యముచే వృద్ధిచెందిన మనస్సు గలవాఁడై; సిద్ధ....వైఖరిన్ = దేవతల సమూహముచేతఁ బూజింపఁబడిన యింద్రునివలె - ఈ యుపమానమును బట్టి గర్భిణు లగు భార్యలను జూచి పుత్రోత్పత్తి కాఁగల దని రాజు సంతోషించు నట్లు దేవతలును ఆ పుత్రోత్పత్తిచేఁ దమ దీర్ఘకాలకష్టములు తీరును గదా యని సంతోషించుచుండి రని యేర్పడును. సరోరుహాప్తతేజుఁ డనుటచే సూర్యుని తేజస్సు కమలముల కెట్టు లుల్లాసకరమో యట్టులు దశరథుని సంతోషము లోకహితమైన దని భావము• తమ భార్యలు గర్భవతులైనచో భర్తలు సంతోషింతురు. ఇది యట్లు గాదు. భూలోకము దేవలోకము గూడ సంతో

పించెను. కావుననే కదా లోకభర్తయైన పుత్రునిఁ గౌసల్య గనె నని సీత చెప్పెను. అందఱుబిడ్డలు తలిదండ్రుల, దారసుతుల భరించువారే. ఈగర్భము లట్టివి కావు. లోకమును భరించునవి సూర్యకిరణములవలన లోకమునకే కదా విశేషలాభము. రాజగువాఁడు మిత్రభరణము, శత్రుహరణము చేయువాఁడుగా నుండవలయును. కావున నీవిశేషణము మిత్రభరణమును జెప్పుచున్నది. శాత్రవవిషాదవనదిఁ డను నది శత్రుహరణసామర్థ్యము చెప్పుచున్నది. ఈ గర్భములను జూచువఱకు దశరథుఁడు తనలో "దైవమా నాకా యఱువదివేలయేండ్ల ప్రాయమాయెను. వృద్ధుఁడనైతిని ఇప్పుడు శత్రువులెవ్వరైన దండెత్తి వచ్చిరా యెట్లు వారిని జంపఁగలను? ఈ రాజ్యము నాది యనువాఁ డొకఁడు లేఁడని సందఱు రాజులు నాది నాది యనువారే యగుదురే; జీవితదశయందే రాజ్యభ్రష్టత్వము ప్రాప్తించునేమో" యని విచారపడుచుండినవాఁ డిప్పుడు 'జయించితిని శత్రువులను ఇఁక భయములే' దని నిర్భయుఁ డయ్యెను. సంతానహీనుఁడనై మిత్రరక్షణము శత్రుశిక్షణ మెట్లు చేయుదునా యని దీర్ఘకాలముగ విషాదపడుచుండినవాఁడు దీర్ఘకాలవాంఛాలుబ్ధుం డిప్పుడు ప్రసన్నుఁ డయ్యెనని భావము.

తాత్పర్యము.

ఆయుత్తమస్త్రీరత్నములను జూచి కమలబాంధవుఁడైన సూర్యుని తేజస్సు వంటి తేజస్సుగలవాఁడును, శత్రువుల సంహరించుటయందు సమర్థుఁడును, దీర్ఘకాలముగ సుతులు లేరైరిగదా కొడుకులు గలుగుదురా యను కోరికతో వ్యాకులపడుచున్న మనస్సుగలవాఁడు నగు దశరథుఁడు నిక్కపుసంతోషముచే వికారమునొందిన మనస్సుగలవాఁడై సిద్ధులు దేవతలు వీరిచేఁ బూజింపఁబడుచున్న యింద్రునివలె వెలిఁగెను.

—• ౧౭ సర్గము. బ్రహ్మ దేవతలను వానరుల సృజింప నియమించుట •—

ఉ॥ అక్కడ నిర్జరాళి హవి•రంశములు గొని యేగుచోటఁ బె
స్మక్కవ విూసిమిత్తమయి•మాధవుఁ డుర్విఁ జనింప నెంచె, వి౦ా
రుక్కునఁ గామరూపులఁ బ•లోద్ధతులన్ వఖరాయుధోగ్రులా
నెక్కటివీరులన్ హరికి• నెంతయు బాసటగా సృజింపుఁడీ. ౪౪౭

విష్ణుమూర్తి యజ్ఞసభలోఁ జేరిన దేవతలనడుమనుండి యంతర్ధానమైన పిదప జరిగిన కార్యములు రెండు. అందు మొదటిది ప్రాజాపత్యపురుషుఁడు పాయసము తీసికొని యావిర్భవించుట. రెండవది బ్రహ్మ దేవతల నాదేశించుట. ఇంతవఱకు మొదటివిషయము. దానికి ప్రసక్తివిషయములు చెప్పఁబడినవి. ఇఁక నీసర్గమున రెండవది యగు బ్రహ్మనియోగమును దానిఫలమును జెప్పఁబడును.

అక్కడన్ = ఊర్ధ్వలోకమందు, నిర్జర + అళి = దేవసమూహము, మక్కువ = ప్రేమ, మాధవుఁడు = విష్ణువు - వ్యు. మా + ధవుఁడు = లక్ష్మీపతి, ఉర్విన్ = భూమియందు, ఉక్కువన్ = శౌర్యముతో, కామరూపులు=కోరినరూపము ధరింపఁ గలవారు, రాక్షసులు మాయచేత నానారూపములు ధరింపఁగలరు కావున వారికిఁ దగినట్లు వీరును గోరినరూపము ధరింపఁగలరు. ఉద్ధతులన్=మీఱినవారిని, నఖర + ఆయుధ + ఉగ్రులు = గోళ్ళు అను నాయుధములచే భయంకరులను, ఎక్కటి = సహాయ మక్కఱలేని. బాసట సహాయము.

తా త్ప ర్య ము

యజ్ఞమునందు దమతమ హవిర్భాగములు తీసికొని బ్రహ్మేంద్రాదులు మరలి తమ స్థానములకుఁ బోవుసమయమున బ్రహ్మ యింద్రాదులతో నిట్లనియె. దేవతలారా ! మీకు క్షేమము గలిగింపఁగోరి శ్రీమహావిష్ణువు భూలోకమున జన్మింప సంకల్పించెనుగదా. ఆయనకు సహాయులుగా బలవంతులను, గామరూపులను గోళ్ళు కోఱలు నాయుధములుగాఁ గలవారును, ససహాయశూరులును నగువారిని సృజింపుడు.

ఉ॥ సూరులు నీతిమంతు లతి•శూరులు వాయుసమానవేగదు
ర్వారులు విష్ణుసన్నిభప•రాక్రము లాజి నజయ్యు లిద్ధమా
యారతు లస్త్రశస్త్రనిపు•ణాత్ములు ధీరులు ఋక్షవానరా
కారులు దర్పసమానబల•గర్వితచిత్తులు నైనవారలన్. ౪౭౭
వానరులవి శేషములనే చెప్పుచున్నాఁడు.

సూరులు = పండితులు దుర్వారులు = అడ్డగింపరానివారు, సన్నిభ = సమానము, అజయ్యులు = జయింపశక్యపడనివారు, అజేయులు = జయింప యోగ్యులు కానివారు -అని భేదము 'క్షయ్యజయ్యౌ శక్యార్థే' శక్యార్థమున క్షయ్యజయ్య రూపములు యత్ప్రత్యయాంతము లగు. జేయశబ్దము యోగ్యార్థక యత్ప్రత్యయాంతము. ఇద్ధ = ప్రకాశింపఁ జేయఁబడిన, మాయా = కపటమును, రతులు=అభిలాషకలవారు, 'పిశాచానాం పిశాచభాషయై వో త్తరం, దాతవ్య' మ్మను న్యాయమ్మున మాయావులగు రాక్షసులతో యుద్ధముచేయ వీరును మాయావులై యుండవలయునుగదా. "కుటిలబుద్ధుల గెలువంగఁ గుటిలమతియ ! యర్హమగుఁగాని నీతిగా దార్జవంబు" అని కలదుగదా. మాయ =ఆశ్చర్యమైన శక్తియనియు నర్థము గలదు. నిపుణ=సామర్థ్యముగల, దర్ప ....చిత్తులు=మీతో సమానమగుబలముచే గర్వించిన మనస్సుకలవారు, మాయారతులనుచోట-మాయా+అరతులు=వంచనయందు నిచ్చ

లేనివారు, సత్యపరాక్రములనుట. సత్యపరాక్రముఁడైన వానియొద్ద నట్టివారేకద భటులై యుండవలయును.

తాత్పర్యము

పండితులు (హనుమంతునివంటివారు), నీతిమంతులు (సుగ్రీవునివంటివారు) అతిశూరులుఁ వాయువేగమువంటి గమనవేగము గలవారు; ఎందును నష్టులేనివారు. విష్ణుపరాక్రమముతో సమానమైన పరాక్రమము గలవారు; యుద్ధమున జయింపరానివారు, మాయాలక్షణము నెఱిఁగినవారయ్యు మాయలు చేయ నొల్లనివారు. అస్త్రశస్త్రముల నెఱింగినవారు, ధైర్యవంతులు, భల్లూకములు, వానరములు, గోలాంగూలములు వీని యాకారమువంటి యాకారములుఁ గలవారు, బలాధిక్యమునందు వీనితో సమానులు నైనవారును.

ఉ॥ కిన్నరకాంతలందుఁ గపి•కింపురుషాంగనలందు, యక్షవి
ద్యున్నిభగాత్రలందు సుర•రామలయం, దహిఋక్షభామలం,
దెన్నికగన్న రామలమె•యిం గపివర్యులఁ బుట్టఁ జేయుఁడీ
క్రన్నన వారు దైత్యవిస•రంబులఁ ద్రుంపఁగ నేర్తు రాజిలోన్. ౪౭౮

విద్యున్నిభ = మెఱుపుతో సమానమగు. గాత్రలందున్ = దేహముగలవారలందు-యక్షస్త్రీలయందు. సురరామలందు = దేవతాస్త్రీలయందు, అహి = సర్పములయొక్కయు, ఋక్ష = ఎలుఁగు గొడ్డులయొక్కయు, భామలందున్ = స్త్రీజాతులందు, ఎన్నికగన్న ప్రసిద్ధి వహించిన, రామల = స్త్రీలయొక్క, మెయిన్ = దేహములందు - గొప్పస్త్రీ లని చెప్పుట గుణవంతులగు పుత్రులు గలుగుటకే - కొడుకులు తల్లులగుణములు గలవారగుట శ్రేయస్కరము, పుత్రికలు తండ్రిని బోలియుండవలయును, తమ భార్యలందు దేవతలకు గర్భోత్పత్తి కాఁగూడ దను శాపమువలనను, దేవతా స్త్రీలయందు దేవతలకు జనించువారు దేవతలేయగుదురు. కావున వారిచే రావణునకు భయము లేమియు నాలోచించి యని తెలియుచున్నది. కపివర్యులన్ = వానరశ్రేష్ఠులను-కపిశబ్ద ముపలక్షణ యగుటచే నిచ్చటఁ బ్రాయికముగా నని తెలియంగవలయును. కపివర్యుల ననుట రావణునకు నందికేశ్వరుఁ డిచ్చిన శాపము ననుసరించి యని తెలుపవలయును. ఉత్తరకాండము ౩౨-వ పద్యము చూడుఁడు.

ఉ॥ మర్కటవక్త్రుఁ డంచు నవ•మానము దోఁపఁగ నవ్వెదే ననుం
దర్క మిఁకేల ? వినుమ్ము రణ•దర్పసమగ్రులు మద్విలాకృతుల్
కర్కశవిగ్రహుల్ గిరిని•కాశులు పుత్రక మిత్రభృత్య సం
పర్క భవద్బలంబు రణ•మండలి ద్రుంపఁగఁ బుట్టువారిలన్.

అని నందికేశ్వరుఁడు శపించెఁగదా, నికరంబులన్=సమూహములను, అజిలోన్ = యుద్ధములో, అశ్వదేహము మనుష్య ముఖముగలవారె కిన్నరులు, మనుష్య దేహము అశ్వముఖము గలవారు గంధర్వులు. "బింబోష్ఠం బహుమనుతే తురంగవక్త్ర శ్చుంబంతం ముఖమిహ కిన్నరం ప్రియాయాః, శ్లిష్యంతం ముహు రితరోపి తన్ముఖస్త్రీ ముత్తుంగ స్తనభరభంగభీరుమధ్యామ్"-(మాఘకావ్యము).

తాత్పర్యము

కిన్నరస్త్రీలయందు కింపురుష స్త్రీలయందు వానరస్త్రీలయందు యక్షస్త్రీలయందు దేవతాస్త్రీల యందు పన్నగ భల్లూకస్త్రీల యందు వీరిలోఁ బేరువహించిన యుత్తమస్త్రీల యందు వానరులను గలిగింపుఁడు. వారు రాక్షసులను జంపువా రగుదురు.

తే॥ ఇంతకునుమున్ను నా కావ•లింతగలిగి, నంత జనియించె నొకజాంబ•వంతుఁడనఁగ
నంతకోపమవీరుఁ డ•నంతయశుఁడు, వింతబలియుఁడు భల్లూక•కాంతుఁడగుచు. ౪౭

బ్రహ్మ తాను దేవజాతిలోని వాఁడును వారిలో శ్రేష్ఠుఁడును 'బ్రహ్మాత్మభూ స్సురశ్రేష్ఠ'యని యమరము. గావునఁ దక్కినవారితో పాటు తాను వానరాదుల సృజింపవలసినవాఁ డగుటచేఁ దనవంతుకార్యము నిదివఱకే తాను జేసినట్టు చెప్పుచున్నాఁడు.

భల్లూకకాంతుఁడు = ఎలుఁగుల ఱేఁడు - జాంబవంతుఁడు. ఇంతకుమున్ను = కృతయుగముననే.

తాత్పర్యము.

ఇది యిట్లు కాఁగల దని నాకుఁ దెలియును నా కావలింత కలుగఁగా జాంబవంతుఁ డను నొకఁడు మహాబలపరాక్రమ సంపన్నుఁడు నా సంకల్పముచేతనే కలిగెను. అతఁడు భల్లూకముల కెల్ల నధిపతియయ్యెను.

సర్వశక్తుఁడగు భగవంతునికి మనసాహాయ్య మేల యని తలంపకుఁడు. మనము భగవత్కార్యముచేయుట మనము తరించుటకే కాని యాయన నుద్ధరింపఁ గాదు మనము సాహాయ్యము చేసినను జేయకున్నను ఆయన పూనినకార్య మాయన నిర్వహింపఁగలఁడు. మనకు సాక్షాద్భగవత్సేవ కావలయునన్న వైకుంఠమున కైనఁ బోవలయును. భూలోకమునకైన రావలయును. వైకుంఠమున సేవ మనకు దుర్లభము. కావున భగవంతుఁడు భూమియం దవతరించినపుడే మనము సేవ చేయవలసియున్నది. అట్లు చేయుటవలన మనకృత్యము మనము చేసినవార మగుదుము. సుగ్రీవునకు హనుమంతుఁడు చెప్పినమాటలు చూడుఁడు (కిష్కింధ -

౭౭౫ పద్యము యుద్ధ. ౩౭౯ వ ప.) ప్రభువును ముందు పంపి సేవకులు వెనుక చిక్కుట గాని తోడం బోకుండుటగాని శ్లాఘ్యముగాదు.

చం॥ అనుచు వచించి ధాతి చన • నా పని యందఱు సిద్ధసాధ్య య
క్షనగముసీకకింపురుష • చారణకిన్నర ఖేచ రావళుల్
వనచరభల్లవీరులను • వావిరిగా సృజియింపఁ, గోనలన్
వనములఁ బర్వతాగ్రముల • వాఁకల వారు చరించి రుగ్రులై. ౪౬౦

నగ=సర్పములు- 'అగో నగశ్చ భుజగే'యని రత్నమాల. వావిరిగాన్ = అధికముగా, వాఁకలన్ - వంకలన్ = ఏళ్ళయందు. పూర్ణబిందుపరమై హ్రస్వము దీర్ఘమగుచో నిందుసున్న యరసున్నయగు. (చూడు:సు.వ్యా.సంధి.సూ.)

తా త్ప ర్య ము.

అని యీప్రకారము బ్రహ్మ చెప్పిపోఁగా నందఱు సరి యట్లే చేయుద మని సిద్ధులు-సాధ్యులు-యక్షులు-కిన్నరులు - కింపురుషులు - ఋషులు - చారణులు - ఖేచరులు మొదలైన దేవజాతివారందఱు వానరవీరులను భల్లూకశూరులను విస్తారముగా జనింపఁజేసిరి. వారును కానలఁ గోనల పర్వతముల వాఁకల సంచరించుచుండిరి.

—• వానరోత్పత్తి వివరణము •—

సీ॥ హరిహయునకు వాలి • హరికి సుగ్రీవుండు, గురుమతి తారుండు • గురున కపుడు
నరవాహునకును • వరగంధమాదనుం, డల విశ్వకర్మకు • నలుఁడు రోహి
తాశ్వునకును నీలుఁ • డాశ్వినేయులకును, మైందద్వివిదులు న • మందబలులు
నప్పతికి సుషేణుఁ • డొప్పుగాఁ బర్జన్యు, నకు శరభుఁడు వాయు • నకును వప్ర
ఆ॥ మేయబలుఁడు నైన • తేయజపుండు వజ్రాయితాంగుఁ డాంజ • నేయుఁ డనఁగ
నరగ జనన మంది • నెరసిరి దశకంఠ, కంఠదళనవరను ల • కుంఠగతులు. ౪౬౧

హరిహయునకును - హరిహయుఁడు = ఆకుపచ్చవన్నె గుఱ్ఱములఁ గలవాఁడు - ఇంద్రునకు, వాలి జననమందె యను నుత్తరక్రియతో నన్వయము. ఇట్లే సర్వత్ర చూచునది. రామచంద్రమూర్తిచేఁ జంపఁబడిన వాలి యాయన కెట్లు సహాయుఁడని చెప్పవచ్చుననఁగా; వాలి సుగ్రీవులిద్దరు రామకార్యార్థమయియే సృజింపఁబడిరి. ఇది యేర్పాటు. దీనికే సమయ మని పేరు. ఇట్లు పుట్టిన వాలి రావణవధయందు రామచంద్రులకు సహాయ్యముచేయుటకు మాఱుగా రావణాసురునితోఁ బరమమైత్రి గావించుటయేగాక కామాతురుఁడై రామకార్యమునకు సహాయపడఁగల సుగ్రీవునితో విరోధించి యాతనిని గూడఁ జంపి రామకార్యముఁ జెఱుపఁ జూచెను. ఇది యుద్దిష్టమైనను గాకున్నను

వాలి ప్రయత్నమునకు ఫల మిది. కావున వధ్యుఁ డయ్యెను. కావుననే శ్రీరామచంద్రమూర్తి సుగ్రీవునకుఁ జెప్పి పంపుటలో "సమయే తిష్ఠ సుగ్రీవ! మా వాలి పథ మన్వగాః" "దుశ్చ్యవనాత్మజు త్రోవ నీవునుం బోవకు వానరా! సమయమ్ముం దలపోయు మిఁకేని నీమదిన్" (కిష్కింధ. ౮౮౯ – వ) అని కదా చెప్పి పంపెను. వాలివలె నీవును సమయమును పాటింపవేని వాని గతియే నీకు అని యర్థము. ఈ సమయ మనునది రామసుగ్రీవులకు ఋశ్యమూకంబున జరిగినదే కాదు తొలుత వాలి సుగ్రీవుల జన్మముం దైవదే కొందఱు మఱికొంక విధముగఁ జెప్పుదురు. అంగదుని మూలమున నని రెఁడుంగవలయు మఱియు వాలి జన్మింపకయు, జన్మించియు సుగ్రీవునితో విరోధింపకయు, విరోధించియు రామచంద్రునిచే వధ్యుఁడు కాకయుఁ బోయెనేని సమూల రావణవధయే నెఱవేఱదు. వాలి జన్మించి సుగ్రీవునితో విరోధించుటచేతనే కదా సుగ్రీవరామ సఖ్యము కలిగెను. వాలికిని రామచంద్రమూర్తికి సఖ్యము కలిగి యున్నను నిష్ప్రయోజనమే. వాలిభీతిచే రావణుఁడు సీతను రామచంద్రమూర్తి కిచ్చివేయును. లోకోపద్రవము తగ్గదు. అపరాధి శిక్షితుఁడే కాకపోవును, కావున వాలి జన్మించుటయు సుగ్రీవునితో విరోధించుటయు రామచంద్రునిచేఁ జచ్చుటయు రామసాహాయ్యార్థమే యని తెలియంగునది. ఈ సమాధానము నిరాక్షేప మని చెప్ప వలనుపడదు. వాలి సుగ్రీవులు కలిసియే రామచంద్రునకు సహాయపడి యుండవచ్చును. ఆ మాత్రముచేతనే రావణుఁడు భయపడువాఁడు కాఁడు. "అతిరూపవతీ సీతా, హ్యతిమూర్ఖశ్చ రావణ" యని కలదు గదా. కావున వాలికి భయపడి సీత నిచ్చి యుండుననుట యంగీకార్యము గాదు. మల్లయుద్ధమున రావణుఁడు వాలికంటె బలహీనుఁడే, కాని సేనాసమేతుఁడైన రావణుని వాలి యేమి చేయగలఁడు? ఇంద్రదత్తమైన హారముబలముచే నెదుటఁబడిన వాని బలములో సగము వచ్చును గదా యందు రేని కన్నులకుఁ గానరాక యుద్ధము చేయు నింద్రజిత్తు నేమి చేయఁగలఁడు? వాని బ్రహ్మాస్త్రపాతమును సైరింపఁ గలఁడా? కుంభకర్ణు నేమి చేయఁగలఁడు? ఇట్టివా రందఱు దనకు సహాయు లను ధైర్యము రావణునకు లేదా? తన్నుఁ జెఱఁబెట్టిన కార్తవీర్యార్జునునిఁ జంపిన పరశురామునిఁ దృటిలో జయించినవాఁడు, తన్నుఁ జంకలో నిఱికించుకొని యేడు సముద్రముల ముంచిన వాలిని నొకబాణమునఁ జంపినవాఁడు. పదునాలుగువేల రాక్షసుల నత్యల్పకాలములో నొంటిగ నేలపాలుచేసినవాఁడు తనకంటె బలవంతుఁ డని రావణుఁ డెఱుఁగఁడా? రామభయము లేనివాఁడైనచో దొంగతనముగ సీత నేల తెచ్చును? తన సేనలతోడ నుత్తరగోగ్రహణంబున నొక యర్జునునకు నోడి పాఱియు మరల యుద్ధమునకు వెనుదీయని దుర్యోధనుని కన్న రావణుఁడు తక్కువ మూర్ఖుఁడా? 'శ్లో॥ ద్వా విమౌ పురుషౌ మూర్ఖౌ' దుర్యోధనదశాననౌ. గోగ్రహం

వనభంగంచ దృష్ట్వా యుద్ధం పునః పునః' అనికలదుకదా. ఇంద్రునకు సంకల్పము తనకొడుకు రామచంద్రునకు సహాయపడవలయు ననియే యుండవచ్చును వాఁడు చెంకెర్లైన వనిఁజేమిచేయును! కాకాసురుఁడు నింద్రునికొడుకేగదా-ఆయన యిద్దరు కొడుకులు రెండురత్నములు.

వాలి మదోన్మత్తుఁడు కావున సుగ్రీవునివలె రామునెడ వినయవిధేయతలు గల వాఁడై యుండఁడు, కావున సమానదశయం దుండు రామసుగ్రీవుల సఖ్యమువంటి సఖ్యము రామవాలులకుఁ గుదిరియుండదు. సుగ్రీవాదులు ఋశ్యమూకమం దుండ రేని సీతాభూషణప్రాప్తి లేదు. కావున వాలిచేసినది వ్యతిరేకసాహాయ్య మనవచ్చును. మండోదరీసోదరు లగు మాయావిని దుందుభిని వధించి వారిసాహాయ్యము రావణునకు లేకుండఁ జేసెను. శ్రీకృష్ణుఁ డిట్టులేకదా చేసెను. ఇదియుఁ గొంతసాహాయ్యమే హారికిన్ = సూర్యునికి, గురువకున్ = బృహస్పతికి, నరవాహునువకున్=కుబేరునికి, అల = అప్రసిద్ధికెక్కన. రోహితాశ్వవకున్ = అగ్నికి. ఆశ్వినేయులకు = అశ్వినీ దేవతలకు. అప్పతి, అప్+పతి=నీటికిఁ బ్రభువు-వరుణుఁడు, పర్జన్యువకున్=వర్షాధి మానదేవతకు; అప్రమేయ = కొలఁతకు మించిన, వైనతేయజవుండు=గరుత్మంతుని వేగమువంటి వేగముగలవాఁడు, వైనతేయుఁడు = వినతకొడుక్క పుత్రుఁడు, అపత్యా ర్థక తద్ధితాంతము, వజ్రాయితాంగుఁడు = వజ్రమువలె దృఢమయి యభేద్యమగు నవయవములు గలవాఁడు, వజ్రాయితము=వజ్రమువలె నాచరించునది. ఆచారార్థక క్యచ్ ప్రత్యయాంతము. ఆంజనేయుఁడు = అంజనాదేవి పుత్రుఁడు=అంజనీపుత్రుఁడు ఇది యపశబ్దము. (అంజనీ యని రూపము లేదు)అపత్యార్థకతద్ధితాంతము. సరగన్= త్వరగా. నెరసిరి = లోకమునిండ వ్యాపించిరి రుద్రుఁడు వానరసృష్టిచేయుటకుఁ గార ణము రావణపక్షపాతమున ననుట పరిగాదు. 'శ్రీరామరామరామేతి' యని భార్యకుప దేశించినవానికి రామపక్షపాతి మెక్కువ యని చెప్పవలయును. కాని రావణపక్షపాత మెక్కువ యనరాదు హనుమంతుఁ డేకాదశరుద్రుఁ డని రుద్రతేజస్సునే వాయు వంజ నయం దుంచెననియుఁ జెప్పుదురు. రాజు యుద్ధమునకు బయలుదేఱునపుడు భటులు లోనగు పరివారము బయలుదేఱునట్లు భగవంతుఁడు దుష్టశిక్షకై యవతరించినపు డాయన యాశ్రితులందఱును భూమిపై నవతరింతురు. పుత్రకామేష్టిసమయమున శరణాగతిచేసిన దేవతలలో శివుఁడును జేరియుంటను రావణవధానంతరము శ్రీరాముని గాంచి స్తుతించినవారలలో నొకఁడును నగుటచే శివుఁడు రావణపక్షపాతి యని యాతని వధ యాయనకు నసమ్మత మని యాకారణమున వానరుని సృష్టింపలే దని చెప్పుట నిరాకరము. బ్రహ్మ యిచ్చినవరములకంటె శివుఁ డేమి

విశేషవరములు రావణున కిచ్చెను. ఈయభిప్రాయ మంగీకరింపక హనుమంతుఁడు రుద్రాంశసంభూతుఁడు గాఁ డనుటకు నద్భుతరామాయణమున నొకయద్భుత కథ చెప్పఁబడినది. సువర్చల యను నప్సరస బ్రహ్మసభయం దాడుచుండి యలక్ష్యముగాఁ బ్రవర్తించిన కారణముచే దానిని గ్రద్దగాఁ బుట్టుమని బ్రహ్మ శపించెనఁట. అది వేడుకొనఁగా నీవు గ్రద్దవై యుండి దశరథుఁడు పాయసవిభాగము చేయుకాలమున నీవు కైకేయికిచ్చు దానిని దన్నికొని పోయి యంజనాద్రియందుఁ బడవేయుము. అప్పుడు నీశాపము తీఱు ననెనఁట. అదియును కైకేయి చేతనున్న పాయసపాత్రమును దన్నికొని పోయి యంజనాద్రియందుఁ బడనైన నందుఁ దపస్సుచేయు నంజన దోసిట నది పడెనఁట, దానినామె స్వీకరింపఁగా నామెకు హనుమంతుఁడు పుట్టెనఁట. ఇట్టి కథలను బట్టి వాల్మీకిరామాయణమునకుఁ దక్కిన యాయన పేరుపెట్టి వ్రాయఁబడిన రామాయణములకుఁ దారతమ్యమును బుద్ధిమంతు లెఱుంగఁగలరు.

"రుద్రో బ్రహ్మణా నియుక్తోపి రక్షఃపక్షపాతిత్వా న్నకంచన సృష్టవాన్" బ్రహ్మచే నియుక్తుఁడయ్యు రుద్రుఁడు రాక్షసపక్షపాతముచే నెవరిని సృష్టింపలేదు అని గోవిందరాజీయవ్యాఖ్యయందుఁ గలదు, దీనిపై నొకఁడు రుద్రుని బ్రహ్మ నిర్దేశించి నట్లు రామాయణమున లేదనియు రాక్షసపక్షపాతము వరము లిచ్చిన బ్రహ్మకే కాని రుద్రునకు లేదనియు నిది శివుని దూషించుటకై వ్రాయఁబడె ననియు వ్రాసెను. గోవిందరాజవ్యాఖ్య కేవలవిష్ణుపక్షపాతము కలదనుటయందు సందియములేదు. కాని యిచ్చట నాయన వ్రాసినది నిరాకరమనుట సరిగాఁ దోఁపలేదు. ఏలన "తతో దేవాస్స గంధర్వా, స్స రుద్రాస్సాప్సరో గణాః। స్తుతిభిర్దివ్యరూపాభి స్తుష్టువు ర్మధుసూదనమ్"అని దశరథుయజ్ఞకాలమున విష్ణువును స్తుతించినదేవతలలో రుద్రుఁ డున్నట్లు మీఁదిశ్లోకమువలన (౧౪స) దెలియుచున్నది బ్రహ్మ. 'ఓ దేవతలారా! వానరుల మీమీయంశముల సృజింపుఁడని యందఱకుఁ గలయఁ జెప్పెనుగాని, ఓ యింద్రుఁడా! ఓ యగ్నీ! యని పేరుపెట్టి పిలిచి యెవరికిఁ జెప్పలేదు. కావున సమిష్టిమీఁద నందఱకుఁ జెప్పినపుడు వారిలో నొక్కొక్కనికిఁ జెప్పినట్లే గ్రహింప వలయును. శివునకు రావణునందుఁ బక్షపాతము లేదనుటయు సరిగాదు. (౧) వరము లిచ్చుటచే బ్రహ్మ రావణపక్షపాతి యగునేని శివుఁడును వరములు, చంద్రహాసము నిచ్చినవాఁడే కదా. (౨) ఉత్తరకాండమున ౬ సర్గమందు.

"ఇత్యుక్తస్తు సురైస్సర్వైః, కపర్దీ నీలలోహితః
సుకేశం ప్రతి సాపేక్షః ప్రాహ దేవగణాన్ ప్రభుః
అహం తా న్నహనిష్యామి. మయా వధ్యోహి తే సురాః."

అని చెప్పఁబడెను. మాల్యవదాదులను జంపుమని దేవతలు శివునిఁ బ్రార్థింపఁగా సుకేశునందలి ప్రేమచే నేను వారిని జంపను వారు నాకవధ్యులని యాయన చెప్పెనఁట. ఇట్లు చెప్పుట పక్షపాతము చేతనే కదా? ఇది దోష మని చెప్పరాదు. ఏలన విష్ణువు వ్యతిరేకపక్షపాతి. కావున నతని నేను జంపరాదు. అని యుపాయము చెప్పి పంపెను. ఇక్కడ శివుఁడు చేసిన కార్య మదియే కదా.

౨. రావణాసురుఁడు శివభక్తకోటిలోఁ జేరినవాఁడు వారిలో నతనిపేరు పఠింపఁబడును. కార్తవీర్యార్జున యుద్ధసందర్భమందు ౩౧ వ సర్గము.

"వాలుకావేదిమధ్యేతు । తల్లింగం స్థాప్య రావణః
అర్చయామాస గంధైశ్చ । పుష్పైశ్చామృతగంధిభిః"

అని రావణుఁడు నర్మదాతీరమందు శివలింగ పూజచేసినట్లు చెప్పఁబడెను. ఇది శివభక్తునిలక్షణము కదా-తన భక్తునియందుఁ దనకుఁ బక్షపాత ముండుటదోషమా!

౩. శివోత్సవములందును శివునకు రావణాసురవాహన ముపయోగించుచున్నారు. ఈ కారణములచే రావణునందు శివునకుఁ బక్షపాతము కలదనియే చెప్పవలయును. అయినను వాఁడు చేయు దుశ్చేష్టలాయనకు సమ్మతమని చెప్పవలను పడదు, వాని మరణము సమ్మతము గనుకనే దేవతలతోఁ గలిసి వచ్చెను. రావణవధానంతరము శ్రీరామచంద్రమూర్తిని దర్శింప వచ్చెను.

హనుమంతుఁడు వాయుపుత్రుఁడని యున్నదే కాని శివాంశసంభూతుఁ డని వాల్మీకి రామాయణమున లేదు. మీఁద నుదాహరించిన నుపనిషత్తునందు శివుని తేజస్సును వాయువు దెచ్చి యంజనయం దుంచెనని యున్నది.

ఇది కుమారస్వామి జననము వంటిది.

రుద్రులు పదునొకండుగురు. రావణాసురునకు శిరస్సులుపది. రావణుఁడు శివపూజ చేయునపుడు పదుగురురుద్రులను స్తుతించి తన్నొకనిని బూజింపమిచే నేకాదశరుద్రుఁ డగు ఏకపాదరుద్రుఁడు వారిపైఁ గోపించి హనుమంతుఁడు జన్మించి రావణవధయందు ముఖ్యసహాయుఁ డయ్యెనని యొకచోఁ వ్రాయఁబడి యున్నది, ఏది యెట్లున్నను శ్రీరామునందు భక్తిగల శివుఁడు శ్రీరామునకు సాహాయ్యము చేయలే దనుట యంగీకార్యము కాదను తలంపుతో నుపనిషద్వాక్యము నాధారముచేసికొని యాయన సాహాయ్యము చేసినట్లు ముందు వ్రాయఁబడెను. వారివారిరుచికొలఁది వారువారు గ్రహింపవచ్చును.

ఇంతవఱకుఁ బ్రధానవానరసృష్టిని జెప్పి యిఁక సాధారణ వానరసృష్టిని జెప్పు చున్నాఁడు. దశ....రతులు = రావణుని కంఠమును ఛేదించుటయందు నభిలాష గలవారు, అకుంఠగతులు=అడ్డగింపఁబడని గమనము గలవారు.

తాత్పర్యము

ఇంద్రునకు వాలి-సూర్యునకు సుగ్రీవుఁడు - బృహస్పతికిఁ దారుఁడు - కుబేరునకు గంధమాదనుఁడు - విశ్వకర్మకు నలుఁడు - అగ్నిహోత్రునకు నీలుఁడు - అశ్వినీ కుమారులకు మైందద్వివిదులు - వరుణునకు సుషేణుఁడు - పర్జన్యునకు శరభుఁడు - వాయువునకు మహాబలశాలియు గరుడవేగుండును వజ్రమువంటి దేహముగల యాంజనేయుఁడును మఱియును రావణాసురుని వధయందుఁ గాంక్షగల మహాబలులు మహావేగులు నగు వానరులు జనించిరి.

తే॥ మేరుమందరతుల్యులు•వీరవరులు, కామరూపులు, ప్రబలవి•క్రాంతిరతులు
దృఢశరీరులు గోపుచ్ఛ•ఋక్షకాన,నౌకసులుపుట్టిరిటు లసం•ఖ్యాకులగుచు. ౧౬

విక్రాంతిరతులు = పరాక్రమమున నభిలాషగలవారు, గోపుచ్ఛ = కొండ ముచ్చులు. కానన+ఓకసులు = అడవి వాసములుగాఁ గలవి.

తాత్పర్యము

మేరుపర్వతముతోను మందరపర్వతముతోను సమానమైన దేహములు గలవారు. వీరులందు శ్రేష్ఠులు కోరినరూపము ధరింపశక్తిగలవారు, విశేషవిక్రమముగలవారు, దృఢములై రోగములు నొప్పులులేని దేహములుగలవారు నగు గోలాంగూలములు భల్లూకములు వానరులు నగువారు లెక్కకు మిక్కిలి యైనవారు జనించిరి.

కం॥ ఏదేవత కేరూపము, యాదేవతరూప మూని•యవనీస్థలిపైఁ
బ్రాదుర్భావము నొందిరి, యాదృఢసత్త్వములతో వ•నౌకఃప్రవరుల్. ౧౭

అదృఢసత్త్వము = ఏయేదేవతాంశమున జన్మించిరో యాయాదేవత యొక్క బలమువంటి దృఢబలముతో, వనౌకః ప్రవరుల్ = వానర శ్రేష్ఠులు, ఆదేవత రూపమూని యునుటచే ముఖముమాత్రము వానరాద్యాకారముగనున్నను దక్కిన దేహము మొక్కట్లు తండ్రిని స్ఫురింపఁజేయుచుండె నని భావ మగును. నిప్పు నీళ్ళు గాని యివి యాయాదేవతల నిజమైన స్వరూపములు గావు. ఈరూపములతో దేవ తలు గానవచ్చిరో కానరారో మనల రక్షించుచున్నారు కావున నిప్పట రూపమనునది వారివారి నిజమైనరూపము లని గ్రహింపవలయునుగాని మనకుఁ

గానవచ్చు రూపములని గ్రహింపరాదు. వన + ఓకము - వనౌకము=అడవి నివాసముగాఁ గలది.

తాత్పర్యము

ఏదేవత కేది రూపమో - యేదేవత కెంతబలమో - యేదేవత కెంతదార్ఢ్యమో యట్టిరూపము - అట్టి బలము - అట్టి దార్ఢ్యము గలవారై యాయా దేవతలకు వానరాదులు పుట్టిరి.

సీ. ఋక్షీతతికిఁ గిన్న•రీచయంబులకుఁ గో•లాంగూలపతుల క•భంగగతుల
దేవతాస్త్రీలకు•దివ్యర్షి తరుణుల, కహియోషలకుఁ దార్క్ష్య•మహిళలకును
నప్సరఃకింపురు•షాంగనలకు నాకు, సిద్ధకాంతలకుఁ బ్ర•సిద్ధబలుల
విద్యాధరాబలా•వితతికి మానిన, రారోహలకు యక్ష•నారులకును

తే॥ సుతులఁ గలిగింప నప్డు దే•వతలు ధరణి, వారువారును శిలలును•భూరుహములు
గోళ్లుఁ గోఱలు నాయుధ•కోటులుగను, వివిధశాస్త్రాస్త్రవిదు లయి•వీఁకమీఱి. ౪౮౪

ఇంతవఱకు నాయాజాతి స్త్రీలయందు ననఁగా గ్రోతులయందుఁ గ్రోతు లుత్పత్తియైనట్లు చెప్పఁబడెను. ఇఁక భిన్నజాతిస్త్రీలయందును వానరాదులు పుట్టుట చెప్పఁబడును. ఋక్షీ - కిన్నరీ - ఇవి స్త్రీప్రత్యయాంతములగుచు యాయాజాతి స్త్రీవాచకములు. తక్కిన స్థలముల నిట్లె యెఱుంగవలయును దివ్యర్షి - దివ్య + ఋషి = దేవఋషులయొక్క, తరుణులన్ = స్త్రీలయందు, అహియోషలన్ = వాసుకి మొదలగువారి భార్యలయందు, తార్క్ష్యమహిళలన్ = గరుడజాతి స్త్రీలయందు, నాగ కాంతలన్ = దిగ్గజముల భార్యలయందు, అబలావితతి = స్త్రీ సమూహము, వరారోహ = ఉత్తమస్త్రీ, అప్పుడు = విష్ణువు జననకాలముననే. ఇఁక వారి ప్రభావమును జెప్పుచున్నాఁడు. శస్త్రాస్త్రవిదులయి = దేవతల పుత్త్రులుగావున స్వయముగానే శస్త్రాస్త్రజ్ఞానము కలవారు కాని వానితో యుద్ధము చేయరు. వీరి యాయుధములు నఖవృక్షశిలాదులు, శస్త్రాస్త్రజ్ఞానము పరులు తమపైఁ బ్రయోగించిన వానిచే బాధలేక రక్షించుకొనుటకే కాని ప్రయోగించుటకుఁ గాదు. రామరావణ యుద్ధమందు రామలక్ష్మణులు దప్ప రాముని పక్షమున నస్త్రయుద్ధము చేసినవారు లేరు. శస్త్రాస్త్రములు వానరులు ప్రయోగించుట స్వభావవిరుద్ధము. అట్లు వారు ప్రయోగించిరేని వీరు స్వభావవానరులుగా రని దేవత లని రావణుఁడెంచును అప్పుడు వారిచే రావణునకు బాధలేదు. వీరందఱు సహజముగ వానరులే యని వానికిఁ దోఁపఁజేయవలయును. శ్రీరామచంద్రమూర్తి యిట్లు లేకదా వర్తించెను.

దేవతలు పశుపక్ష్యాదులతో కోకశాస్త్రప్రకారమైన రతిసంభోగముచే సంతానము గలిగించిరని యెంచరాదు. తమసంకల్పబలముచేఁ దామే యాయాజాతి స్త్రీలయందు నాయాయాకారములు ధరించి జన్మించిరని యెఱుంగవలయును

కొంతకాలము పూర్వము స్త్రీ పురుష సంభోగములేకయే సంతానము దృష్టి - స్పర్శ - సంకల్పములచేఁ గలుగుచుండెనని విష్ణుపురాణంబునఁ గలదు. రామాయణమందలి బ్రహ్మదట్టిదేకదా. ఒకానొకజంతువు పోతు పెంటి పరస్పరము చూచుకొనుటచేతనే స్త్రీ గర్భము ధరించుచున్నది. 'తతః ప్రభృతి మైత్రేయ ప్రజామైథునసంభవాః। సంకల్పాద్దర్శనాత్ స్పర్శాత్పూర్వేషామభవన్ ప్రజాః' వి-పు. ౧-౧౫-౭౮.

తా త్ప ర్య ము

ఋక్షస్త్రీలకు కిన్నరస్త్రీలకు - పన్నగస్త్రీలకు - గరుడస్త్రీలకు - దేవతాస్త్రీలకు - దివ్యర్షిస్త్రీలకు - అప్సరస్త్రీలకు - కింపురుషస్త్రీలకు - నాగస్త్రీలకు- సిద్ధస్త్రీలకు-విద్యాధరస్త్రీలకు-మునికాంతలకు - యక్షస్త్రీలకు-దేవతలు కుమారులఁ గలుగఁజేయఁగా వారు భూమియందుఁ బ్రబలి తాలు - చెట్లు - గోళ్ళు - కోఱలు నాయుధములుగఁ గొని నానాశస్త్రాస్త్రప్రయోగములు విఱుపులు తెలిసినవారై ప్రబలిరి.

ఉ. కొండలు పిండిగొట్ట, ద్రుమ•కోటులఁ జెండఁగ నొక్కపెట్ట, మా
　ర్తండుని మ్రింగఁ, బట్టుకొని•తాలము దట్ట నభోఽవనుల్, సము
　ద్దండత నబ్ధిఁ గల్పఁ, బద•తాడనమాత్రన యుర్విఁ గూల్చ, నౌ
　చండపరాక్రముల్ బలిసి•తమ్మితల నెల్లను నిండి రయ్యెడన్.　　౭౫

ద్రుమ = వృక్షములయొక్క, చెండఁగన్ = వ్రేళ్ళతోడ మీటివేయఁగ, మార్తండునిన్=సూర్యుని, మృతండుఁ డనువానికొడుకు మార్తండుఁడు అపత్యార్థక తద్ధితాంతము. రూ - మార్తాండుఁడు = నశించిన బ్రహ్మాండమును బ్రతికించువాఁడు, నభః + అవనులు = ఆకాశమును భూమిని, సముద్దండ = మిక్కిలి గర్వముతో, కల్పన్=కల్పివేయఁగా, పదతాడనమాత్రన=కాలిదెబ్బచేతనే, చండ=తీక్ష్ణమైన.

తా త్ప ర్య ము

ఇట్లు జనించిన వానరాదులు కొండలనైనను బిండిగొట్టుటకును, చెట్లగుంపులను నొక్కసారిగఁ జెండివైచుటకును సూర్యునినైన మ్రింగుటకును భూమి నొకచేత, నాకాశము నొకచేతఁ బట్టుకొని తాలముగొట్టుటకును సముద్రమును బల

ముచేఁ గలుపుటకును గాలిదెబ్బచేతనే నేలకూలిపోవునట్లు చేయుటకును బలపరాక్రమ
ములు గలవారు జన్మించి భూమియంతయు నాక్రమించియుండిరి.

కం॥ పట్టుదురు మేఘముల నేఁ, గొట్టుదు రటవీప్రమత్త•కుంజరతతులన్
దట్టుదురు నేలఁ బడ దివి ముట్టినవిహాగముల నాద•మున నాకీశుల్. ౨౮

మేఘములనేన్ = ఆవిరిరూపముగ నుండు మేఘములనైన, అటవీ.........తతు
లన్ = అడవిలోని మదించిన యేనుఁగుల సమూహములను, దివి ముట్టిన
విహాగముల నేలఁబడఁ దట్టుదురు. అని యన్వయము - విహాగములు = పక్షులు,
నాదమున = కంఠధ్వనిచేత, ఆకీశుల్ = ఆ క్రోఁతులు, నాకి + ఈశుల్=దేవతా
శ్రేష్ఠులు.

తాత్పర్యము

ఆ వానరులు గాలివలెనుండి చే చిక్కని మేఘములనైన పట్టుకొందురు. అడవి
యందు మిగుల మదించి తిరుగు నేనుఁగులనైనఁ గొట్టుదురు. ఆకాశమునఁ
బరువు పాఱుచున్న పక్షులనైన నేలఁబడఁ గొట్టుదురు. ఆ కీశులు నాకీశులగుటచే
నిట్లు చేయఁ గలిగిరి.

ఉత్సాహము॥ కామరూపధారులుం బ్ర•కాశమాన తేజులున్
ధీమతుల్ ప్రథాయుతుల్ సు•ధీరతావిరాజితుల్
భీమవేగభూరిశౌర్య•విక్రమేద్ధయూథపుల్
భూమిఁ శతసహస్రశతము•పుట్టి క్రాలు చుండఁగన్. ౨౯

సకలవానరసంఖ్యయుఁ జెప్పుట యసాధ్యము కావున వారిలోని మేటుల సంఖ్యను
జెప్పుచున్నాఁడు. ప్రథాయుతుల్ = ప్రఖ్యాతితోఁ గూడినవారు, ధీమతుల్ =
బుద్ధిచేఁ బూజింపఁబడువారు - 'మతో సంమితే పూజితో' నానా-ర. సుధీరతా=
మంచి ధైర్యముచే, విరాజితుల్ = ప్రకాశించువారు, భీమ.........యూథపుల్ =
భయంకరమైన వేగములోను, అధికమైన బలపరాక్రమములతోను సంపూర్ణు
లగు వానర సేనానాయకులు. శతసహస్రశతము = నూఱు లక్షలు. ఉత్సాహ
మునకు నేడు సూర్యగణములు నొక గురువు. ఐదవగణము మొదటియక్షరము
యతి.

తాత్పర్యము

కోరినరూపముల ధరింపగలవారును, తేజముచేఁ బ్రకాశించువారును, బుద్ధిచేఁ
బూజింపఁబడువారును, కీర్తిమంతులును, మంచిధైర్యవంతులును, భయంకరవేగము
గొప్పశౌర్యము పరాక్రమము వీనిచేఁ బొగడ్తగల యూథనాయకులును లక్షలకొలఁది
భూమిపైఁ బుట్టి ప్రకాశించుచుండిరి.

మత్తకోకిలము॥ అట్టిమర్కటయూథపాళుల•యందు మిక్కిలిమేటులై
దిట్టలై రవిపుత్రుఁ డాదిగఁ • దేజరిల్లిరి యూథనా
థేట్టులీప్లవగేంద్రులున్ జని • యింపఁ గేసిరి ధీరతా
పట్టభద్రుల శౌర్యరుద్రుల • స్వామికార్యవినిద్రులన్. ౭౮

ప్రధానులయందును ప్రధానులఁ బేరుకొనుచున్నాఁడు - మర్కట యూథప + అళులన్ = వానర సమూహమును రక్షించువారి గుంపులో, యూథము = సేనా సమూహము - దానిని రక్షించువాఁడు యూథపుఁడు, దిట్టలై = ధైర్యవంతులై, రవిపుత్రుఁడాదిగ = సుగ్రీవుఁడు మున్నగువారు - ఇక్కడఁ బెద్దవాఁడైన వాలినిఁ జెప్పక సుగ్రీవునిఁ జెప్పుట యతఁడు రామకార్యసహాయుఁడగుటచేతనే యూథ నాథ + ఈట్టులు = యూథపులకుఁ బ్రభువులన్, ధీరతా..........భద్రులన్ = ధైర్యముచే గొప్పవారలను, శౌర్యరుద్రులన్ = పరాక్రమమున రుద్రులవలె భయంకరులును, వినిద్రులు = జాగ్రతకలవారు. మత్తకోకిలము-ర-స-జ-జ-భ-ర-ల-గణములు. ౧౧వ యింట యతి.

తాత్పర్యము

అట్టివానరయూథపతుల గుంపులయందు మిక్కిలి గొప్పవారై శూరులైన సుగ్రీవుఁడు మొదలగువారు యూథనాథులై విలసిల్లిరి. ఈ వానరులును ధైర్యవంతులు శౌర్యవంతులు స్వామికార్యధురీణు లగువారిని బుట్టించిరి.

కం॥ కొందఱు ఋశ్యవచ్ఛైలముఁ, గొందఱు నానావిధాద్రి•కూటచయములున్
గొందఱు కాంతారంబులు, మందిరములుగాఁగ్రహించి•మెలయుచునుండన్. ౭౯

వారుండుస్థలమును జెప్పుచున్నాఁడు

ఋశ్యవత్ + శైలములన్ = ఋశ్యవంతమను పర్వతములను నానా..........చయములన్ = అనేకములైన పర్వతశిఖరసమూహము లును; కాంతారములున్ = అడవులును, మందిరములు=గృహములు-ఉండుస్థలములు, మెలయుచున్=తిరుగుచున్.

తాత్పర్యము

ఇట్లు పుట్టిన వానరులలోఁ గొందఱు ఋశ్యవంతమును కొందఱు నానావిధములైన కొండశిఖరములను కొందఱు అడవులను నునికిపట్టులుగాఁ గొని సంచరించుచుండిరి.

ఉ॥ వానరకోటినెల్లఁ బరి•పాలన సేయుచు గోత్రభిత్సుతుం
డూనుఁడు సార్వభౌముఁ డయి•సూర్యజుఁడున్ యువరాజుగా, హనూ

మానుఁడు నీలుఁడున్ నలుఁడు • మంత్రులుగా, సమదారిభీకరుం
డై నుతిఁ గాంచె; కీశులు న•యంబునఁ గొల్చిరి వారి నన్యులన్. ౪౯౦

ఇఁక వానరులలో రాజ యువరాజ మంత్రులఁ బేర్కొనుచున్నాఁడు.

గోత్ర....సూనుఁడు - గోత్ర = పర్వతములయొక్క - వ్యు. భూమిని రక్షించునది కావున గోత్రము పక్ష=ఱెక్కలను, భిత్ = ఛేదించినవాఁ డగు నింద్రునియొక్క, సూనుఁడు = కుమారుఁడు - వాలి, సార్వభౌముఁడు=వానరచక్రవర్తి, యువరాజ= పట్టాభిషిక్తుఁడైన పెద్దరాజుక్రింద వ్యవహారముల నిర్వహించు చిన్నరాజు-సుగ్రీవుఁడు, నల నీల హనుమంతులు మాత్రమిటఁ బేర్కొనఁ బడిరి. వీరుగాక మఱియుఁ గొందఱు గలరు. సమద+అరి+భీకరుండై = మదముతోఁ గూడిన శత్రువు లగు దుందుభి రావణాదులకు భయంకరుఁడైన; వారిని = రాజ యువరాజ మంత్రులను, అన్యులన్ = ఇతర యూథనాథులను. కీశులు = వానరులు, పాలన శబ్దము చక్రిశాదులలోఁ జేరుటచే మువర్ణక లోపము వ్యాక హనూమానుఁడు - సు - వ్యా - తత్సమ. ౮౫ సూ.

ఒకానొకచో మహత్త్వంబునందు మతు ప్తకారమున కానాదేశంబు విభాషనగు- హనుమంతుఁడు - హనుమానుఁడు. భగవంతుఁడు - భగవానుఁడు.

తాత్పర్యము

ఈ వానర సమూహము నెల్ల రక్షించుచు నింద్రపుత్రుఁడైన వాలి రాజుగానుండి సుగ్రీవుఁడు యువరాజుగా, హనుమంతుఁడు-నీలుఁడు - నలుఁడు మంత్రులుగా శత్రు భయంకరుఁడై ప్రసిద్ధిగాంచెను. వానరులందఱు వారినిగొందఱుగొందఱు మఱికొంద ఱను సేవించుచుండిరి.

ఆ॥ వైనతేయబలులు•ప్రధనవిశారదుల్, వివిధదేహచిహ్న•వేషధరులు
వ్యాఘ్రసింహభుజగ•భయదులై నిండిరి, గానలందు విరివి•కోనలందు. ౪౯౧

వైనతేయబలులు గరుడుని బలముగలవారు, ప్రధన = యుద్ధమునందు, విశారదుల్ = పండితులు-సమర్థులు, వివిధ........ధరులు=అనేకవిధములగు దేహములు-చిహ్నములు - వేషములు ధరించినవారు, బిరుదులు = చిహ్నములు - వేషములు శరీరాసాధారణధర్మములు, విరివి=విశాలమైన.

తాత్పర్యము.

గరుత్మంతునివంటి వేగముగలవారును,యుద్ధమందు నిపుణులును,నానావిధ దేహముల నానావిధ చిహ్నములు వేషములు ధరించినవారును నగు వానరాదులు పులులకు సింహములకు సర్పములకుఁగూడ భయముకలిగించువారై యడవులందును విశాలమైన కోనలందును నిండియుండిరి.

మనోహారిణి॥ జలధరబృందా•చలకూటనిభుల్, బలమదవంతుల్• ప్లవగప్రముఖుల్
వెలసిరి సీతా•విభుసాహ్యముకై, బలకొని చక్షు•ర్భయదాకృతులన్.
౪౯ ౨

జలధర = మేఘములయొక్క, బృంద = సమూహములతోను; అచల = పర్వతములయొక్క, కూట = సమూహములతోను లేక శిఖరములతోను, నిభులు = సమానులు, ప్లవగ = వానరులలో. ప్రముఖుల్ = ముఖ్యులగువారు, చక్షుః + భయద + ఆకృతులన్ = చూపులకు భయముకలిగించు నాకారములతో, బలకొని= అతిశయించి, బలము+కొను=బలకొను, సాహ్యముకై=సాయపడుటకై.

ఆక్షేపము.

పూర్వము వానరసృష్టి చెప్పునపుడు నరవాహనునకు గంధమాదనుఁడు - అప్పతికి సుషేణుఁడు-పర్జన్యునకు శరభుఁ డని ౪౭౨వ పద్యమునఁ జెప్పఁబడినది, రావణునితో శార్దూలుఁడు చెప్పు నవసరమున, 'ధర్మునిపుత్రుండు ధర్మచిత్తుఁడు వీర్యధని సుషేణుం డనియు' (౬-౩౯ వ). ౬౪౨ వ ప. లో 'వైవస్వతాత్మభవులు గజ గవాక్ష గవయులును గంధమాదనుండు శరభుండు'ననియు యుద్ధకాండమునఁ జెప్పఁబడెను. ఇవి పరస్పరవిరుద్ధములు.

సమాధానము

నీ మహనీయకావ్యమున నేరదు దబ్బఱొకండును జొరన్" అని బ్రహ్మచేత వరముపొందిన వాల్మీకి చెప్పినదానియందుఁ గల్ల యుండఁజాలదు. కావున వాల్మీకి యిచ్చటఁ జెప్పినదే సరి శార్దూలుఁడు చెప్పినది వాల్మీకి చెప్పినదికాదా యందు రేని-కాదు. శార్దూలుఁడు చెప్పినదానిని వాల్మీకి చెప్పెనుగాని యది వాల్మీకి స్వవాక్యము గాదు. శార్దూలుఁ డొకటి చెప్పియుండ సవరించి వాల్మీకి చెప్పియుండెనేని వాల్మీకి యసత్యము వ్రాసినవాఁడే యైయుండును. శార్దూలుఁడు చెప్పినదానిని చెప్పినట్లు జెప్పుట యసత్యము వ్రాయుటేకదా శార్దూలుఁడు కల్ల చెప్పెనా యనఁ దెలిసి చెప్పినవాఁడుకాఁడు. వాఁడు వేగులవాఁడు వాఁడు బుద్ధిచే నూహించి చెప్పెనో యెవరైన ననుకొనుచుండిన విని చెప్పెనో. వాని యూహయో విన్నదియో యాయబద్ధమై యుండవచ్చును. వాఁడు సత్యమే విని యుండినను వాఁడు రావణునితోఁ జెప్పునప్పుడు వానరులచేఁ జావు దెబ్బలు తిని కొనయూపిరితో నున్నట్లుండెను. ఇట్టి మతిభ్రమణ దశయం దేమిచెప్పెనో. వానిస్థితి యుద్ధ-౬౨౭ మొదలు ౬౩౪ వఱకుఁ దెలుపఁబడినది. ఇట్టి దబ్బిబ్బుల దశయందుండు వేగులవానిమాట సత్యముగా నెట్లు గ్రహింపవచ్చును? హనుమంతుఁడు ధాన్యమాలినిని మండోదరి యని భ్రమించి వానరులతో సీత కద్ద

పడినది మండోదరి యని చెప్పలేదా ? అట్లే యిది. జరిగినది జరిగినట్లు చెప్పుటే వాల్మీకి తనకుఁ గృత్యముగా నుంచుకొనెను గాని పాత్రములలోపముల సవరింప వలయు నని యాయన తలంపుగాదు. అట్టి తలంపే యుండిన రామచంద్రమూర్తి యందు లోపము లని మనకుఁ గానవచ్చునవికూడ నాక్షేపములకు నెడము లేకుండ సవరించియుండును. వాలిని నెదుట నిలఁబడి చంపె నని వ్రాసియుండినను ఖరాసుర యుద్ధంబున వెనుకంజపెట్టిన విషయమును, సుమంత్రు నసత్యమాడఁ బ్రేరించిన విషయమును వ్రాయకుండినను నాక్షేపించువా రెవరు ! అసత్యభీతియే యాయనను బాధించినది.

ఆ క్షే ప ము.

ఋశ్యశృంగుఁడు పుత్రకామేష్టి నారంభించునపుడు దేవతలు యజ్ఞసభయందుఁ జేరి యాలోచించిరనియు, భగవంతుఁడు దశరథపుత్రుఁడు గాఁదలఁచె ననియు, పిదప బ్రహ్మ యవతరింపఁగల విష్ణువునకు సాహాయ్యార్థమై వానరులగా సృష్టిచేయుఁడని దేవతల కుత్తరువు చేసినట్లు నిట నున్నదికదా. ఇది కొన్ని సందర్భములలో విరోధించుచున్నది. ఎట్లన :— రావణదిగ్విజయకాలమున వాలి సుగ్రీవు లున్నట్టు తేర్పడుచున్నది. రావణ దిగ్విజయకాలమో కృతయుగమో త్రేతాదియో యని యేర్పడుచున్నది. కార్తవీర్యార్జునునిచే చెఱసాలనుండి విడివడఁగానే వాలిమీఁదికి యుద్ధమునకుఁ బోయినట్లున్నది, కావున వాలి కార్తవీర్యార్జునులు సమకాలికు లని యేర్పడుచున్నది. మయుఁడు మండోదరిని రావణున కిచ్చి వివాహముచేయు సమయమున "ఇరువురు కొడుకులు నాకు న । మరసుందరియందుఁ గలరు మాయావి యనన్ । బరఁగెను జ్యేష్ఠుఁడు దుందుభి । వరబలుఁడు ద్వితీయుఁడగుచు వర్తిలు నగతిన్." ఉత్త-౫౫౨. అని చెప్పెను. ఈ యిరువురు వాలితో యుద్ధముచేసి చచ్చిరి. ఇటు చూచినను రావణ దిగ్విజయకాలమున వాలి సుగ్రీవు లున్నట్టు తేర్పడును. దుందుభిని వాలి చంపఁబోయినపుడు సుగ్రీవుఁడు కూడఁ బోయినవాఁడే యగుట వాలి సుగ్రీవు లేక కాలమువా రగుదురు. ఇట్టి వాలిసుగ్రీవులు రామచంద్రమూర్తి తోడ సమ వయస్కు లెట్లగుదురు ? మైంద ద్వివిదులును చిర కాలమువారు. శుకుఁడు రావణుతోఁ జెప్పిన మాటలవలన నీ రమృతప్రాశులనియు క్షీరసాగర మథనము నాఁటివారనియుఁ దెలియుచున్నది, క్రథనుఁడు దేవాసురుల యుద్ధమునాఁటి వాఁడని సారణుఁడు రావణుతోఁ జెప్పినవాక్యమువలన నేర్పడుచున్నది.

చూడు - యుద్ధ - ౫౭౧ పద్యము ఇట్టివారు పెక్కురుగలరు. ఇట్టివారు రామ సమవయస్కులనుట సరిగాదు.

బ్రహ్మ సామాన్యముగా దేవతల నందఱం జూచి వానరసృష్టి చేయుం డని నియమించెను. ఆపై దేవతలు వానరసృష్టిచేసి రని యున్నది. "సగర జననమంది నెరసిరి" యని వానరోత్పత్తి సందర్భమున వాక్యము- బ్రహ్మ యాజ్ఞ యిచ్చిన తరువాతనే లోకములోని వానరులందఱుపుట్టిరని యంతకుముందు లోకమున వానరులే లే రని యర్థముకాదు. రామకార్యమునకు వానరసాహ్యము విస్తారముగఁ గావలసి యుండుననియు విస్తారముగ వానరసృష్టియే చేయుఁడనియు బ్రహ్మ యాజ్ఞగాని యంతకుముం దున్నవారు పనికిరా రని యాయన యభిప్రాయము కాదు. కావున జాంబవంతునివలె మఱికొందఱు కారణాంతరమున ముందే జనించియుండిరి. అట్టివారు రామకార్యమున కుపయోగించు వారును బేర్కొనఁబడిరి. ఏ రీకార్యమున కుపయోగించువారు గనుకనే వీరి తండ్రులు మరల వానరుల సృజింపరైరి. ఇంత వఱకు వానరుల సృజింపనివా రిప్పుడు బ్రహ్మ వాక్యానుసారము సృజించిరి. కావుననే సామాన్య వానరసృష్టియందు "సుతులఁ గలిగింపనపుడు దేవత" లని యున్నది కాని ౮౮౧ వ పద్యములోని వానరుల విషయమై లేదు. వానరులు పుట్టిరని మాత్రము చెప్పఁబడెను. కావున సామాన్యవానరులే రామసమవయస్కులు గాని వాల్యాది పూర్వవానరులు గారు. వానరులందఱు రామసమవయస్కు లని రామాయణమున లేదు.

రెండవ సమాధానము.

వాల్యాదులు రామసమవయస్కులే- వాలి కార్తవీర్యార్జునుని కాలమునాఁటి వాఁడు గాఁడు. రావణుఁడు కార్తవీర్యునిచేఁ బరిభవింపఁబడిన తరువాత నెంతో కాలమునకు వాలిచేఁ జితుఁడయ్యెను. రావణార్జున యుద్ధమైనలోడనే వాలిరావణయుద్ధ మని యా సందర్భమున లేదు. వాల్యర్జును లిరువురు రావణు నోడించి రనిన యగస్త్యవాక్య మా యిద్దఱు సమకాలికు లని స్థాపింప జాలదు. ఏలన రావణాసురుఁడు జయించినవారినందఱ నగస్త్యుఁడు చెప్పఁగా విని శ్రీరాముఁడు "....లోకంబు శూరశూన్యమై స్రుక్కెనయ్య ! రాజొండెఁ గాకున్న రాజ మాత్రుఁడైనఁ గలుగఁడా యొక్కఁడా బలియు గెలువ. వక్కటా క్షత్రియుల్ హతవీర్యులైరికా నిర్జితులైరికా నిఖలనృపులు" అని ఉత్తరకాండము యడుగఁగా నప్పుడు రావణాసురుని గెలిచినవారి కథలు చెప్పఁదొడఁగెను గాని యివియన్నియు నొకటివెంట నొంటి యవ్యవధానముగ జరిగిన వని చెప్పలేదు. రావణుఁడు గెలిచిన సురథుండు, గాధి, పురూరవుండు, గయుఁడు దుష్యంతుఁడు, మరుత్తు, అనరణ్యుఁడు వీరంద ఱేకకాలమువారా ? కృష్ణుఁడు కంస శిశుపాలదంతవక్త్రులను (కొందఱు దంతవక్త్రుఁడందురు) జయించె నన నివి యేకకాలమున జరిగెననవచ్చునా? అదియును గాక ఉత్తర ౭౫౬-౭౫౭ పద్యములఁ జదివినఁ గార్తవీర్య - వాలి

చరిత్రలకు నడుమ నెంతో కాలము గడచిన ట్లర్థమగును. కావున నగస్త్యవాక్యము కాలము నిశ్చయింపదు. దుందుభి రావణు భార్యకు సోదరుఁడే కావున నించుమించు రావణ సమవయస్కుఁడై యుండి రావణునివలెనే వాఁడును వాలితో యుద్ధము చేసి యుండవచ్చును కాని యేదిముందో యేదివెనుకో రెంటికి నడుమ నెంతకాలము జరిగెనో తెలియరాదు. ఆలోచింపఁగా దుందుభివధయే వెనుక జరిగెనని తోఁచుచున్నది. రావణదిగ్విజయ మొకయేట జరిగినపని గాదు. ఒకసారి దేశమంతయుఁ జుట్టివచ్చి యింటనున్న వాఁడును గాఁడు. శూరుఁడను పేరువినవచ్చిన చోటికంతయుఁ బరువెత్తుచుండెను. కావున సర్వహేతువులు అన్యథా సిద్ధము లగు సందేహ హేతువులే కాని యన్యథాసిద్ధము అయిన నిశ్చాయక హేతువులుగావు. మైందద్వివిదు లమృతము త్రావినవా రనిన దేవతలంతటి బలవంతు లని క్షుద్బాధ లేనివా రని యర్థము - ఆఁకలిబాధ విశేషము లేనివారిని అమృతము త్రావినారని యనుట వాడుకయందును గలదు గదా. అట్లుగాకున్న నమృతము త్రావినవారికి మరణము లేదుగదా ద్వివిదుఁడు బలరాముచే నెట్లు చచ్చెను! ఇట్లే దేవాసురకాలము నాటివా రనుటయు నంతటి గొప్పవారని యర్థముకలది. మఱి సారణశార్దూల వాక్యము లంతగాఁ బ్రమాణములు కావు.

మూఁడవ సమాధానము.

రావణోపద్రవమును గూర్చి బ్రహ్మ పూర్వమే యాలోచించి దేవతలతో క్షీరాంబోధికిఁ బోయి భగవంతునిఁ బ్రార్థింపఁగ నాయన తాను చేయఁదలఁచిన కార్యమును బ్రహ్మతోఁ జెప్పెను అప్పుడు బ్రహ్మ దేవతలను వానరసృష్టి సేయుఁడని యాజ్ఞాపింపఁగా నావిషయ మిట సందర్భానుసారముగఁ గవి వ్రాసెను గాని యంతమాత్రముచేతనే వానరసృష్టి యప్పటిదే యని యంతకుఁ బూర్వము లేదని చెప్పరాదు. దీనికే రామాయణచంపువునందు భోజరాజును వ్రాసియున్నాఁడు. కాఁబట్టియే సనత్కుమారున కీవిషయము పూర్వమే తెలిసినది. దానినే సుమంత్రుఁడు వినుచుండఁ దెలిపెను. దానిచేతనే విష్ణువు సంకేతముచేసికొన్నట్లు దేవతలందఱుఁ గూడియున్న చోటునకు వచ్చెను. బ్రహ్మ యజ్ఞస్థలమున విష్ణువును బ్రార్థించినది దేవావధ్యుఁ డగు రావణు వధింప భగవంతుఁడు మనుష్యుఁడుగా నవతరింపవలయు నని దాని కిది సమయ మని ఈ సందర్భమునఁ బదముల కర్థమే తదనుగుణముగఁ జేసికొనవలయును.

రామావతారవిషయము యజ్ఞసమయమందే మొదట వెలువడలేదు; వసిష్ఠ విశ్వామిత్ర నారద భరద్వాజ శరభంగ సుతీక్ష్ణాగస్త్య । నిశాకర గౌతమ సనత్కుమారా ద్యనేకులకు మున్నే తెలియును. భగవంతుఁడు ముందుగాఁ దన యభిప్రాయము తెలుపకున్న వీరె ట్లెఱుఁగుదురు? ఇది విష్ణువే యింద్రునితో గూఢ

ముగ ఉత్త.౬౦౬వ పద్యంబున సూచించెను. అదియునుగాక హనుమంతునకు బ్రహ్మ వరమిచ్చుపట్టున ఉత్తర.౪౧౫వ పద్యంబున దేవతల కీ విషయము దెలిపినట్లు చెప్పఁబడినది. కావున యజ్ఞ కాలమునకుముందే బ్రహ్మ యీవిషయము ముఖ్యదేవతలకుఁ దెలిపె ననియుఁ జిల్లరదేవతలకు యజ్ఞకాలమునఁ దెలిపెననియుఁ దెలియవలె.

నాల్గవ సమాధానము.

దేవతలందఱు గుమిగూడినది యజ్ఞస్థలమున గాదు. బ్రహ్మలోకమునందె అచ్చట నందఱు నాలోచించుకొని వానరులను సృష్టిచేసిరి. ఈ చిరకాలపు సంగతిని విష్ణుమూర్తియవతారమున కుపోద్ఘాతముగాఁ గవి గూర్చెను. రామచంద్రమూర్తి యెవఁడైనది లోకమునకుఁ దెలుపుటే యీ యుపోద్ఘాతము నుద్దేశము. దేవత లిచ్చటనుండి భూలోకమునకు యజ్ఞార్థమై వచ్చునప్పటికి దేవమానప్రకారము కాలము కొంచెమైనను మనుష్యమానానుసారముగ కాల మెక్కువయైనది. కావున వాల్యాదులు పూర్వకాలీనులు, ఇందు మూఁడు సమాధానములు వాల్యాదులు రామపూర్వకాలీను లని నిర్ధారణచేయును. ఒక్కటి సవయస్కు లని నిర్ధారణచేయును. వారివారి రుచ్యనుసారము గ్రహింపవచ్చును.

తాత్పర్యము

మేఘ సమూహములవలె బలసినవారై కొండశిఖరములవలె నున్నతదేహములు గలవారై బలగర్వములుగలవారై వానరశ్రేష్ఠులు శ్రీరామునకు సాహాయ్యము చేయుటకుఁగాను చూచుటకు భయంకరమైన యాకారములతో వెలసిరి.

— • ౧౮ సర్గము. శ్రీకౌసల్యాదేవి గర్భము ధరించుట • —

చం॥ క్రతుపరిపూర్తి దేవతలు•గైకొని పోవ హవిర్భాగముల్
క్షితిపతి దీక్ష వీడి పురిఁ • జేరి ప్రియాత్మసతీసమేతుఁడై
హితరత సమాగతాఖిలన•రేశ్వరులు బరివారయుక్తులన్
వితతదుకూల హేమమణి•బృందములం బరితుష్టచిత్తులన్. ౭౬-౩

'రాసులు ధనధాన్యంబులు అను ౫౭౧వ పద్యము మొదలింతదాఁక భగవదవతారమునకు హేతువులు చెప్పఁబడెను. ఇఁక భగవదవతారమే చెప్పఁబడుచున్నది. క్రతుపరిపూర్తి యను పద్యము మొదలు అందఱనిట్లు పుచ్చి యనుపద్యము కడదాఁక ముందు చెప్పిన యర్థమునే యనువదించుచున్నాఁడు.

క్రతుపరిపూర్తిన్ = యజ్ఞము సమాప్తియయినపుడు; ప్రియా....సమేతుఁడై = ఇష్టురాండ్రగు తన భార్యలతోఁ గూడినవాఁడై; హితరతన్ = మేలుచేయు తలంపుతో; సమాగత = వచ్చిన; వితత = అధికములగు, దుకూల = పట్టువస్త్ర

ముల యొక్కయు. హేమమణి = బంగారురత్నములయొక్కయు, బృంహములన్ = సమూహముల చేత.

తా త్ప ర్య ము

యజ్ఞము సాంతమైదేవతలు వారివారిహవిర్భాగములు తీసికొనిపోయిన తరువాత రాజుదీక్షవిడిచి ప్రియభార్యలతో నయోధ్యచేరి యజ్ఞమునకై వచ్చిన రాజులందఱకు వారివారిపరివారములకును వస్త్రాభరణములు కానుకలిచ్చి సంతుష్టి పఱిచెను.

ఆ॥ చలుప మానినాథు•సెల వంది వారెల్ల, నేగ ఋశ్యశృంగ•ఋషివరుండు
వీడుకోలుకాంచి•విచ్చేసె దనదార,మామఁ దోడుకొని స•మంజసముగ. ౪౯౪

మానినాథు=ఋశ్యశృంగునియొక్క; వీడుకోలు = సెలవు, సమంజసముగన్ = బాగుగ.

తా త్ప ర్య ము.

వారందఱు వసిష్ఠు ననుమతి తీసికొని వెడలిపోయిరి. ఋశ్యశృంగుఁడును తనభార్య తోడను మామగారితోడను దశరథునిచే వీడుకొలుపఁబడి వెడలిపోయెను.

ఉ॥ అంకఱ నిల్లు వుచ్చి హృద•యంబున వేడ్క దొలంక నెన్నఁ డే
గందునో కన్నులారఁ గసి•గందుల నంచును వేచి లోన మి
న్నొందినకోరికన్ మరిని•నువ్విళులూరుచు నుండె భూపసం
క్రందనుఁ; డంతఁ గోసలధ•రాపతిపుత్రికి నంతకంతకున్. ౪౯౫

ఏను గసిగందుల నెన్నఁడు కన్నులారఁ గందునోయని యన్వయము,కసిగందులన్= చిన్నకుమారులను, మిన్ను + ఒందిన = ఆకాశమును, ముట్టిన = అతిశయించిన; భూపసంక్రందనుండు=రాజేంద్రుఁడు, దశరథుఁడు; ఉవ్విళులూరుచున్ = మిక్కిలి యాశపడుచు; కోసలధరాధిపుత్రికన్ = కౌసల్యకు.

తా త్ప ర్య ము

ఈప్రకార మందఱును బంపిసంతోషముతో నెప్పుడు చిన్నకుమారులనుగన్నులారఁ గందునో యని యువ్విళ్లూరుచుఁ గోరిక లాకాశము ముట్టుచుండ దశరథుఁడు తనలో నుబ్బిపోవుచుండెను కౌసల్యాదేవికి గర్భము పెరుఁగుచుండెను.

కం॥ *వటపత్రసన్నిభం బగు, కుటిలాలకయుదరసీమ•గురు వయి యిపుడున్
వటపత్రనిభమ యయ్యెను, వటపత్రశయానుఁ డుంట•వారన్నిప్రీతిన్. ౪౯౬

ఇది గర్భవర్ణనము - వటపత్రసన్నిభము = మఱ్ఱియాకుతో సమానమైన; కుటిల + అలక = వంకరలైన ముంగురులుగల కౌసల్యయొక్క; ఉదరసీమ =

కడుపు అను ప్రదేశము, గుఱువు = పెద్దది; ఇపుడున్ = పరిపూర్ణగర్భకాలమందును; వారని ప్రీతిన్ = అధికమగు ప్రేమతో; వటపత్రశాయనుఁడు = మఱ్ఱియాకునందుఁ బవ్వళించువాఁడు-నారాయణుఁడు-విష్ణుమూర్తి; ప్రలయకాలమున క్షీరాబ్ధియందుఁ డానొంటిగ మఱ్ఱియాకుపై శయనించియుండునని పురాణగాథ ఉంటన్ = ఉండుటచేత; వటపత్రనిభము+అ = మఱ్ఱియాకుతో సమానముగానే - గర్భములేనప్పు డుత్తను స్త్రీల యుదరము పలచగా మఱ్ఱియాకువలె నుండును. గర్భము పూర్ణమయినపుడును గడుపుముందఱకు వచ్చినను కౌసల్య కడుపు మఱ్ఱియాకువలెనుండుననుట విరోధము. పరిహార మేమన మఱ్ఱియాకునఁ బవ్వళించు భగవంతుఁడు కౌసల్యాగర్భమున నుండుట చేత నామె గర్భము మఱ్ఱియాకువంటిదే యయ్యెను కావున విరోధాభాసాలంకారము. ఒక్కరీతిగా నర్థములకుఁ బరస్పరవిరోధ మున్నట్లు కనంబడి మఱియొక్కరీతిగా విరోధ పరిహారమును నయ్యేనేని విరోధాభాసాలంకారము.

తా త్ప ర్య ము

గర్భము రాకముందు కౌసల్యయుదరము పలుచనగా మఱ్ఱియాకువలె నుండెను ఇప్పుడు గర్భమున వటపత్రశాయి యగు విష్ణు వుండుటచే బలిసియు మఱ్ఱియాకువలె నున్నది.

ఆ॥*పాలవెల్లిలోనఁ•బండి లోకంబులఁ, బాలనంబు సేయు•బాలకునకుఁ
　బా లొసంగునట్టి•భాగ్యమబ్బెనటంచు నోలినుబ్బె సతిప•యోధరములు. ౧౮౭

పాలవెల్లిలోన=పాలసముద్రమునందు, పండి=పండుకొని; అబ్బెన్ = కలిగెను పయోధరములు = పాలిండ్లు; ఓలిన్ = దినక్రమమున, హేతూత్ప్రేక్షాలంకారము. గర్భసమయమున స్వాభావికముగనుబ్బిన స్తనములకు భగవంతునకు పాలొసంగునట్టి భాగ్య మబ్బె నని కారణము చెప్పఁబడెను. ఇందుత్ప్రేక్షావ్యంజకశబ్దము లేమిచేత గమ్యము. బాలకుని విశేషణముచేతఁ బరికరాలంకార మేర్పడును. విశేషణము సాభిప్రాయమైనచోఁ బరికరాలంకారము. ఇందుఁ బరికర ముత్ప్రేక్షకు సహాయము కావున సంకరము.

తా త్ప ర్య ము

పాలసముద్రమునందుఁ బండుకొని లోకములనెల్ల రక్షించు పరమాత్మునకుఁ బాలిచ్చుభాగ్యము మాకుఁ గలిగెను. ఏమి మాయదృష్టము ! అని సంతోషముచే నుబ్బినవా యేమి యన్నట్లు కౌసల్యాదేవి స్తనము లుబ్బెను.

కం॥*బంధం బెక్కడ నెఱుఁగని, బంధురగుణయశుఁడు బుధుల•బాధల మాన్పన్
　సింధురగమనోదరని,ర్బంధంబున నుండె భక్త•బాంధవుఁ డగుటన్. ౧౮౮

బంధము=కర్మబంధము- సంసారపుఁజిక్కు; బంధురగుణయశోఁడు = అధికము లై మనోహరములైన గుణములను గీర్తియును గలవాఁడు. భక్తబాంధవుఁడగుటన్; బుధుల=దేవతల; సింధురగమనా = ఏనుఁగు నడకవంటి నడకగల కౌసల్యయొక్క; ఉదరనిర్బంధమునన్ = గర్భ మను నిఱుకైన ప్రదేశమందు.

కర్మబంధమువలన గర్భప్రవేశము సంసార బాధ లేకున్నను దనకు భక్తులైన దేవతల నిమిత్తమైన భక్తులకు బంధువుగావునఁ దనయిచ్ఛకొలఁది తానే గర్భమను నల్ప ప్రదేశమునఁ జిక్కువడియుండెను. అంతటి స్వతంత్రుఁడు భక్తుల నిమిత్తమై పరతంత్రుని వలె నగుట యీయన స్వాతంత్ర్యమును వాత్సల్యాతిశయమును బోధించును.

తాత్పర్యము

అపరిమేయుఁ డగుటచే నే బంధములేనివాఁడు భక్తబాంధవుఁ డగుటచే భక్తులై శరణుచొచ్చిన దేవతలబాధలఁ బాపి రక్షించుకొఱకు నొకస్త్రీమాత్రనైన కౌసల్యాదేవి యుదరమను చెఱసాలయం దుండెను.

—• శ్రీభగవదవతారఘట్టము •—

కం॥ క్రతువు పరిపూర్తి యగుడున్, ఋతుషట్కం బరుగఁ బదియు • రెండవనెలలో
క్షితిఁ జైత్రశుద్ధనవమి న, దితితారను రవియు నడిమి•దివిని వెలుంగన్. ౧౯౯

కం॥ వరకర్కటలగ్నంబున సురగురుఁ డుదయించుచుండ•సోమునితోడన్
దరణిముఖగ్రహపంచక,మరుదుగ స్వోచ్చస్థలంబు•లందు వెలుంగన్. ౨౦౦

కం॥ కౌసల్య జగత్పతి శ్రీ; వాసునియర్ధాంశమూర్తి•వరశుభచిహ్నున్
భాసురరఘుకులవర్ధను. వాసి, గనెన్ సర్వలోక•వందితు రామున్. ౨౦౧

ఈ మూఁడుపద్యములందును రామావతారమును దత్కాల గ్రహసంపత్తియును దత్ఫలంబును జెప్పఁబడును.

క్రతువుపరిపూర్తి వైశాఖాదియందయి యుండును. ఆపైన ఋతుషట్కంబు = ఆఱుఋతువులు - వసంతము మొదలు శిశిరము కడవఱకు; వైశాఖమునకుఁ బండ్రెండవమాసము చైత్రము. చైత్రశుద్ధనవమిన్ = చిత్తానక్షత్రముతోఁ గూడిన పున్నమ చైత్రము. అట్టిచైత్రమగు పున్నమనుగల మాసము చైత్రమాసము, చైత్రమాసమునఁ బునర్వసువు శుక్లపక్షముదఁ గావున నిట శుక్లపక్షము. శుద్ధ శుక్లపక్షములోని, నవమిన్ = నవమి యను తిథియందు. అదితితారను = పునర్వసువు నక్షత్రమున - ఈనక్షత్రమునకు దేవత యదితి కావున నామెపేరితోఁ జెప్పఁబడెను. "పునర్వసూనక్షత్ర మదితి ర్దేవతా" యని శ్రుతియందుఁ బ్రమాణము.

రవియున్ = సూర్యుఁడును; నడిమిదివిని = ఆకాశమునడుమ, వెలుంగన్ = ప్రకాశింపఁగా - అభిజిత్తని భావము.

వర = శ్రేష్ఠమగు, కర్కట = కర్కట మను పేరుగల, లగ్నంబునన్ = రాశి యుదయించు కాలమున; 'రాశినా'ముదయోలగ్నమ్మని యమరము రామాయణమున లగ్నశబ్ద మీయొకశ్లోకమందే గలదనియు నిది ప్రక్షిప్తమనియు నొకఁడువ్రాసెను. లగ్నశబ్ద మీయొకశ్లోకమందేకాదు. అయోధ్యాకాండము ౩౯ సర్గమందు ౩వశ్లోకమున 'లగ్నే కర్కటకే ప్రాప్తే జన్మ రామస్యచ స్థితే'యని కలదు. అది ప్రక్షిప్తమన సాధ్యపడదు. సోమునితోడన్ = చంద్రునితోడ, సురగురుఁడు = బృహస్పతి, తరణిముఖ = సూర్యుఁడు లోనగు, గ్రహపంచకము = అయిదు గ్రహములు, అంగారక, సూర్య, గురు, శని, శుక్రులు, స్వోచ్చ స్థలంబులందున్ = తమతమ యుచ్చస్థానంబులందు, సూర్యునికి మేషరాశి, గురువునకు కర్కాటకము, శనికి తుల, శుక్రునికి మీనరాశి, అంగారకునికి మకరరాశి ఉచ్చస్థానములు, శ్లో. "అజ వృషభ మృగాంగనా కుళీరా ఝషవణిజౌచ దివాకరాది తుంగా" యని వరాహమిహిరాచార్యుడు. సూర్య. చంద్ర; అంగారక, బుధ, గురు శుక్ర శనులకు వరుసగా మేషము. వృషభము. మకరము, కన్య, కర్కటము, మీనము, తుల ఉచ్చ స్థానము లని భావము- గురుఁ డుదయించుచుండన్ - అనుపదమును బట్టియు,పునర్వసువు కర్కటరాశి యందుండుటఁబట్టియు, కర్కటరాశియందుఁ జంద్రుఁ డున్న ట్లేర్పడుచున్నది. కాఁగా గురుఁడు కర్కటరాశిలోఁ జంద్రునితోడఁ జేరియుండుటవు ఉచ్చము,చైత్రమున సూర్యుఁడు మేషరాశిలోఁ బ్రవేశించెను గాన నుచ్చము. బుధుఁ డెప్పటికి సూర్యునిసమీపమందే యుండునుగావున నుచ్చమునందున్నవాఁడు కాఁడు- 'బుధప్రకాశో జగదప్రకాశ' యని ప్రమాణము. చంద్రుఁడు కర్కటములో నుండుటచే నది యతని కుచ్చము గాదు. కాఁగా ముందుచెప్పిన యయిదుగురే యుచ్చమందున్నా రని యెఱుంగునది; ఆయాగ్రహముల పేరు ప్రత్యేకించి చెప్పక మొత్తముగ గ్రహపంచకమనుట ఫలాధిక్యసూచనార్థము - 'ఏకగ్రహోచ్చజాతస్య సర్వారిష్ట వినాశనం, ద్విగ్రహోచ్చేతుసామంత స్త్రిగ్రహోచ్చేమహీపతిః। చతుర్గ్రహోచ్చే సమ్రాట్స్యాత్, పంచోచ్చేలోకనాయకః॥అనిలోకనాయకునకు నైదుగ్రహములుచ్చమందుండును. సూర్యాదులుప్రత్యేక ముచ్చమందున్నప్పుడు ఫలమేమనః— 'సూర్యే స్వోచ్చగతేజాత స్సేనాపత్యమవాప్నుయాత్. భౌమేస్వోచ్చగతేజాతో వనే రాజా భవిష్యతి।గురౌ స్వోచ్చగ తేజాతో ధనీరాజ్యాధిపోభవేత్ । శుక్రేస్వోచ్చగతే జాతో రాజ్యశ్రియమవాప్నుయాత్ ।శనౌస్వోచ్చగ తేజాతో రాజ్యాధిప సమో భవేత్॥అని ప్రమాణము - ఇందు గురుచంద్రయోగమునకు ఫలమును వరాహమిహిరుఁ డిటు

చెప్పను. 'దృఢసౌహృదో వినీతస్స్వబంధుసమ్మానకృద్ధనేశశ్చ శశిగుర్వోః గుణశీల స్సురద్విజేభ్యో రతో భవేత్పురుషః॥" దృఢస్నేహము గలవాఁడును, వినయ వంతుఁడును, తన బంధువుల సమ్మానించువాఁడును, గుణశీలుఁడును, దేవబ్రాహ్మణ ప్రీతిగలవాఁడును నగును. రవి బుధయోగఫలము "వేదాంతవిత్ స్థిరమనో రవి బుధయోః ప్రాయశో యశోర్థీ స్యాత్ । అర్యః క్షితిపతి దయిత స్సతాం చ బలరూప విద్యావాన్" అని వరాహమిహిరుఁడు. చైత్రే మధురభాషీ స్యా దహంకార సుఖాన్వితః" అని చైత్రమాసఫలము. "దీర్ఘవైరీ భువి ఖ్యాతో, వశ్య శ్శూరశ్చ పండితః । నిర్భయ స్సర్వభూతేభ్యో నవమ్యాం జాయతే నర" యని నవమీఫలము. "సహిష్ణు ర్గూఢవృత్తిశ్చ శ్లేష్మలో నాట్యకోవిదః । అగృధ్ను రల్పసంతుష్టః శీఘ్రగో౽ దితిధిష్ణ్యజః అని నక్షత్రఫలము. పునర్వసూచతుర్థపాదఫలము- కాంతః ప్రియవపు శ్శ్లక్ష్ణః సజ్జనః ప్రియదర్శనః । లక్ష్మీవాన్ ప్రియవాదీ చ అదిత్యాం తే ప్రజాయతే" అని ఉచ్చ బృహస్పతితోఁడఁ జంద్రుఁడు కర్కాటరాశియం దుండుటచే పునర్వసూ చతుర్థపాద మని తెలియనగును. 'కర్కాటే లగ్నకే చంద్రయుక్తే దృష్టే చ భోగవాన్, గురుణా వీక్షితే యుక్తేధనాఢ్యో బహుభోగవాన్" అని కర్కాటలగ్నఫలము ఇట్టి ఫలములఁ జూపుటకై యిట మాసాదులు పేర్కొనఁ బడినవి.

శ్రీరామచంద్రమూర్తి జాతకమును గురించి దైవజ్ఞశిఖామణి బ్ర॥ శ్రీగండ్లూరు లక్ష్మీనారాయణప్పగారు వ్రాసిపంపినదాని నిటఁ బ్రకటించెదను.

శ్రీరామచంద్రమూర్తి జననకాలమందు శుక్రబుధులు మీనమందును. రవి మేషమందును నున్నట్లు జ్యోతిషసిద్ధాంతరీత్యా యేర్పడుచున్నదిగాని మీరువ్రాసిన ప్రకారము రవిబుధు లిరువురు మేషమందుఁగాని, బుధుఁడు వృషభమందుఁ గాని యుండినట్లు లేర్పడదు.

అశ్విని ౩ చరణే మేషరాశౌ ఉచ్చక్షేత్రే రవిః
పునర్వసు ౪ చరణే కర్కాటరాశౌ ఉచ్చగురుసంయుతే స్వక్షేత్రే చంద్రః
శ్రవణ ౩ చరణే మకరరాశౌ ఉచ్చక్షేత్రే కుజః
ఉత్తరాభాద్ర ౩ చరణే మీనరాశౌ ఉచ్చభృగుసంయుతే నీచక్షేత్రే బుధః
పుష్య ౧ చరణే కర్కాటకరాశౌ స్వక్షేత్ర చంద్రయుతే ఉచ్చక్షేత్రే గురుః
రేవతీ ౪ చరణే మీనరాశౌ నీచస్థబుధసంయుతే ఉచ్చక్షేత్రే శుక్రః
స్వాతి ౪ చరణే తులారాశౌ ఉచ్చక్షేత్రే శనిః
పూర్వఫల్గుని ౪ చరణే సింహరాశౌ రాహుః
పూర్వాషాఢ ౨ చరణే కుంభరాశౌ కేతుః.

రాశిచక్రము

శుబు	ర		
కే			లచగు
కు			రా
		శ	

అంశచక్రము

కుశ		కే	రబు
			చ
			గు
	రా	కు	ల

శ్రీరామచంద్రజననకాలము పునర్వసు ౪ చరణము.

గురుమహాదశాకాలః జన్మగర్భభుక్తివర్షాః ౧౨.

ఏష్యవర్షాః ౪. అనంతరం శనిమహాదశాకాలం

కం॥ కౌసల్య జగత్పతి శ్రీ, వాసునియర్ధాంశమూర్తి • వరశుభ చిహ్నున్
భాసురరఘుకులవర్ధను, వాసిఁ గనెన్ సర్వలోక • వందితు రామున్. ౫౦౧

మీఁదఁజెప్పిన ప్రమాణములలోని ఫలములను గవి సంక్షేపముగఁ జెప్పుచున్నాఁడు. 'పంచోచ్చైలోకనాయకః' యనువిషయమును లోకాసమపతి యనుపదము తెల్పును. లోకాసమపతి = లోకమునసాటిలేని ప్రభువు. లగ్నములోని గురుయోగఫలమును సర్వలోకవందితున్ అనుపదము తెలుపును, వందితున్ = నమస్కరింపఁబడినవానిని; "శ్లో॥ కవి స్సంగీతః ప్రియదర్శన స్సుఖీ దాతా చ భోక్తా నృపపూజిత శ్శుచిః 'దేవద్విజారాధనతత్పరోఽథ భవేన్నరో దేవగురౌ తు సుస్థితే'' యని హోరాప్రదీపమందుఁ గలదు. రామున్=(1) ఇఁక మీఁద రాముఁ డని పిలువఁబడువానిని (2) నీలమేఘశ్యామలవర్ణుని; 'అథో రామా సావిత్రౌ' అను వేదవాక్యములోని రామశబ్దమును శ్యామార్థముగ వ్యాఖ్యానము చేయఁబడినది. కర్కాటమునఁ గన్యాంశమున జాతుఁ డనుట దీనిచే సూచితము. కన్యబుధాంశముగా నైనను శుక్రాంశముగా నైనను బరిగణింపవచ్చును, వీరిద్దఱు శ్యామవర్ణులు కావున రాముఁడును శ్యాముఁడు. "రక్తశ్యామో భాస్కరో గౌర ఇందుర్నాత్యుచ్చాంగో రక్తగౌరశ్చ వక్రః, దూర్వాశ్యామో జ్ఞో గురు స్గౌర గాత్రః శ్యామ శ్శుక్రో భాస్కరిః కృష్ణదేహః" రాముఁడు దూర్వాంకుర శ్యాముఁడనియుఁ జెప్పఁబడినది. వాస్తవమున భగవంతునకు వర్ణము లేదు. ఆకాశమునకు సముద్రమునకు వర్ణములేకున్నను నత్యంతగంభీరమగుటచే శ్యామముగాఁ గనిపించును. అట్లే యత్యంతగంభీరుఁడగుట విష్ణువు శ్యామవర్ణుఁడుగాఁ జెప్పఁబడును. శ్రీలక్షణున్=సంపత్కరమైన సాముద్రికలక్షణములుగలవానిని; ఇదిలగ్నచంద్రయోగఫలము "పూర్ణే శీతకరే లగ్నే తేజస్వీ నిత్యగర్వితః" యని హోరాశాస్త్రము. అర్థవిష్ణున్ =

విష్ణువుయొక్క- యర్థభాగమైన వానిని విష్ణువు = విష్ణుమయమగు పాయసము- పాయసమునందలి సగమునే బరిణమించిన దేహముగలవాని యని భావము. రఘుకులవర్ధనున్ - రఘుకులుఁడు = దశరథుఁడు, దశరథునివంశమును వృద్ధిచేయు వానిని. లగ్నమునకు సౌమ్యగ్రహయోగము గల దని దీనివలన సూచితము. 'నర శ్చిరాయు ర్నృపపూజితస్సుఖీ లగ్నం భవేత్సౌమ్యయుతం యథాతథా । లగ్నే తథా స్యాద్యదినిరీక్షితే ధనీ కుశాగ్రబుద్ధిః కులకీర్తివర్ధనః' అని ప్రమాణము. మహాభాగునిన్ = గొప్ప భాగ్యముగలవానిని - దీనిచే లగ్నచంద్రునివలన దోషము గురుయోగముచేఁ బరిహరింపఁబడిన దని తెలిసెడిని "జన్మకాలికలగ్నాంశే, చంద్రః కేంద్రగతో యది । జాతస్య విపరీయా విత్తం జ్ఞానం బుద్ధిశ్చనై పుణం । హీనం పణపరస్థేస్మి స్సధ్యా న్యేతాని తస్య చ। ఆపోక్లిమస్థ శ్చంద్రశ్చే దుత్కృష్టాని భవంతిహి॥ స్వాం శేధిమిత్రస్య నవాంశకే వా చంద్రేతు వాచస్పతినాచ దృష్టే । ఏవంవిధే శీతకరేచ రాత్రౌ శుక్రేణ దృష్టే ధనవాన్ సుఖీ స్యాత్ ॥" అని హోరా ప్రదీపమున నీ విషయము చెప్పఁబడినది, అట్లే కేమద్రుమయోగము వలని దోషమును లేనట్లు తెలిసెడిని, చంద్రుని నుభయపార్శ్వములను గ్రహములు లేకుండెనేని కేమద్రుమయోగము. ఈ జాతకమందును కటకము చంద్రస్థానము కావున దానిముందు వెనుకనుండు రాసులగు మిథునసింహములందు గ్రహంబు లెవ్వియు లేమింజేసి కేమద్రుమయోగము కలదు. "వ్యయార్థో భయగ శ్చంద్రా ద్వినా భానుం నచే ద్గ్రహః । యోగః కేమద్రుమోనామ జాతస్స్యాద్రుమగర్హితః॥ సంతానబంధుజనవస్త్రసుహృద్విహీనో, దారిద్ర్యదైన్యగదదుఃఖముఖై రుపేతః॥ ప్రేష్యః ఖల స్సకలలోకవిరుద్ధవృత్తిః కేమద్రుమే భవతి పార్థివవంశజోపి" యని గార్గ్యవచనము. ఇట్టి దోషములన్నియుఁ దన ప్రభావమున శాంతిపఱచుచున్నాఁ డని మహాభాగశబ్దము తెలిపెడిని. "లగ్నా త్కేంద్రగతే చంద్రే గ్రహై శ్శేషాదిభి ర్యుతే। కేమద్రుమఫలం నస్యా త్కేచి త్కేంద్రనవాంశకే" యని మణిబంధవాక్యమును బట్టి కేమద్రుమయోగ పరిహార మూహింపనది. "అష్టమేశే కళత్రస్థే సురేశే వా కళత్రగే, మంగళే వా కళత్రస్థే భార్యా నాశం ప్రకుర్వతే" యను నిట్టిదోషంబుల పరిహారము మహాభాగశబ్దమువలన నూహింపనది.

౯౯-౧౦౦-౧౦౧ తాత్పర్యము.

యజ్ఞము సాంతముకాఁగా నాఱుబుతువులు గడువఁగా పండ్రెండవ నెలలోఁ జైత్రమాసమున శుద్ధపక్షమున నవమీతిథియందు పునర్వసూనక్షత్రమున నభిజిల్లగ్నంబున కర్కాటకలగ్నమందు చంద్రునిఁగూడి బృహస్పతియుదయవేళను సూర్యుఁడు మొదలగు నైదుగ్రహములు వానివాని యుచ్చస్థలంబులం దుండఁగా కౌసల్యాదేవి జగత్పాలకుఁ డగు శ్రీమహావిష్ణువు నర్థాంశమూర్తియు శుభలక్షణములు

గలవాఁడును నగు రఘువంశవర్ధనుని సర్వలోకములు నమస్కరించువానిని రాముని గనియెను.

అ॥ అమిత తేజుఁడైన • యాపుత్రకుని చేతఁ, గోసలేంద్రతనయ • కొమరు మీఱె
నమరనాథుఁడైన • యావజ్రపాణిచే, పావను మీఱి వెలుఁగు • నదితివోలె. ౫౦౨

శ్రీరామావతారమునకు ముఖ్యకారణము దశరథుని యజ్ఞము కాదు. కౌసల్య తపఃప్రభావ మని యీ పద్యమునఁ జెప్పుచున్నాఁడు. ఆమె నవమీవ్రత మాచరించుటచే భగవంతుఁడు నవమియందు జన్మించెను.

1. కోసలేంద్రతనయ = కౌసల్య. అమిత తేజుఁడు = అధిక కాంతిగలవాఁడు, 'స ఉ శ్రేయాన్ భవతి జాయమాన' యను శ్రుతిరీతిగ నవతారవిశేషములచే నీయన తేజస్సు హెచ్చు నని భావము. అమరనాథుఁడు = దేవప్రభువు; ఆవజ్రపాణిచే= తాను పరాత్పరుఁడగుటకు సూచకముగ వజ్రరేఖలు హస్తమందుఁ గల యుపేంద్రుని చేత; పావని = ఒప్పిదము. అదితి = దేవమాత, దేవమాత యగు నదితి తపోప్రతిబలంబున నుపేంద్రుని గన్నట్లు కౌసల్యయు నవమీవ్రతాదు లాచరించి శ్రీరామచంద్రమూర్తినిఁ గనె నని భావము. ఉపేంద్రుఁడు – వామనుఁడు; అదితి పయోవ్రత మాచరించి వామనుఁ గనెను. కౌసల్య నవమీవ్రతమాచరించి రాముఁగనెను. అయోధ్యా-స ౫౭౧ 'కొడుకులు కొడుకు లటంచును. కొడుకా సలిపితిని నేను ఘోరతపంబున్' ౫౮౮ పద్యమును జూచునది.

2. అమిత తేజుఁడు='సూర్యస్యాపి భవే త్సూర్య' యన్నట్లు జగత్ప్రకాశకుండగు సూర్యునివంశమునకు నీయన ప్రకాశకుఁడుగాన నమిత తేజుఁడు.

3. చైత్రమాసమున మట్టమధ్యాహ్నము మబ్బుమోదము లేక వెలుపలఁ గాయుచున్న సూర్యునికాంతికంటె నీయనకాంతి యధికముగ నుండుటచే నమిత తేజుఁడు.

4. ఈయన తేజస్సులో నొకయంశమును గలవారు సూర్యచంద్రాగ్నులు కావున వారి తేజము మితమైనది. ఈయన తేజ మమితమైనది.

శ్లో॥ "యదాదిత్యగతం తేజో, జగ ద్భాసయతేఽఖిలమ్
యచ్చంద్రమసి యచ్చాగ్నౌ, త త్తేజో విద్ధి మామకమ్." భ. గీ. ౧౫-౧౨.

సర్వప్రపంచమును బ్రకాశింపఁజేయు సూర్యుని తేజము చంద్రాగ్నులయందుండు తేజము నా తేజ మని యెఱుంగుము.

5. "శ్లో. దివి సూర్యసహస్రస్య భవే ద్యుగప దుత్థితా,
యది భా స్సదృశీ సా స్యాత్ భాస స్తస్య మహాత్మనః" భ గీ. ౧౧-౧౨

ఆకాశమందు వేయిసూర్యులొక్కసారిగ నుదయించిన నెట్టి కాంతి యుండునో ఆకాంతికి నాయనకాంతి సమమై యుండెను.

అన్నట్లు లనేకసూర్యులకాంతిగలవాఁ డగుట నమితతేజుఁడు.

6 అ + మితతేజుఁడు = విష్ణువుయొక్క ప్రసిద్ధముగాఁ దెలియబడిన తేజస్సు గలవాఁడు – తేజము చూడఁగానే యిది విష్ణుతేజమేకాని యితరదేవతల తేజము గాదు, మనుష్య తేజము గా దని తెలియవచ్చును – "మితో జ్ఞాత పరిచ్ఛిన్నా" అని నానా. ర.

7. 'తతో౽ఖిలజగత్పద్మ, బోధా యాచ్యుతభానునా,
దేవకీ పూర్వసంధ్యాయా; మావిర్భూతం మహాత్మనా. వి–పు.

అన్నట్టు లచ్యుతభానునికన్న నమితకాంతి గలవాఁడు. అ వజ్రహస్తునిచే – దీనిని ఆపుత్రకునిచే అనుదానికి విశేషణముగను, స్వయంవిశేష్యముగను నన్వయించు కొనునది, విశేషణపర్యాయంబున పరత్వసూచకవజ్రలేఖ చేతియందుఁ గల యింద్రు నిచేత నని యర్థము. విశేష్యమైనపుడు వజ్రాయుధము చేతియందుఁ గల యింద్రుని చేత నని యర్థము. ఇంద్రునిచేత నదితి ప్రకాశించినట్లు రామునిచేఁ గౌసల్య ప్రకా శించె నని భావము. అ – ప్రసిద్ధిని తెలుపును. అట్టి ప్రసిద్ధవస్తువునే కదా యుప మానముగఁ జెప్పవలయును. కాఁబట్టియే "ఇషువద్గచ్ఛతిసవితా" సూర్యుఁడు బాణ మువలె సూటిగఁ బోవును అని చెప్పుదురు. ఇట్లే యిచ్చటను ఇంద్రుఁడు రాము నంత గొప్పవాఁడు కాకున్నను లోకబుద్ధి ననుసరించి గొప్పవాఁడు కావున రామ చంద్రున కుపమాన మయ్యెననికాని రామచంద్రమూర్తి గొప్పతన మింత యెక్కువ చెప్పినఁ లోకులదృష్టి తాఁకు ననికాని యెంచి కవి నీచోపమానము చెప్పెనని యెంచ వలయు, శ్రీరామజన్మమున మాతృరిష్టదోషము లేదనుట యీపద్యమున సూచితము. మాతృకారకుఁ డగు చంద్రుఁడు వృద్ధిగాను గురుసంబంధముగలవాఁడుగాను నుండుట దీనికి హేతువు.

లోకమున సామాన్యముగ బిడ్డలదేహకాంతి మొదలగు దేహసంబంధ చిహ్న ములు తల్లివలనఁ గలుగును. ఇచ్చట నట్లుగాదు. పుట్టిన కుమారుని వలనఁ గౌస ల్యకుఁ గాంతి, కీర్తి గలిగెను. శ్రీరామచంద్రునకుఁ దల్లియగుటచేఁ గౌసల్య కీర్తిగల దయ్యెను. కాని కౌసల్యకుఁ గొడుకైన కారణమున రామచంద్రమూర్తి ప్రసిద్ధుఁడు కాలేదు. దీనివలన మాతృప్రయుక్తప్రకృతిసంబంధము కుమారునందు లేదనియు నాయన ప్రకృతివిలక్షణుండనియుఁ దెలియునగు. "కౌసల్యాసుప్రజారామ" ఎవనివలనఁ గౌసల్య మంచిబిడ్డను గన్నదన్న పేరు గలదయ్యెనో యనికదా విశ్వామిత్రుఁడు రామచంద్రమూర్తిని సంబోధించెను.

తాత్పర్యము

దేవతలకు ప్రభువైన యింద్రునిచే నదితి ప్రకాశించినట్లు అపరిమిత తేజస్సు గల యా కుమారునిచేఁ గౌసల్య యెంతయుఁ దేజోవతి యయ్యెను.

శా॥ సాక్షాద్విష్ణువునందు నాలుగవయం•శం బూని కైకేయికిన్
జనుఃప్రీతికరుండు సర్వగుణరా•జన్మూర్తి జన్మించె న
త్యాక్షీణాతిబలాఢ్యుఁ డౌభరతుఁ, డౌ•య్యం విష్ణునర్ధాంశు లై
దక్షుల్ వీరులు పుట్టి రిర్వురు సుమి•త్రాదేవిగర్భంబునన్. ౫౦౩

కం॥ తనయు లశేషవిశేషర,సనిలయు లయి లక్ష్మణుండు•శత్రుఘ్నుఁడు నా
దనరినవార లకల్మష,వినయమతుల్ సుగుణరతులు•విదితాస్త్రతతుల్. ౫౦౪

పాయసోపయోగక్రమముగఁ గౌసల్య ప్రసవానంతరము కైకేయీ ప్రసవమును జెప్పుచున్నాఁడు, చనుఃప్రీతికరుండు = జనులకు నేత్రానందము గలిగించువాఁడు; సత్య=స్థిరమైనదియు; అక్షీణ = తఱుఁగనిదియు; అతిబల + ఆఢ్యుఁడు = అధిక బల సంపన్నుఁడు; సర్వగుణరాజితమూర్తి = శ్రీరామునియందున్న సమస్తగుణముల చేతఁ బ్రకాశించునాకారము గలవాఁడు - భరతుఁడు; సాక్షాద్విష్ణువునందు = ప్రత్యక్షవిష్ణువగు శ్రీరామునందు; నాలవయంశము=నాలవభాగము; శ్రీరామావతారము పాయసమునందలి సగముచేత; భరతావతారము దానిలోని నాలవభాగమనఁగా సమష్టిలో నెనిమిదవభాగమును; ఊని = పొంది, కైకేయికిన్, జన్మించెన్; ఇఁక లక్ష్మణశత్రుఘ్నుల యంశములను జెప్పుచున్నాఁడు, ఒయ్యన్ = క్రమముగా; భరతానంతరమున; దక్షులు = నేర్పరులు: అశేష = సంపూర్ణమైన: విశేష = లోకోత్కృష్టమైన; రస = (1) ప్రేమాదులకు (2) వీరాదులకు; నిలయులు = ఉనికిపట్టులు అకల్మష....మతుల్=నిష్కపటమైన వినయముగల మనస్సుగలవారు; విదిత....తతుల్=తెలిసికొనఁబడిన యస్త్రసమూహముగలవారు విష్ణునర్ధాంశులై = శ్రీరామునకుఁ గొంచెము తక్కువ యంశము గలవారై, లక్ష్మణుఁడు పాయసములోని నాలవపాలు; శత్రుఘ్నుఁ డెనిమిదవ పాలు - అని భావము. ఇట్లర్థము చెప్పుటంబట్టి పాయస భాగమునకు విరోధము రానేరదు.

తాత్పర్యము

ప్రత్యక్షవిష్ణువగు శ్రీరామునందు నాలవయంశమునఁ గైకేయికి నేత్రానందకరుండును సమస్త శుభగుణాకరుండును సత్యవంతుఁడు మిగుల బలవంతుఁ డగు భరతుఁడును విష్ణువునం దొకభాగమై సుమిత్రాదేవిగర్భంబున నిరువురు వీరులు లోకోత్కృష్టప్రేమాది గుణములకు స్థానభూతులై లక్ష్మణుఁడు శత్రుఘ్నుఁడు ననువా రిరువురు కవలబిడ్డ లుదయించిరి.

తే॥ పుష్యమున మీనరాశిని • బుట్టె సుప్రసన్నమతి భరతుండును; • సార్పభమునం
గర్కటకమున మధ్యాహ్న • కాలమందుం బుట్టిరి సుమిత్రతనయులు • పుణ్యనిధులు. ౫౦౫

ఇంక నీముగ్వురకు జన్మనక్షత్రములు చెప్పంబడును - పుష్యమునన్ = పుష్య నక్షత్రముతోం గూడిన దినమున; అనంగా శ్రీరాముండు జన్మించిన మఱునాండు సుప్రసన్నమతి = ఇది మీనలగ్నజన్మఫలము. మీనలగ్నము గురుక్షేత్రముగదా. భరతుండు పుట్టెను సార్పభమునన్ = సర్పదేవతాకనక్షత్రమందు - ఆశ్లేషా నక్షత్రమందు. ఆశ్లేషానక్షత్రగ్ం సర్పాదేవతా యని శ్రుతి. చైత్రమాసమున కర్కటలగ్నము మట్టమధ్యాహ్నమున వచ్చును దీనిచే భగవదవతారము పగటి పూంట యయ్యెను. నక్షత్రము పునర్వసువు. భరతుండు దశమి పుష్యనక్షత్రము సూర్యోదయపూర్వము, మీనలగ్నమంకుం; గావున లక్ష్మణశత్రుఘ్నులు దశమి ఆశ్లేషానక్షత్రమున జనించుటమాత్రము విశేషము. పంచగ్రహము లుచ్చమందుండుట గురుచంద్రయోగము, అందఱకు సమానము. లక్ష్మణశత్రుఘ్నుల నొక్కటిగం జెప్పుటచే వా రమడ లని గ్రహింపవలయును. వీరిరువురు కర్కటకలగ్నమందుం బగట జనించినవారే. ఒకరు పుష్యమనంగా బుష్యమాస మనియు శ్రీరామునకు భరతునకుం బదినెలల కాలవిలంబనము కల దనియు వ్రాసిరి. కాని యావాదసాధుత్వము చింత్యము.

భరతుండు పుష్యనక్షత్రమున మీనరాశియందును ఆశ్లేషానక్షత్రమునం గర్కటకలగ్నమందు మధ్యాహ్నకాలమున లక్ష్మణశత్రుఘ్నులును జనించిరి.

కం॥ కాంతిని బ్రోష్ఠపదోపము, లెంతయు ననురూపసుగుణు • లీడ్యులు ధరణీ
కాంతున కిటు వే ర్వే ఱ, త్యంతమహామహులు కలిగి • రాత్మజు లంతన్. ౫౦౬

వేర్వేఱు = ఒక్క భగవంతుండే నాలుగుమూర్తులుగ నైనవారు దీని కుప మానము. కాంతిచే = ప్రకాశముచేత, ప్రోష్ఠపదోపములు-ప్రోష్ఠ = గోవుయొక్క, పద = పాదములకు, ఉపములు = సమానులు; గోవు ఒక్కటిగానై యున్నను దాని కాళ్ళు నాలుగై యున్నట్లు; భగవత్స్వరూప మొక్కటియైనను నాల్గవతారములుగ జనించెనని భావము. ప్రోష్ఠపదము పూర్వాభాద్ర ఉత్తరాభాద్ర యీరెంటికిని పేరు; పూర్వాభాద్రయందు రెండు నక్షత్రములు ఉత్తరాభాద్రయందు రెండునక్షత్రములు నెరసి నాలుగు నక్షత్రములు ఈ నాలుగించుమించు చతుశ్రముగా నుండును. నక్షత్రములందు రెండొకజత రెండొకజతయెట్లయ్యెనో యట్లే వీరును రామలక్ష్మణు లొకజత భరతశత్రుఘ్ను లొకజతయైరని గ్రహింపవలయును. ఆకాశమునసీచుక్కలు:

ఈ విధముగఁ గానవచ్చును. తైత్తిరీయశ్రుతి- "చత్వార ఏక మభికర్మ దేవాః ప్రోష్ఠపదా స ఇతి యాం వదంతి" అని. ఉపములు = సమానులు; అనురూపులును+సుగుణులును = ఒక్కటే విధమగు నాకారము గలవారును సద్గుణములు కలవారును- అనురూపములగు సద్గుణములు కలవారని యర్థము. ఈడ్యులు = జనులచేఁ బొగడఁదగినవారు. వేర్వే ఱత్యంతమహాత్ము లనియుఁ జెప్పనగు శ్రీరామునకు స్వధర్మానుష్ఠానము చేతను- లక్ష్మణునకు శేషత్వజ్ఞానముచేతను- భరతునకు భగవత్పారతంత్ర్య బుద్ధిచేతను - శత్రుఘ్నునకు భాగవతపారతంత్ర్యము చేతను మహాత్మత్వ మని యెఱుంగవలయును. కావున వేఱు వేఱు మహాత్ము లనుట. ఆత్మజులు=కొడుకులు; ధరణీకాంతునకున్ = దశరథునకు; జనించిరి, ఇప్పుడుగదా యజ్ఞఫలపూర్తియని భావము.

సందేహము.

అఖండము - అపరిచ్ఛేద్యము నగు భగవన్మూర్తి నాలుగుఖండములుగ నెట్లయ్యెను?

సమాధానము.

భగవంతుఁ డపరిచ్ఛేద్యుఁడు (భేదింపరానివాఁడు) అగుట సత్యమే. సర్వత్ర వ్యాపించియుండు నగ్ని వెయ్యిచోట్ల వెయ్యిదీపములుగాఁ బ్రకాశించినప్పుడు అగ్నిహోత్రుఁడు పరిచ్ఛిన్నుఁడయ్యె నని చెప్పవచ్చునా? ఒకచోట నెక్కువగాఁ బ్రకాశించెనని యర్థముకాని కొన్నిచోట్ల శూన్యము లని చెప్పవలనుపడదు గదా ఒకచోట గాడుపులు తుఫానులు ఘోరముగ వీచిన దక్కిన చోటుల గాలిలేదా!

తాత్పర్యము

పూర్వాభాద్ర ఉత్తరాభాద్రవలెఁ బ్రకాశించువారును, పరస్పర మనురూపమైన సద్గుణములు గలవారును - ప్రోష్ఠపార్థులును నగు కుమారు లీరీతిని వేఱు వేఱు తల్లులందు వేఱు వేఱుగ జన్మించిరి.

కం. పాడిరి గంధర్వులు తమిఁ, నాడిరి యచ్చరలు మింట•నమరు ల్గుములై
కూడిరి పరమోత్సవమున నేడిరి, భయ మెదల విబుధ•వీరుల్ నారుల్. ౨౪౦

జననకాల మందలి శుభశకునములను జెప్పుచున్నాఁడు. తమిన్ = సంతోషముతో; అచ్చరలు=అప్సరస్త్రీలు; అమరుల్ = దేవతలు; గుములై = గుంపులై పరమ+ఉత్సవమునన్ = జన్మదినమునందలి గొప్ప యుత్సవమునందు, ఎదలన్ = మనస్సులందు.

తాత్పర్యము

లోకరక్షణార్థమై భగవంతుఁ డవతరించుటచే నాకాశంబున గంధర్వులు

పాడిరి - అప్సరస లాడిరి - దేవతలు గుంపులై గూడిరి - మిక్కిలి సంతోషముతో దేవతలు స్త్రీలు రావణునివలన భయమువీడిరి.

కం॥ కురిసెను బూవులవానలు, మొరసెను సురదుందుభులుసు•ముమ్మర మగుచున్
బెరసెను బురి నుత్సవములు, నెరసెను, సమ్మదము ధాత్రి•నెల్లజనమందున్. ౫౦౮

సురదుందుభులు=దేవతల నగారాలు; ముమ్మరము=అధికము: మొరసెను=మ్రోసెను, ఇఁక జాతకర్మోత్సవము చెప్పఁబడుచున్నది.

పురిన్ = అయోధ్యయందు - ఈ యిల్లాయిల్లు అనక అన్నియిండ్లయందును; బెరసెను=వ్యాపించెను; నెరసెను=నిండెను.

తాత్పర్యము

పూలవాన గురిసెను. దేవదుందుభులు ధ్వనించెను. విశేషముగ నయోధ్యానగరమం దుత్సవములు జరగెను. భూప్రజలందు సంతోష మతిశయించెను.

ఉ॥ ఆపురమందు నయ్యెడ మ•హామహి మద్భుతభంగిఁ బర్వఁ బ్రో
ద్రోపులు నయ్యెఁ బట్టనము•తోవల నన్నిట రాచబాటలన్
భూపతిదత్తగోనిచయ•భూరిధనగ్రహణేచ్ఛ విప్రు లు
ద్దీపితతేజులెల్ల జగ•తీతల మీనినయట్లు వచ్చుటన్. ౫౦౯

ఇఁక నామకాలమున రాజు చేసిన దానసమృద్ధిని జెప్పుచున్నాఁడు.

భూపతిదత్త=రాజుచే నీయఁబడిన; గోనిచయ=ఆవుల సమూహమునొక్కయు, గ్రహణ+ఇచ్ఛన్ = తీసికొనవలయు నను కోరికతో, ఉద్దీపితతేజులై = మిక్కిలి ప్రకాశించునట్లు చేయఁబడిన కాంతిగలవారై; జగతీతలము = భూప్రదేశము, ఈనిన యట్లు=బ్రాహ్మణులు గుంపులుగుంపులుగా వచ్చుటచే భూమియే మనుష్యుల నీను చున్నట్లు కనఁబడెను.

తాత్పర్యము

అయోధ్యానగరంబున దశరథుఁడు పుత్రోత్సవము చాటింపఁగానే నాశ్చర్యకరమైనరీతిగా బట్టనమం దంతటను వారివారి యింటఁ దొలిచూలుకుమారుఁడు పుట్టినట్లుత్సవము చేయసాగిరి. రాజుచేయుదానము గ్రహించుటకై దేశదేశములనుండి వచ్చు విప్రులచే రాచబాటలు నిండిపోయెను.

కం॥ నటనర్తకసంకులమై, పటుగాయకగానవాద•వందిరవప్ర
స్ఫుటమై హర్షోత్కటమై,పుటభేదన మమరెహృదయ•పుట ముల్లసిల్లన్. ౫౧౦

నటనర్తక సంకులమై - నట = వేశ్యల కాటనేర్పువారిచేతను, నర్తక = ఆడువారిచేతను, సంకులమై = నిండినదై, పటు - ప్రస్ఫుటమై - బాగుగఁ - బాడు

వారును, వాద్యములు వాయించువారును మున్నగువారియొక్కయు, స్తుతిపాఠకుల యొక్కయు శబ్దములచేత వ్యాప్తమైనదై, హర్ష + ఉత్కటమై = సంతోషముచే నెక్కువమైనదై, పుటభేదనము=అయోధ్యాపట్టనము.

తా త్ప ర్య ము.

రస మభినయించు నటులచేతను, భావ మభినయించు నర్తకులచేతను; సంకులమై గాయకుల గానములచేతను,వందులస్తోత్రవాక్యములచేతను ప్రస్ఫుటమై యతిశయించిన సంతోషముగలదై యందఱిహృదయము లుల్లసిల్ల నయోధ్య రాజిల్లెను.

తే॥ పదియు రెండవదినమునఁ • బార్థివుండు, పురుడు వాయంగఁ దనప్రియ • పుత్రకులకు
నామకరణమహంబు నో • నర్చెఁ బ్రేమ, నిర్భరానందమగ్నుఁడై • నివ్వటిలుచు. ౨౧౧

పదియు రెండవదినమునఁ బురుడు తీఱన్ = 'క్షత్రియస్య ద్వాదశాహం సూతక' మ్మని శ్రుత్యనుసారముగఁ బండ్రెండుదినములు క్షత్రియునికిఁ బురుడు. అది పదుమూఁడవ దినమునఁ బోవును. తక్కినవారి పురుడును ముందుపురిటితోనే పోవును గాన రామోత్పత్తికిఁ బదుమూఁడవనాఁడే నామకరణోత్సవము జరగెను. నిర్భర....మగ్నుఁడై = అధికమైన సంతోషమున మునిఁగినవాఁడై. నివ్వటిలుచున్= అతిశయించుచు, నామకరణమహంబు నొనర్చెన్ = 'త్రయోదశే రాజ్ఞాం నామకరణ' మను శ్రుత్యనుసారముగఁ బదుమూఁడవదినమున నామకరణోత్సవ మును జేసెను.

మూలమున "అతీత్యైకాదశాహంతు" పదునొకండు దినములు గడువఁగా నని యర్థము. ఇది లక్ష్మణు జనన దినమునుండి యని గ్రహించునది. లక్ష్మణుని పదు నొకండవదినము శ్రీరాముని పదుమూఁడవ దినమగును.

తా త్ప ర్య ము.

పండ్రెండవదినముతోఁ బురుడు తీఱిపోఁగాఁ బదుమూఁడవ దినమున సంతోషాతి శయముచేఁ గుమారులకు నామకరణోత్సవము జరిగించెను.

తే॥ అనఘు జ్యేష్ఠుని రాముఁ డ • టంచుఁగైక, తనయుఁ భరతుఁడనుచు సుమి • త్రాసుతులకు
నరవి లక్ష్మణశత్రుఘ్న • సంజ్ఞ లమరఁ, బేరు లిడెను వసిష్ఠుండు • పెంపెసఁగి. ౨౧౨

ఎవరి కెవరి కేమేమి పేర్లు పెట్టె ననఁ జెప్పుచున్నాఁడు. అనఘున్=నిర్దోషుని- ఇది హేయప్రత్యనీకగుణవత్త్వమున కుపలక్షణము. దీనిచే రామశబ్ద వ్యుత్పత్తి తెలుపఁబడెను. రాముఁడు = ఇతని గుణంబులచే నీయనను జూచినవా రెల్లరు

సంతోషింతు రని వ్యుత్పత్త్యర్థము, కైకతనయున్ = కైకేయీపుత్రుని, భరతుఁ డనుచున్="భరత ఇతి రాజ్యభరణా" త్తను సహస్రనామోక్తిచే దశరథుఁడు మరణించి శ్రీరాముఁడు వనమునకుఁ బోవఁ దాను రాజ్యభారమును వహించుటచే నీ పేరితని కొప్పును. తనదికాని రాజ్యము తాను భరింపవలసివచ్చుట విశేషముగదా. సుమిత్రా సుతులకు = ఇద్దఱకున్, వరవిన్ = క్రమముగ, లక్ష్మణ శత్రుఘ్న సంజ్ఞలు=లక్ష్మణుఁడు; శత్రుఘ్నుఁడు అను పేర్లు. శ్రీరామ కైంకర్య మను లక్ష్మి కలవాఁడు లక్ష్మణుఁడు. 'లక్ష్మణో లక్ష్మిసంపన్న' యని ముందు చెప్పఁబడును. శత్రుఘ్నుఁడు= 'పుంసాం దృష్టి చిత్తాపహారిణే,' మ్మన్నట్టి శ్రీరామునియందు భక్తికై తనయింద్రియముల నుపయోగింపక భాగవతుఁ డగు భరతునియందుఁ దన భక్తికై యుపయోగింప నింద్రియముల జయించి స్వాధీనమున నుంచుకొన్నవాఁడు. 'శత్రుఘ్నో నిత్య శత్రుఘ్న' యని ముందుఁ జెప్పఁబడును. క్షత్రియులు తమ పుత్రులకుఁ దామే నామకరణము చేయరాదు - వారి పురోహితుఁడే చేయవలయును - అను సంప్రదాయము ననుసరించి చెప్పుచున్నాఁడు. వసిష్ఠుండు, పెంపు = బిడ్డల రాఁబోవు గుణాభివృద్ధి, నాలోచించి పేరు లిడెను. ఈ గుణములు మీఁద వివరించినవే. 'త శబ్దః పుంసి సంభోగే నిశ్చయే' యని నానా.

"నామైకదేశే నామగ్రహణ" మ్మని సత్యభామ భామ యని పిలువఁబడునట్లు శ్రీరాముఁడే యిచ్చట రాముఁడని చెప్పఁబడెను. అట్లుకాదేని రాముఁడను పేరిదివఱకే పరశురామున కున్నదిగదా. ఆ పేరీయనకుఁ బెట్టిన నేమి విశేషము? వైకుంఠమందు, శ్రీ = లక్ష్మీదేవియందు, రామ = రమించువాఁడే యీయన కావున నీయనకు శ్రీరాముఁ డనియే పేరు. పరశు వనఁగా గండ్రగొడ్డలి, పరులను హింసించుటచే భయంకరమైనది. అట్టిదానియందు రమించువాఁడు కావున జమదగ్ని కుమారుఁడు పరశురాముఁ డయ్యెను. బలముచేఁ గ్రీడించువాఁడు బలరాముఁ డయ్యెను. అట్లే శ్రీయందు రమించువాఁడు శ్రీరాముఁ డయ్యెను. "రేవతీరమణో రామః" బలరామునకు రాముఁడనియు బరశురామునకు రాముఁడనియు నెట్లు నామములు గ్రహింపఁబడినవో యట్లు శ్రీరాముఁడు రాముఁ డయ్యెను. ఈ విషయము విశదముగఁ బద్మపురాణమం దిట్లు చెప్పఁబడినది.

శ్లో॥ శ్రియః కమలవాసిన్యా, రమణోఽయం మహాప్రభుః
తస్మాచ్ఛ్రీరామ ఇత్యస్య, నామసిద్ధం పురాతనమ్ ॥

రామశబ్దమును గుఱించి శ్రీరామనామమాహాత్మ్యము చూడుఁడు.

తా త్ప ర్య ము.

హేయగుణ మొక్కటియైన లేనివాఁడగుటచేతను, లోకులమనస్సు లీయనయందు రమించుచుండుటను, యోగులహృదయములయం దీయన రమించుటచేతను, తన గుణరూపములచే వశీకృతులై నవారుతనయం దనురాగముగలవారగుటచేతను, తనకు వశులై నవారివిషయమున రంజిల్లువాఁడుగనుకను, సంసారబాధలోఁగినవా రాయన యందు రమింతురు గనుకను పెద్దకుమారునకు రాముఁడనియు, శ్రీరామకైంకర్యమే తనకు గుర్తుగాను, శ్రీరామకైంకర్యమే తనకు సంపదగాను దలఁచినవాఁడు కావున సుమిత్రాదేవి పెద్దకొడుకునకు లక్ష్మణుఁడనియు, రాజ్యమును భరింపవలసిన భారము తనయందు లేకున్నను భరించువాఁ డగుటచేతను (భర+త) తన్ను రక్షించు భారము శ్రీరామునిదే యను నిశ్చయబుద్ధిగలవాఁడై కేవలరామపరతంత్రుఁడై యుండువాఁ డగుటచేఁ గైకేయీకుమారునకు భరతుఁ డనియు, నీయన కారణముగఁ గదా శ్రీరాముఁ డడవుల పాలాయెను - తండ్రి మరణించుటకు మూలకారణ మితఁడే కదా యని నిత్యశత్రువులయిన కామక్రోధములకు వశపడక వానినిజయించినసవతితల్లి కొడుకై నను భాగవతుఁడుగదా-భగవత్సేవకన్న భాగవతసేవయే సుకరము. నిశ్చిత ఫలదమని యెంచినవాఁడు కావున సుమిత్ర రెండవపుత్రునకు శత్రుఘ్నుఁడనియు వారివారి గొప్పతన మెఱిఁగినవాఁడై వసిష్ఠుఁడు పేర్లు పెట్టెను.

కం॥ ధీరముఁడు బ్రాహ్మణులకుఁ, బౌరులకు సమస్తజాన॰పదులకు నపు డ
వ్వారిగ భోజన మిడి మణి,వారంబుల నిచ్చె విప్ర॰వర్యుల కెల్లన్. ౫౧౩

నామకరణకాలమునఁ జేయవలసిన నాంది యను కార్యమునుగూర్చి చెప్పుచున్నాఁడు. జానపదులకున్ = పల్లెలలోనివారికి, పౌరులకున్ = పురమునందు వారికి, ఇవి బ్రాహ్మణులకు విశేషణములు. అవ్వారిగన్ = అపరిమితముగ.

తా త్ప ర్య ము

నామకరణమహోత్సవకాలమున దశరథుఁడు బ్రాహ్మణులకు నగరవాసులకుఁ బల్లెలవారికి దండిగ భోజనముపెట్టి బ్రాహ్మణులకు మణులు మొదలైనవి దక్షిణల నిచ్చెను.

—॰ శ్రీరాముని శైశవవర్ణనము ॰—

కం॥*కావు మని గజము మొఱలిడఁ, గావఁగ దక్షుండు దా నొ॰కండే జగతిం
గావుటఁ బరు వినువేలుపు, తమ్మవరసుతుఁ డగుచుఁ గావు॰కావనియేడ్చెన్.౫౧౪

గజము = ఏనుఁగు, కావుము=రక్షింపుము, మొఱలిడన్=మొఱలు పెట్టఁగా, దక్షుండు = సమర్థుఁడు, జగతిన్ = సమస్తప్రపంచమందు, కావుటన్ =

అగుటచే, వేలుపు = నారాయణుఁడు, తన్మేవరసుతుఁడు = రాజగుదశరథుని కుమారుఁడు, కావుకావు – ఇది రోదనానుకరణము కావున మువర్ణకమురాదు. కావున కావుకా వను వసుచరిత్ర – పాండురంగ మాహాత్మ్యములందలి ప్రయోగములఁగల దోష మిందు లేదు. కావు మని రాముఁ డేడువవలసినపని లేదుగదా.

తా త్ప ర్య ము

మకరికిఁ జిక్కి రక్షింపుము రక్షింపుము అని గజరాజు మొఱలు పెట్టఁగా నతని రక్షింపఁగలసమర్థుఁడు తానుదప్ప మఱియొకఁడు లేకుండుటచే నతనిఁగావఁ బరువెత్తిన వేలుపు నేఁడు రాజకుమారుఁడై పుట్టి కావ్-కావ్ అని యేడ్చెను.

ఉ॥*లాలసమానసంబులఁగ•లావతులున్ రమణీయడోలికా
 పాలుల నుంచి యాజిసర•పాలకుమారులఁ, గంకణధ్వనుల్
 దాలము గాఁగ, రాగములు•తానము దప్పక పంచమధ్వనిన్
 లాలి యటంచుఁ బాడిరి వి•లాసవికాసవిభాసమానలై. ౫౧౭

కలావతులున్ = కాంతిమతులగు దశరథభార్యలు. ఆజి.........కుమారులన్= దశరథమహారాజపుత్రులను, లాలసమానసంబులన్ = అభిలాషగల మనస్సులతో, రమణీయ = అందమైన, డోలికా=ఉయ్యాలలయొక్క, పాళులన్=పంక్తులయందు, కంకణ = కడియములయొక్క, తానము = స్థానము, తానవంబుగాన్ = సన్నని గొంతుతో, పంచమధ్వనిన్ = కోకిలధ్వనివంటి ధ్వనితో, విలాస=అందమైన యువ యువ చేష్టలయొక్క; వికాస = అతిశయప్రకాశముచే విభాసమానలై = ప్రకాశించువారై.

తా త్ప ర్య ము.

అటువంటి బాలురను నంతఃపుర స్త్రీలు నువ్విళ్ళూరు కోరికలచే నుయ్యాలల యందుంచి పంచమధ్వనితో కంకణముల ధ్వనియే తాలధ్వనిగ రాగములు తప్పకుండఁగ విలాసమువలనఁ గలిగిన వికాసముచేఁ బ్రకాశించువారై లాలి యని పాటలు పాడిరి.

ఉ॥*నాయన నిద్రపోర, రఘు•నందన నిద్దుర పోర, యేలరా
 పాయనియాటలం దవిలి•బంగరుకొండ మొగుడ్చ పక్షులన్ ?
 మాయురె యిట్టులైనను శ్రమం బగురా, యని యెన్నఁడేఁ గనుల్
 మాయనిఁ యూదిదేవుఁ గని•ముగ్ధలు జోలలు పాడి రయ్యెడన్. ౫౧౮

పాయని = వదలని, బంగరుకొండ, అక్షులన్ = కన్నులన్, మొగుడ్చవు = మూయవు – నిద్దురపోవు. మాయురె = ఔక్కిలి యాశ్చర్యము, ముగ్ధలు =

(1) ఎన్నఁడు కన్నులు మూయని భగవంతుఁడని యెఱుఁగని యాదశరథు భార్యలు
(2) అందక త్తెలగు దశరథు భార్యలు; జోలలు=జోలపాటలు.

తాత్పర్యము.

నాయనా నిద్రపో - రఘునందనా నిద్రపో-తండ్రీ నిద్దురపో-బంగారు కొండా యాటలు మరగి కన్నులు మూయవే - యేలరా - తండ్రీ! ఇట్లు నిద్రపోక యుండితి వేని దేహ మలయునురా కుమారా యని యేనాఁడును గన్నులు మూయని దేవాది దేవునిఁ గూర్చి యా ముద్దరాండ్రు పాటలు పాడిరి.

కం॥ *జలములు తానము గాఁగను, గలకాలము వెలయువేల్పు•కంజాతాక్షుల్
జలముల జోరాడింపఁగ, వెలఁదులఁ గనుచుండు ముగ్ధ•విధమున నగుచున్. ౫౧౭

తానము = స్థానము, వేల్పు=శ్రీరాముఁడు - క్షీరాబ్ధిశాయి యని భావము. కంజాత+అక్షుల్=తామరలవంటి కన్నులుగల దశరథుని స్త్రీలు. జోరుకాడింప = స్నానముచేయింపఁగా, ముగ్ధవిధమునన్=ఏమియుఁ దెలియని వానివలె, నగుచున్ = నవ్వుచు, వెలఁదులన్ = స్త్రీలను, జలములు.... వేల్పు - నారాయణశబ్దార్థ మిందుఁ గలదు. జోరుకాడించు. "తే॥ పాపనికి నూనె తలయంటి పసుపుపూసి, జోరుకాడించి హరిరక్ష పొమ్మటంచు, జలముఁలోక కొన్ని చుట్టి రాజలెదులోట్ల, ననిచి దీవించి పాడి రయ్యువిదలెల్ల."—భాగ. ౧౦. స్కం. పూ.

తాత్పర్యము.

ఎల్లకాలము జలములే స్థానముగానుండు దేవునికి నాస్త్రీలు నీళ్ళచే స్నానము చేయింపఁగా నేమియుఁ దెలియనివానివలె వారి యుత్సాహమును తనకై వారు పడు శ్రమము వారి యజ్ఞానము చూచి నవ్వుచుండెను.

తే॥ *జలములం గొని తనపాణి•జలజమునను,రక్షఁ ద్రిప్పును శ్రీరామ•రక్ష యనుచు
రామునకుఁద్రిలోకాభి•రామునకును,శ్రీమతీమణి కౌసల్య•ప్రేమమునను. ౫౧౮

శ్రీమతీమణి = శ్రీమంతురాండ్రలో గొప్పది, అందఱు స్త్రీలు - శ్రీ = సంపత్తుగోరువారే, అయినను కౌసల్యవలె భగవంతుని కని పెంచి లాలించు భాగ్య మెవ్వరికిఁ గలుగును. పాణిజలజమునను = తామరపుష్పము వంటి చేతిచే, భగవంతునకుఁ జేతితో నీళ్ళు పోయవచ్చునా ! జలజము = శంఖము, ఆమె హస్తము శంఖమువలెఁ బవిత్రమై భగవదర్చనాయోగ్యమైన దని భావము. త్రి + లోక + అభిరామునకును = ముల్లోకములకు మనోహరుఁ డగు వానికి, శ్రీరామ + రక్ష = కౌసల్య లక్ష్మీనారాయణోపాసనము చేయునది కావున

నారాయణా ! నీవే యీ శిశువును రక్షింపవలెను. శ్రీరామ = లక్ష్మియందు రమించువాఁడు - నారాయణుఁడు, రక్ష = రక్షణముగా నీళ్ళను జల్లుటిప్పట.

తాత్పర్యము.

స్నానమైన తరువాతఁ గౌసల్య తనచేతఁ నీళ్లు తీసికొని శ్రీరామనారాయణా యీ బాలుని రక్షింపుమా యని రక్షగాఁ జల్లుత్రిప్పెను.

కం॥*చెడుగులు దమప్రాణములం, బిడికిట నీరీతిఁ బట్టి•మిడికెద రనఁగా
బిడికిలి విడువక యుండెన్, బుడుతఁడుకొన్నాళ్ళు జనని•మోహముదీర్పన్. ౧౧౯

బుడుతఁడు = చిన్నకుమారుఁడు - శ్రీరాముఁడు, జనని మోహము = తల్లి కోరిక; చెడుగులు = దుష్టులు, మిడికెదరు = మిణుకరించెదరు - పిల్లలు స్వాభావికముగాఁ బట్టుకొను పిడికిలిని దుష్టుల యభిప్రాయసూచనార్థ మని చెప్పుటం బట్టి ఫలోత్ప్రేక్షాలంకారము.

తాత్పర్యము.

దుష్టులగువారు శ్రీరాముఁ డెప్పుడు వచ్చి మనలఁ జంపునో యని తమప్రాణములను భయముచేఁ బిడికిటఁ బట్టుకొని యున్నారని యభినయించునట్లు శ్రీరాముఁడు కొన్నిదినములు తన బాలక్రీడలచేఁ దల్లిమోహముఁ దీర్చుటకై పిడికిలి విడువక వ్రేళ్ళు ముడుచుకొనియే యుండెను.

ఆ॥*చూడ వచ్చినట్టి•చేడియల్ రాముని౯ బొత్తి చేలములను•హత్తి యెత్తి,
బొమ్మ లంటనొత్తి•యెమ్మెగా నవ్వించి, తల్లి చేతికిత్తు•రుల్ల మలర. ౧౨౦

చేడియల్ = స్త్రీలు, చేలములను=వస్త్రములందు, హత్తి=చేర్చి, ఎమ్మె = మనోహరముగా, ఉల్లము = మనస్సు, స్వభావోక్త్యలంకారము.

తాత్పర్యము.

బాలురను జూడవచ్చిన పురస్త్రీలు శ్రీరాముని దమచేతులతో నెత్తినచో బాలుఁడు కసుగందునో యాయన దేహము మురికి యగునో యని పొత్తిగుడ్డలతోనే యెత్తికొని తమస్తనములకు నొత్తుకొని చిటికెలు వేసి యీలలు వేసి నవ్వించి మరలఁ దల్లిచేతి కిత్తురు.

కం॥*ఆటలకై జగములఝంఝాటం బిడుకొనెడివేల్పు•జలజాక్షుల కే
ర్పాటుగ నాటలఁ బాటలఁ, బాటవమును జూపె శత్రు•పాటనపరుఁడై. ౧౨౧

ఝంఝాటము = తగులాటము. శత్రుపాటనపరుఁడై = శత్రుసంహారము ప్రధానముగాఁగల వాఁడై, పాటవమును=సామర్థ్యమును.

తాత్పర్యము

‘లోకవత్తులీలాకైవల్య’మ్మని సమస్తభూమండలాధిపతియగు చక్రవర్తి వినోదమునకై చెండాడునట్లు ప్రపంచసృష్టిస్థిత్యాదివ్యాపారము పెట్టుకొన్న దేవుఁడు శత్రువుల వధించు కార్యమం దాసక్తుఁడయ్యు తన్ను నాడించు స్త్రీలను దా నాటలఁ బాటలనాడించెను. ఇవన్నియు నొక్కొక్క వయస్సున నొక్కొక్క కార్యమని యెఱుంగవలయును.

శా॥ *దాయల్ దానును గూడి యాడునెడలన్ • డస్ డాసి కౌసల్య యెం
తో యాసక్తిని రార డస్సితివిరా • యో రామచంద్రా యటం
చీయోజం దనుఁ బిల్వఁ బస్గుడువఁగా • నేతెంచి తాఁ ద్రావకే
“ఊఁ”యమ్మా యని వ్రేలఁ జూపు ననుజున్ • హో యెట్టిసౌభ్రాత్రమో ! ౫౨౨

ఇది మొదలు మూఁడుపద్యములందు రామలక్ష్మణుల సౌభ్రాత్రము బాల్యమునుండి కలదని చెప్పుచున్నాఁడు, దాయల్ = తమ్ములు, డాసి = సమీపించి, ఆసక్తిని = ఆశతో, డస్సితివి=అలసితివి, ఈయోజన్ = ఈవిధముగా, ఊఁ - యిది యను నాసికము, సౌభ్రాత్రమో=చక్కనిభ్రాతృభావమో, హో-ఇదియాశ్చర్యార్థకము- ఇట్టి చిన్నవయస్సునందే యిట్టి భ్రాతృస్నేహము కలదు గదా యని యాశ్చర్యము. దాయాదశబ్దభవము దాయ వర్ణలోపము. చంద్రుఁడనఁగా నాహ్లాదపెట్టువాఁ డని యర్థము. అభిరామ చంద్రుఁడే రామచంద్రుఁడు. ఈ రామచంద్రునిఁ జూచినపిమ్మట నాకాశచంద్రునిఁ జూచిన నింతకంటె సౌమ్యతగాని చక్కఁదనముగాని లేకుండుటచే నతఁడు ఆహ్లాదము కలిగింపలేఁడని భావము. ఆ చంద్రుని జూచుటకంటె నీ రామచంద్రునిఁజూచిన నెక్కువ యాహ్లాదము కలుగుచున్నది.

తాత్పర్యము.

శ్రీరామచంద్రమూర్తి తన తమ్ములతో నాడుకొనుసమయంబునఁ గౌసల్య వచ్చి నాయనా రామచంద్రా యాడి యాడి యలసినావురా తండ్రీ పాలు త్రావుదువుగాని రారా యని యెత్తుకో పోఁగా దల్లి చంకకుఁబోయి ఊఁ ఊఁ యని తమ్ములకుఁ బాలిమ్మని వ్రేలితోఁ దమ్ములవంక చూపి సైగలుచేయును. ఆహా యేమి భ్రాతృవాత్సల్యము.

కం॥ *తనయుయ్యెలప్రక్కన లక్ష్మణునుయ్యాల లేకయున్నఁ • గనుమూయం డే
మిని నుల్లాసముఁ గానఁడు. జననీస్తన్యంబుఁ గ్రోలఁ • జనఁ డేమైనన్. ౫౨౩

ఏమిని-ఏమియును అను దానిలో యుకారము లోపింపఁగా నీరూప మేర్పడును. ఉల్లాసము=సంతోషము, స్తన్యము=చనుఁబాలు.

తా త్ప ర్య ము.

ఇంక బండుకొను నప్పుడో తన యయ్యాలప్రక్కన లక్ష్మణునుయ్యాల లేక పోయెనా సంతోషముగా నాడుకొనఁడు - నిద్దురపోఁడు - ఏమైనను సరే - తల్లి పాలుకూడఁ ద్రాగఁడు.

తే॥ *పాలువిడువని యాలేఁత•ప్రాయమంద, ప్రతిదినమునొక్కపరియైన•రాఘవుండు
సవతితల్లులయిండ్లకుఁ•జనక విడువఁ;డెత్తికొని పోవ సైఁగల•నెలమిఁ జేయు. ౧౨౪

ఒకపరి = ఒకతూరి, ఎలమిన్ = సంతోషముతో.

తా త్ప ర్య ము.

అన్నప్రాశముకూడలేక కేవలము చనుఁబాలు త్రావుచిఱుతవయస్సునందే దినమున కొక్కసారియైనఁ దనసవతితల్లులయిండ్లకుఁ దీసికొని పొమ్మని గోడాఁడించును. సైఁగలుచేయును. ఎత్తుకొనిపోవువఱకు విడువఁడు.

ఉ॥ *కమ్మనితైల మంటి, యెస•కమ్మన గంధజలంబు వోసి, ధూ
పమ్మున నార్చి, వెంద్రుకలఁ,•బల్చనగా జడయల్లి, తల్లి సొ
మ్ములు పెట్టి మోమునను•జుక్కయుఁ, గన్నులఁగాటుు, నుంచి మో
దమ్మున ముద్దు పెట్టి పిన•తమ్ములతోడుతఁ బంపు నాడఁగన్. ౧౨౫

కమ్మని = సువాసనగల, ఎసకమ్మనన్ = అతిశయమున, గంధజలంబు = పన్నీరు-సువాసనగల నీరని యర్థము. ధూపమున = మాహిసాక్షి - సాంబ్రాణి పొగలచే.

తా త్ప ర్య ము.

మంచిపరిమళముగల సంపెంగనూనెతోఁ దలయంటి - పన్నీట జలకమార్చి - దశాంగమున ధూపమువైచి - వెండ్రుకలతడి యాఱకముందే గట్టి జడవేసినఁ బిసక పట్టును గావునఁ బింపిణీజడ వేసి - మేనినిండ బంగారుసొమ్ములు పెట్టి - ముఖమునందుఁ గస్తూరిచుక్కయుఁ గన్నులందుఁ గాటుకయు నుంచి - సంతోషముతో ముద్దుపెట్టి తమ్ములతోడ నాడుకొనుటకై కౌసల్య శ్రీరామచంద్రమూర్తినిఁ బంపుచుండెను.

మ॥ *ఘలుఘల్లంచును మ్రోయ గజ్జియలు బం•గారందియల్, లీల ను
య్యాల లూఁగన్ విపులోరమం దురుమణీ•హారావళుల్, గుండలం
బులు ధాళద్ధళ లాడఁ; గంకణరవం•బుల్ మీఱఁగా, గంతులన్
జెలఁగ న్వైచుచు నాడఁబోవు దినమున్•శ్రీరామభద్రుం డొగిన్. ౧౨౬

ఉయ్యాలలూఁగన్=ఇటునటు నాడఁగా, విపుల + ఉరమందున్=వెడల్పుగల ఱొమ్మునందు, థాళధ్ధళలాడన్ = తళ తళ మెఱయుచుండఁగ, శ్రీరామభద్రుఁడు= మంగళకరుఁ డగు శ్రీరాముఁడు - పాండవమధ్యమాదిశబ్దములవలె నిట విశేషణము నకుఁ బరనిపాతము, ఒగిన్ = క్రమముగ.

తా త్ప ర్య ము.

శ్రీరామచంద్రుఁడు తనకాలిగజ్జియలు - బంగారందియలు ఘల్లుఘల్లంచును ధ్వనింపఁగా వక్షస్థ్సలమందలి హారములు ముందు వెనుకకుఁ బ్రక్కలకు నుయ్యాల యూఁచిన ట్లూఁగుచుండఁగా, చెవులపోఁగులు తళుక్కు తళుక్కు మని మెఱయుచుం డఁగాఁ జేతుల ధరించిన కంకణములు జిలిబిలిధ్వనులు చేయఁగా పిల్లతనము నటిం చుటకై తై తై యని యెగురుచు గంతులుపెట్టుచు నాయనా మెల్లఁగాఁ బోరా మెల్లఁగాఁ బోరా యని తల్లి హెచ్చరించుచుండ పట్టుకొనవచ్చినవారికిఁ జిక్కక తమ్ములతోడ నాడుకొనఁ బ్రతిదినము పోవుచుండెను.

౧౧౫ మొదలు ౧౨౬ వఱకుఁగల పద్యము లాంధ్రగ్రంథకర్త సొంతపద్యములు. వీనికి సరియైనవి మూలమునందు లేవు. ఈగ్రంథము మూలముననుసరించి యుండవలె నను మిత్రాభిప్రాయముప్రకారము చొప్పున మార్లకొలఁదిపద్యములు తొలఁగించినను పాఁపగ్రుడ్డులవలె నందం దిట్టివి మిగిలిపోయినవి. తీసివేయ మనస్సు రాకయుంచఁబడినవి. వీనివలన మూలమునకు బాధలేదు.

—• రాజకుమారగుణవర్ణనము •—

కం॥ ఈలీల రాచకొమరులు, వాలాయము గారవమున • వర్ధిల్లుచు వి
ద్యాలంపటు లై నేర్చిరి, తొలిన్ సకలంబు మేలి • యొజ్జలతోడన్. ౧౨౭

వాలాయము = ఎల్లప్పుడు, లంపటులై = అభిలాషగలవారై, మేలియొజ్జల తోడన్ = గొప్పయుపాధ్యాయుల యొద్ద, ఒజ్జలతోడ - సు, వ్యా. కారక.సూ౧౧. ఉపయోగంబునం దాఖ్యాతకుఁ-దృతీయవలన లగు. లంపట - ఇది తెనుఁగుపదము- శ్రమ మని యర్థము. లంపటము-సంస్కృతపదము.-ఆసక్తియనియర్థము. దేహలంపట ఇత్యాదు లసాధువులు. ఉపాధ్యాయ శబ్దభవము ఒజ్జ.

తా త్ప ర్య ము

ఈవిధముగ రాజకుమారు లల్లారు ముద్దుగ నోమునఁ బెరుఁగుచు విద్యయం దాసక్తులై సమస్తవిద్యలు శ్రేష్ఠులైన గురువులవలన నేర్చిరి.

కం॥ వారలలో జనకువకున్, శ్రీరాముఁడు ధ్వజమురీతిఁ • బ్రియుఁడయ్యెఁ గడున్
ధారణి భూతావళులకు, నారసపంభవుఁడువోలె • జనవినుతుండై. ౧౨౮

రాముని మహత్త్వమును జెప్పుచున్నాఁడు.

ధ్వజమురీతిన్=ధ్వజమువలె (1) తనస్థలమును బ్రకాశింపఁజేయునట్లు రామచంద్ర మూర్తియును దనవంశమును బ్రకాశింపఁజేయును (2) ధ్వజము తనచుట్టునున్నవాని కంటె నౌన్నత్యము గలదై యుండును. ఈయనయుఁ దక్కినవారికంటె గొప్పవాఁ డని భావము (3) ధ్వజము సేనకుఁ బ్రాణమువంటిది. ధ్వజముపోయిన సేనకుఁ బ్రాణము మానముపోయినట్లే. అట్టులే రామచంద్రమూర్తి యయోధ్యకుఁ బ్రాణమైయుండెను. ఆయనలేకున్న నది పాడుపడినట్లే, వినుతుండై = స్తోత్రముచేయఁబడినవాఁడై, భూత= ప్రాణులయొక్క, సారససంభవుండుపోలెన్ = బ్రహ్మవలె, జనకునకుఁ గడుఁబ్రియుఁ డయ్యె నని భావము. రక్షణముతో పాటు శిక్షణము కార్యముగా నుంచుకొనుటచేఁ గొందఱు విష్ణువును ద్వేషింతురు. కొందఱు శివుని ద్వేషింతురు. బ్రహ్మయో దేవత లకు రాక్షసులకుఁ గార్యార్థుల కందఱకు సముఁడే. ఎవరువరములడిగినను నిచ్చు చుండుటయే యాయనపని.

తా త్ప ర్య ము.

అనలువురుకుమారులలో శ్రీరాముఁడు జనులపొగడ్తకు యోగ్యుఁడై తండ్రికి సేనకు ధ్వజమువలె భూతకోటులకు బ్రహ్మదేవునివలె మిగులఁ బ్రియుఁ డయ్యెను.

ఉ॥ అందఱు సర్వవేదవిదు • లందఱు శూరకులాగ్రగణ్యు, ల
యందఱు లోకభద్రరతు • లందఱు జ్ఞానయుతుల్, దయాభి రా
యందఱు, సత్యసత్త్వగుణు • లందఱు, సాధుమణుల్, మహాత్మ ల
య్యందఱు సుందరుల్, విబుధు • లందఱు సర్వకళాప్రవీణులన్. ౨౯

వీరల విద్యాభ్యాసమును జెప్పుచున్నాఁడు. సర్వవేదవిదులు=సమస్తవేదముల నెఱిఁగినవారు. శూరకుల+అగ్రగణ్యులు = వీరశ్రేష్ఠులు - ఈపదము ధనుర్వేదా ధ్యయనము దెలుపుచున్నది. భద్రరతులు = మేలుచేయుటయం దభిలాషగలవారు - ఈపదము ధనుర్విద్యాభ్యాసమువలనిఫలము దెలుపుచున్నది. శస్త్రధారణఫలమాత్మరక్ష ణము-దీనార్త రక్షణము - "విద్యావివాదాయ, ధనం మదాయ, శక్తిః పరేషాం పరిపీడనాయ। ఖలస్య, సాధోర్విపరీతమేతత్ జ్ఞానాయ, దానాయ చ రక్షణాయ" దుష్టుని విద్య వివాదమునకు, ధనము గర్వమునకు, బలము పరులఁ బీడించుటకు నుపక రించును. శిష్టునివిద్యజ్ఞానమునకు, ధనముదానమునకు, బలముపరమాత్మరక్షణకు నుప యోగించును. ఈయర్థమునే సీతాదేవియు రామచంద్రమూర్తికి బోధించెను-అరణ్య ౧౧౮ చూడుడు. జ్ఞానయుతుల్=వేదార్థజ్ఞానముగలవారు, దీనివలన విద్యాఫలము

తెలుపఁబడియె. దయాభిరు = దయగలవారు, ఇది శక్తిగల ఫలమును దెలుపును - సత్యసత్త్వగుణులు = దీనివలన సత్యంవద - ధర్మంచర యను వేదానుశాసనములు వల్లించుటయేగాక యనుష్ఠానమందును గలవా రని భావము. ఆకారణముచేతనే సాధుమణుల్ = సాధువులందు శ్రేష్ఠులు. సాధువులు కావుననే మహాత్ములు, సర్వకళాప్రవీణతన్=చతుష్షష్టి కళలయందును, విబుధులు = పండితులు, సర్వతంత్ర స్వతంత్రులు.

తా త్ప ర్య ము.

దశరథుని కుమారులు నలువురు నాలుగు వేదములు నధ్యయనము చేసినవారే. అందఱు శూరులందుఁ బేరుపొందినవారే, అందఱు జనక్షేమముఁ గోరువారే. అందఱు జ్ఞానవంతులే, అందఱు దయావంతులే, అందఱు సత్యవాక్యధురంధరులే. అందఱు సత్త్వగుణము ప్రధానముగాఁ గలవారే, అందఱు సాధువులందు రత్నముల వంటివారే, అందఱు గొప్ప మనస్సుగలవారే, అందఱునఱువదినాలుగు విద్యలందును ప్రవీణులయిన పండితులే.

ఉ॥ రాముఁడు, శీలసంపదభి•రాముఁడు, సత్యపరాక్రమప్రశస్తో
ద్దాముఁడు, నిర్వికల్పగుణ•ధాముఁడు, సర్వజగత్సమిష్టచా
ధాముఁడు, సాధుచిహ్నసుమ•దాముఁడు, భాసిలె నీలనీరద
శ్యాముఁడు వారిలోనఁ దను•చారిమ ధిక్కృతకామధాముఁడై. ౫౩౦

నలుగురు కుమారుల గుణములఁ జెప్పఁబూని తొలుత రామచంద్రమూర్తి గుణములఁ జెప్పుచున్నాఁడు. శీలసంపత్ + అభిరాముఁడు = మంచి నడవడి యనెడి సంపదచే మనోహరుఁడు, ఉద్దాముఁడు = అతిశయించినవాఁడు, నిర్వికల్పగుణ ధాముఁడు = నిస్సందేహ మగు గుణములకు స్థానమైనవాఁడు, సర్వజగత్సమిష్టచా ధాముఁడు=సమస్తజగములకు నిష్టుఁడైన చంద్రుఁడు, సాధుచిహ్నసుమదాముఁడు = సజ్జనుల లక్షణము లనెడు పువ్వులహారము కలవాఁడు, నీలతోయదశ్యాముఁడు = నల్లమేఘమువలె నల్లనివాఁడు - నీళ్ళుండినమేఘమే నల్లగానుండును. అట్టి మేఘమే వర్షముకురిసి ప్రజలకు మేలుచేయునది అట్లులే యీయనయు నని భావము. తనుచారిత = దేహకాంతివలన (కలిగిన), ధిక్కృతకామధాముఁడై = సౌందర్యముచే మన్మథునికాంతిని మించినవాఁడై, మన్మథమన్మథుఁడై యని భావము. భాసిలెన్ = ప్రకాశించెను.

తా త్ప ర్య ము.

వారిలో శ్రీరామచంద్రమూర్తి మంచినడవడి యనెడు సంపదచేత మనోహరుఁడైనవాఁడు, సత్యమై వంచనలేని విక్రమముయొక్క రీతిచేత గొప్పవాఁడు. సత్యముచేతనే పరుల నాక్రమించువిధియందు గొప్పవాఁడు, ఎప్పటికి నేకవిధ

మైన సద్గుణమును గలవాఁడే కాని సమయము నకుఁ దగినట్లు లొకసారి యొక విధముగ మఱియొకసారి మఱియొక విధముగ వర్తింపనివాఁడు, వీరు శత్రువు లని వీరు మిత్రులని వీరు గొప్పవా రని వీరు కొలఁదివా రని తారతమ్యబుద్ధిలేక సర్వ సముఁడై సమస్తజీవకోటులకు నిర్మలపూర్ణచంద్రునివలె మిక్కిలి యిష్టుఁడైనవాఁడు. సాధుచిహ్నములే పూలహారములుగాఁ గలవాఁడు, వర్షించుటకు సిద్ధముఁగనుండు కారుమబ్బువంటివాఁడు, దేహసౌందర్యముచే మన్మథుని ధిక్కరించువాఁడు నై ప్రకాశించెను.

లక్ష్మణుఁడు తండ్రిని నీవు నాకుఁ దండ్రివికా వని దూషించెను దశరథునిఁ జంపనైనఁ జంపెదను. చెఱసాలయందు వైచెద ననెను. ఆఁడుదానిమాట కేమి లెమ్మనక వదినెను దూషించెను. ఇంద్రజిత్తునిమిత్తమై నిరపరాధులయిన రాక్షసు లను గూడ బ్రహ్మాస్త్రముచే సంహరించెద ననెను. సమయోచితముగ నధర్మమందును బ్రవర్తింపవచ్చు నని శ్రీరామునకు బోధించెను. అన్నయగు భరతునిఁ జంప సమకట్టెను.

భరతుఁడో కన్నతల్లిని దూషించెను. గురువును గర్హించెను.

శత్రుఘ్నుఁడో తల్లిని గైకను దూషించెను. మందరను బడఁదన్ని చంపఁబోయెను. వీరలయందైన నిట్టిలోపములు గలవుగాని యెట్టికష్టదశయందును శ్రీరామునందు నీ వికారములు లేవు. కావున నుత్తములైన నామువ్వురకంటె శ్రీరాముఁడుత్తముఁ డయ్యెను.

ఈ పద్యమునందలి విశేషణము లీయర్థమును స్ఫురింపఁజేయుచున్నవి. స్థూలదృష్టి కివి దోషములుగఁ దోఁచినను నివి దోషములుగావు.

ఉ॥ ఏనుఁగుమీఁద నెక్కి,హయ•పృష్ఠమునందు, రథోపరిస్థితిన్,
బూనిక నిల్చి, కేల విలు•పూని, కృపాణముఁ దాల్చి, శస్త్ర మే
దైన ధరించి, సంగరము•నందుఁ జరింప, హరింప శత్రులన్
మానధనుండు నేర్చు నస•మానసపర్యలఁ దేల్చుఁ దండ్రినిన్. ౫౩౧

మానధనుండు = గౌరవమే ధనముగాఁ గల రాముఁడు, స్కంధమందున్ = మూఁపునందు, పృష్ఠమునందున్=వీఁపుపై, శతాంగసీమలన్ = రథప్రదేశములందు, కృపాణము=ఖడ్గము, అసమానసపర్యలన్=సాటిలేని శుశ్రూషలచేత.

తాత్పర్యము

ఏనుఁగుమీఁద నుండిగాని గుఱ్ఱముపై నెక్కిగాని రథస్థుఁడై కాని యేవాహనము లేక కాళ్ళపై నిలఁబడికాని - వింటితోఁగాని - కత్తితోఁగాని మఱి యేశస్త్రమైన

ధరించికాని యుద్ధము చేయుటకు, శత్రువుల సంహరించుటకు మానమే ధనముగాఁ గల రామచంద్రమూర్తి నేర్చెను. కొందఱకుఁ గొన్ని మాత్రమే యభ్యాసపడి యుండెను. అన్నిట శ్రీరామచంద్రునకు నభ్యాసముగలదు. ఇంతవిద్య నేర్చుటయందు గాలముగడుపుచున్నను తండ్రి సేవలను గొంతితలేకుండఁ దృప్తికరముగఁ జేయుచునే యుండెను.

ఉ॥ చిన్నతనాననుండియును • శ్యేష్ఠుఁడు శ్రేష్ఠుఁడు లోకరాముఁ డౌ
నన్నకు, లక్ష్మవర్ధనుఁ • డనంతముఁ గూరుచు స్నేహభక్తి సం
పన్నుఁడు లక్ష్మణుండు వెలి • ప్రాణము స్వీకము నౌశరీరమున్
కన్నను మిన్నయున్, సకల • కార్యహితాచరణుం డజస్రమున్. ౫౩౨

ఇఁక మూఁడుపద్యముల లక్ష్మణ గుణవిశేషణములు చెప్పఁబడును.

లక్ష్మవర్ధనుఁడు=శ్రీరామసేవ యను సంపదను వృద్ధిచేసికొనువాఁడు-లక్ష్మణుఁడు, చిన్నతనాననుండియును గూరుచు స్నేహభక్తి సంపన్నుఁడు = (మొలకెత్తిన మొదలుకొని మిక్కిలి పరిమళించుతులసివలె) జన్మము మొదలుకొనియే లక్ష్మణుఁడు భ్రాతృభక్తిగలవాఁడు-శ్రీరాముని పడుకయొద్దఁ దనపడుక వేయని రాత్రియంతయు నిద్రయయిన నొందనంతటిస్నేహముగలవాఁడు.(2) స్నేహభక్తి (మూఢభక్తి నిర్బంధభక్తికాక) ప్రీతిగాఁ బరిణమించినభక్తి - ఈగుణ మితనికి స్వభావసిద్ధమని దీనిచే నేర్పడియె. శ్రీరామునితోడ నుండకున్న నిద్రపోఁడని చెప్పుటచే లక్ష్మణభక్తి పరమభక్తి యని యేర్పడియె. "పునర్విశ్లేషభీరుత్వం పరమాభక్తి రుచ్యతే' ఎడఁబాటు కలుగు నను భయమే పరమభక్తిలక్షణము. ఇది నారదమతము. లోకరాముఁడు = లోకమునంతయు సంతోషపఱుచువాఁడు, వెలిప్రాణము = బయటనుండు ప్రాణము. స్వీకము = సొంతము, మిన్న = శ్రేష్ఠుఁడు, అజస్రము = ఎల్లప్పుడు, లోకరాముఁడను పదముచేత రామునకు లక్ష్మణుఁడు దాసుఁడై యుండుట రాముని గుణములకు మోహించి యని తెలియవలెను. "ఈప్రాజ్ఞానుజాతుండఁ ద । ద్వరధీసద్గుణరాజికిన్ వశుఁడనై దాస్యంబు గావించెదన్' అని లక్ష్మణుఁడే చెప్పెను. కిష్కింధ ౧౩౫ ప. 'శ్యేష్ఠుఁడౌ నన్నకు' నను పదము లక్ష్మణునకు దాస్యము జన్మముచేఁ గలిగినదని తెలుపును. స్వీకమునౌ శరీరమున్ కన్నను మిన్నయు = శ్రీరాముని కుడిభుజమును వెలిప్రాణమునగుట లక్ష్మణుఁడు శ్రీరాముని కాయమను శరీరమునకన్న శ్రేష్ఠుఁడు, ప్రీతిపాత్రుఁడు నయ్యె నని భావము.

శ్లో. హృది ప్రాణో గుదేపాన, స్సమానో నాభిసంస్థితః, ఉదానః కంఠదేశస్థో వ్యాన స్సర్వశరీరగః ॥ అన్నట్లు హృదయస్థానము నందుండువాయువు ప్రాణ మనఁబడును. గుదమునం దపానము, నాభియందు సమానము, కంఠమందు నుదానము

దేహమంతయు వ్యాన మను వాయువు లుండును. ఈవాయువులు దేహములోపల నుండి దేహమును రక్షించును, కాని వెలుపలనుండి వచ్చు నాపదలనుండి రక్షింపఁ జాలవు. లక్ష్మణుఁడో శ్రీరామునకు వెలుపలనుండు ప్రాణమై దేహమునంతయుఁ దా నొక్కఁడే రక్షించుచుండును. శీర్యత ఇతి శరీరం, శౄ హింసాయాం నశించునది కావున శరీరమనఁబడును. 'అనేకదోషదుష్టస్య దేహస్య' అన్నట్లు లనేకదోషములతోఁ గూడినది కావున తన శరీరమువీఁదఁ దనకే యెప్పుడో యొకప్పుడు విసుగురాక మానదు. కావునఁ దనశరీరమువలె ననిచెప్పక తనశరీరముకంటె నెక్కువ ప్రియమని చెప్పెను. శ్రీరామునకు లక్ష్మణుఁడు వెలుపలి ప్రాణము కావున రాముఁడు తన ప్రాణమునం దెంత ప్రియముకలిగి యెంతజాగ్రత్తతో దాని రక్షించుకొనునో యంత ప్రియము లక్ష్మణునందుఁ గలిగి యాయనను నట్లు రక్షించుచుండెను. లక్ష్మణుఁడు, శ్రీరామునివిషయమం దట్లే యుండెను. లక్ష్మీవర్ధనుఁ డనుటచే లక్ష్మణశబ్దము వ్యుత్పత్తి చెప్పఁబడియె. 'జ్యాపోహ్రస్వప్సంజ్ఞా ఛందసో ర్బహుళమ్' అను సూత్ర ప్రకారము లక్ష్మీవర్ధనుఁడు లక్ష్మివర్ధనుఁ డయ్యెను.

తా త్ప ర్య ము.

శైశవము మొదలు తనకంటెఁ బెద్దవాఁడును గుణములచే శ్రేష్ఠుఁడును ప్రజలను రంజింపఁ జేయువాఁడును నగు శ్రీరామునియందలి స్నేహము భక్తియే తనకు నైశ్వర్య మనీ యెంచి లక్ష్మణుఁ డాయన వెలుపలిప్రాణమై స్వశరీరమునకంటె నెక్కుడై యుండెను. కావున సకలకార్యములందు సర్వదా తన సౌఖ్య ముపేక్షించియైన హితమే చేయుచుండెను. తన ప్రాణముకంటె నాయన సుఖమే శ్రేష్ఠ మని స్వప్రాణ రక్షణమందును లక్ష్యముంచక యాయనకు హితమైనపనులే చేయుచుండెను. (అన్న కపకీర్తి వచ్చునని యేకదా తన ప్రాణమిచ్చియైన విభీషణుని రక్షించుట - 'ఇతః పరం త్వదానుకూల్యమేవ కరిష్యే - ప్రాతికూల్యం న కరిష్యే' యను శరణాగతివాక్యము లిచ్చుట స్మరింపఁదగును.)

కం॥ జనయిత్రియె మృష్టాన్నముఁ, గొనివచ్చి యడెంతవేఁడుకొన ముట్టండున్
గనుమూయఁడు పురుషోత్తముఁ, డనుఁగుందమ్ముండు లక్ష్మణాఖ్యుఁడు లేమిన్. ౯౩౩

శ్రీరామునికి లక్ష్మణునందుఁగల యనురాగమును జెప్పుచున్నాఁడు. అనుఁగుం దమ్ముఁడు = ప్రియుఁడగు తమ్ముఁడు, లేమిన్ = లేనియెడ, పురుషోత్తముఁడు = శ్రీరాముఁడు - పురుషులకంటె శ్రేష్ఠుఁడు; "ద్వి. క్షరమునకంటె నక్షరమున కంటెఁ. బరికింప నేదేనివలన నుత్తముఁడ, నైతి దానను భువనామ్నాయములను, ఖ్యాతిగఁ బురుషోత్తమాఖ్య నందితిని." ద్వి-భగ. ప్రీతిపాత్రుఁ డగువాని నొకప్పు డేని విడఁ బాయలేనంతటి గొప్పవాఁడు. "క్షణేపి తే యద్విరహోతిదుస్సహ"

యనికదా పెద్దలవాక్యము. నిన్ను విడిచి సీతగాని నేనుగాని నీళ్ళలోనుండి బయట వేసిన చేపలవలె క్షణమైన బ్రతుకలేమని లక్ష్మణుఁడు చెప్పెఁగదా. అయోధ్య ౧౮-౨౦ వ. జనయిత్రియె=కన్నతల్లియె, మృష్టం = మనోహరమగు, ముట్టండున్ = తాఁకనుగూడఁ దాఁకఁడు, శ్రీరామునకు లక్ష్మణుఁడు కుడిచేయి. కుడిచేయి లేకున్న నెట్లు భుజింపసాధ్యమగును? కనుమూయఁడు=ప్రాణము లేకున్న నిద్దుర యన నెట్టిది? అనిభావము. లక్ష్మణుఁడు ముందు తినకున్న శ్రీరామచంద్రమూర్తి తాను భుజింపఁడు, ముందు లక్ష్మణుఁడు నిద్రింపకున్నఁ దాను నిద్రింపఁడు.

తాత్పర్యము.

కన్నతల్లి కౌసల్యయే తాను స్వయముగ వండిన మంచిపరిశుద్ధము రుచ్యము నైన యన్నమును దెచ్చి నాయనా! తినరాతండ్రీ! తినరా నీకు వెన్నపెట్టెదను దినరా యని లాలించి బేలించి బుజ్జగించి యడుగుకొన్నను లక్ష్మణుఁడు తిన ప్రక్కన లేకుండెనా యాయన ముందుభుజింపకుండెనా యా యన్నమును వ్రేలువేసిమైన శ్రీరాముఁడు దాఁకఁడు. ముందు లక్ష్మణుఁడు నిద్రింపఁడేని తాను నిద్దురయుఁ బోఁడు. ప్రాణాధారములైన నిద్రాహారముల యందుఁ బ్రీతికంటె శ్రీరామునకు లక్ష్మణునందు నతిశయస్నేహ ముండెను.

ఉ॥ రాముఁ డుదారవిక్రముఁ డ•రణ్యముకై మృగయావినోదకే
లీమతి నశ్వ మెక్కి చన•లీలమెయిం జను నీడవోలె ను
ద్దామజవాన లక్ష్మణుఁడు•దారుణచాపశరాసిపాణియై.
యేమఱ కెప్పుడుం దిరుగు•నెంతయు భక్తిరసప్రపూర్ణుఁడై. ॥ ౩౪

ఉదారవిక్రముఁడు = గొప్ప పరాక్రమము కలవాఁడు, మృగయా = వేట యను, వినోదకేలీ=వేడుక యగు నాటయందలి, మతిన్ = మనస్సుతో, దారుణ = భయంకరమైన, చాపశర అసిపాణియై = ధనస్సు, బాణము, ఖడ్గము ధరించిన చేతులు గలవాఁడై. బాణమును సంధించిన వింటి నొకచేతను - కత్తి నొకచేతను నని గ్రహింపవలయును. దూరపుదెబ్బకు బాణము, దగ్గఱదెబ్బకు కత్తి ప్రీతి. యెక్కువగా నున్నచోట భీతియు నెక్కువగానే యుండును. కావున లక్ష్మణునకు శ్రీరామునియందుఁ గల ప్రీత్యతిశయమే శ్రీరామున కెప్పుడేమి యపాయమువచ్చునో యని భీతిని గలుగఁజేయునట్టి దగుటచే లక్ష్మణుఁ డివేషముతో రాము ననుసరించుట యుక్తమే. అతిస్నేహము పాపశంకిగదా. నీడవోలెన్ = విడిచి దూరముపోక యత్యంత సమీపమున నని భావము. ఉద్దామజవానన్ = మిక్కిలి వేగముతో - గుఱ్ఱముతో సమానమైన వేగముతో.

తాత్పర్యము.

శ్రీరామచంద్రమూర్తిని లక్ష్మణుఁడు సేవించుట యింటియం దున్నప్పుడుమాత్రమే కాదు. శ్రీరాముఁ డితరసాహాయ్యము కోరని గొప్పపరాక్రమము గలవాఁడు అసహాయశూరుఁడైనను నాయన గుఱ్ఱము నెక్కి వేటకై యరణ్యమునకుఁబోవునప్పు డాయన నీడవలె లక్ష్మణుఁడు శరశరాసనపాణియై తోడనే యుండును. భక్తిరసావేశముచే నన్నను విడిచి యొకక్షణమైన నేమఱక వెంటనే తిరుగుచుండును. అంతటి గొప్పవానికిఁ బరాపేక్ష లేనివానికి నా సాహాయ్య మేల ? నే నేమి సాహాయ్యము చేయఁగల నని యెంచినవాఁడు కాఁడు. సేవచేయించునది స్నేహభావము గాని సామర్థ్యజ్ఞానముగాదు. శక్తివంచన లేక చేయుట ప్రధానము.

తే॥ భరతునకునవల్లిలక్ష్మణా•వరజుఁ డెపుడు, ప్రాణములకంటెఁ బ్రియుఁడయి•రాణఁదనరె
భరతునందును లక్ష్మణా•వరజుఁ డెపుడుఁ, దరము లేనట్టిప్రేముడిఁ•దాల్చియుండె. ॥౩౫

ఇఁక భరతశత్రుఘ్నులగుణములు చెప్పుచున్నాఁడు. లక్ష్మణావరజుఁడు=లక్ష్మణు తమ్ముఁడు-శత్రుఘ్నుఁ డని పేరు చెప్పక లక్ష్మణుతమ్ముఁ డని చెప్పుటచే నాయనయం దెట్టిగుణములు కలవో యన్నయం దెట్టిప్రీతివర్తనము గలవాఁడై యున్నాఁడో యట్టిగుణము లట్టివర్తనము కలవాఁడై యీయనయు భరతుని విషయమున నున్నాఁ డని యేర్పడెను. తమ్మునియందుఁ బ్రేమయుంచుటచే నన్నకును, నన్నయందుభక్తి యుంచుటచేఁ దమ్మునకును సద్గుణములు చెప్పఁబడినవి. తరము లేనట్టి = సమానము లేని; ప్రేముడి = ప్రేమ.

తాత్పర్యము.

లక్ష్మణుఁడు శ్రీరామునం దెట్టి ప్రీతివిశ్వాసములుంచెనో యెట్టులాయనసేవ చేసెనో యట్టులే యాయనతమ్ముఁడగు శత్రుఘ్నుఁడు భరతునిపట్ల ప్రవర్తించెను. ఆయన కాయనప్రాణములకంటెఁ బ్రియుఁడై యుండెను. భరతుఁడును శత్రుఘ్నుపట్ల నట్టివాఁ డయియే యుండెను.

కం॥ భ్రాతలఁ బరిచితనృపహిత నీతుల హితకాలసముప•నీతుల నగుణా
పేతుల సమస్తవిద్యా,పేతుల హ్రీయుతులఁ గీర్తి•విదితుల సుతులన్. ॥౩౬

కం॥ శూరుల నిజతేజోజిత, సూరుల శాస్త్రాదికౌశల•సూరుల మారా
కారులఁ బితృశుశ్రూషా,దారులఁ గని వారిఁ గలిత•దారులఁ జేయన్. ॥౩౭

కం॥ గురులన్ సమస్తబాంధవ, వరులన్ హితపరుల మంత్రి•వరులం గని భూ
వరుఁ డాలోచనఁ జెల్వుఁడు, ధరణిం గల రెచటనిచటఁ•దగురాకన్నెల్. ॥౩౮

ఇఁక నీపుత్రులకు విద్యాగుణపూర్తులఁ దెలుపుచు సమావర్తనమునకుఁదగినకాలము తటస్థించినటుల చెప్పుచున్నాఁడు. మూఁడు పద్యము లేకాన్వయము. హితకాల సముపనీతులన్=సరియైన కాలమున నుపనయనము చేయఁబడినవారిని 'గర్భాష్టకాద శేషు రాజన్యం, గ్రీష్మేరాజన్యం' అను శాస్త్రమునఁ జెప్పఁబడినకాలమున నుపనయనము చేయింపఁబడినవారిని, పరిచిత నృపనీతులన్=అభ్యసింపఁబడిన రాజనీతిగల వారిని. అగుణ + అపేతులన్ = దుర్గుణములు లేనివారిని, హ్రీయుతులన్ = అజాగ్రత్తవలన నకృత్యమాచరించిరేని దానికై సిగ్గుపడువారిని. హ్రీయుతులన్=పూర్వపు మహాపురుషులచరిత్రము విన్నప్పుడు వారివంటివారము మనము కాలేకపోతిమిగదా యని తమనికృష్టత్వముఁ దలఁచి సిగ్గుపడువారిని, కీర్తివిదితులన్ = శాస్త్రజ్ఞానము సదాచారము గురువృద్ధభక్తి మొదలగుసద్గుణములచేఁ గలిగినకీర్తిచేలోకులచేత నెఱుఁగఁబడినవారిని, రూపమునుజూడనివారును గీర్తిచేవీరినెఱుఁగుదు రని భావము. నిజ.... సూరులన్=తమ కాంతిచే జయింపఁ బడిన సూర్యుఁడుకలవారిని, సూరులన్=విద్వాంసులన్, కలితదారులన్ = కూడిన భార్యలు గలవారిని, తగు = కులవయశ్శీలాదులఁ దగిన, రాకన్నెలు = రాచకన్నియలు.

తాత్పర్యము.

రాజనీతి చక్కఁగ నెఱిఁగినవారును, సరియైన కాలమున నుపనయనము చేయబడినవారును, హేయగుణములు లేనివారును, సమస్తవిద్యలు నేర్చినవారును, నకార్యములు చేయుటయందు సిగ్గుపడువారును, గీర్తిచే లోకులచే నెఱుఁగఁబడినవారును, శూరులును తమ తేజస్సుచే సూర్యుని జయించినవారును, శాస్త్రాదివిద్యలందుఁ బండితులును, మన్మథునివంటి సౌందర్యముగలవారును, పితృశుశ్రూషాపరులను గని వారికి వివాహములు చేయవలయు నని దశరథుఁ డాలోచించి తన గురులను బాంధవవరులను తన హితమునం దాసక్తి గలవారలను మంత్రివరులను చూచినాకుమారులకుఁ దగిన రాచకన్నె లే యే రాజ్యమందుఁ గలరో చెప్పుఁ డని కోరెను.

—• విశ్వామిత్రుఁడు దశరథునిఁ జూడ వచ్చుట •—

కం॥ అని యోచించుచు నుండఁగ, వినుతమహాతేజుఁ డైన • విశ్వామిత్రుఁ
డును నృపదర్శనకాంక్షం, జనుదెంచి వచించె ద్వార•సంరక్షకుతోన్. ౩౯

ఇంతవఱకు భగవదవతారము చెప్పఁబడియె. ఇఁక గ్రంథాంతమువఱకు భగవదవతారప్రయోజనములు - శిష్టరక్షణ, దుష్టశిక్షణ ధర్మసంస్థాపనములు చెప్పఁబడును. అందు సేద్యముచేయువానికి ధాన్యప్రాప్తివలె ప్రధానఫలము శిష్టపరిపాలనమే. పైరు

బాగుండుటకై గడ్డి గాదముపీకివేయునట్లు శిష్టరక్షణార్థమై దుష్టశిక్షణార్థముకానవది నడుమంతరపు ఫలము, ఇప్పుడు శిష్టరక్షణార్థమై దుష్టశిక్షణముఁ జెప్పు విశ్వామిత్ర వృత్తాంతమును ప్రారంభించుచున్నాఁడు. ఈరెండు చెప్పుటచేత ధర్మసంస్థాపనము చెప్పినట్లే. యోజించుచున్ = ఆలోచించుచు, వినుత మహాతేజుఁడు = కొనియాడఁబడిన గొప్ప ప్రభావము గలవాఁడు. "విశ్వామిత్రుఁడు తాను వచ్చినకార్యము సాధింప శక్తిగలవాఁడయ్యు, రామవైభవమును ప్రకటించుటకును, ఆయనపూనిన కార్యమునకు నిమిత్తమాత్రముగ సహాయపడుటకునే దశరథునొద్దకు వచ్చె" అని యీపదము సూచించుచున్నది. కాంక్ష=అభిలాష.

తాత్పర్యము.

ఈ ప్రకారము దశరథుఁడు మంత్రులతో నాలోచించుచుండఁగ సమయంబునందే యాయనసంకల్పబల మెట్టిదో కాని నాయనను దర్శింపఁ గోరిక కలిగి జగమునం దంతయుఁ బ్రసిద్ధికెక్కిన మహాతేజస్సుగల విశ్వామిత్రమహర్షి వచ్చి ద్వారమునొద్ద నిలుచుండి ద్వారపాలకునితో నిట్లనియె.

ఉ॥ చెచ్చెరఁ బోయి మీపతికిఁ • జెప్పుఁడు వచ్చినవాఁడు గాధిజుం
డిచ్చటి కంచు, నన్న విని • హెచ్చినభీతిని వార లెల్లరున్
గ్రచ్చఱఁ బర్వువాఱి, క్షితి • కాంతుగృహంబు ససంభ్రమంబుగాఁ
జొచ్చి, మునీంద్రురాక యజ • సూనునకున్ వడి విన్నవించినన్. ౫౦

గాధిజుండు = గాధిపుత్రుం డగు విశ్వామిత్రుఁడు క్రచ్చఱన్ = (క్రచ్చు + అఱన్) శీఘ్రముగా, ససంభ్రమంబుగా=త్వరతోఁ గూడినట్లుగ, అజసూనునకున్ = అజమహారాజుకొడుకైన దశరథుఁడు, వడిన్ = వచ్చిన యతిథివిషయమై జాగు సేయుట కోర్వక వేగముగా అతిథిని వాకిట చాలఁ గాలము నిలఁబెట్టినవాఁడు ఆయతిథి పాపమును దాను గొని తనపుణ్యమును ఆయతిథి కిచ్చువాఁ డగును. అంతియకాక విశ్వామిత్రుఁడు మహాకోపి యని ప్రసిద్ధి ఆలస్యముచేసిన శపించునో యని భయము.

తాత్పర్యము.

ఓ ద్వారపాలకులారా! విశ్వామిత్రుఁడు వచ్చి వాకిట నిలువఁబడి యున్నాఁడని మీరాజునకుఁ జెప్పుఁడనిన వారాపేరువినఁగానేభయములోనుభక్తితోనునొకరికంటె ముందు మఱియొకరు కాలికొలఁది పరువెత్తిపోయి రాజగృహంబుఁ జొచ్చి మాట దడఁబడ కాళ్ళు వడవడ వడఁక గుండెలు తటతట కొట్టుకొన రాజా రాజా విశ్వామిత్రుఁడు వచ్చి వాకిట నిలుచున్నాఁ డని విన్నవించిరి.

కం॥ ఆపల్కులు విని దశరథ,భూపతి సంహృష్టచిత్తు•డును సపురోధుం
డై పరమేష్ఠి నెదుర్కొను, నాపవిధరుమాడ్కిఁ డాయ•నరిగి వ్రతీంద్రున్. ౫౪౧

సంహృష్ట=సంతోషించిన, సపురోధుండై=పురోహితునితోఁ గూడినవాఁడై - ఆగమశాస్త్ర మనిత్యముగావున శప్రత్యయము రాలేదు, పరమేష్ఠిన్ = బ్రహ్మను - అలుక్సమాసము. పవిధరుమాడ్కిన్=ఇంద్రునివలె-పవి = వజ్రాయుధము, వ్రత + ఇంద్రున్=యమనియమవ్రతములుగల విశ్వామిత్రుని, డై పద్యముతో నన్వయము.

మ॥ పరితుష్టాత్మునిఁ జేసి యర్ఘ్యమిడి సం•భావించి యత్యంత మా
దర మొప్పార భజించి మోడ్చి నిజహ•స్తద్వంద్వము న్నిల్వ భూ
వరు నర్ఘ్యంబు గ్రహించి మౌని కుశల•ప్రశ్నంబు గావించె నో
ధరణీశోత్తమ! నీకు సేమము కదా•దారాత్మజశ్రేణితోన్. ౫౪౨

అర్ఘ్యము=పూజార్థకమైన జలము-ఇది వసిష్ఠునిచే నిప్పించి, సంభావించి = గౌరవించి, అత్యంతము=మిక్కిలి, భజించి = కొలిచి, నిజహస్తద్వంద్వమున్ = తనరెండుచేతులను, మోడ్చి = జోడించి - యంజలిచేసి, దార + ఆత్మజ + శ్రేణి తోన్ = భార్యాపుత్రులసమూహముతో.

తాత్పర్యము.

ద్వారపాలకులు చెప్పిన పలుకులు విని దశరథుఁడు మిగుల సంతోషించి పురోహితులతోడ బ్రహ్మ కెదురుగఁ బోవు నింద్రునివలె నాయనను జేరఁబోయి యర్ఘ్యపాద్యాదులఁ బూజించి గౌరవించి సంతోషింపఁజేసి రెండుచేతులు జోడించి నిల్వఁగా విశ్వామిత్రుఁ డా యర్ఘ్యాదుల గ్రహించి రాజా ! నీకు నీభార్యలకు నీ కుమారులకు క్షేమమేకదా యని కుశలప్రశ్నంబుఁ గావించె.

మ॥ ధరణీశా ! పురమందు నెల్లరకు మో•దం బౌనె ? కోశంబులున్
బరిపూర్తి న్విలసిల్లునే? జనపదా•వాసుల్ సుఖం బుందురే ?
వరమిత్రావళికిన్ శుభంబె' యతిథి•వ్రాతంబుఁ బూజింతువే ?
జరగుంగా సురమానుషార్చనలు ? శ•తాయుక్తులే శాత్రవుల్ ! ౫౪౩

మోదము=సంతోషము, కోశంబులు=బొక్కసములు, జనపద+ఆవాసుల్ = పల్లెలలో వసించువారు, వ్రాతము=సమూహము, సురమానుషార్చనల్ = దేవతల యొక్కయు మనుష్యులయొక్కయుఁ బూజలు, శాత్రవుల్ = శత్రువులు - స్వార్థకతద్ధితాంతము.

తాత్పర్యము.

రాజేంద్రా ! పట్టనమందుఁ బ్రజలెల్ల సంతోషముతో నున్నారుగదా ? ధనాగారము కొఱఁతలేక నిండియున్నదికదా ? పల్లెలయందు జనులెల్ల హాయిగ

నున్నారా ? నీస్నేహితులందఱు సుఖులా ? అతిథుల గారవింతువా ? దేవతలను మనుష్యులను బూజించుచున్నావా ? శత్రువులను దండించుచున్నావుకదా.

కం॥ అని ప్రశ్నించినపదపడి, యనఘాత్మ వసిష్ఠు ఋషుల•వరయుఁగఁ జేరం
 జని కుశలం బడుగఁగ నా,మునులు పరస్పరము కుశల•మును భాషింపన్. ౫౪౬
 ఋషులన్ = వామదేవాదులను;

కం॥ అంత ఆమందానందపుఁ, గందళములు దీఁగపాఱ•దశ్మవిభునిసభా
 మందిరముఁ జొచ్చి యాసన,బృందంబుల నుండ మునికిఁ•బృథ్వీశుఁడనెన్. ౫౪౭
 అమంద+ఆనందము+కందళములు=అధికమగు సంతోషముయొక్క మొలకలు - గగుర్పాటులు,దీఁగపాఱన్=వృద్ధిచెంది వ్యాపింపఁగా, దశ్మవిభుని సభామందిరము = దశరథుని కొలువుకూటము, మునికిన్ = విశ్వామిత్రునికి.

తాత్పర్యము

ఇట్లు దశరథుని క్షేమము విచారించి వసిష్ఠ వామదేవాది ఋషులయొద్దకుఁబోయి వారిని గుశలము ప్రశ్నింప వారును విశ్వామిత్రునిగుశల మడిగిరి. ఇట్లు లొకరినొకరు కుశలప్రశ్న లడిగినతరువాత నందఱు సంతోషాతిశయముచే నుబ్బుచు సభాభవనము ప్రవేశించి వారివారి యాసనంబుల వారువా రుండునెడ దశరథుఁడువిశ్వామిత్రునితో నిట్లనియె.

—• దశరథుఁడు విశ్వామిత్రునిరాకకుఁ గారణ మడుగుట •—

చం॥ తనయవిహీనుఁ డాత్మసమ•దారలయందుఁ దనూజుఁ గంటఁ, బో
 యిననిధు లబ్బుటన్, బహుళ•వృష్టుల నిర్జలసీమలన్, సుధా
 శనముప; నిర్భరాభ్యుదయ•సంగతి, నెట్టిప్రమోద మబ్బు నో
 మునివర ? యట్టినిండుముద•ముం గనితిన్ భవదాగమంబునన్. ౫౪౮

ఆత్మ సమదారలు = తనతో సమానలైన భార్యలు, నిర్జలసీమలన్=జలము లేని మెడారులందు, బహుళవృష్టులన్ = అధికవర్షములచేతను, సుధా + అశనము నన్=అమృతమును ద్రావుటచేతను, నిర్భర + అభ్యుదయ + సంగతిన్ = పుత్ర వివాహాదిరూపమగు గొప్పయుత్సవము సంభవించినపుడును, భవత్ + ఆగమంబు నన్ = నీరాకచేత.

తాత్పర్యము.

కుమారులు లేనివాఁడు కులమునందు గుణమునందుఁ దనతో సమానురాండ్రైన భార్యలయందు దీర్ఘకాలమునకుఁ బుత్రులఁ గనుటయు, నష్టములైన నిక్షేపములు మరల లభించుటయు, మరుభూములందు వానకురియుటయు, అమృ

తము ద్రావుటయు, అధికమైన మేలుకలుగుటయు నెట్టిసంతోషముగలిగించునో యట్టి పరిపూర్ణానందము మీరు వచ్చుటచే నాకు లభించెను.

ఆత్మసమదార లనుటచే దనజాతిస్త్రీని యథావిధిధర్మపత్నిగా గ్రహించి యామె యందుఁబడసినసంతానమే యుభయలోక తారకమగుటచేసంతోషకరముగాని విజాతి స్త్రీలయందుఁ బడయు సంతానము పతనకారణమగుటచే దుఃఖకరమగునుగాని సంతోషకరముగాదు.

దీర్ఘకాలము పుత్రులు లేకయుండి శ్రీరామాదులు జన్మించినారని విన్నప్పు డెంత సంతోషమో యిప్పు డంత సంతోషము కలిగె నని భావము.

ఉ॥ నన్నుఁ గృతార్థుఁ జేయుతమి • నాకడ కిట్టులు వచ్చు టయ్యెఁగా
సన్నుతశీల! నాయెడఁ బ్ర • సన్నుఁడవై మొఱఁగించి తేని ప్రే
మోన్నతి నీదుకామితము • నొప్పుగ నే సమకూర్తు నద్దియున్
మన్ననఁ జేసి తెల్పు మతి • మాలెద వ్రాలెద నీపదద్వయిన్. ౫౪

కృతార్థున్ = ధన్యునిఁగా, తమిన్ = అభిలాషచేత, సన్నుతశీల = సజ్జనులచేఁ గొనియాడఁబడినస్వభావముగలవాఁడా, ప్రసన్నుఁడవు=దయగలవాఁడవు, ఉన్నతిన్= అతిశయముచే, కామితము = కోరిక, మన్నన=గౌరవము.

తాత్పర్యము

"ఊరకరారు మహాత్ములు వా రథముల యిండ్లకడకు వచ్చుటలెల్లన్ గారణము మంగళములు" కన్నట్లు మహానుభావా! నీవునాయొద్దకు వచ్చుటకుఁ గారణమునన్నుఁ గృతార్థుఁ జేయుటకేకాని మఱి యేయితరకారణ ముండఁజాలదు. ఏదో యొక కారణము కల్పించుకొని నాచే నేదియో యొక కార్యము చేయించి యానెపమున నాకు శ్రేయస్సు గలిగింపవచ్చితివి కావున నీవు వచ్చినకార్యము నాశ్రేయస్సుకొరకే నేను చేయవలసియున్నది నేను చేయుటవలన నీ కొకమేలుగాని, చేయకపోవుటచే నీకొక నష్టిగాని లేదు. కావున నాయందనుగ్రహించినీవువచ్చినకార్య మెఱిఁగించితివేని నది యెద్దియైనను నేను సంతోషముతోఁ జేసెదను. కావున మహాత్మానన్నుమన్నించి నీ కార్యవిధము తెలుపుము, నీ పాదములపైఁబడి ప్రార్థించెదను.

కం॥ మహిఁ దొలుత రాజఋషి వై, మహితాత్ముఁడ వైతి విప్ర • మానగురుతపో
మహిమను బ్రహ్మర్షి వి మఱి,బహుజనపూజ్యుఁడవు నీవు•పరమమునీంద్రా. ౫౫

రాజఋషి - ఇటఁ బ్రకృతి భావము. మహిత + ఆత్ముఁడవు = గొప్పది యగు మనస్సుగలవాఁడవు, నిస్సమానగురుతపోమహిమను = సాటిలేని గొప్ప

తపస్సుయొక్క ప్రభావముచే, బహుధాపూజ్యుఁడవు=రాజర్షివై బ్రహ్మర్షివగుటచేత ననేకవిధములఁ బూజింపఁ దగినవాఁడవు.

తా త్ప ర్య ము

మహానుభావా; నీవు తక్కిన సామాన్య ఋషులవంటివాఁడవు కావు. జన్మము చేతనే బ్రాహ్మణుఁడై జన్మప్రభృతి వనములందే యుండి బాల్యమునుండి తపో వ్రతానుష్ఠానపరుఁడై శిక్షితుఁడైనవాఁడు బ్రహ్మర్షి యగుట విశేషవిషయము కాదు. నీవో రజోగుణ మధికముగాఁ గల క్షత్రియుఁడవుగాఁ బుట్టిక్షాత్రమున వర్తించుచుండి యందు రాజర్షివై సుకుమారుఁడవై యుండియుఁ దటుకున రాజ్యము భోగము సర్వము వదలి గొప్పతపస్సుచేసి సత్త్వాతిశయముగల బ్రాహ్మణ్యమును సంపాదించి బ్రహ్మర్షివైతివి. ఇట్లు చేసినవాఁడు లోకమున మఱియొకఁడు లేకుండుటచే నది యెంతటి దుస్సాధమో తెలియ నయ్యెడిని. ఆకారణముచే నీవు విశేషించి పూజింపఁ దగినవాఁడవు.

ఉ॥ నీవు మహాత్మ నాకడకు• నేఁ డిటు వచ్చుటఁజేసి జన్మమే
పావన మయ్యె, నా బ్రదుకు• పండెను నిప్పుడె సార్థకంబు నై,
కేవలమానిమాత్రుఁడవె• కీర్తితశీల! మహానుభావ! నా
దైవముఁబోలె వచ్చితి వు•దారమహాభ్యుదయంబు నాకగున్. ౫౪

•ఉదార మహాభ్యుదయంబు=గంభీరమగు గొప్ప యభివృద్ధి.

తా త్ప ర్య ము.

అట్టి మహిమగల మహానుభావుఁడవు నీవు చేసికొనలేనిది పరులు నీకుఁ జేయ వలసినది యగు కార్యము లేదు. అవాప్తసమస్తకాముఁడవు. అఘటనఘటనాధురీణుఁ డవునగు నీవు నాయొద్దకుఁ గార్యార్థివై వచ్చుటచే నా జన్మమే సఫలమయ్యెను. నేను జన్మమెత్తినఫలము నేఁడు లభించెను. నాపుట్టువేసార్థకమయ్యెను. నీ వేమి సామాన్యఋషివా? నా కేదియో గొప్ప శుభముఁ గలిగింపఁ గోరి వచ్చితివి. నీరాకవలన నాకుఁ దప్పక శ్రేయస్సుగలదు.

ఉ॥ పాత్రుఁడ వీవు నాయసమ•భాగ్యమునం జనుదెంచితయ్య వై
ధాత్రిసమాన! పావనము•తిద్దయు నద్భుత మయ్యె రాక, సు
క్షేత్రనివాసభాగ్య మిటు•చేకుఱెఁ ద్వద్దర్శనంబునన్;
బాత్రుఁడ నేని మీదయకుఁ•బల్కుఁగదే భవదీప్సితార్థమున్. ౫౫

పాత్రుఁడవు = ఎట్టిదానికైన యోగ్యుఁడవు, అసమభాగ్యంబునన్ = సాటి లేని యదృష్టముచేత, వైధాత్రిసమాన = బ్రహ్మపుత్రుఁ డగు సనత్కుమారునితో సమానుఁడా, విధాతృ నపత్యము వైధాత్రి, సుక్షేత్రనివాస భాగ్యము = మంచి

పుణ్యభూమియందు వసించుటవలన యదృష్టము తామువచ్చుటచే మాయిల్లు దివ్యక్షేత్ర మయ్యెనని భావము. నీవెట్టినయది ప్రయాగమది కలదుగదా త్వత్+ఘన + దర్శ నంబునన్ = మీగొప్పదర్శనముచేత, చేకుఱెన్ = లభించెను. భవత్+ఈప్సిత + అర్థమున్=మీకీప్సితమైన ప్రయోజనము.

తా త్ప ర్య ము.

ఎట్టిదానమునకైన నెంతటిదానమునకైన నీవు యోగ్యుఁడవే నీ కీయరాని పదార్థము లోకమున లేదు. నేను బూర్వజన్మమునఁ జేసిన గొప్పపుణ్యమువశంబున నీవు నాయొద్దకు వచ్చితివి. నవకుమార తేజా ! నీవుమాయింట పాదముంచుటచేతనే యది పవిత్రమాయెను. అదిపవిత్రమగుటయే కాదు. ఇతరులకు పావనులఁజేయు సుక్షేత్ర మాయెను. కావున దివ్యక్షేత్రములందు వసించువారికిఁ గలుగు ఫలంబు నాకును లభించెను. నీదర్శనము దివ్యక్షేత్రమందలి దేవతాదర్శనమువంటిది కావున మీరు నన్ననుగ్రహింపఁదలఁచితిరేని మీకోరిక యేమో తెలుపఁగోరెదను. దేవతా దర్శనము వ్యర్థము పోరాదు కదా.

ఉ॥ చేయునో యీఁడు చేయఁడో యొ • చెప్పుదునా వలదా యటంచు గా = ౩౦౦౧
ధేయ ! విచారమున్ విడుము • దేవుఁడ వీ విల నాకుపాలికిన్,
జేయుదు సిద్ధియేనియు న • శేష విశేషశుభంబుఁ గూర్ప న
త్యాయతరక్తి వచ్చితివి • ధర్మ మనుత్తమభంగి వర్ధిలెన్. ౧౫౧

అత్యాయతరక్తిన్=అధికమైనయనురాగముతో, అనుత్తమము = శ్రేష్ఠము చతుర్థపాదమునఁ క్షేత్రాదియతి 'ఇదంశరీరం కౌంతేయ క్షేత్రమి త్యభిధీయతే' భ. గీ. యన్నట్టు క్షేత్ర మనఁగా శరీరము. ఈదేహము హేయమైనను నీదర్శనముచే నిది పవిత్ర మయ్యెను. ఇందు నేను (జీవుఁడు) వసించుఫలము నేఁడు లభించెను. చేయునో యీఁడు-ఇందలి వకారము చొక్కవ పద్యమందలి మూఁడవయక్షరము. దశరథవర్తనముచే ముందువెనుక లాలోచింపక మాటచెప్పరా దని యేర్పడుచున్నది. కైకవిషయ మందును ముందు మాటజాఱుటచేఁగాక వెనుకఁ దపింపవలసి వచ్చెను.

తా త్ప ర్య ము.

మనకార్య మితఁడు చేయునో చేయఁడో చేయి చూపించి యవలక్షణ మని పించుకోవలెనా ! ఊరకుండుట శ్రేయస్కరముకదా - కావునఁ జెప్పుదునా యూర కుందునా యని యిటులు సందేహింపవలసిన పనిలేదు, గాధినందనా! నీవు నాపాలి దేవుఁడవు. దేవుఁడు తానై చెప్పినకార్యము చేయని మనుష్యుఁడు మనుష్యుఁడా ? నీ వేదిచెప్పినను దప్పక చేయుదును, నాకు విశేషశ్రేయస్సు గలిగింపఁగోరియే నీవు వచ్చితివి. అట్టి నీవు చెప్పినది నేను చేయనేని నాశ్రేయస్సునకు నేనే

గలిగించుకొన్నవాఁడ వగుదువుగదా, నీవు ధర్మమైన దానినే చెప్పుదువు కాని యధర్మమును జెప్పవు. నీవు ధర్మమని చెప్పినదానిని జేయుటచే నాకెంతో ధర్మాభివృద్ధియగును.

-॥ ౧౯ సర్గము. విశ్వామిత్రుఁడు దశరథునకుఁ దనరాకకుఁ గారణముఁ జెప్పుట ॥-

చం॥ అనిన వికాసభాసురముఖాంబుజుఁడై గగురొప్ప మౌని యో
జనవర! రాఘవాన్వయము శస్తము గాదె జగంబులందుఁ దా
నొనరు ఋతోక్తికిన్ వితరణోన్నతికిన్; భవదీయపూర్వులన్
వినుమ మిఱిపించినాఁడవు పవిత్రచరిత్ర దయాసమృద్ధిమై. ౧౹౨

వికాస....అంబుజుఁడై = సంతోషముచేఁ బ్రకాశించునట్టి, తామరపూవువంటి ముఖముగలవాఁడై; గగ్గురు = పులకలు - రాఘవ + అన్వయము=రఘువంశము; శస్తము = శ్రేష్ఠమైనది. ఋత + ఉక్తికిన్=సత్యపుమాటకును; వితరణ + ఉన్నతికిన్ = దానాతిశయమునకు; భవదీయపూర్వులన్ = నీపెద్దవారిని-తండ్రి తాతలను; వారికంటె నెక్కువ దానము. సత్యముగలవాఁడ వని భావము. అదిగాక నీయందు విశేషదయాగుణమును గలదు.

తాత్పర్యము

అని యిట్లు ప్రార్థించు దశరథుం జూచి సంతోషముచే వికాసము నొందిన ముఖముగలవాఁడై విశ్వామిత్రుఁ డిట్లనియె. ఓ రాజేంద్రా! రఘువంశము సత్యసంధతకు-దానమహిమకు జగంబునఁ బ్రసిద్ధిగాంచినదిగదా - అట్టి గొప్పవంశంబునఁ బుట్టిన నీ వీ రెంటియందును దయాతిశయముచేతను మఱచిపోవునట్లు చేసితివి.

కం॥ కులము సవిత్రన్వయ మఁట, కులగురుఁడు వసిష్ఠుఁ డంట గుణము లమేయం
బులు నఁట తదుచితభంగిని, బలికితి విది నీకు నుచిత పద్ధతి గాదే. ౩౹౩

సవితృ + అన్వయము = సూర్యవంశము. కులగురుఁడు-వంశక్రమముగ వచ్చిన యాచార్యుఁడు-వసిష్ఠుఁడు. కాఁబట్టి నీవు పలుమాఱు సదుపదేశముల వినియుందు వని భావము, అమేయంబులు = ఇంతింత యని కొలువ సాధ్యముగానివి తత్ .... భంగిని=వాని కన్నిటికిఁ దగినవిధమున, పద్ధతి=త్రోవ.

తాత్పర్యము.

నీ వంశమా సూర్యవంశము. కులగురుఁడా వసిష్ఠుఁడు. నీ గుణములా యింత యని పరిమాణము చెప్పరానివి. ఇట్టి నీ వేరీతి మాటలాడవలయునో యట్టి యోగ్యమైనరీతిని బలికితివి. ఇది నీకుఁ దగినదే కదా.

ఉ॥ వేఁడిన నిత్తు నంటి పృథి•వీవరచంద్రమ ! యెద్దియేనియున్
వేఁడెద నామనోగతము•వేగమ దానిని సంఘటించి యే
నాఁడును బొంకఁ డంచును•ఘ•నప్రథఁ గాంచుము లోకపాళులం
బోఁడిమి నాచరిత్రమును•బొల్పుగఁ దెల్పెద విన్ము సమ్మతిన్. ౫౫౪

పృథివీవరచంద్రమ = రాజోత్తములలో గొప్పవాఁడా, మనోగతము = కోరిక, సంఘటించి=చేసి, ఘనప్రథ=గొప్పకీర్తి, పోఁడిమిన్=చక్కఁగ.

తాత్పర్యము

రామచంద్రా! నే నేది కోరినను దప్పక యిచ్చెదనంటివి. నామనస్సునఁగలదానిని వేఁడెదను. దాని నెఱవేర్చి దశరథుఁ డెట్టి సంకటసమయమునందును బొంకువాఁడు కాఁడు అను గొప్పకీర్తి సంపాదింపుము. ఇఁక నా చరిత్ర చెప్పెద వినుము.

ఉ॥ తీరుప జన్న మొండిపుడు•దీక్షవహించితి, నంతరాయమున్
గూరుప రాక్షసద్వయము•నూల్కొని యుండెడు ఱేఁడ! వార లె
వ్వార లనన్ సుబాహుఁడును•వానికి నన్నయుఁ గామరూపులున్
గ్రూరులు నస్త్రవంతులు న•కుంఠబలుల్ గృతహస్తు లిర్వురున్. ౫౫౫

విశ్వామిత్రుఁడు తనకోరికను దెలుపుచున్నాఁడు జన్నము=యజ్ఞము; తీరుపన్ = నెరవేర్పన్, అంతరాయమున్ = విఘ్నమును. ద్వయము=ఇద్దఱు, నూల్కొని = సిద్ధపడి, అకుంఠబలుల్ = మొక్కవోని పరాక్రమముగలవారు. కృతహస్తుల్ = గుఱితప్పక వేయువారు, కామరూపులు=కోరినరూపము ధరింపఁ గలవారు.

తాత్పర్యము

నేనిప్పు డొకయజ్ఞము చేయ సంకల్పించి దీక్షపూనితిని; దాని నెట్లయిన విఘ్నపఱుపవలయునని యిద్దఱు రాక్షసులు పూనియున్నారు. వారు మారీచుఁడుసుబాహువు ననువారు. వారిరువురు కామరూపులు, దయాదాక్షిణ్యము లెఱుఁగనివారు, అస్త్రలక్షణము దెలిసినవారు, మహాబలులు, గుఱితప్పక కొట్టఁగలవారు.

కం॥ నెత్తురుఁ బ్రేవులు నెఱచియు, మొత్తంబులుగాఁగఁ గురిసి•మొగి వేదిపయిన్
మొత్తి సదస్యులమునులన్,మిత్తినిగూర్చెదరు మేము•మిడుకుచునుండఁగన్. ౫౫౬

ఎఱచి = మాంసము, వేదిపయిన్ = అగ్నిస్థానముమీఁద, సదస్యులన్ = సభ్యులను, మిత్తిని = మృత్యువును, మిడుకుచున్ = పరితపించుచు, 'ఎఱచియ భుజియింతు రద్ధి నెల్లజనంబుల్' - భార - ఆర, మృత్యుశబ్దభవము మిత్తి.

తాత్పర్యము.

వారేమిచేయుదు రనెదవేమో; నెత్తురు ప్రేవులు మాంసము కుప్పలు కుప్పలుగా వేదిమీఁదఁ గురియించి సదస్యులను దన్ని చూడవచ్చినమునులను మేము చూచు చుండఁగాఁ జంపుదురు.

కం॥ ఆయసురులు విఘ్నం బటు, చేయఁగ నుత్సాహ మెడలి•చేడ్పడి గాసిన్
నాయాశ్రమదేశంబును, బాయుచు నినుఁ గనఁగ నిట్లు•వచ్చినవాఁడన్. ౭

ఎడలి = పోయి, గాసిన్=శ్రమమున, చేడ్పడి=బాధపడి.

తాత్పర్యము.

ఇట్లు వారు యజ్ఞమునకు విఘ్నము చేయుదురు కావున నుత్సాహము చెడి ప్రయాసపడి నాయాశ్రమభూమిని వీడి నీవు సాహాయ్యము చేయుదు వను నాసతో వచ్చినాఁడను.

కం॥ పాపాత్ముల దైత్యులపస, శాపంబున మాపి యముని•సదనంబునకున్
వే పుచ్చ వారి నాకుం, గోపింపఁగ రాదు దీక్షఁ•గొనుసమయమునన్. ౮

పస=గర్వము-బలము, వే=శీఘ్రముగ, పుచ్చన్=పంపను.

తాత్పర్యము.

నీవు చాపము పట్టఁగలవు. శాపము పెట్టఁగలవే, నీవు వారిని విలువిద్యచే జయింపరాదా, శాపముచేఁ జంపరాదా యందువేమో! ఆ పాపాత్ములబలగర్వముల నేను ద్రుంచి వారిని యమలోకమునకుఁ బంపఁగలనుగాని యజ్ఞదీక్షసమయమున నేను కోపించి విల్లుపట్టను రాదు, శపింపను రాదు తక్కినసమయములందు వారు రారు. నే నేమి చేయుదును! యజ్ఞసమయమందే వారిని దండింపవలసియున్నది.

—• విశ్వామిత్రుఁడు శ్రీరామునిఁ దనతోడఁ బంపుమని దశరథు నడుగుట •—

తే॥ ముంగురులు వ్రేలుముద్దు నె•మ్మొగమువానిఁ, గ్రమతర మైనపిల్లకూఁకటులవాని
రాము బలధాము నీదు గా•రాముసుతుని, సత్యవిక్రము నీఁగదే•క్ష్మాతలేంద్ర ! ౯

ఆ విషయమున నేను చేయవలసిన దే మనఁ జెప్పుచున్నాఁడు. క్ష్మాతలేంద్ర= రాజా, ముంగురులు-మొగమున వ్రేలాడు నుంగరములవంటి వెండ్రుకలు, నెఱి + మొగము-నెమ్మొగము = అందమైన ముఖము. క్రమతరమైన = చిక్కిలి మనో హరములగు, పిల్లకూఁకటులు = పిల్లజుట్టులు, గారాముసుతుని = ముద్దు కుమారుని, సత్యవిక్రమున్ = వంచనలేని పరాక్రమము గలవానిని పరాక్రమమున

కం॥ చాలం డని కలనికిఁ బసి, బాలుం డని, విడువు పుత్రుపై మోహంబున్
జాలరు బ్రతుకఁగ నీసుతు, మ్రోల సురాహితులు శపథము న్వాదియింతున్. ౫౨౩

మోహమును=భ్రాంతిని, మ్రోలన్=ఎదుట, సుర+అహితులు=రాక్షసులు, శపథము = ప్రతిజ్ఞ.

తాత్పర్యము.

యుద్ధము చేయ శక్తుఁడు కాఁడని పసిబాలుఁడని పుత్రుపై మోహము వదలిపెట్టుము. రాక్షసులు నీసుతు నెదుట నిలువఁజాల రని ప్రమాణము చేసి చెప్పెదను.

తే॥ ఏ నెఱుంగుదు రాజేంద్ర యీమహాత్ము, రాముసత్యపరాక్రమో ద్దాముమత్ప్ర
సిద్ధ తేజోధికుండు వసిష్ఠమునియు, నీతపస్వినుతు లెల్లరు నెఱుఁగువార. ౫౨౪

సంసారిగానుండు నేను నాపుత్రునియందుఁ బుత్రమోహ మెట్లువదలుదు? నాకొడుకు బలాబలములు నాకుఁ దెలియకున్న నీ కెట్లు దెలియు ననిన, రాజా ! శ్రీరాముఁడు పేరునకు నీకుమారుఁడే కాని లోకమునకుఁ దండ్రి. లోకము నుద్ధరించుటకై పుట్టినవాఁడు కాని నీయింట సుఖించుచుండఁ బుట్టినవాఁడుగాఁడు. నీకొడుకని యీయనయం దెంత ప్రీతి నీకున్నదో యంతప్రీతి జగజ్జనకుఁడై నయీయనకు లోకముమీఁద నున్నది. నీవు సత్త్వ మెఱుఁగక నీకుమారుఁడనియే నీవు తలంచెదవు. సత్త్వ మెఱిఁగిన నాబోఁటులు భగవంతుఁడని చూచెదరు. కావున నీయన యందఱిసొత్తుగాని నీయొకనిసొత్తు మాత్రమే కా దని విశ్వామిత్రుఁడు సమాధానము చెప్పుచున్నాఁడు.

రాజేంద్ర=రాజశ్రేష్ఠుఁడా ! రాజులు రజోగుణప్రధానులు- వారిలో నీవు శ్రేష్ఠుఁడవు. కావున సత్త్వంబరజోగుణయుక్తుఁడవు కావున - నీవు సత్త్వ మెఱుఁగవు. ఏను = సత్త్వగుణయుక్తుఁడనై యోగీంద్రుఁడనైన నేను, కావుననే పరబ్రహ్మస్వరూపమును తెలిసికోఁదగిననేను, కావున నే నెఱుంగుదునుగాని- "జ్ఞానముం గప్పి యజ్ఞానంబు వెలయు, దానఁగదా జంతుతతులు మోహించు" ద్వి-భగ-౫ అధ్యాయము అన్నటు లజ్ఞానముచేఁగప్పఁబడిన జ్ఞానముగలవాఁడవై పామరుఁడవై మోహపడెడినీ వెఱుఁగఁజాల వని భావము. 'అహంకారవిమూఢాత్మా' యన్నట్లు లహంకారముచే నే నని చెప్ప లేదు, ఏను = అనేక గురువుల సేవసేసి జ్ఞానము సంపాదించుకొన్నవాఁడను, పరాపరతత్త్వయాథాత్మ్యమును నాయోగబలముచేఁ బ్రత్యక్షముగఁ జూచువాఁడను నేను-నీవన్ననో యజ్ఞాదికామ్యకర్మము లాచరించువాఁడవు, ఐహికసుఖముల వదలి జటావల్కలములు ధరించువాఁడను నేను-నీవో రజోగుణసముద్భవము లైన కామక్రోధాదుల ధరించువాఁడవు; 'గర్భభూతాస్తపోధనాః' 'నీగర్భముఁబోలెనే కెపుడుగావఁగ

మహాత్ముఁ డగున్' అరణ్య. అన్నట్టులు ఆయనగర్భమం దుండువారము మేము - నీవో యాయన నీ గర్భమున జనించెనని గర్వించువాఁడవు; యోగక్రమ మెఱిఁగినవాఁడ నేను, భోగక్రమమెఱిఁగినవాఁడవు నీవు; మోక్షకామినై యాగము చేయువాఁడను నేను-పుత్రకామివై యజ్ఞము చేసినవాఁడవు నీవు; ధర్మమోక్షములఁ బాటించువాఁడను నేను - అర్థకామములఁ బాటించువాఁడవు నీవు; ఇట్టి గుణంబులు గల నేను శ్రీరామచంద్రమూర్తి యెట్టివాఁడో యెఱుంగుదునుగాని మంటిలోనుండు రత్నమువెల మంటికిఁ దెలియనట్లు నీయింట నున్నంతమాత్రమున నాయనమహిమ నీ వెఱుఁగఁజాల వని భావము. ఈ యర్థములన్నియు "ఏను" అను సర్వనామమున కర్థములు. సర్వార్థములఁ జెప్పునది కదా సర్వనామము.

"సాంగవేద యదివా నకిలేతి వేద స్సందేహ్యర్థ్యసర్థ్యమిద మాత్మని రంగనాథ" మ్మనియుఁ 'విధిశివ సనకాద్యైర్ధ్యాతు మత్యంతదూర' మ్మనియుఁ బరమాత్మ యిట్టివాఁ డని యెవ్వరికి నెఱుఁగరాకుండఁగా నీవుమాత్ర మెట్లెఱిఁగితి వనిన సమాధానము చెప్పుచున్నాఁడు.

ఈ మహాత్ము నెఱుంగుదు = ఈయనను మహాత్మునిఁగానే యెఱుంగుదు. "వేదాహమేతం పురుషమ్మహాంత"మ్మని శ్రుతి యిట్లేయున్నది.

ఈ పురుషసూక్తవాక్యమే రామాయణమున 'అహంవేద్మి మహాత్మాన' మ్మని చెప్పఁబడెను. కావున రెండువాక్యములఁ జెప్పఁబడిన మహాత్ముఁ డొక్కఁడేఁ యని యాయన శ్రీరామచంద్రమూర్తిగా నవతరించిన పురుషసూక్తవాచ్యుఁ డగు భగవంతుఁడే యని యెఱుఁగ నగు.

ఏతం = ఈ, అనఁగా జనులతోఁగలసి మెలసి యుండున ట్లింత సౌలభ్యముగల, పురుషం=పరమాత్మను. అహం = ఈయన నెఱుంగ ననుకూలగుణములు గల నేను. మహాంతం వేద = మహాత్ముఁడుగానే యెఱిఁగితిని. కొలఁది చెప్పరాని గుణములుగల వానినిగా నెఱిఁగితిని. ఈశ్రుతియందు ఏత మ్మని సౌలభ్యమును, పురుష మ్మని పరత్వమును జెప్పఁబడినవి. అవి యీపద్యమునను గలవు.

మహాత్ము నెఱుంగుదు ననక - ఎఱుంగుదు మహాత్ము ననుట నిర్వికల్పమైన దృఢజ్ఞానమును బ్రకటించుటకే.

మూలమునందుఁ గల "అహమ్" శబ్దమునకు-శబ్దబ్రహ్మమైన విష్ణువుగాఁ గొంద అర్థము చెప్పుచున్నారు, అ ఇ ఉ ణ్ ఇత్యాదివర్ణసమామ్నాయమందు అకారము మొదటియక్షరము; హల్ అని హ కారము కడపటియక్షరము. ము ప్రత్యాహారమున అహ మ్మని ద్వితీయయం దగు-విష్ణువు నని యర్థము, ఈ పక్షంబున నాంధ్రంబున

లోపము లేదని భావము. ఆయన సత్యస్వరూపుఁడై సత్యమును రక్షించువాఁడు కావున నాయన ధర్మమే యాయనను గాపాడును. 'ధర్మో రక్షతి రక్షితః'

తాత్పర్యము.

ఇటులయిన నావలనఁ గావలసిన సాహాయ్యమేమి యందువా ! పెద్దవాఁడవైన నీకేమియు శ్రమమియ్య నేను దలఁపలేదు. నేను గోరునది యేమనఁగా రాజా! కమలముమీఁదఁ దుమ్మెదలవలె ముద్దునెమ్మొగముమీఁద వ్రేలాడు ముంగురులు యందమైన జులపాలుగలవాఁడై బలమునకు స్థానమైన నీగారాబుకుమారుని శ్రీరామచంద్రమూర్తిని సత్యపరాక్రముని నాకు నిమ్ము.

శా॥ నాచే రక్షితుఁడై భవత్సుతుఁడు వి◆న్నాణంబునై ద్రుంచు మా
రీచాద్యాశరకోటి దివ్యనిజని◆ర్నిద్రప్రతాపోన్నతిన్
నీచుల్ వారలు, వారి రాము డొకఁడే◆నేర్చున్ వధింపంగ, నా
లోచింపం బని లేదు, రక్షకును జా◆లుం, బంపుమా రామునిన్. శ్లో౧౦

బాలుఁడగు శ్రీరాముఁడు మిగుల గొప్పరాక్షసుల నెట్లు చంపఁగలఁడనుటకు సమాధానము చెప్పుచున్నాఁడు. ఆశరకోటిన్ = రాక్షససమూహమును, దివ్యనిజనిర్నిద్రప్రతాపోన్నతిన్ - దివ్య = అమానుషమైన - శ్రేష్ఠమైన, నిజ = తనయొక్క, నిర్నిద్ర = హెచ్చరికతోఁగూడిన, ప్రతాప = పరాక్రమముయొక్క, ఉన్నతిన్ = అతిశయముచేత, విన్నాణంబునై = సామర్థ్యముచేత - వారిని వధింపగలవాఁడు శ్రీరాముఁడొక్కఁడేకాని నీవు సేనలతోఁడ వచ్చియుఁ బ్రయోజనము లేదని భావము.

తాత్పర్యము.

రాక్షసులతోఁడ యుద్ధమంటివి - ఆ రాక్షసులు మాయావులు - మహాబల పరాక్రమసంపన్నులు - శస్త్రవేదులు నంటివి. అట్టివారితోఁడఁ బోరుటకు శేనేఁడు పిల్లవానిని దీసికొనిపోయి యేమిప్రయోజనమందు వేమో.

నేను గాపాడుచుండఁగా నీకుమారుఁడు మారీచాదిరాక్షసుల సమూహమును దనప్రతాపాతిశయముచేత చులకనఁగాఁ ద్రుంపఁగలఁడు. వారిబలాతిశయ మెట్లున్నను దయాధర్మాదిగుణశూన్యులైన నీచులుగావున వారసాధ్యులుగారు. అయినను వారిని జంపఁగలబలశాలి శ్రీరాముఁడొక్కఁడేకాని మఱి యెవ్వఁడు గాఁడు. కావున నీవాలోచింపవలసినపని లేదు. నాయజ్ఞమును రక్షింప నతఁడు సమర్థుఁడుకావున శ్రీరాముని నావెంటఁ బంపుము.

కం॥ నా కీకార్యము సేయు న. నేకశుభంబులును గూర్తు◆నీసుతునకు న
స్తోకయశోభాసురుఁడై, లోకంబుల నెగడు మనుజ◆లోకాధ్యక్షా! శ్లో౧౧

మనుజలోకాధ్యతా=మనుష్యలోకమునకుఁ బ్రభువా, అస్తోకయశోభాసురుఁడై= అధికమగు కీర్తిచేఁ బ్రకాశించువాఁడై - బలపరాక్రమాదుల వచ్చెడిపేరు కీర్తి - దానాదుల వచ్చెడిది యశస్సు, సామాన్యముగ రెండును పర్యాయపదములుగ వాడఁబడును. విశ్వామిత్ర యజ్ఞరక్షకుఁడనియు, అహల్యాశాపమోచకుఁ డనియు, శివధనుస్సును విఱిచినవాఁడనియు, పరశురాము భంగపఱిచినవాఁడనియు నిత్యాదులగు గొప్పకీర్తులు సంపాదించినవాఁ డగు నని భావము.

తాత్పర్యము

ఈ కార్యము నాకు నెఱవేర్చితివా నీ కుమారునకు నెన్నియో శుభములు గలుగ నేను జేసెదను. నీపుత్త్రుఁడు లోకంబున విశేషము కీర్తిమంతుఁడై ప్రకాశించును.

కం॥ బలగర్వితు లయ్యును బాపులు గావునఁ గాలపాశ*ములకు వశులై
కలన మని రామునెదుటన్, నిలువంగాలేరు నిజము నిజము*నృపాలా. ౧౬౨

ఇంత చిన్నవాఁడెట్లు రాక్షసులఁ జంపునన సమాధానము చెప్పుచున్నాఁడు. కాలపాశములకున్ = యమునిచేత త్రాళ్ళవలెనుండు నాయుధములకు, వశులై = లోఁబడినవారై, కలనన్ = యుద్ధమందు, మని = బ్రదికి, నిజము, నిజము - ద్విరుక్తి దార్ఢ్యార్థము.

తాత్పర్యము

వారెంతబలముచే గర్వించినవారయ్యును పాపాత్ములును ధర్మహీనులు గావున మృత్యువశులగుటచేత యుద్ధమునందు శ్రీరాము నెదిరించి నిలువఁజాలరు. తత్కాలమునఁ బాప మెంత బలిష్ఠముగా నున్నను తుదకు ధర్మమే జయించును.

[హనుమంతుఁడు లంకనుండి మరలి వచ్చి రాక్షసుల వృత్తాంతము రామచంద్రమూర్తితోఁ జెప్పుచు.

'శ్లో॥ అగ్నిహోత్రాశ్చ వేదాశ్చ. రాక్షసానాం గృహే గృహే' రాక్షసుల యింటింట అగ్నిహోత్రములు వేదములు కలవు అని చెప్పఁగానే యిఁక వీరి నెట్లు సాధింప సాధ్యమని శ్రీరాముని ముఖము కెల్లఁబోయెనఁట. అది కని యింగితజ్ఞుఁడైన హనుమంతుఁడు వెంటనే.

'దయా సత్యంచ శౌచంచ రాక్షసానాం నవిద్యతే' దయ- సత్యము-శౌచము రాక్షసులకుఁ దెలియ వనెనఁట ఇఁక జయించితిని భయములేదని రామచంద్రమూర్తి ప్రసన్నుఁ డయ్యెనఁట. మంత్రములు - తంత్రములు - వేదములు - లోనైనవి యశుచులను నిర్దయులను నసత్యవాదులను రక్షింపవు. మొదట మేలుచూపినను తుదకుఁ గీడుచేయును.]

ఏ నెఱుంగుదు నన్న చోట "ఏన్" ఏనుగా ననఁగా విష్ణువునుగా నెఱుంగుదు ననియు నర్థము చెప్పవగు. ఏకారమునకు విష్ణు వర్థము. "ఏకార స్తే జసి జలే రాత్రౌ హార్మ్యోదరే హరౌ" ఏ-వు ఇది తేజస్సునకు - ఉదకమునకు-రాత్రికి - మేడమధ్య భాగమునకు - విష్ణువునకుఁ బేరు. అని నానా. ర.

ఏకారమునకు నుత్తవిష్ణువని యర్థముగాదు. లక్ష్మీవిశిష్టుఁడైన విష్ణువనియర్థము. అ + ఈ=ఏ - సంస్కృత వ్యాకరణసూత్రముల ప్రకారము-అ ఈ = ఏ యగును. 'అకారః నారాయణస్య ప్రథమాభిధాన' మ్మని - అకారమునకు నారాయణుఁ డని యర్థము. ఆయనభార్యయగుటచే లక్ష్మీదేవి ఈకారమున కర్థము - "ఈకారోఽబ్జదళే లక్ష్మ్యాం" అని నానా. ఈకారము తామరరేకునకు లక్ష్మికి పేరు. రామున్ - ఇది సౌలభ్యమును సూచించును. సత్యపరాక్రమ + ఉద్దామున్ - అనుటచే బరత్వము చెప్పఁబడెను. సత్యుఁడు పర ఆక్రముఁడు భగవంతుఁడుగాక మఱియెవ్వరు! (2) 'తేజసాంహి నవయః సమీక్ష్యతే' 'తేజోనిధికి వయసు కారణ మగునే' యను న్యాయముగ నింతబాల్యముననే యపరిమితపరాక్రమము గలవాఁడు. మహాత్మన్ = ఆత్మలకు నాత్మగావున గొప్ప యాత్మను; 'సత్యస్య సత్య' మను న్యాయ మిచ్చట నెఱుంగునగు 'య ఆత్మని తిష్ఠన్' అను శ్రుతి యిచ్చటఁ బ్రమాణము, ఆత్మ = దేహము - 'ఆత్మా జీవే ధృతౌ దేహే' యని యమరవాక్యము. మహాత్మన్ = గొప్పదేహముగల వానిని. ఆదేహము=అప్రాకృత దివ్యమంగళరూపము - 'నతస్య ప్రాకృతమూర్తి' యని స్మృతివాక్యము ప్రమాణము.

మహాత్మన్ = "సకలభూతావళి నభయంబును నే వారిఘటియింతు నిదియు వ్రతమగు నాకున్" ౩౮౭. అని చెప్పఁగల గొప్పస్వభావము గలవానిని, రాము మహాత్మన్=శ్రీరాముఁడుగావవలెరించి మహాస్వభావము గలవానిని-'సశ్రేయాన్ భవతి జాయమాన' యను శ్రుతి యిందుఁ బ్రమాణము సత్యపరాక్రమోద్దామున్= ఎల్లప్పుడు నొక్కరీతిగనుండు పరాక్రమముచే గొప్పవానిని - 'నావిజిత్య నివర్తతే' గెలిచిగాని మఱలిరాఁ డని ముందు చెప్పఁబడును.

(2) నిజమైన పరాక్రమముచే గొప్పవానిని (3) సత్యముచేఁ బరుల నాక్రమించు వాఁడు సత్యపరాక్రముఁడు. ఉద్దాముఁడు = గొప్పవాఁడు, ఇట్టివానిని జూడఁగానే శత్రువులు జడియునట్టివానిని;

నేను నా కార్యార్థమై యిట్లు చెప్పలేదు, ఈ విషయ మెఱిఁగినవాఁడు నే నొకఁడనే కాను. వీఁడు వసిష్ఠునికిని దెలియు ననుచున్నాఁడు.

ప్రసిద్ధతేజోధికుండు = సరస్వతీదేవిభర్త యగు బ్రహ్మదేవుని పుత్రుఁడనియు, యోగమహిమచే జ్ఞానము సంపాదించినాఁ డనియుఁ బ్రసిద్ధిచెందిన ప్రభావము గలవాఁడు (2) సత్యం వద, ధర్మం చర యని నీ కుపదేశించుట మాత్రమే కాక తా ననుష్ఠించి చూపు తేజోవంతుఁడు. వసిష్ఠమునియు=నీకత్యంతా ప్తుఁడై కులాచార్యుఁ డగు వసిష్ఠుఁడుకూడ ఇచ్చట 'యు' అను సముచ్చయము విరోధార్థకము. నాకు వసిష్ఠుండు విరోధియైనను అని యర్థము. ఎవ్వని వాక్యముచే నేను బ్రహ్మర్షి నయితినో యంతటి గొప్పవాఁడనియైనను సముచ్చయార్థము. 'యత్ర బ్రాహ్మణస్య బ్రాహ్మణస్య ప్రశ్నే మేయాతాం బ్రాహ్మణాయాధిబ్రూయా' త్తను న్యాయ మనుసరించి నీకు నాకు వివాదము గలిగినపుడు బ్రాహ్మణుఁడవైన నీ పక్షముననే వసిష్ఠుఁడు చెప్పును గాని నా పక్షమునఁ జెప్పునా యందువేని యింద్రియముల జయించి వానిని తన వశమున స్థిరపఱచుకొన్న యీయన పక్షపాతముచే నసత్యము చెప్పఁడు. అట్లు నాపక్షమునఁ బక్షపాతముచేఁ జెప్పు నని నీవు సందేహించెదవేని యీయనఁగాకున్న నితరఋషుల నడిగిచూడు మనుచున్నాఁడు. ఈ తపస్థితులు + ఎల్లరున్ = రాజ గృహసంబంధములేనివారు గనుక పక్షపాతములేనివారును, 'తపస్య ధీరాః పరిజానంతి యోని' మ్మన్నట్లు అవతార రహస్యము నెఱింగినవారును, ప్రసిద్ధులై యాచార్య పదవీనిర్వాహకులును 'గర్భస్థఋషి ర్వామదేవః ప్రపేదే' యనియు 'సప్తకల్పస్థితో మునిః' యనియు శాస్త్రమునఁ జెప్పినట్లు బ్రహ్మజ్ఞానమున నొకరినిమించిన మఱియొక రగు వామదేవ మార్కండేయాదులు నని యీపదముయొక్క భావము. తపః + స్థితులు = (1) దేహపోషణాది కార్యముల వదలి దేహమును శుష్కింపఁజేయు తపస్సునందే యుండువారు (2) తపస్సు = ఉపవాసాదివ్రతాదులచే దేహమును శోషింపఁజేయుట, అట్టివారు తపస్థితులు. (3) తపస్సు-జ్ఞానము, తప = ఆలోచనే యని ధాతుపాఠము. జ్ఞానయోగనిష్ఠులు తపస్థితులు (4) న్యాసవిద్య = తపస్సు - 'తస్మాన్న్యాసం తపసా మతిరిక్తమాహు' యని శ్రుతివాక్యమిటఁ బ్రమాణము. తపస్థితులు - న్యాసవిద్యాపరులు - వీరి నొక్కరొక్కరి నేకాంతమున నడుగుము. వీరు సమ్మతించిరేని రామచంద్రమూర్తిని నాతోఁ బంపుమని భావము.

ఈ మహాత్మ్మ ననుటచే రామచంద్రమూర్తి సభయం దున్నాఁడని నిశ్చయింపఁ బనిలేదు, 'సమాసఘటితం బీశబ్దం బొక్కచో సూచనార్థకం బగు' - ప్రౌ. వ్యా. సమాస. ౧౧ సూ. 'ఈ యున్న పౌష్యపాలికి' భార. సభాపర్వమున 'ఈ ప్రయోగింపఁబడెను.

తా త్ప ర్య ము.

రాజేంద్రా నే నెఱుఁగుదునయ్యా, యీ శ్రీరాముని మహాత్మ్మ సత్యపరాక్రముఁ డగువానిని, నామాట సందేహించెద వేని తపోబలమున మహాతేజుఁడైన నావిరోధి

యగు నీవసిష్ఠు నడుగుము. అంతటితో నీకుఁ దృప్తి లేకుండిన నిచ్చటనుండు తపస్వుల నందఱ నడుగుము, వీరందఱు శ్రీరామునిమహిమ నెఱిఁగినవారే.

తే॥ వసుధ స్థిరముగ ధర్మలా•భంబు మఱియు, లలితకీర్తియు నొందఁగ • వలతువేని
రాముఁ బంపుము నాతోడ•రాజచంద్ర, లేనిపోనికుశంకలు•మానవయ్య. ౬౫

వసుధన్ = భూమియందు, ధర్మలాభము = ధర్మాభివృద్ధి, వలతువు=కోరుదువు కుశంకలు = చెడ్డసందేహములు, ధర్మము = న్యాయోగము రక్షించుట. దుష్టుల శిక్షించుట లోనగు ధర్మకార్యమువలనఁ గలుగు స్వార్గలోకసుఖము, కీర్తి = తాటకావధ, అహల్యాశాపమోక్షణము. శివధనుర్భంగము, సీతాపరిణయము, పరశురామ పరాభవము, లోనగు వానివలన వచ్చుకీర్తి, తల్లిదండ్రులకుఁ బుత్రోత్స వము పుత్రజన్మ దినముననే గాదు, వాఁడు లోకమున కీర్తిపరుఁడైననాఁడు, కావున శ్రీరామున కట్టికీర్తి కలిగించి నీకుఁ బుత్రోత్సవము కలిగించుటకై వచ్చి శ్రీరాము నడుగుచున్నాను.

తా త్ప ర్య ము

రాజా! నీకు ధర్మ మభివృద్ధిచేసికొని యూర్ధ్వలోకసుఖము పొందవలె నని మంచి కీర్తిలోనైన నైహికఫలములు కావలయు నని యభిప్రాయ ముండెనా శ్రీరామ చంద్రుని నాతోడఁ బంపుము. పనికిమాలిన సందేహములన్నియు వదలిపెట్టుము. పంపకపోయితివా నీ కిహము లేదు, పరము లేదు.

తే. నిను వసిష్ఠుఁడు మొదలైన•నీదుమంత్రి, వరులు సమ్మతి నీసుతుఁ•బంపుమనిర
యేని పంపుము నాతోడ•నిష్టముగను, రమ్యగుణభద్రు వేగము • రామభద్రు.
౬౬

రమ్యగుణభద్రున్=మనోహరములైన గుణములచే మంగళకరుని.

తా త్ప ర్య ము

వసిష్ఠుఁడు మొదలయిన పురోహితులును - సుమంత్రుఁడు లోనగు మంత్రులును నీకుమారుని నావెంటఁ బంపు మని నీకు బోధించితిరా సంతోషముతోఁ బంపుము - వారు - వలదనిరా మానుము.

కం॥ దశరాత్రం బగు యజ్ఞము, దశరథ! రక్షింపవలయు•దైత్యావళిచే
వశపడ కుండఁగ దీక్షా, దశ నతికాలంబుగాక•తనయుని నిమ్మా. ౬౭

దశరాత్రము = పదిదినములు చేయఁదగినది, అతికాలము = మంచికాలము మించిపోకుండునట్లు-'ఏక దేశసంఖ్యావ్యయంబులకును సర్వసంఖ్యాతపూర్వ శబ్దములకును

బదమైన రాత్రిశబ్దము అకారాంతమగు' సు. వ్యా. సమాస-౫౭ సూ.

తా త్ప ర్య ము

నేను జేయఁబూనిన యజ్ఞము సాంతమగుటకు నేఁడు మొదలు పది దినములగును. ఈయజ్ఞము రాక్షసులచే విఘ్నపడకుండ రక్షింపవలయును. కావున దీక్షాకాలము మించిపోకమునుపే నీకుమారుని నిమ్ము. తోడుకొనిపోయెదను.

కం॥ కావిత్రావనమున వి,శ్వామిత్రుల దైత్యపతుల•హరియింపఁగ వి
 శ్వామిత్రుఁడు మిత్రాన్వయు, రాముని నిటు పంప వేఁడి•రాజితఫణితిన్. ౫౬౭

కావిత్ర....మునన్-కావిత్ర = యజ్ఞముయొక్క, అవనమునన్ = రక్షించు పనియందు, విశ్వ + అమిత్రులన్ = లోకవిరోధులను, మిత్ర + అన్వయున్=సూర్యవంశమునఁబుట్టినవానిని, రాజితఫణితిన్=ధర్మార్థములతోఁ బ్రకాశించువాక్యములతో, యజ్ఞరక్షణము పని యని చెప్పఁబడెనే యని నిజము కాదా యందురేమో - కాదు. చూడు ౧౦౬ పద్యము. ఋషీశ్వరులతపస్సులులోనై పని రక్షించుటకుఁ గాను వారి వారి తపస్సులలో నాఱవవంతు రాజున కిచ్చుచుందురు, కావున వారి తపస్సులకు యజ్ఞములకు విఘ్నములు రాకుండఁ జక్కఁగా జరుపవలసినది రాజులకు విధి నేను జేయ నని చెప్పి తప్పించుకొనరాదు. కావున నీకారణము చెప్పిన దశరథుఁడు రామచంద్రమూర్తిని బంపు నని విశ్వామిత్రుఁడు యోజించెను. నీకు యజ్ఞరక్షణము ప్రధానమైనచో నేను వచ్చి రక్షించెదను. రక్షించువారెవరైన నీకేమి యని దశరథుఁడు చెప్పఁబోవుచున్నాఁడు.

తా త్ప ర్య ము

యజ్ఞరక్షణము నెపముగాఁ గొని శ్రీరాముని బిలుచుకొని పోయి యాయనచే మారీచసుబాహులఁ జంపింపవలయు నని విశ్వామిత్రుఁడు దశరథు వేఁడి చెప్పవలసిన మాటలన్ని చెప్పి దశరథుని ప్రత్యుత్తరము వినఁగోరి యూరకుండెను.

ఉ॥ ఊరక కూరుచుండిన నృ•పోత్తముఁ డామునివర్యుఁ డన్న వ్యా
 హారము లాలకించి హృద•యప్రవిదారణదక్షదుర్వ్యథా
 పారమహాంబుధి న్మునిఁగి•వారనిశోకమునం దపించుచున్
 ధారుణిన్ వ్రాలె శస్త్రనిహ•తంబయి కూలు ద్రుమంబుచాడ్పునన్. ౫౬౮

వ్యాహారములు = మాటలు, హృదయ = గుండెను, ప్రవిదారణ = చీల్చుటయందు, దక్ష = సామర్థ్యముగల. దుర్వ్యథా = సహింపరాని దుఃఖమను, అపార= అంతములేని, మహాంబుధిన్ = గొప్పసముద్రమునందు, వారని = తగ్గని, శస్త్రనిహతము = ఆయుధముచే నఱకఁబడిన, ద్రుమంబుచాడ్పునన్ = పెద్దవృక్షమువలె.

తాత్పర్యము

విశ్వామిత్రుఁడు రామచంద్రమూర్తిని నావెంటఁబంపుమన్న మాట (౫౫౯ ప) వినఁగానే ముఖము వెలవెలఁబోయి ముందు గొప్పవానితో మాటచెప్పితినే; యెట్లు తప్పుదును? తప్పకుండిన శ్రీరాము నెట్లుపంపుదును ? శ్రీరామునివిడిచి యెట్లు బ్రతుకఁ గలను? అవుననుటకు లేదు కాదనుటకులేదు - అని సహింపరాని విషాదమున మునిఁగి ముని చెప్పినమాటలు విని. వినక రామచంద్రమూర్తినిఁ బంపకుండిన నీవైన రమ్మనిచెప్పునేమో యని తెలిసి బిగపట్టుకొనియుండి యామాట యాయననోట రాక పోవుటచే నాశవదలి గుండెలు వ్రీలి దుఃఖసముద్రములో మునిఁగి స్మృతితప్పి గొడ్డంట నఱికిన చెట్టువలె నేలపైఁ బడెను.

—• ౨౦ సర్గము శ్రీరామునిఁ బంపఁజాలక దశరథుఁడు పరితపించుట •—

కం॥ ఒక్కముహూర్తం బీగతిఁ, ద్రెక్కొనుమూర్ఛకును జిక్కి•ధృతిగొని సుతుపై
మక్కువచే నివ్విధమున, నక్కౌశికతనూజుతోడ•నవనిపుఁ డనియెన్. ౫౬౦

ఇది మొదలు ౫౮౫ వఱకు రామచంద్రమూర్తినిఁ బంపఁజాలక దశరథుఁడు పరితపించుట చెప్పంబడును.

ముహూర్తము = కొంచెముసేపు. ద్రెక్కొను = అతిశయించు, ధృతి = ధైర్యము.

తాత్పర్యము

అల్పకాల మీ విధముగ స్మృతితప్పి పడియుండి ధైర్యము తెచ్చుకొని లేచి కొడుకుమీఁదనుండు మోహముచే విశ్వామిత్రునితో నిట్లనియె.

కం॥ మారాముఁడు బాలుఁడ్రికి, దారాముం డసమౌడ•శాబ్దుం డీయం
భోరుమహానేత్రుఁడు నిశిసంచారులతో రణము సేయ•శక్తుండగునే ! ౫౬౧

శ్రీరామచంద్రమూర్తి మాహాత్మ్యమును గుఱించి విశ్వామిత్రుని వాక్యముఁ లేవియు నాలోచింపక దశరథుఁడు పామరత్వంబునఁ బుత్రమోహముచే శ్రీరామునిబాల్యమునే యెంచుచు రామచంద్రునిఁ బంప వలనుపడ దనుచున్నాఁడు.

మారాముఁడు = రాముఁడు లోకరాముఁ డని చెప్పిన విశ్వామిత్రుని వాక్యము పెడచెవినిబెట్టెనో మనస్సు వ్యాకులపడియుండుటచే వినఁబడనిహేతువు ననో మరల మారాముఁ డనుచున్నాఁడు. మా + ఆరాముఁడు =సౌందర్య లక్ష్మికి వినోదవిహారస్థలమైనవాఁడు. ఇంతటి సుందరమూర్తిని నెట్లు పాయుదును. ఎట్లు రాక్షసులవాతఁ ద్రోయుదు నని భావము. మారాముఁడు=ఎప్పుడు నాతోడయుండేయుండి లాలింపఁబడుచుండు రాముఁడు. (2) నే నఱువది వే లేండ్లు సంతానములేక దుఃఖించి మిక్కిలి శ్రమపడి కన్నకుమారుఁడు

రాముఁడు - తండ్రికి సదా ప్రీతికరుఁడు 'జనకునకున్ శ్రీరాముఁడు ప్రియుఁడయ్యెగడున్' అని ముందే చెప్పఁబడెను. పామరత్వముచే = స్వీయాభిమానముచే మా రాముఁ డనినను దశరథునినోర సత్యమే వచ్చెను, మా + రాముఁడు = లక్ష్మియందు రమించువాఁడు. ఊనషోడశాబ్దుఁడు - ఊన = కొఱఁతపడిన, షోడశ = పదునాఱు. అబ్దుండు = ఏండ్లుగలవాఁడు, పదునాఱేండ్లకుఁ దక్కువ వయస్సుగలవాఁడు-పంద్రెండేండ్లవాఁడు, 'ద్వాదశవత్సరుఁడు' అని అరణ్య ౪౭-౩ పద్యము. అషోడశము బాల్యమని శాస్త్రము. కావున, ఆలోపలి వయస్సువాఁడు యుద్ధార్హుఁడు కాఁడు-పంద్రెండేండ్ల రాముఁ డెట్లు యుద్ధముచేయఁగలఁడని భావము! 'మైనారిటీ' తీరలే దని భావము. యుద్ధార్హుఁడు కాకుండుట వయస్సు తక్కువగుటచేతనే కాదు. రాక్షసుల స్వభావములు విచారించినను నితఁడు వారలతో యుద్ధముచేయ నర్హుఁడు కాఁ డనుచున్నాఁడు.

ఈయంభోరుహనేత్రుఁడు = తామరపూవువంటి కన్నులుగల వీఁడు, తామరపూవు సూర్యాస్తమానము కాఁగానే ముకుళించునట్లు ఈయనయు నస్తమయము కాఁగానే నిదురించు నని భావము. రాక్షసు లన్ననో రాత్రించరులు కావున వారితో నీతఁ డెట్లు యుద్ధము చేయఁగలఁ డని భావము.

బాలక్రీడారాముఁడు=విద్యాభ్యాసము కంటెను బాలక్రీడయం దెక్కువ ప్రీతి గలవాఁడు.

నిశిసంచారులతోన్ = రాత్రియందు సంచరించు రాక్షసులతో-పగలు మనుష్యులతోనే యుద్ధముచేయలేనివాఁడు రాత్రులందు రేద్రిమ్మరులయి మనుష్యుల భక్షించు రాక్షసులతో నెట్లు యుద్ధముచేయఁగలఁడు? ఒక్క రాక్షసుతోనే యుద్ధము చేయలేనివాఁ డనేకరాక్షసులతో నెట్లు యుద్ధము చేయఁగలఁడని భావము.

రణముసేయ శక్తుండగునే శ్రీరాముఁడు ఆటలాడయోగ్యుఁడే కాని యుద్ధము చేయశక్తుఁడుకాఁ డని భావము. రాక్షసుఁడని - రణమని విన్నమాత్రాన భయపడు బాలుఁడు రాక్షసులతో రణ మెట్లు సేయఁగలఁడు?

ఊనషోడశాబ్దుఁడు - పదునాఱేండ్లకుఁ దక్కువవాఁడు అని చెప్పినప్పుడు పదునాఱేండ్లకు నొకటి రెండుమాసములో దినములో తక్కువయని చెప్పనొప్పునుగాని రెండుమూఁడేండ్లు తక్కువయని చెప్పవచ్చునా? అట్లుండినఁ బదునాలుగేండ్లవాఁ డనియో, పంద్రెండేండ్లవాఁ డనియో చెప్పవచ్చును గదా కాఁగా దశరథుని వాక్యముప్రకారము శ్రీరామున కిపుడు పదునాఱవయేఁడు నడచుచున్న దని యేర్పడుచున్నది. ఆ యేఁటనే సీతావివాహము. అటుపిమ్మటఁ బంద్రెండేండ్లు అయోధ్యాపురవాసము అని;

శ్లో॥ సమాద్వాదశ తత్రాహం, రాఘవస్య నివేశనే
భుంజానా మానుషాన్ భోగాం, త్సర్వకామసమృద్ధినీ ॥

అయో. స. శ్లో.

అను సీతాదేవివాక్యమునుబట్టి యేర్పడుచున్నది. ఈవిధముగఁ జూచిన శ్రీరాము లరణ్యమునకు బయలు దేఱునప్పటికి ౨౮ ఇరువదియెనిమిది వత్సరము లగును. ఇది సీతాదేవివాక్యముతో విరోధించుచున్నది. ఎట్లనిన సీతాదేవి రావణునితో.

శ్లో॥ మమభర్తా మహాతేజా, వయసా పంచవింశకః
అష్టాదశహి వర్షాణి, మమ జన్మనిగణ్యతే, అరణ్య స.

మహాతేజుఁడైన నాభర్త కప్పటికి నిరువదియైదేండ్లు నాకు నా జన్మమునుండి పదు నెనిమిది వర్షములు అని చెప్పెను. ఈవాక్యమునుబట్టి వనప్రవేశకాలమున శ్రీరామున కిరువదియైదేండ్లని యేర్పడుచున్నది. మఱియు

శ్లో॥ దశసప్తచ వర్షాణి, జాతస్య తవ పుత్రక
అసితాని ప్రకాంక్షంత్యా, మయాదుఃఖ పరిక్షయమ్.

అయో, స. శ్లో.

అరణ్యమునకుఁబోవ సమకట్టి తన్నుఁజూడవచ్చిన రామచంద్రమూర్తితోఁ గౌసల్య చెప్పిన యీ వాక్యమునుబట్టి శ్రీరాముఁ డరణ్యప్రయాణకాలమున కాయనకు పదు నేడేండ్లని తెలియవచ్చెడిని. ఈ పరస్పరభిన్నవాక్యములకు సమన్వయ మెట్లు? ఇందే దైన నొకటి సత్యముగా నుండునుగాని మూఁడును సత్యములు గాఁజాలవు. కావున నిం దేది సత్యము?

(1) కౌసల్యావాక్యమునకు జన్మప్రభృతి పదునేడేండ్లని యర్థము గ్రహించితిమేని తత్పూర్వము పండ్రెండుసంవత్సరములు సీతారాము లయోధ్యయందుండుటచే వారి వివాహము శ్రీరామున కైదవయేటనే జరిగియుండవలెను. విశ్వామిత్రుని వెంటఁబోవు నప్పటికి నుపనయన మయినట్లు స్పష్టముగ నున్నది. ఐదవయేట నుపనయనము శాస్త్రవిరుద్ధము కావునఁ బదునేడనునది జన్మప్రభృతిగాదని ద్విజన్మత్వప్రాప్తిప్రభృతి యనియు శ్రీరాముఁ డరణ్యమునకుఁ బోవునప్పటికి ౮+౧౭=౨౫ ఏండ్లగుననియు గ్రహింపవలెను. ఇఁక శ్రీరాముఁ డరణ్యమునకు బోవునప్పటికి నిరువదియెనిమిదియేం డ్లను వాదము ఊనషోడశవర్షము అను మాటపై నాధారపడియున్నది. ఈవాక్యము నకుఁ బదునాఱవవర్షము జరగుచున్న దనియే యర్థమందు మేని బాలుఁ డని యకృ తాస్త్రుఁడని చెప్పినవాక్యము లసత్యము లగును. ౧౬ వ సంవత్సరము రాఁగానే బాల్యము పోవుచున్నది. అప్పటికి కులవిద్య రాదేని యావల వచ్చుటెప్పుడు ! బాణ

ప్రయోగము పిట్టలఁ గొట్టుటకా? కావునఁ బదునాఱింటికిఁ దక్కువ యని చెప్పి నపుడు పదునాఱవవర్షము పుట్టనే లేదని చెప్పవలయునుగాని పదునాఱవయేఁడు నడచు చున్నదనుట సరిగాదు పదునాఱవయేఁడు పుట్టినది కాని పూర్తికాలే దని ఊనషోడశ శబ్దమున కర్థ మందమా, బాలుఁడు – కాకపక్షధరుఁడు అకృతాస్త్రుఁడు – అయుద్ధ యోగ్యుఁ డను దశరథునివాక్యములు మిథ్య లగు చున్నవి. విశ్వామిత్రుఁడును బాలుఁ డని కాకపక్షధరుఁడని అకృతాస్త్రుఁ డని యంగీకరించి యట్లున్నను భయము లేదని సమాధానము చెప్పెనే కాని నీ వసత్యమాడుచున్నా వనలేదుకదా. అనియును కాక మారీచుఁడు రావణునితో.

“చం॥ అనవుడుఁ గాశికోక్తులను నావరపాలకుఁ డిట్లనుం దపోధన పసివాఁడు రాఘవుఁడు ద్వాదశవత్సరుఁ డస్త్రకౌశలంబును గలుగండు” అని చెప్పఁగా విశ్వామిత్రుఁడు బాలుం డయ్యు నాతండు.

“చాలున్ రాక్షసు నొంప”నని విశ్వామిత్రుఁడు బదు లిడెనె నని చెప్పెను. వాల్మీకిశైలియే యొకవిలక్షణమైనది. ఒకవిషయమై యొకచోట సంపూర్ణముగఁ జెప్పఁబడదు. ఒకవిషయమే రెండుమూఁడు సందర్భములఁ జెప్పవలసియుండునేని యక్కడఁ గొంచె మక్కడఁ గొంచెము చెప్పునే కాని పూర్ణముగఁ బొలుతనే పున రుక్తిదోషముఁ గలుగఁ జెప్పఁడు. ఈ పై వాక్యము లనువాదములే కాని మారీచుని స్వవాక్యములు కావు దీని ననుసరించి పూర్వవాక్యము లక్షము చేసికొనవలయును. మారీచుఁడు స్వవాక్యములుగా.

“అమెడ రాముఁ డేకవసనాంచితుఁడై శిఖయై సరోజపత్రాయతనేత్రుఁడై మెఱయు హాటకమాలిక లీల వ్రేలఁగా శ్రీయుతమూర్తియై ముఖము చెల్వమునందము చాటుచుండ నేఁబ్రాయము”

“పొడతెంచు బాలచంద్రునివడువున శోభిల” నని చెప్పెను. పదునాఱేండ్లవాఁడై యుండిన బాలచంద్రుఁ డని చెప్పియుండునా? ఈమారీచువాక్యములఁబట్టి శ్రీరామున కిప్పటికిఁ బంద్రెండేం డ్లనియే యేర్పడుచున్నది. ముఖమున చెల్వము నందము చాటుచుండ నేఁబ్రాయము అనఁగా నజాతవ్యంజనుఁడు మీసకట్టు రానివాఁ డని యర్థము. దీనికిఁ బదునాఱేండ్లవాదు లిట్లు సమాధానము చెప్పెదరు రావణుని బెదరించుటకై పంద్రెండేండ్లవాఁ డని చెప్పెనే కాని వాస్తవముగా నేండ్లు పంద్రెం డగుటచేఁ గాదు. తా నస్త్రముచే దెబ్బతినినను బాలుఁడకృతాస్త్రుఁడని చెప్పలేదా యుండును.

మూఁడేండ్లు తక్కువగాఁ జెప్పినంతమాత్రముననే రావణుఁడు భయపడి తన పట్టు వదలువాఁ డని తలంచుటకంటె నసంభావితము మఱొం డుండదు.

కవచము తొడుగనివాఁడు మీసకట్టురానివాఁడు బాలుఁ డని చెప్పిన భయ

పదనివాఁడు పండ్రెండేండ్లని చెప్పినంతమాత్రమున భయపడునని శాఁబోలు అన్నియు సత్యము చెప్పి యిది యొకటిమాత్రమే యసత్యము చెప్పెను. అకృతాస్త్రుఁ డనఁగా నస్త్రజ్ఞానమే లేనివాఁ డని యర్థముకాదు. ఆపదమున కాయర్థము లేదు, అస్త్ర ప్రయోగాదులందు నభ్యాసముచే నాఱితేఱిన పండితుఁడు కాఁడని యభిప్రాయము. ముందుదిన మస్త్రముల నుపదేశము నొందెను. మఱునాఁడు ప్రయోగింపఁ బూనెను, అనుభవమువలనఁగలుగు సామర్థ్య మెక్కడిది? అట్లులుండియు నంతపని చేసె నని భావము. కావున మారీచునిమాటలందుఁ బొరపాటు లేదు.

ఈ మారీచుని వాక్యమును సీతాదేవి రావణునితోఁ జెప్పిన

కం॥ ప్రతిభటరహితుం డగు నా,పతి కిరువదియేనుసమల ప్రాయం బపు డీ
క్షితిఁ బుట్టువాదిగాఁ గన, హితగుణ నా కపుడు పదియునెనిమిది యేఁడుల్.

ఆ. ౭౬౭

యీవాక్యము బలపఱచుచున్నది. ఎట్లన - విఘ్నమైన పట్టాభిషేక మప్పటికి రామచంద్రమూర్తికి నిరువదినైదేండ్లఁట. 'సర్వకామసమృద్ధ జనసుఖములఁ బదియు రెండేండ్లు లిక్ష్వాకులయింటను గడిపితి' ననియు రావణుతోఁ జెప్పెను. పండ్రెండవ యేఁట వివాహమై యావలఁ బండ్రెండేండ్లు అయోధ్యయందు భర్తతో నుండెను. గావున ౨౫ వ యేట వనవాసమునకుఁ బోవుట సిద్ధమే. కావున విశ్వామిత్రునివెంట రాముఁడు పోయినది పండ్రెండవయేఁ డనియే యేర్పడుచున్నది.

ఊనషోడశవర్షుఁ డనిన నింకను బాల్యావస్థ తీఱలే దని చెప్పుటకే. బాల్యావస్థ పోయినఁగాని యుద్ధయోగ్యుఁడు గాఁడు. ఇప్పటి వ్యవహారభాషలో వయసు చెప్పక మైనారిటీ తీఱలే దని చెప్పినట్లు పదునైదు సంవత్సరములు వెళ్ళి పదునాఱవ సంవత్సరము వచ్చినఁగాని యుద్ధయోగ్యుఁడు గాఁడు కావున నట్టి వయస్సు రాలేదని చెప్పుటకే పదాఱేండ్లకు తక్కువవాఁ డని చెప్పఁబడెను.

'కౌమారం పంచదశభిః యౌవనంతు తతఃపరం.'

'బాలోథపంచదశభి స్త్రింశద్భిస్తు కుమారకః.'

'బాల ఆషోడశా ద్వర్షా త్పౌగండ శ్చేతి కీర్త్యతే' యనియు నుండుటచేఁ బదునాఱవయేఁడు వచ్చువఱకు బాలుఁడే యగును.

రామునకు వనవాసకాల మప్పటికి నిరువదినైదేండ్లయినచో నది యుపనయన మాదిగాఁ గౌసల్య చెప్పినట్లు పదునేడవ సంవత్సరమైనచో తొమ్మిదవ యేఁటనే కదా యుపనయనమయి యుండవలయును.

అది "గర్భాష్టమేఽబ్దే కుర్వీత బ్రాహ్మణస్యోపనాయనం, గర్భాదేకాదశే రాజ్ఞో గర్భాత్తు ద్వాదశే విశః" ఇతి మనుస్మృతివాక్యము రాజులకు జనన మాది పదియవ యేట నుపనయన మని యుండఁ దొమ్మిదవయేట నుపనయన మనుట సరిగా దని యాక్షేపము.

ముఖ్యకాలమైన పదియవయేఁడును మించరా దని దీనిభావమేకాని తొమ్మిదవ యేటఁ జేయరా దని యిది నిషేధింపదు. ఏలయనఁ దొమ్మిదవయేట నుపనయనము చేయవచ్చునని వాక్యములు గలవు.

శ్లో॥ బ్రహ్మవర్చసకామస్య, కార్యం విప్రస్య పంచమే ।
రాజ్ఞో బలార్థిన, షష్ఠే, వైశ్యస్యేహార్థినోఽష్టమే ॥
సప్తమే చాష్టమే వర్షే నవమే దశమే తథా ।
ఏకాదశే ద్వాదశేచ, హ్యుపనీయుర్ద్విజాతయః ॥
బ్రహ్మవర్చస మాయుష్యం, తేజోఽన్నాద్యం తథేంద్రియం ।
పశూంశ్చ కామయానా వై, ప్రాప్నువంతి యథాక్రమమ్॥ స్మృతిరత్నము.
అని యుండుటచేఁ దొమ్మిదవయేట నుపనయనము శాస్త్రసమ్మతమే.

శ్రీరామచంద్రమూర్తికిఁ బండ్రెండవయేటనే వివాహమైనచో సీత కాఱు సంవత్సరములే కదా, వారుభోగించునటులు బాలకాండములఁ జెప్పఁబడెనుగదా యిది యెట్లు సాధ్య మని మఱియొక యాక్షేపము.

శ్రీరామచంద్రమూర్తికి నిరువదియైదేండ్లయినప్పుడు సీతాదేవికిఁ బదునెనిమిది సంవత్సరములు. ఇరువురకు నేడేండ్లు వ్యత్యాసముకలదు. రామునకు బదునైదేండ్లకు వివాహ మని యంగీకరించినచో సీతకు నెనిమిదేండ్లగు చున్నది. అప్పుడుమాత్ర మెట్లుసాధ్యము ? అదియునుగాక బాలకాండాంతమునఁ గ్రీడించి రని యున్నదికాని సంభోగశృంగారము వర్ణించి యుండలేదు. ఇందుఁ జెప్పఁబడిన యుపమానము "విభుండు విష్ణు వారాజసహోదరిం గలసి రాగమునన్ విలసించుచాడ్పునన్" అనునది సంభోగము సూచింపదు. ప్రాకృత దంపతులవలె సంభోగించినట్లు, తేజస్సులవనైనట్లు, కుమారుఁ డుద్భవించినట్లు అప్రాకృతవిగ్రహులైన లక్ష్మీనారాయణులవిషయమై యేగ్రంథముచెప్పదు బ్రహ్మయుమన్మథుఁడు సంకల్పభూతులేకాని రేతస్సంభూతులు గారు. సీతారాములు పండ్రెండువత్సరములు సంభోగించి యుండిన గర్భ మేల రాదయ్యె! పట్టాభిషేకమైన పిమ్మట రెండేండ్లలోనే గర్భము వచ్చెనుగదా కావున బాలకాండాంతమునఁ జెప్పఁబడిన శృంగారవర్ణన మాంతరసంభోగమును సూచింపదు. అట్లైనచో వివాహకాలమునకు సీతాదేవి "పతిసంయోగసులభ" యని సీతాదేవియే చెప్పెనుగదా (చూ. - అయోధ్య. ౧౧౮౩౪) యందురేమో - సత్యమే

పతిసంభోగసులభ యని చెప్పలేదు. పతిసంయోగసులభ యనఁగా వివాహమునకు యోగ్యురా లని యభిప్రాయము. పెండ్లియీఁడు వచ్చినది కావున జనకుఁడు పెండ్లిప్రయత్నము చేసె నని భావము.

సాధారణవివాహములందే యేఁడాది రెండేండ్లు వివాహవిషయమై యాలోచనలు జరుగుచుండఁగా మహారాజులు తగినసంబంధముల నెంతకాలము వెదకవలయునో పూర్వవ్యాఖ్యాతలు సౌకుమార్యాతిశయముచేతను ప్రౌఢశరీరత్వముచేతను పండ్రెండేండ్ల రామునకు నాఱేండ్లసీతకు సంభోగము 'సంభవత్యేవ' యని యంగీకరించిరి. 'వయసా పంచవింశకః' అనుచో కప్రత్యయము 'ఇవ' వలె నను నర్థమందు ప్రయోగింపఁబడుట కలదు – గావున నిరువదియైదేండ్ల వానివలె నని సీతాభిప్రాయమనియు నిది శ్రీరాముని నిత్యయౌవనత్వమును సూచించుచున్న దనియుఁ గొందఱందురు. అజాతవ్యంజన – మీసకట్టులేనివాఁ డనుటకు మీసములు పుట్టనేలేదని యర్థముకాదు. కొంచెముగా నున్న దని యర్థ మందురు. ఇదంతయు క్లిష్టకల్పన మని వేఱుగఁ జెప్పఁబనిలేదు. శ్రీరాముఁడు నిత్యయౌవనుఁ డయ్యేనేని తల్లికడుపులోనుండి వచ్చునపుడే యిరువదియేనేండ్లవాఁడుగా వచ్చెనా? అట్లాదంపతులు నిత్యయౌవను లేని.

గీ॥ లేదు నగవు కాంత దౌదవ్వుచ నెనని, లేదు నగవు ప్రముచ్ఛిలింపఁబడుట
కంబుజాతనేత్ర కఱుగుచున్నది కదా, వయసటంచు నాత్మ నగచువాఁడ.
(యుద్ధ. ౧౦౯ ప)

అని రాముఁ డేల నగచెను!

శ్రీరాముఁడు మాత్రమే నిత్యయౌవనుఁడు సీత నిత్యయువతి కాదందురేమో· వాస్తవమున వారు నిత్యయౌవనులైనను మాయామానుషవేషములు ధరించియున్నవిధముల మనుష్యులవలె నటించినవారీవిషయమునమాత్రము దేవతలవలెనటింతురా? కావున మానుషభావముననే ప్రశంసింపఁదగినది శ్రీరామచంద్రమూర్తి కాకపక్షధరుఁడు=జనుపాలుగలవాఁ డని చెప్పఁబడెను గదా కొంచెముగానైన మీసములు గలవాఁడు జనుపా లుంచుకొనునా!

మోసగాఁడని యెఱుఁగక బ్రాహ్మణుఁడని సన్న్యాసి యని తలఁచి సత్యము చెప్పకుండిన శపించునో యని భయపడి రావణునితో సీతాదేవి సత్యమే చెప్పెను. వనవాసగమనము నప్పటికి శ్రీరామున కిరువదియైదేండ్లనియు–విశ్వామిత్రుని వెంటఁబోవునప్పటికిఁ బండ్రెండేండ్లనియు వాస్తవార్థము గ్రహింపవలయును.

పండ్రెండవనెలయందు శ్రీరామజననము.
పండ్రెండవయేట విశ్వామిత్రానుగమనము.
పండ్రెండేండ్లు అయోధ్యావాసము.

పండ్రెండేండ్ల వనసంచారము (ఇంచుమించు రెండేండ్లు పంచవటీవాసము.)
పండ్రెండేండ్లు సీత వాల్మీకాశ్రమం దుండుట.

ఈచిత్రమేమో తత్త్వవేత్తలకే యెఱుక-పామరప్రత్యుత్తరము యాదృచ్ఛికము. శ్రీ సీతారాము లయోధ్యయం దున్న బాల్యావస్థను భవభూతి యుత్తరరామ చరిత్రమం దేమిగ వర్ణించెనో చూడుఁడు.

శ్లో॥ పతన విరళప్రాంతో న్మీలన్మనోహరకుట్మలై
ర్దశనకుసుమై ర్ముగ్ధాలోకం శిశు ర్దధతీముఖమ్,
లలితలలితై ర్జ్యోత్స్నాప్రాయై రకృత్రిమవిభ్రమై
రకృతమధురై రంగానాం మే కుతూహల మంగకైః. ౨౦

ఇందు పాలపండ్లు రాలిపోయి మరల మొలచు శ్వేతదంతములుగల శిశువుగా సీత వర్ణింపఁబడెను. బాలిక యట్టిదికాక మ టెట్టి దగును ?

ఊనషోడశాబ్దుఁ డనుమాటకుఁ గొంత తి ట్లర్థము చెప్పెదను. పదునా అను సంఖ్యగుఱించి వాల్మీకిప్రశ్న పద్యమందే వ్రాయఁబడెను. అందు "చారుషోడశ కలాసహితుఁడు" అను భాగవతవాక్య ముదాహరింపఁ బడెను, పదునాఱు కళలు పూర్తియైనఁ గాని దుష్టశిక్షణరూపకమైన యవతారప్రయోజనము సాధింప సాధ్య పడదు. లోకవిడంబనార్థమై యని పూర్తిచేసికొనవలసి యున్నది, అస్త్రసంపత్తి లేదు ఈ యవతారమునకు మూలకారణభూత సీతయు నింకను జేరలేదు. సీత యెవనిదో వాని తేజ మప్రమేయ మనికదా మారీచుఁడు చెప్పెను. శ్రీరాముఁడు పరమ దయాళువు - శుద్ధసాత్త్వికమూర్తి. రక్షించుట యాయనకార్యమే కాని శిక్షించుట యాయన కార్యము గాదు. తమశ్శక్తి యున్నగాని సంహారకార్యము జరుగదు. అది శివశక్తి. దానిని గొంత గ్రహింపవలసియున్నది. రాక్షసులనందఱి జంపుటకుఁ గ్రోధము తెచ్చుకొనెను అనికదా వాల్మీకి చెప్పెను కేవలము దానినే స్వీకరించిన మిగుల గ్రూరుఁ డగును. కావున దయాగుణము కావలయును. దయా స్వరూపిణి సీత. ఆమెను స్వీకరింపవలసి యున్నది. ఇన్నిలోపము లుండఁగా నిప్పుడే శ్రీరాముని రాక్షససంహారమునకై పంపు మనెదవే. ఇది సరిగా దని యూనషోడశ మనుట కర్థమందురు.

ఓయీ ! సీతాసాంగత్యము లేకుండిన రాక్షసవధ యసాధ్యమేనని తాటకను మారీచ సుబాహువుల నెట్లు వధించెను ? సీత యొద్దలేకున్న రామచంద్రమూర్తి కదల మెదలనేరఁ డని యర్థము కాదు, విశ్వామిత్రుఁ డుపదేశించిన బలాతిబలా విద్యలబలమున స్వశక్తిచేఁ దాటకను సంహరించెను. ఆవల నస్త్రము లుపదేశింపఁ బడుటచే వానిచే మారీచ సుబాహుల వధించెను.

పరశురామునిచేతివిల్లు లాగుకొనుటలో నాయన వైష్ణవతేజస్సును లాగుకొనినట్లు శివునివిల్లు విఱిచి యందలి శివశక్తిని గ్రహించెను. అవల సీతాదేవిని వివాహమయ్యెను. రావణవధ కామె సాహాయ్యము కావలయును.

సీతచేతు రాముఁడు వే అని పాఠకులు భ్రమింపరాదు. భగవంతుని సంకల్పరూపక = క్రియాశక్తి కధిష్ఠానదేవతయే లక్ష్మి. కేవలకరుణామయి. భగవంతుఁడు పురుషవ్యక్తి కావునఁ గోపముతో "వక్ష్యామి" నే నీ పాపాత్ముల శిక్షింపను. "క్షిపామ్యజస్రం" శాశ్వతముగా నధోగతులపాలు చేయుదు నని చెప్పినను ఆమె సమీపమందుండెనా వెంటనేయడ్డపడి రక్షించుట మనపనికాని శిక్షించుట మనపని కాదు అని బోధించి దయపుట్టఁ జేసి రక్షింపఁజేయును. ఆ వాత్సల్యశక్తి యామె యందుఁ గలదు.

తా త్ప ర్య ము

అయ్యా! విశ్వామిత్రమహాముని! నీవు విశ్వమునకంతయు మిత్రుఁడవు - కావునఁ గదా విశ్వామిత్రుఁ డనుపేరు పొందితివి. అట్టి నీవు నాపట్లమాత్ర మమిత్రుఁడవు కానేల ! మారాముఁ డింకను బాల్యక్రీడయందే వినోదించువాఁడు - పదునాఱు సంవత్సరములకు లోపడినవయస్సుగలవాఁడు - కావున యుద్ధయోగ్యుఁడుకాఁడు - ఇట్టి కమలనేత్రుఁ సూర్యాస్తమయము కాఁగానే కమలములు ముకుళించునట్లు నిద్రచేఁ గన్నులు మోడ్చువాఁడు. రాత్రిసంచరించుచు రాత్రులం దెక్కువబలము గలవా రగు రాక్షసులతో నెట్లు యుద్ధము చేయఁగలఁడు !

సీ॥ కలదు నాకొక్కయ • క్షౌహిణీసేన పూ. ర్ణంబుగ దానిఁ దా • ర్ణంబ తోడు
కొనుచు నే వచ్చెదఁ • గ్రూరశస్త్రాస్త్రులో, విదులు నాభృత్యులు • వీరవరులు
దైత్యులతోడ యు • ద్ధం బొనరింపఁగ, శక్తిమంతులు వని • సాహసికులు
నే ధనుష్పాణి నై • నిఖలయోధులతోడఁ, గాచెద యజ్ఞంబుఁ • గడిమి మెఱసి
తే॥ ప్రాణములు మేనిఁ బాయని • యంతదనుక, రాక్షసులతోడఁ బోరుచుఁ • దాసమేది
సవనరక్షణమును నేను • జలుపువాఁడ, నమ్ము నామాట యోముని • నాథచంద్ర!
౫౭౨

నేను గోరిన దిచ్చెద నంటివి నా కార్యము నెఱవేర్చెద నంటివి. ఇప్పు డిట్లు చెప్పుచున్నాఁడవు యజ్ఞముమానుకొను మనెదవా యని యడుగు వని దశరథుఁడు సమాధానము చెప్పుచున్నాఁడు. అక్షౌహిణీసేన=అక్షౌహిణి యను సంఖ్యగలసేన-దీనిపరిమాణమిట్లు భారతమునఁ జెప్పఁబడినది.

సీ॥ వరరథ మొక్కండు వారణ మొక్కండు, తురగముల్ మూఁడుకాల్వురను నేవు
రను సంఖ్యగలయది యగుఁ బంక్తి యది త్రిగు, ణం బైన సేనాముఖంబు దీని

త్రిగుణంబు గుల్మంబు ముమ్మడు గగు, గణము తద్గణము త్రిగుణితమైన వాహిని యగుదానివడిమూఁటగుణియింపఁ, బృతననాఁబరఁగుఁదత్పృతనమూఁట

గీ॥ గుణితమైనఁ జమువగున్ మఱిదానిమ, మ్మడుఁ గినీకిని సమాఖ్య నొవరు
పదియుఁ బదిమడుంగులైన నక్షౌహిణి, యా నిరంతర ప్రమాణసంఖ్య.

భార. ఆది. ౧౦. ప.

దీనిప్రకారముచూడ ౨౧,౮౭౦ ఏనుగులు - ఇన్ని రథములు - ౬౫,౬౧౦ గుఱ్ఱములు - ౧,౦౯,౩౫౦ కాల్బలముగల సేన యక్షౌహిణి యనఁబడును. అక్షోహిణీ = అక్షౌహిణి, పూర్ణంబుగన్=కొఱఁతలేక, తూర్ణంబు = శీఘ్రముగానే, క్రూరశస్త్రాస్త్రకోవిదులు=కఠినమైన శస్త్రములప్రయోగమందు - నస్త్రప్రయోగమందుఁ బండితులు, శక్తిమంతులు=శక్తిగలవారు, ధనుష్పాణినై=వింటినిఁ జేతియందు ధరించినవాఁడనై, త్రాసమేది=భయములేక, సవనము=యజ్ఞము.

తాత్పర్యము

ఓవిశ్వామిత్రమునీంద్రా ! యజ్ఞరక్షణముగదా నీకుఁ బ్రయోజనము-దానిని నేను నెఱవేర్పఁగలను-నాకుఁ బూర్ణముగ నొక యక్షౌహిణిసేన గలదు. ఇంతసేనను దీసికొని యిదిగో నీవెంటనే వచ్చెదను-నాభటులు శస్త్రవిద్యయందు నస్త్రవిద్యయందు మిగుల సమర్థులు, వీరులు కావున రాక్షసులతో యుద్ధముచేయుటయందు శక్తిగలవారు-మిగుల సాహసముగలవారు. సేనను బంపుటయే కాదు. నేను కోదండధరుండనై యుద్ధభటులతోడ వచ్చి నీయాగమును నాదేహమందుఁ బ్రాణము లుండువఱకు రాక్షసులతో యుద్ధముచేసి రక్షించెదను, మునీశ్వరా ! నామాట నమ్ముము.

కం॥ బాలుని నవిదితవరశర, జాలు బలాబలవిమూఢు • సమరము నేర్పుల్
చాలనిఁ గీరకపోలు సు, శీలునిఁ గొనిపోవ నీకుఁ జెల్లుని చెప్పుమా. ౧౭౩

బాలునిన్=యుద్ధయోగ్యమైన వయస్సురాని పసివానిని, అవిదితవరశరజాలుని = శ్రేష్ఠమైన బాణసమూహములు ప్రయోగింపఁ దెలియనివానిని. బలాబలవిమూఢున్= శత్రువుల బలాబలములు దెలియనివానిని, సమరము నేర్పుల్ = యుద్ధము జేయుటయందలి చమత్కారములు, కీరకపోలున్ = పాలబుగ్గలుగలవానిని. సుశీలునిన్ = మంచినడవడిగలవానిని. దుష్టులతో నెట్లు మెలఁగవలయునో దెలియనివాని నని భావము. ఇది పుత్రస్నేహముచేఁ జెప్పినమాటయే గాని వాస్తవము గాదు. ఇంతటియసదల నేల విశ్వామిత్రుఁ డడుగవచ్చును; ౧౩౭ వ పద్యమందు శూరులవలె చెప్పఁబడెను.

తా త్ప ర్య ము

మునీంద్రా ! నీవు కోరినకార్యము ముక్కాలికలఁ దీరిన యింతసేనతో రణమున గడిదేఱిన నేను వచ్చిసాధించుటయే కష్టమని తోఁచుచుండగా యుద్ధయోగ్యుఁడు కాని పసివాని విలువిద్య చక్కఁగాఁ దెలియనివానిని, నెవఁడు బలవంతుఁడో, యెవఁడు బలహీనుఁడో - బలహీనులతో నెట్లుపోరవలయునో; బలవంతునితో నెట్లు రణము సేయవలయునో కాఁకుదప్పులు దెలియనివానిని యుద్ధనైపుణిలేని పాలబుగ్గలు గలవానిని మంచివారితో మెలఁగఁగలవాఁడేకాని దుష్టుల నడవడులుగాని వారితో మెలఁగువిధముగాని తెలియనివానిని నీవు రాక్షసులతోడ యుద్ధముసేయఁ దీసికొని పోవుట న్యాయమా ?

కం॥ క్రించులనున్ దృఢపరిచిత, వంచనులన్ మనుజభుజుల • వధియింపఁగ లే
జించుం గలబాలుఁడు వాఁ, డంచితగతి నెట్లు శక్తుఁ • డగును మహాత్మా! ౫౭౮

క్రించులనున్ = నీచులను, ఒకానొకచో ద్రుతంబుపై ద్రుతంబుగావనగు, 'ఉ॥ అదియునుంగాక, దివంబునుంబోలె.' దృఢపరిచితవంచనులన్ = చక్కఁగ నభ్యసించిన మోసముగలవారిని, మనుజభుజుల = రాక్షసుల. వధియింపఁగన్ = చంపుటకు, లేఁజించున్ = లేఁత పిల్లకూఁకటులు.

"కం॥ చించోదవుఁ బాలుద్రావు ము, దంచితముగనుండుఁ బాలుద్రావి జననితోఁ
జించోదవదనుచు లీలా. చుంచుండై యతఁడు చుంచుఁజూపె నరేంద్రా !"
భాగ. ౧౦ స్కం.

లీలాచుంచుండు = క్రీడయందు నేర్పరి.
మహాత్మా = గొప్పమనస్సుగలవాఁడా !

తా త్ప ర్య ము

కుశికనందనా! కులముచేతను గుణముచేతను నీచులు - ఉగ్రపాలతోడ వంచనము నేర్చినవారు - మనుష్యులను తినువారు నగు రాక్షసులను వధియించుటకు గొప్పకులమునఁబుట్టి గొప్పగుణములుగలవాఁడై వంచన మన నెట్టిదో యెఱుఁగక యుండు మనుష్యుఁడు నందుఁ బిల్లజుట్టుకూడఁ దీయని పసిబాలుఁడు సమర్థుఁడగు - నని గొప్పమనస్సుగలవాఁడవు ఆలోచనపరుఁడవు ఎట్లు తలంచితివయ్యా !

సీ॥* పండుకొనలేఁడు తోడునో • క్కండు లేక, చీఁకటిని నోంటినునున్నఁ • జికిలుఁజికిలు
నట్టినాపట్టి యడవుల • గుట్టలందు, నెట్టులు చరించు, నాకడు • పుట్టులోర్చు. ౫౭౯

చికిలుఁ జికిలున్ = చనువుచే రానియేడ్పుతోఁ గన్నులు నులుముకొనుచు - సన్నగొంతుతో వెక్కిలి నేడ్చును. ధ్వన్యార్థకమున ద్విరుక్తి, పట్టి = కొడుకు, గుట్టలందున్=పర్వతములందు, విషమాలంకారము.

తాత్పర్యము

అయ్యా, మునీశ్వరా ! మారాముఁడు రాత్రివేళఁ బ్రక్కన మఱియొకరు (తల్లి తోడు లేక పండుకొనుటకు భయపడును.) చీకటిలో నొంటిగాఁ బొమ్మంటిమా నాలియేడ్పు లేడ్చును, ఇటివంటి నాకొడుకు కాఱడవులందు గుట్టలందు మిట్టలందు నెట్లు నీ వెంట నడువఁగలఁడు ? ఒకవేళ వాఁడు మనమాట మీఱలేక నడచినను నాకడుపెట్టులయ్యా సహించును ? భగ్గు మనదా ? ప్రాణములు నిలుచునా ? నాకు వాఁడు ప్రాణము, వాఁడు కష్టపడుట యన నాప్రాణము కష్టపడుటయేకదా.

తే॥ *పండుకొనఁ దల్లి కేలిడి•దిండుగాఁగ, మీఁద నొంకొక చెయివైచి•మేలికథలు
చెప్ప నూఁకొట్టుచును గను•తెప్పమూయు కూన ముండ్లతానులను•గూర్చు నెట్లు! ౫౭౬

కేలిడి = చేయియుంచి, కూన = లేతశిశువు.

తాత్పర్యము

రాత్రులందుఁ దల్లి ముందుఁ బండుకొని తనచేయి దిండుగాఁ బెట్టఁగా నందు శిరస్సుంచి తనమీఁదఁ దల్లి రెండవచేయి నైచి కథలు చెప్పుచుండఁగా నూఁకొట్టుచుఁ గొట్టుచు నట్టులే నిద్రపోవు బాలుఁడు ముండ్లలో ఱాలలోఁ గటికినేలపై నెట్లయ్యా పండుకొనును ?

తే॥ *గిల్లినను బాలు బుగ్గల•జిల్లుమనును, దీర నుచ్చియు నాఱని•తీఁగచాటు
పిండెయతఁడేడ నడవులఁ•గందమూల, ములను దిని వారితోఁ బోరు•సలుపుటేడ. ౫౭౭

తీరన్ = పూర్ణముగా, ఉచ్చి = బ్రహ్మరంధ్రము – మాడపట్టు. ఆఱని = తడి కీయని, తీఁగచాటుపిండె = స్వతంత్రముగా బయటరాలేక పరులరక్షణములో నుండు వాఁడు, చిల్లుమనును=ధ్వన్యనుకరణమందు మగాగమము.

తాత్పర్యము

అయ్యా. చెక్కుగిల్లినఁ బాలు చిల్లుమని గాఱుచున్న దే – అంతలేఁబ్రాయమే– ఇంకను బూర్ణముగ నుచ్చియు నాఱలేదే – ఒకరిచాటున నుండవలసినవాఁడే – వీఁడేమి! యడవులలోఁ గందమూలములు దిని రాక్షసులతో యుద్ధము సేయుటేమి ? ఇది యెట్టి యసంభావితకార్యమో యాలోచింపనైతివిగదా.

కం॥ రాముని నెడఁబాసియు నే, నీమహి జీవింపఁగలని•తృటియొకఁడైనన్
రామునిఁగొనిపోవకుమీ, యోమునివర! నీదుచరణ•యుగము భజింతున్. ౫౭౮

త్రుటిన్ = అల్పకాలమైనను, నీదు=నీయొక్క; షష్ఠ్యర్థమున నేకవచనమునందు వచ్చును, నాదు-నీదు.

తాత్పర్యము.

అయ్యా, శ్రీరామచంద్రమూర్తి యనఁగా నాప్రాణమే వానికి నాకు నెడఁబాపితివేని నాప్రాణ మీదేహమున నిలుచునా? వానివెంట బొంది విడిచిపోవునేకాని. కావున మునీశ్వరా! నన్నుఁ జంప నీకు నిష్టములేదేని మారాముని దీసికొనిపోకుము. నీచరణసేవ చేసెదను.

క॥ రామునిఁ దప్పక దోడ్కొని పో మదిలోఁ దలఁతు వేని • పురుతరసేనా
స్తోమములో నాతనిబడి, నోమునివర నేను వత్తు • నోఁగుమ యాజ్ఞన్. ౧౭౯

పురుతరసేనాస్తోమము=మిక్కిలి గొప్పవగు సేనలసమూహము.

తాత్పర్యము

మునీంద్రా! నేను గోరినది రామచంద్రమూర్తినిఁ బంపు మని - ఏమిటికనిన యజ్ఞరక్షణమున కని కారణము చెప్పితివి. నాయజ్ఞమును నీవు రక్షింపుమని నేను గోరలేదు అనెదవా-యట్లైనా బలవంతముగా శ్రీరామునే తీసికొనిపొమ్ము. వాని వెంబడి నపారసేనతో నేను వచ్చెదను వలదనక నాకనుజ్ఞ నిమ్ము,

క॥ పొడమిన దాదిగ నేఁడులు, నడచెను నార్వదులవేలు • నా కతిదుఃఖం
పడి కొడుకును శ్రీరామునిఁ,బడసితి మమ్మొడలఁబాప • బాడిమె నీకున్. ౧౮౦

అర్వదులవేలు = అఱువదివేలు, దుఃఖంపడి = వ్రతములు తపస్సులు మొదలగు వానిచే మిగుల శ్రమించి.

తాత్పర్యము

గాధేయా! నా కిప్పటి కఱువదివేలేండ్లు బిడ్డలు లేక లేక వ్రతములు తపములు దానములు జేసి చేసి తుద కెన్నిటో శ్రీరామునిఁ గంటిని. అట్టి మమ్ము నా యీ వయస్సున వేఱుసేయ నీకు ధర్మమా?

క॥ నలువురు పుత్రులు నాకుం, గల రైనం బెద్దవాఁడు • కడుధర్మపరుం
డలరామచంద్రుఁడిమ్మెఁదనె, నిలుపుదుఁ బ్రాణంబుఁ బంప • నేర్తున వానిన్? ౧౮౧

అర్థము - సుగమము.

తాత్పర్యము

నీకు నలువురు కొడుకులుగదా - నే నడిగిన యొక శ్రీరామునినే లెక్కచెప్పెద వేమి యందువేమో - నలువురు కొడుకు లున్నను జ్యేష్ఠపుత్రుఁడే కదా నిజమైన

పుత్రుఁడు-అందు వాఁడు మిగులధర్మాత్ముఁడు-కావున నాప్రాణములు వానియందే యున్నవి-అట్టివాని నెట్లు పంపుదును? పంపితినా యెట్లు జీవింపగలను?

—• { దశరథుఁడు విశ్వామిత్రుని యజ్ఞవిఘ్నకరు లగు రాక్షసుల వృత్తాంత మడుగుట } •—

ఉ॥ ఎవ్వనిపుత్రు లాయసురు? • లెవ్వనిపంపున వచ్చువారు? వా
రెవ్విధిఁ బోరువారు? బల•మెంతె? ప్రమాణము లెంతె? వారిపే
ళ్ళెవ్వియొ? నాయకుం డెవఁడొ? • యేగతి మా కొనరింపఁగాఁ దగున్
జివ్వను రాముఁడైన మఱి • సేనలతోడుత నేన యేనియున్? ౧౮౨

అసురులు = రాక్షసులు-అసూన్ = ప్రాణాన్, రాంతి = గృహ్ణంతి - ప్రాణములఁగొనువారు, పంపునన్=ఆజ్ఞాప్రకారము, ఎవ్విధిన్ = ఏవిధముగా; చివ్వన్ = యుద్ధమందు.

తా త్ప ర్య ము

నీయజ్ఞముఁ జెఱుపనున్న రాక్షసు లెవ్వరు? వా రెవ్వారి కొడుకులు? ఎవరి యాజ్ఞచొప్పున వచ్చెదరు? వారు యుద్ధముచేయువిధ మెట్టిది? అస్త్రములతోనా - శస్త్రములతోనా - ముఖాముఖి యెదురుగానుండియా - చాటుననుండియా - వారి కేమాత్రముబలము-వారి ప్రమాణము లెంత? వారి నామము లెవ్వి? వారికి ప్రభు వెవ్వఁడు? శ్రీరాముఁడైనను సేనలతోవచ్చి నేనైనను వారు చేయుక్రియకుఁ బ్రతిక్రియ యెట్లు చేయవలెను? తెలుపఁగోరెదను.

కం॥ అనవిని దశరథుఁ గనుఁగొని, మునివరుఁ డి ట్లనియె రాజ•ముఖ్యా! వినవే
ధనదుని తమ్ముఁ బులస్త్యునిమనుమని విశ్రవసు సుతుని•మహారావణునిన్. ౧౮౩

ధనదునితమ్మున్=కుబేరునితోడఁబుట్టినవానిని; వినవే=వినలేదా.

తా త్ప ర్య ము

అనిన విశ్వామిత్రుఁడు దశరథునితో నిట్లనియె. రాజేంద్రా! నీవు కుబేరుని తమ్ముఁడు పులస్త్యునిమనుమఁడు విశ్రవసునికొడుకు నగు రావణునిపేరు విన్నాఁడవు కదా. (రావణునియూరు-అదియుండు దిక్కు- చెప్పలేదు.)

కం॥ లోకేశదత్తవరుఁ డ,స్తోకబలపరాక్రముండు•దోషాచరసే
నాకాండపరివృతుండై. లోకంబుల నెల్ల నలఁడు•లొగ్గడి పెట్టున్. ౧౮౪

లోకేశదత్తవరుఁడు = బ్రహ్మచే నీయఁబడిన వరములు గలవాఁడు, అస్తోక బలపరాక్రముండు = అధికబలము పరాక్రమము గలవాఁడు. దోషాచరసేనా

రాక్షసపరివృతుండై = రాక్షససేనాసమూహముచేఁ జుట్టఁబడినవాఁడై, లోగ్గడి = కలవరపాటు - క్షోభము.

తాత్పర్యము.

ఆ రావణుఁడు బ్రహ్మచే వరములనొందినవాఁడు - మిక్కిలిబలము పరాక్రమము గలవాఁడు - రాక్షససేనాసమూహములచేఁ జుట్టఁబడినవాఁడై మూఁడులోకములను గలగుండు పెట్టుచు మొత్తో యనిపించుచున్నాఁడు.

ఉ॥ అతఁడు దానుగా నరిగి • యజ్ఞ విఘాతము సేయఁ డైన దు
ర్నీతిపరుండు గానఁ దన • నెయ్యుర భృత్యులఁ బంపు దానికై;
యాతనియాజ్ఞ మేరగ మ • హాబలు లిద్దఱు తాటకాత్మసం
జాతులు వచ్చి యధ్వరము • సాగ సహింప రొకింతయేనియున్. ౫౫

తానుగా = స్వయముగా, యజ్ఞవిఘాతము = యజ్ఞమునకు విఘ్నము, నెయ్యురన్ = స్నేహితులను - స్నేహశబ్దభవము నెయ్యము. తాటకా+ఆత్మసంజాతులు= తాటకాపుత్రులు, అధ్వరము = యాగము, ఒకయింతయు = కొంచెమైనను, సాగన్ = జరుగుటకు, సహింపరు = ఓరువరు.

తాత్పర్యము.

వాఁడు ప్రభువుగావునను నల్పకార్యములను నలక్ష్యముచేతను స్వయముగా యజ్ఞములఁ జెఱుపరాఁడు. అట్టికార్యములకు వానిమిత్రులును సేవకులను బంపుచుండును. వానియాజ్ఞచొప్పున బలవంతు లిరువురు రాక్షసులు తాటకకొడుకులు వచ్చి యజ్ఞము సాగనీయక విఘ్నముచేయుదురు.

—• దశరథుఁడు శ్రీరాములను బంప నిరాకరించుట •—

చం॥ అని వచియింపఁగా విని ధ • రాధిపుఁ డెంతయు భీతచిత్తుఁడై
యనఘ ! వశంబె నా కయిన • నాదురితాత్మునిమ్రోల సంగరా
వని నిలువంగ, నాపయిఁ గృ • పాగరిమంబును జూపవయ్య, నా
తనయుని మన్పవయ్య, మఱి • దైవము నీవ కదయ్య నా కిటన్. ౫౬

ధరాధిపుఁడు = దశరథరాజు, భీతచిత్తుఁడై =భయపడిన మనస్సుగలవాఁడై, అనఘ = పాపరహితుఁడా, దురితాత్మునిమ్రోలన్ = పాపాత్మునియెదుట, సంగర+అవనిన్ = యుద్ధభూమియందు, కృపాగరిమంబును = దయయొక్క గొప్పతనమును, మన్పవయ్య = బ్రతికింపవయ్య - మనుపుము + అయ్య - మనుపవయ్య - ప్రార్థనార్థకము.

తాత్పర్యము.

అని యిట్లు విశ్వామిత్రుఁడు చెప్పఁగా రావణుఁడని తాటకాపుత్రులని విన్న మాత్రముననే దశరథమహారాజు భయపడినవాఁడై విశ్వామిత్రా! నీ వెంతో పాపరహితుఁడవైకన్నులు తెఱువనికసుగందును నోరెఱుఁగని బాలుని రాక్షసులవాతఁ ద్రోయునట్టి యాలోచన యేల చేసితివయ్యా రాముని మాట యటుండనిమ్ము. ఆపాపాత్ములయెదుట నిలువఁబడుటకైన నాయట్టివానికైన శక్యమా! కావున నాపై మిక్కిలి దయ తలంపుము. నాకుమారుని యూపిరితో నుండనిమ్ము. అయ్యా, నాకిప్పుడు నీవేదైవము. ఆనాఁడు బిడ్డలనిచ్చినవాఁడు దైవముకాఁడు. ఇప్పుడు నీవు వారిని బ్రతుకనిచ్చితివేని నీవే బిడ్డలనిచ్చిన దైవముగ భావింతును.

కం॥ నాపాలిగురువ వంచును, నీపాలం బడినవాఁడ • నిర్భాగ్యుఁడ నా
కీపుత్రభిక్ష నిమ్మా, యీపాపనిఁ బంపఁ జాల•నయ్య మునీంద్రా! ౫౮౭

గురువు=ఇచ్చటఁ దల్లియుదండ్రియునని యర్థము. పురుషులకుఁ దల్లిదండ్రులు, జ్యేష్ఠభ్రాత, ఆచార్యుఁడు గురువులు, స్త్రీలకు భర్త, తల్లిదండ్రులు, మామ, ఆచార్యుఁడు గురువులు, నిర్భాగ్యుఁడన్=అదృష్టహీనుఁడను, పాపనిన్ = పసిపిల్ల వానిని.

తాత్పర్యము.

మునీంద్రా! నీవే తండ్రివని రక్షింపు మని నీపాలఁబడితిని. పుత్రునకుఁ బుత్ర శోకము కలిగించుట తండ్రికి మర్యాదగాదు. నేనెంతటి నిర్భాగ్యుఁడనో కాకున్న ఏండ్లకొలఁది కొడుకో కొడుకోయని కలవరించి తపసులు ధారవోసి తుద కెంతో ప్రయాసమున లభించినకొడుకు కన్నులుతెఱది తెఱవకముందే రాక్షసుల వాతఁ బెట్టు దురదృష్టము కలుగునా? యాచించుట నా కులవృత్తిగాదు, క్షత్రియధర్మము గాదు - కాకున్నను వ్రతముచెడిన సుఖముదక్కవలయు నన్న సామెత ప్రకారము పుత్రుని భిక్షగా నిమ్మని ప్రార్థించెదను, ఈబాలుని నేను బంపఁజాలను క్షమింపుము.

కం॥ సురకిన్నరయక్షులు కింపురుషులు గంధర్వులైనఁ • బోరఁగ లేరే
దురమున రావణుతోడను, దరమే మనుజులకు వాని•ధాటి సహింపన్. ౫౮౮

దురమునన్ = యుద్ధమందు, తరమే = సాధ్యమా, కిన్నరులు = గుఱ్ఱము మొగము గలవారు.

తాత్పర్యము.

దేవజాతులైన దేవతలు - కిన్నరులు - యక్షులు - కింపురుషులు - గంధర్వు

లైనను రావణునితో యుద్ధముసేయలేరే, ఇఁక వానిదాడిని యోర్వమనుష్యులకు శక్యమా !

సీ॥ అతండు వీరద•ర్పాపహుం డౌటను; సబలుండ సబలుండ • నయ్యుఁగాని
కొమరులతోడుతఁ • గూడి రైనను గాని, యెదిరింపఁజాల నా•యింద్రవైరి;
సుందోపసుందుల•సుతులు సామాన్యులే, యంతక ప్రతిము ల•త్యంతబలులు
కలనిలో వారు ము•క్కాఁకలఁ దీరిన, వారు నాకొమరుండు • బాలుఁ డౌట

తే॥ నకృతహస్తుండు నౌట నే•నంపఁజాల, వారిలో నొక్కరునితోడఁ•బోరువమున
సఖులతోఁగూడి సమరంబు•సలుపువాఁడఁ,గాకయనుచును స్నేహప•ర్యాకులోక్తి. ౨౯౮

వీరదర్పాపహుఁడు = వీరుల గర్వమును బోఁగొట్టువాఁడు సబలుండు=సేనతోఁ గూడినవాఁడు, అబలుండు = సేనలేనివాఁడు, ఇంద్రవైరి = ఇంద్రునకు విరోధి - రావణుఁడు, సుందోపసుందులసుతులు = మారీచ సుబాహువులు - సుందోపసుందు లన్నదమ్ములు-సుందునికిఁ దాటకయందు జన్మించినవాఁడు మారీచుఁడు, ఉపసుందుని కుమారుఁడు సుబాహువు, అంతకప్రతిములు=యమునితో సమానులు, కలనిలోన్ = యుద్ధమందు, ముక్కాఁకలు = మూఁడు కాఁకలు - ఇక్కడ కాఁక యనఁగా పుటము, అకృతహస్తుఁడు = సరిగా గుఱిగొట్టలేనివాఁడు, సమరము = యుద్ధము, స్నేహపర్యాకులోక్తిన్ = స్నేహముచే డగ్గుత్తికపడినమాటచే.

తాత్పర్యము.

గాధేయా ! రావణుఁడు వీరుఁ డని పేరుగలవాని దర్పము నణఁచువాఁడు. కావున సేనలతో వచ్చి కాని సేనలు లేక యొంటరిగాఁ గాని వానిని నే నెదిరించి యుద్ధము చేయఁజాలను. ఇఁక మారీచసుబాహు లందమా, దేవతలకుఁగూడ నసాధ్యులై యెవ్వరికి నజయ్యులై మరణించినవారు సుందోపసుందులు. అట్టివారికొడుకులు సామాన్యులా ! యమునకు సద్దియగు వారు. మిక్కిలి బలశాలులు వారిబారిని బడిన యమునిబారిన బడినట్లే. ఏలన వారు యుద్ధమందు ముమ్మారుపుటమువేసి దీసిన బంగారువలె నాఁటితేఱినవారు. ఇఁక నాకొడుకో బాలుఁడు. గుఱి చక్కఁగాఁ గొట్టలేఁడు. కావున నేను వానినిఁ బంపఁజాలను. ఆయిరువురిలో నొకనితో నైన మిత్రులతోఁ గలిసి నేను బోరఁగలను.

ఈ సుందోపసుందులు తిలోత్తమనిమిత్తముగాఁ దమలోఁ దాము పోరి చచ్చిన వారు గా రని తోఁచుచున్నది. ఏలన సుందుఁ డగస్త్యుచేఁ జచ్చినట్లు విశ్వామిత్రుఁడు శ్రీరామమూర్తికిఁ జెప్పెను. "కాలవశఁడమ్యో సుందుఁడగస్త్యచేత".

బాల. ౬౪౯ ప.

కం॥ జనపతి యిటు వదరిన నా, మునిపతి యాహుతుల యజ్ఞ • మున నగ్ని యనన్
గనుఁగవ నిప్పుక లురలఁగ, మనమున రోషంబు గదుర • మటమటలాడెన్. శ్లో ౦

వదరిన = ప్రయోజనములేని మాట లూరక వాగఁగా, ఆహుతులన్ = నేతి ధారలచే, కనుఁగవ = రెండుకన్నులయందు, నిప్పుకలు = నిప్పులు, ఉరలఁగన్ = రాలఁగా.

తా త్ప ర్య ము.

కుమారుని యందలి వాత్సల్యముచే దగ్గుత్తికపడి యీప్రకారము నిష్ప్రయోజనమైన మాటలు వాగఁగా విశ్వామిత్రుఁడు యజ్ఞమున నగ్నులందు నేయిపోసినట్లు మండిపడి కండ్లనుండి నిప్పులురాలఁగ మనస్సునఁ గోప ముద్భవింప మటమట లాడుచు నిల్లనియె.

—• ౨౧ సర్గము. విశ్వామిత్రుఁడు దశరథునిపైఁ గోపించుట •—

మ॥ *వికటభ్రూకుటిదుర్నిరీక్ష్యుఁ డయి పృ • థ్వీమండలం బెల్లనే
చి కటాక్షోగ్రహుతాశనార్చులను భ • స్మీభూతముం జేయుపో
లిక దీపింప యుగాంతరుష్టతర కా • లీనాథుభంగిన్ సభన్
బ్రకటాటోపతఁ బూని మౌనివిభుఁ డు • గ్రక్రోధసంరంభియై. శ్లో ౧

వికటభ్రూకుటిదుర్నిరీక్ష్యుఁడయి=ముడిపెట్టుటచే మిగులవంకరలైన కనుబొమలచే, జూడ సాధ్యముకానివాఁడయి, పృథ్వీమండలంబు=భూమండలము, ఏచి=విజృంభించి కటాక్షోగ్రహుతాశనార్చులను=కడగంటిచూపులనెడి భయంకరమైన యగ్నిహోత్ర జ్వాలలచే, భస్మీభూతమున్ = బూదియైపోవునట్లు, యుగాంతరుష్టతరకాలీనాథు భంగిన్=యుగాంతమునఁ బ్రలయమందు మిగులఁ గ్రుద్ధుఁడైన రుద్రునివలె, ప్రకటాటోపతన్ = స్పష్టమైన సంరంభముచే.

తా త్ప ర్య ము.

దశరథుఁ డీయన యేదికోరిన నిచ్చెదనంటినే మరల లేదనుట యెట్లాయను నసత్యభీతి లేక, యెదుటివాని పరువుగాని, తనకుఁ దెలిసినంతమాత్రము తెలియక; యాలోచింపక, యిటువంటి మహాత్ముఁడడుగ వచ్చెనే యనిగాని యాలోచింపక చెప్పినను దెలిసికొను తెలివిలేక, కేవలపామరత్వమున వదరిన మాటలు విని యిట్టి మూఢుఁడీక మంచిమాటలతోఁ జక్కఁబడఁడని యోజించి కోపము తెచ్చుకొని కనుబొమలు చూచువారికి భయంకరముగ వడఁకుచుండఁ గడకంటిచూపు లనెడు నగ్నులచేతనే భూచక్రము బూదిచేయునట్లు ప్రలయకాల రుద్రునివలె భయంకరుఁడై క్రోధముచే సంరంభించినవాఁడై.

ఉ॥*ఎండినకాష్ఠదండముల • నేర్చి మహోగ్రత మండుమంటలో
దండిగ నేయి పోసినను • ధగ్గని రేగు హుతాశునట్లు దా
మండి ప్రచండకోపమున • మానవనాథునిఁ జూచి దేవతా
మండలిగుండె ఝల్లన ధ•రాతల మెల్ల వడంక నిట్లనున్. ౧౯౨

ఎండినకాష్ఠదండములు=ఎండిన కట్టెలసమూహములు, దండోపదండములు - ఇది సాధుప్రయోగము కాదు. దండ మనుశబ్దము సంస్కృతమునలేదు. సమూహార్థమున దండమని యొకటి కలదు. "దండోమానేవిశేషేవ్యూహే రవి పారిపార్శ్వేపుంసి" నానా. దండశబ్దభవము దండు. దండా దేశ్యము హుతాశనునట్లు = అగ్నివలె, ధరాతలము=భూప్రదేశము, ఏర్చి = కాల్చి - ఎండుకట్టెలే ధగ ధగ మండును. అందు నేయిపోసిన మఱింత విజృంభించును.

తాత్పర్యము

ఎండినకట్టెలను దహించుచు మండెడుమంటలో నేయిపోసిన ధగ్గని విజృంభించు నగ్నివలెనే మొదటనే కోపనుఁడైన విశ్వామిత్రుల హృదయమున దశరథుని యవ్యక్త ప్రలాపములు నాటఁగా కోపముతో మండిపడి మరల నేమిచేయునో యని దేవతా సమూహము భయపడుచుండ భూమి గడగడలాడ రాజుతో నిట్లనియె.

శా॥*ఓరీ రాఘవసత్కులాపశద ! లేరో పుత్రు లెవ్వారికిన్ ?
గారామారఁగ నీ వొకండవె ధరం • గన్గొంటివే నేఁటి ! కీ
వారం గూర్చెద నాదుకోర్కె యని మ • న్నట్లాడి యి ట్లిట్లహం
కారం బొత్తఁగ నీవు బొమ్మనిదవా • కాని క్రియల్ నిల్పునే. ౧౯౩

రాఘవసత్కులాపశద = రఘువుయొక్క మంచివంశమునఁ బుట్టిన నీచుఁడా ! గారాము = ప్రీతి, ఆరన్ = పూర్ణముగా - రఘుమహారాజు సర్వస్వము దానము చేసి మంటిముంతమాత్రము మిగిలించుకొనియుండఁగా కౌత్సఋషి వచ్చి యపుడు ధనము యాచింప మిక్కిలి శ్రమించి యతనికోర్కెతీర్చెను. అట్టి కష్టదశయందుఁ గూడ లేదు అని చెప్పనొల్లనివాఁడు రఘువు. అట్టివాని వంశమునఁ బుట్టి ముందుగా నిచ్చెద నని వాగ్దానముచేసి లే దని చెప్పువాఁడా వంశమున కపకీర్తి తెచ్చువాఁడే కదా.

అపశదుఁడా యనుట తిట్టు. కకుత్స్థవంశమునఁ బుట్టినవాఁడు దేహి యన్నవానికి నాస్తి యనినవాఁడు లేఁడని ప్రసిద్ధి. అట్టివంశములో నీవెవఁడవురా యిట్టినీచజాతివి పుట్టితి వని దూషణము. విష్ణుపురాణమున సౌభరి మాంధాతతోఁ జెప్పిన వాక్యము చూడుఁడు "నిర్వేష్టుకామోఽస్మి నరేంద్ర కన్యాం, ప్రయచ్ఛమే మా ప్రణయం

విభాంక్షీః, న హ్యర్థినః కార్యవశా దుపేతాః, కకుత్థ్సవంశే విముఖాః ప్రయాంతి.”

విప్రస్య త్రిషు వర్ణేషు నృపతే ర్వర్ణయో ర్ద్వయోః వైశ్యస్య వర్ణే చైకస్మిన్ షడేతేఽపశదాస్స్మృతాః” మను. ౧౦-౧౦. బ్రాహ్మణునకు క్షత్రియ వైశ్య శూద్ర జాతి స్త్రీలయందును - క్షత్రియునకు వైశ్య శూద్ర జాతి స్త్రీలయందును, వైశ్యునకు శూద్రస్త్రీయందును బుట్టిన యీ యాఱుగురకు నపశదు లని పేరు.

“కులాస్యాస్య విపర్యయ” యనునది యీ యర్థమును సూచించును.

తాత్పర్యము.

ఓరీ, రఘువంశమున కపకీర్తి తేఁబుట్టిన నీచుఁడా! లోకమునం దెవ్వరికిఁ గొడుకులు లేరా ! ఈనాఁటికి నీ వొకఁడవా కొడుకులఁ గంటివి ! నా కోరిక సంపూర్ణముగా నెఱవేర్చెద నని ముందట్లు బాసచేసి నేను నోరుజాఱి చెప్పినపిమ్మట నహంకరించి నే నీనుపో యనెదవా? నీ కింత గర్వమా? కానిలే - నీవు నీకొడుకును బంపనంత మాత్రమున నాకార్యము నిలిచిపోవునేమో చూతము.

కం॥ *నిను మూర్ఖు విషయలోలుని; ననృతపరున్ శఠుని మూఢు • నవనీపతి గాఁ
గను రామజనకుఁ జేసిన, వనజాసను వలయుఁబట్టి • పాలార్పంగన్. ౫౪

మూర్ఖున్=చెప్పినను దెలిసికొనలేని హఠవాదిని, విషయలోలునిన్ =విషయములందాసక్తిగల వానిని, అనృతపరున్ = అసత్యవాదిని, శఠునిన్ = వంచకుని, మూఢున్ = జ్ఞానము లేని వానిని, రామజనకున్ = రామునికిఁ దండ్రిగా, వనజాసనున్ = బ్రహ్మదేవుని, పట్టిపాలార్పంగన్=పట్టిఖండింపఁగా, వలయున్.

తాత్పర్యము.

దశరథా ! నీవంటి స్వతః జ్ఞానము లేనివానిని, చెప్పినను తెలిసికొనలేక పట్టినపట్టు సాధింపఁ జూచువానిని, విషయాసక్తుని, కల్లరీని, మోసగానిని, నిన్ను దేశమునకుఁ బ్రభువుగా - నందు శ్రీరామునివంటివానికిఁ దండ్రిగా జేసిన బ్రహ్మదేవునిబట్టి తునకలు తునకలుగా ఖండింపవలయును గాని నిన్నని ప్రయోజనము లేదు.

కం॥ *చంద్రమతీశ్వరు ఘనని. స్తంద్ర ఋతత్వ మ్మెఱింగి • తద్వంశ్యుఁడ వన్
సాంద్రాభిలాష. భూవర, చంద్రా! నిను వేఁడినాఁడ • క్షమియింపఁ దగున్. ౫౫

చంద్రమతీశ్వరు=చంద్రమతికి భర్తయైన హరిశ్చంద్రునియొక్క - చంద్రవతి సాధుశబ్దము - అయినను వాడుకయందుఁ జంద్రమతి యనియే యున్నది. కావున చంద్రునివలె సదా ప్రసన్నమైన మనస్సు గలది యని యర్థము గ్రహింపనగు. ఘనని స్తంద్ర ఋతత్వమ్ము = గొప్పదై హెచ్చరిక తప్పని సత్యవాదిత్వము,

తద్వంశ్యుఁడవు=ఆయన వంశమందుఁ బుట్టినవాఁడవు, సాంద్రాభిలాషన్ = దట్టమైన కోరికచే, భూవరచంద్రా = రాజా - ఇది పరిహాసోక్తి. భారతంబున హరిశ్చంద్రునిభార్యపేరు సత్యవతి యని యున్నది.

స్వయంవరే మహాభాగం, వరయామాస భామినీ ।
హరిశ్చంద్రం సమేతానాం, రాజ్ఞాం మధ్యే పతిం విభుమ్॥
తయా సహ మహీపాలః, సత్యవత్యా మనోజ్ఞయా ।
రేమేచ సుచిరం కాలం, రాజా రాజ్య మవాప్యచ ॥

భార-వన-౬౭ అధ్యా. 30 శ్లో.

ఈయనకొడుకు లోహితుఁ డని యున్నది. వీడే లోహితాస్యుఁడు. హరిశ్చంద్రుని తండ్రి త్రిశంకుఁడు.

తా త్ప ర్య ము.

హరిశ్చంద్రుఁ డాడితప్పనివాఁ డని నాయనుభవముచేఁ దెలియుటవలన నాయన వంశమందుఁ బుట్టిన నీవు నట్టి సత్యసంధుఁడవుగానుందు వని భ్రమించి నిండు కోరికతో నిన్ను యాచించితిని. రాజా! నాతప్పు క్షమింపుము.

ఆ॥ పలికి బొంక నీకుఁ • బాడియ యగు నేని, వచ్చినట్లు పోవు•వాఁడ రాజ !
సౌఖ్యపడఁగదయ్య • సకల బాంధవులతో, ననృతవాది వగుచు•ననుచుఁ గినుక.

శా-

పాడి=ధర్మము, అనృతవాదివి=బొంకులమారివి, సౌఖ్యపడఁగదవయ్యా = ప్రార్థనార్థంబులం దప్రత్యయాంత క్రియలమీఁదఁగద కదవు పూర్వకంబు లన్నాదు లనుప్రయుక్తంబు లగు. ఇది వ్యంగ్యోక్తి.

తా త్ప ర్య ము

రాజా ! ముందు మాట చెప్పి తప్పుట నీకు ధర్మమేనైనయెడల వచ్చినట్లు మరలిపోదును. అసత్యవాదివై సకలబంధువులతో సుఖింపుము.

ఇప్పుడు విశ్వామిత్రుఁడు సత్యవిషయమై కొట్టినదెబ్బను దశరథుఁడు కైకేయితో సంభాషించినపుడు స్మరించి గాయపడినాఁడు కాని భేదము గ్రహింపలేకపోయెను. ఇప్పుడు శ్రీరాముని పడవులకు బంపుట ధర్మనిర్వాహణమునకు - అప్పుడు పంపుట కామనిర్వాహణమునకు,నిష్కారణముగఁ బరులకు బాధకలిగించుసత్యముసత్యముగాదు.

తే॥ కటము లదరఁగఁ జూపులు•కంప మందఁ,గన్నుఁగవ నిప్పుకలు రాలఁ•గ్రాలుగాధి
సంభవునిఁ జూచి దేవతల్•సంభ్రమింపఁ, దత్తఱించెడిధారిణీ•ధవునిఁ గాంచి.

కటములు = చెక్కిళ్ళు, చూపఱు = చూచువారు, గాధిసంభవుఁడు=గాధి కొడుకు - విశ్వామిత్రుఁడు.

తాత్పర్యము.

అని యీ ప్రకారము చెక్కిళ్ళదరుచుండఁ జూచువారు గడగడ లాడుచుండ రెండుకన్నుల నిప్పులురాల విజృంభించి పలుకు విశ్వామిత్రుని జూచి దేవతలు నివ్వెరపడఁ దత్తరలాడుదశరథునిఁ జూచి వసిష్ఠుఁ డిట్లనియె.

—♦ వసిష్ఠుఁడు దశరథునకు శ్రీరామునిఁ బంప బోధించుట ♦—

చం॥ పలికె వసిష్ఠుఁ డి ట్లనుచుఁ ♦ బార్థివసత్తమ ! యేది కోరినన్
బలిపెద నంచుఁ బల్కితివి ♦ న్యాయ్యమె యాడినమాటఁ దప్పఁగా
నలఘు కకుత్స్థసన్వయము♦నందు జనించి వహించి; సువ్రతా
కలనము, ధర్మమూర్తి వనఁ ♦ గ్రాలినసీవును బొంకఁ జెల్లునే. ౫-౭

పార్థివసత్తమ=రాజశ్రేష్ఠుఁడా, అన్వయము = వంశము, దీనివలన నక్రమమార్గమునఁ బోవు రాజునకు నప్రియమేమో యని భయపడక యతనిమంత్రులు పురోహితులు మొగమోటములేక హిత ముపదేశింపవలయు నని యేర్పడుచున్నది. "సజ్జమాన మకార్యేషు, నిరుంధ్యుర్మంత్రిణో నృపమ్। గురూణామివ చైతేషాం, శృణుయాద్వచనం నృపః॥ ఈవిషయము రావణునకు మారీచుఁడు చెప్పినవాక్యములను అరణ్యకాండము ౨౮౮ వ పద్యముఁ జూడుఁడు.

తాత్పర్యము.

రాజేంద్రా! నీవు ముందు మించి తొందరపడి నీ వేది కోరినను నిచ్చెద నంటివి. ఆయన కోరిక చెప్పినపిమ్మట నీ వాడినమాటఁ దప్పుట న్యాయ్యమా? మహాత్ములకు నొకరిని యాచించుటయే నీచము. అట్లుండఁ జేయిచూపించి యవలక్షణ మనిపించుకొన్నట్లు నోరుజాఱి యాచించి లేదు పొమ్మనిపించుకొనుట కంటె నవమానప్రసంగ మింకేది కలదు? నీ వీయుదను సామాన్యపుబిచ్చగానివలెఁ జూచితివి. నీవు పుట్టినదా కకుత్స్థవంశమునందు. పూనినది సత్యవ్రతము. పేరా ధర్మాత్ముఁ డని ప్రసిద్ధి. ఇట్టి నీవుకూడ నబద్ధమాడఁ దగునా ?

కం॥ మతియుతుఁడవు ధృతిరతుఁడవు, వ్రతహితుఁడవు విమలకీర్తి♦పరుఁడవు త్రిజగ
న్నుత ధర్మిష్ఠుఁడ వయి యీ,గతి ధర్మము దప్పనాడఁ♦గార్యం బగునే ౮-౯

మతియుతుఁడవు=బుద్ధిమంతుఁడవు. ధృతిరతుఁడవు = ధీరత్వమందు ఆసక్తి గలవాఁడవు, వ్రతహితుఁడవు=వ్రతములందు హితబుద్ధి గలవాఁడవు, ఉభయమయతి.

తాత్పర్యము.

రాజా! నీవు తాను తప్పు లాలోచించుబుద్ధిబలము గలవాఁడవు. ఎట్టికష్టము లందును జలింపని ధైర్యముగలవాఁడవు. వ్రతము భంగములేక సాంతముగ సాధించుటయందు హితబుద్ధిగలవాఁడవు. సత్యవ్రతుఁ డని నిర్మలమైన కీర్తిని సంపాదించినవాఁడవు. మూఁడు లోకములందు ధర్మాత్ముఁడ వని స్తోత్రము చేయఁబడు వాఁడవు. ఇట్టివాఁడవై యీ విధముగ ధర్మము చెడునట్లు మాటలాడ వచ్చునా!

కం॥ జగముల నన్నిట దశరథ, జగతీపతి పరమధర్మ • చరితుం డనుచున్
పొగడితఁ గనియు స్వధర్మముఁ, దగునే విడువంగ నీకు • ధర్మైకరతా. ౧౦౦

పొగడిత=కీర్తి - రూ. పొగడ్త. స్వధర్మము = క్షత్రియధర్మము - గృహస్థ ధర్మము. ధర్మైకరతా=ధర్మ మొక్కదానియందే ప్రీతిగలవాఁడా!

తాత్పర్యము.

ధర్మాత్ముఁడా! అన్నిలోకములయందు దశరథమహారాజు మిగుల ధర్మాత్ముఁ డని యశముఁగాంచియును నిపుడు స్వధర్మమును నీవు విడువఁదగునా?

సీ॥ చెప్పు మెయ్యది యైనఁ • జేసెద నంటివి, చేయ కుండఁగ నిప్డు • చెల్లునయ్య!
చేసెద నని మున్ను • చెప్పి చేయకయున్న, వచ్చు నిష్టాపూర్త • వధఫలంబు
గాళుప శ్రీరాముఁ • గౌశికు వెంబడిఁ, బంపులయే నీకుఁ • బరమశుభము
కలితాస్త్రుఁడైన నఁ • కలితాస్త్రుఁడైనను, నగ్ని రక్షించు ది • వ్యామృతంబు

తే॥ వల్లు గాధిజరక్షితుం • డైన రాము, భద్రుఁ జెనకంగ లే రెట్టి • ప్రబలదైత్య
వీరులైనను వెఱవకు • వేగ పంపు, మానిమాత్రుండె కౌశిక • మౌనివరుఁడు. ౧౦౧

ఇష్టాపూర్తవధము - ఇష్టము=యాగము, దేవతార్చనము. పూర్తము = గుంటలు బావులు త్రవ్వించుట, తోఁపులు వేయుట లోనైనవి, వధము = వీనిని పాడుచేయుట;

శ్లో॥ వాపీకూపతటాకాది, ప్రతిష్ఠా సేతుబంధనమ్,
అన్నప్రదాన మారామః, పూర్త మిత్యభిధీయతే.

నూయి-నడబావి - చెఱువు - వీని ప్రతిష్ఠయు, సేతువుకట్టుటయు - అన్న ప్రదానము - తోఁటవేయుట యివి పూర్తము,

కలితాస్త్రుఁడు=అస్త్రములు గలవాఁడు, అకలితాస్త్రుఁడు = అస్త్రములు లేనివాఁడు.

అగ్నిరక్షించు దివ్యామృతంబు - స్వర్గమునకుండు నమృతమును నగ్నిహోత్రుఁడు

గాఁచియున్నాఁ డని భారతమున గరుడుఁ డమృతముఁ దెచ్చు ఘట్టమునఁ జెప్పఁబడెను.

రామున కస్త్రజ్ఞానము లే దని వసిష్ఠునియభిప్రాయ మైనచోఁ గలితాస్త్రుఁడైన నని చెప్పఁ గారణముండదు. కావున తత్త్వవేత్తలమగు మా యభిప్రాయమున శ్రీరామచంద్రమూర్తి కలితాస్త్రుఁడే. లేక నీ యభిప్రాయప్రకారము అకలితాస్త్రుఁ డందమా యనిన విశ్వామిత్రుఁడు రక్షించుచున్నాఁడని భావము.

తాత్పర్యము.

రాజేంద్రా ! ఏదికోరినను జేసెద నని నీవు చెప్పితివి. చెప్పిన తరువాత నిప్పుడు చేయ ననవచ్చునా ? చేసెద నని ముందుచెప్పి చేయకయుండిన యాగములను బావులను గుంటలను తోఁపులను ధర్మకార్యములను జెఱిచిన పాపఫలము వచ్చును. కావున శ్రీరామచంద్రమూర్తిని విశ్వామిత్రునివెంటఁ బంపుటయే నీకు మేలైన కార్యము.

అస్త్రవంతుఁడైనను గాకుండినను దివ్యామృతమును రక్షించు నగ్నివలె విశ్వామిత్రుఁడు రక్షింప శ్రీరామచంద్రు నెంతటి బలవంతులైనను రాక్షసులైనను జెనకలేరు. కావున శ్రీరామున కే యపాయము కలుగునో యని భయపడవలదు. భయకారణము లేదు. విశ్వామిత్రుఁ డనిన నందఱుమునీశ్వరుల వంటి సామాన్యుఁ డనుకొంటివా యేమి ? కాఁడయ్యా - కాఁడు.

ఉ॥ ఆకృతి గొన్నధర్మము, ప•రాక్రమవంతులలోన మేటి, మే
ధాకలితుండుఁ సువ్రతని•ధానము, లోకమునం జరాచరా
నీక మెఱుంగఁజాలని య•నేక మహాస్త్రము లీతపస్వికిం
బ్రాకటలీల వశ్య మయి • రాజిలు చుండు, నతుల్యుఁ డన్నిటన్. ౬౧౨

ఆకృతి=రూపము, మేధాకలితుఁడు = బుద్ధిబలముగలవాఁడు, చరాచరానీకము=కదలువానియొక్కయు కదలనివానియొక్కయు సమూహము, అతుల్యుఁడు= అసమానుఁడు. తపస్వికిన్ = విశ్వామిత్రునకు నని యొక యర్థము. తపస్వికిన్ = పరమాత్మ యగు శ్రీరామునకు నని రెండవయర్థము. తపస్విశబ్దము భగవత్పర్యాయముగ నన్వయించుటకు బాలకాండము ౬౬౬ వ పద్యము, దాని వ్యాఖ్యానము చూడుఁడు. ఈ యర్థమున నీ పద్యమునందలి విశేషణములన్నియు శ్రీరామునకే యన్వయించును.

చరాచర.... రాజిలుచుండున్=భగవంతుఁడు భూమిపై మనుష్య స్వరూపమున నవతరించినపుడే యాయన యస్త్రములన్నియు నవతరించి యాయనను వెంటనంటియే యున్న వని భావము. (ఉత్తరకాండము ౧౬౮౨ వ పద్యము చూచునది) - 'శరచాపముల్ పురుషరూపములను, సకలాయుధావళుల్ సరవిని

గొలువంగ' నని యందుఁ జెప్పఁబడెను. ఈ యర్థము రామాయణతత్త్వదీపిక ననుసరించి వ్రాయఁబడెను.

తాత్పర్యము.

విశ్వామిత్రుఁడు నీ వేమనితలఁచితివో మనుష్యస్వరూపము ధరించినధర్మము - పరాక్రమవంతులలో శ్రేష్ఠుఁడు-బుద్ధిబలముచేఁ గ్రొత్తక్రొత్త గొప్పకార్యములు చేయఁగలవాఁడు - మంచి వ్రతములకు స్థానము - లోకమున జంగమస్థావరముల సమూహము తెలియఁగనియస్త్రము లీయనకు వశములు. అసమానుఁడు.

కం॥ సుర కిన్నర కింపురుషా, సురగంధర్వాహిగరుడ • శూరుల కైనన్
బరికించి తెలియరానివి, పరమాస్త్రచయంబు లితని • వశమునఁ గ్రాలున్. ౨౦౩

పరమాస్త్రచయంబులు=గొప్పవగు నస్త్రసమూహములు - ఈపద్యముకూడ శ్రీరామపర్యాయముననే యన్వయింపవచ్చును.

తాత్పర్యము.

దేవతలకు-కిన్నరులకు-కింపురుషులకు-అసురులకు-గంధర్వులకు - పన్నగులకు-గరుడులకు వీరిలో శూరు లనిపించుకొన్న వారికైనను నివి యిట్టి వని పరీక్షించియైన దెలిసికొనసాధ్యపడని మహాస్త్రము లీతనివశమునం దున్నవి.

సీ॥ మున్ను భృశాశ్వనా • మఁడు ప్రజాపతి యొక్కఁ,డుండు చెలంగుచు•నుండు దక్ష
సుతల జయాఖ్యను•సుప్రభాఖ్యను బెండ్లి,యయ్యె నిరువుర జయ•యందుఁగాంచెఁ
గామరూపులను వి•క్రమవంతులను నేను, పదులపుత్రకుల, సు•ప్రభయుఁ గాంచె
నందఱసుతుల సం•హారాభిధానుల, దుర్ధర్ష బలుల ని• స్తులితశక్తి
తే॥ పరుల నస్త్రంబు లైరయ్య • వార లెల్ల, వాని నన్నిటి నిజతపో•బలముకలిమిఁ
బొందెనితఁడుభృశాశ్వుచే•బుడమినేలు, సమయమునయంద నీకేల•సందియంబు.
౨౦౪

ఇట్లు శ్రీరామమాహాత్మ్యంబు చెప్పినను దెలిసికొనలేని దశరథుని జూచి యాతనికి నమ్మకము గలుగుటకై విశ్వామిత్ర నస్త్రసంపత్తిఁ దెలుపుచున్నాఁడు.

భృశాశ్వనామఁడు=భృశాశ్వుఁ డను పేరుగలవాఁడు.

సమయమునయంద-ఉదంతము లగు నమహాస్త్రులకు నందు వర్ణకము పరంబగునపుడును నగాగమంబు కొన్నియెడలఁ గానంబడియెడి. త్రి. శ. ౨౧. సూ.

తాత్పర్యము.

పూర్వమందు భృశాశ్వుఁ డను ప్రజాపతియొక్కఁ డుండెను. ఆయన దక్షుని పుత్రికల జయ - సుప్రభ యను నిరువురను బెండ్లియాడి. యందు జయయను

దానియందు నేఁబదిపుత్రులను కోరినరూపము ధరింపఁగలవారిని పరాక్రమముకలవారిని సుప్రభయందు సంహారు లను పేరుగలవారిని అజయ్యబలులను వసమానశక్తి మంతు లను నేఁబదిమందిని గనెను. వారందఱు నస్త్రంబులై రి. ఆయస్త్రముల నన్నిటిని భృశాశ్వుఁడే తనకే యీయనరాజ్యముచేయుకాలమందే తన తపోబలముచే సంపా దించెను. ఈవిషయమై నీకు సందేహము పనిలేదు.

కం॥ అవి యేటికి? నెన్నన్నిరొ, నవనవముగ సృష్టిసేయు • నైపుణి గలఁడీ
  భవనిభుఁ డీతని వెంబడి, నవనీశ్వర ! పంపవయ్య • యాత్మజు రామున్. ౨౦౧

నవనవముగన్=క్రొత్తక్రొత్తగ, నైపుణి = నేర్పు, భవనిభుఁడు = శివునితో సమానుఁడు, ఆత్మజున్ = కుమారుని.

తా త్ప ర్య ము.

ఆయస్త్రము లనియే యేమి? శివునితో సమానుఁ డగు నీయన ఎన్నన్ని యస్త్ర ములో క్రొత్తక్రొత్తగ సృష్టిచేయు శక్తిగలవాఁడు-కావున నీకొడుకునకు నస్త్రములు తెలియు వని భయపడక నీకుమారుని నీయన వెంటఁ బంపుము.

కం॥ తలఁపకు తన కార్యంబును, జలుపుకొనఁగ లేక రామ•చంద్రుని వేఁడన్
  దలకొనె నని, నీసుతునకుఁ, గలిగింపఁగఁ గోరి వచ్చెఁ • గల్యాణంబుల్. ౨౦౨
  అర్థము - సుగమము.

తా త్ప ర్య ము.

ఆయనతన కార్యమును దాను సాధించుకొనలేక రామచంద్రు నిమ్మని వేఁడుటకు వచ్చినవాఁడని తలంపకుము. నీకొడుకునకు మేలు కలిగింపఁ గోరి వచ్చినవాఁడు.

-• ౨౨ సర్గము. దశరథుఁడు రామలక్ష్మణులను విశ్వామిత్రునివెంట నంపుట •-

కం॥ అనుచు వసిష్ఠుఁడు పల్కిన, విని ప్రముదితచిత్తుఁ డగుచు • విపులాపతియున్
  మునివెంటఁ బంపఁగా రా,ముని లక్ష్మణసహితుఁ బిలువఁ • బూర్ణమనమునన్. ౨౦౩

ప్రముదితచిత్తుఁడు=సంతోషించిన మనస్సుగలవాఁడు, విపులాపతియు=భూపతి - రాజు.

దీనివలనఁ దన కిష్టము లేకున్నను దనహితులు చెప్పినట్లు చేయుట శ్రేయస్కరమని యేర్పడుచున్నది. అట్లు విననివాఁడు చెడు నని రావణచర్య తెలుపుచున్నది.

తా త్ప ర్య ము.

అని యీ ప్రకారము వసిష్ఠుఁడు చెప్పఁగా విని దశరథుఁడు సంతోషించి మునివెంటఁ బంపుటకై లక్ష్మణుతోడనుండు రామచంద్రమూర్తిని నిండు

మనస్సుతోఁ బిలిచెను. లక్ష్మణుతోడి రాము ననుటచే వారొకరిని విడిచి యొక రుండ రని భావము. అవినాభావసంబంధము.

ఉ॥ వారలు సమ్మదం బెదల • వర్థిల వచ్చినఁ దల్లిదండ్రు ల
వ్వారికిఁ బ్రీతి మున్నుగను • స్వస్త్యయనం బొనరింప బాలుర
జేరి పురోహితుండు హిత•నిష్ఠితబుద్ధిని మంగళోక్తులన్
గారవమార మంత్రితులు•గా నొనరించినయంతఁ దండ్రియున్. ౬౦౮

ఎదలన్=హృదయములందు, వర్థిలన్ = వృద్ధినొందుచుండఁగా, తల్లితండ్రులు= కౌసల్యాదశరథులు. స్వస్త్యయనము - స్వస్తి + అయనము = మంగళాశాసనము, మంత్రితులు=మంత్రింపఁబడినవారలు.

తల్లిదండ్రులు స్వస్త్యయనం బొనరించి రనుటచే సభనుండి రామలక్ష్మణుల నంతఃపురంబునకుఁబిలిచికొని యచ్చటఁ గౌసల్యాసుమిత్రుల కీ వృత్తాంతముఁ దెలిపి వారును దానును గలిసి దశరథుఁడు బాలుర దీవించె నని యెఱుఁగవలయును. 'సమ్మదం బెదల వర్థిలన్' అనుటచే నింతవఱకు దండ్రి విశ్వామిత్రునకుఁ జెప్పిన సమాధానము వారికి సంతోషము గలిగింపలే దని వ్యంగ్యము.

ఇందు దల్లిదండ్రు లని చెప్పుట సమాస నిమిత్తమై కాదు. శ్రేష్ఠత్వమును బట్టి తల్లి ముందు చెప్పఁబడెను, దీనివలన బిడ్డలను మహాకార్యార్థమై పంపునపుడు తల్లి దండ్రులు దీవించి పంపవలయును. ఈవిషయ మైతరేయబ్రాహ్మణమం దిట్లు చెప్పఁ బడెను. "తే దేవాఅబ్రువన్ గాయత్రీత్వం న ఇమం సోమం రాజాన మాహర ఇతి .... స్వస్త్యయనే గచ్ఛేతి - స్వస్తి పునరాగచ్ఛేతి" తల్లిదండ్రు లిరువురు పుత్రుని దీవింపవలసినవారే యయ్యును తల్లిదీవనయే ప్రధానము. సీతయు హను మంతుని "శుభమగుఁగాక శ్రోవ నరిసూదన"యని దీవించెఁగదా. ఈదీవనబలముచేఁ గదా హనుమంతుఁ డరిసూదనుఁడై లంక దహించి క్షేమముగా రామచంద్రమూర్తిని జేరెను.

ఇదియునుగాక భారతయుద్ధంబున దుర్యోధనుఁడుజయముగోరి తల్లియొద్దకుఁబోయి "శివ మాశంస మే మాతః యుద్ధ్యమానస్యశత్రుభిః" శత్రువులతో యుద్ధము చేయు నన్ను శుభము గలుగ దీవించుమని వేఁడగా "యతో ధర్మస్తతో జయ" యని దీవించెను. ఇది వ్యతిరేకఫలమే చూపెను. సీతదీవన యనుకూలదీవన.

ఈవిషయము భారతము - స్త్రీపర్వము - ప్రథమాశ్వాసము - ౧౩౧ పద్యముఁ జూడుఁడు. దుర్యోధనునందు ధర్మములేదు గావున - వానికి మేలుగలుగదయ్యె.

తాత్పర్యము.

తండ్రి తమ్ముఁ బిలువఁగానే కులోచితమైన ధర్మకార్యనిర్వాహణమందుఁ దండ్రి నియోగించుచున్నాఁడు గదా. సాధువర్తనులగు ఋషుల రక్షింపను వారికిఁ గీడు

గలిగించు నధర్మవర్తనుల శిక్షింపను సమయము తటస్థించెఁగదా. యవతార ప్రయోజనము సమకూరఁ బ్రారంభమాయెఁగదా యని మనస్సులో సంతోష ముప్పొంగుచుండ వచ్చిన కుమారులకుఁ దల్లిదండ్రులు ముందుగా మంగళాశాసనము గావింపఁగాఁ దరువాతఁ బురోహితుఁడు శుభమైనవాక్కుల వారి హితముఁ గోరి వారికి రాక్షసులచే బాధ కలుగకుండునట్లు మంత్రింపఁగా.

తే॥ చిన్నికొమరునిఁ దనపజ్జ • జేరఁదీసి, శిరము మూర్కొని వీఁపును • జేయివైచి
యంతరాత్మమహాప్రీతి • నలరుచుండ, నబ్జజసమానుఁడగు ముని • కప్పగించె. ౨౦౯

చిన్ని=అందముగల, పజ్జ=సమీపము, ప్రక్క, మూర్కొని = వాసనచూచి, అబ్జజసమానుఁడు=బ్రహ్మతో సమానుఁడు-సృష్టికిఁ బ్రతిసృష్టి చేసినవాఁడు.

కావున సముఁడు - బ్రహ్మదలఁచిన నాయుస్సునకుఁ దక్కువాయున్నట్లు విశ్వామిత్రుఁడు బ్రహ్మసమానుఁడు - కావున శ్రీరామునకుఁ బ్రాణభయములే దని దశరథుఁడు ధైర్యము వహించె నని భావము.

తాత్పర్యము.

దశరథుఁడు శ్రీరామచంద్రమూర్తినిఁ దనప్రక్కకుఁ జేరఁదిగిచి శిరము వాసన చూచి వీఁపుఁ జేయివైచి మహాప్రీతితో నంతరాత్మ సంతోషించుచుండ బ్రహ్మసమానుఁడైన విశ్వామిత్రునకు నప్పగించెను.

ఉ॥ మందము మందమై సురభి • మారుత మల్లన నీరజంబుగాఁ
బొందుగ వీచె స్పర్శసుఖ • మున్ ఘటియించుచు, దేవదుందుభుల్
క్రందుగ మ్రోసె, రాలె సుమ • రాసులవర్షము, కోసలాత్మజా
నందనుఁ డిట్లు లాకుశిక • నందను వెంబడిఁ బోవఁ బూనినన్. ౨౧౦

సురభిమారుతము = పరిమళముతోఁగూడిన వాయువు, నీరజంబుగాన్ - నిర్ + రజంబు=దుమ్ములేకుండునట్లు, స్పర్శసుఖమున్ = తాఁకుటచే సుఖమును - సుఖము కలుగునట్లు తాఁకుచు (ఝంఝు [=సుడిగాలి] వలెఁగాక)

దశరథనందనుఁ డనక కోసలాత్మజానందనుఁ డనుటకుఁ గారణము దశరథునివలె నామె యడ్డమాటలు చెప్పక, రాచకూఁతుపుత్రుఁగాంచు నిద్దాని కట్టి సమయము తటస్థించెఁగదా నాకొడుకు చిన్నవాఁడైనను నిట్టి ఘనకార్యము చేయఁబూనెఁగదా యను సంతోషముతో వెంటనే యనుమతించెనుగనుక.

తాత్పర్యము.

కౌసల్యానందనుఁడైన శ్రీరామచంద్రమూర్తి అవతారప్రయోజనమున కంకు రార్పణము గావింపఁబోవుచున్నాఁడు, కావున దేవతలు శుభశకునములఁ బ్రదర్శించిరి. ఈయన నాశ్రయించి తనకుమారుఁడు ధన్యుఁడై తనకును కీర్తి

తేనున్నాఁడను సంతోషముతో వాయుదేవుఁ డాయనకు మార్గాయాసము కలుగకుండుటకై తనచేతనైనసేవ సువాసనతోడ మెల్ల మెల్లగా సుఖము కలుగునట్లు వీచెను. ఇఁక మనకు రాక్షసులభయములేదు జయమే యనుధైర్యముతో దేవతలు బహిరంగముగా దుందుభులు మ్రోయించిరి. భూజాతములు (వృక్షములు) (భూజాత-సీత) యిట్లు సీయనపైఁ దలంబ్రాలుపోయు నని సూచించునట్లు పూలవాన గురియించెను. సూర్యకిరణముల వేడిమి సోఁకకుండునట్లు సన్న తుంపరవానయుఁ గురిసెను.

కం॥ రయమునను శంఖదుందుభి, చయముల నిస్వనము లెసఁగ • సంకులముగ న
ద్దయగతి మునిపతి వెంటను, బయనం బై వేడ్క రామ•భద్రుఁడు వోవన్. ౬౧౧

రయమునను అలస్యము లేక, నిస్వనములన్=ధ్వనులన్, అయగతి = శుభకరమైనరీతిగ, వేడ్కన్ = విలాసముగా - 'తల్లిదండ్రులను విడిచి పోవలసివచ్చెనే, ఈ ముని యెక్కడికో యడవులకుఁ బిలుచుకొని పోవుచున్నాఁడే' యను జంకు కొంత లేక యాటకుఁ బోయినట్లుగా.

తాత్పర్యము.

దేవతలు గనఁబఱిచిన శుభశకునములనుజూచి పురమున వారును బ్రహ్మకుమారుఁడైన కుశికునినందనుఁడైన విశ్వామిత్రునివెంట శుభరీతి శ్రీరామచంద్రుఁడుపోవుచుండ శంఖములు నగారాలు సంకులముగా మ్రోయించిరి.

సీ॥ ముందువిశ్వామిత్ర•ముని యేఁగఁగ బిఱుంద, డాకేలఁ జాపంబు • డాక మెఱయ
ముద్దుజుల్పంబులు • మోదంబు నింపఁగ, ననుఁగుఁదమ్ముఁడు వెంట•నంటి రాఁగ
రామభద్రుం డేగెఁ • గ్రాలభూషణములు, దశదిశల్ వెలుగఁగఁ•దనుద్యుతినిఁ
బురమునఁ గల్గిన•పురుషులు మగువలు, మూఁగలై యందంద • మూఁగిచూడఁ

తే॥ బూలుగొని పూవుఁబోఁడులు•లీలఁ జల్ల, మంగళరవంబు దెసలను•మ్రింగినైవఁ
దల్లులందఱుఁ గిటికీనఁ • దఱిసి నిల్చి, చొక్కి కనుమేరదూరంబు • నిక్కిచూడ.
౬౧౨

బిఱుందన్ = వెనుక, డాకేలన్=ఎడమచేతియందు, ద్యుతి=కాంతి, మూఁగలై = దృష్టులు మనస్సులు వారిమీఁదనే యేకాగ్రముగ నుండుటచే నొకరితో నొకరు మాట్లాడక మూఁగవాండ్రవలె, మూఁగి = గుంపుగూడి, పూవుఁబోఁడులు= స్త్రీలు, తఱిసి=సమీపించి, కనుమేరదూరంబు=చూపులు ప్రసరించువఱకు.

పూవుఁ బోఁడులు-పూవుఁబోఁడి వ్యాకరణ విషయము. విరిఁబోఁడి లోనగు శబ్దంబుల యందలి బోఁడి శబ్దము పరుషాదియా లేక సరళాదియా (బోఁడి) యని విచారింపఁగా చిన్నయసూరి గారు దమ బాలవ్యాకరణ సమాస

పరిచ్ఛేదమున 28 వ సూత్రంబునందు "బహువ్రీహిని స్త్రీ వాచ్యం బగుచో నుపమానంబుమీఁది మేనునకు బోఁడి యగు" నని వ్రాసియున్నారు. ఈసూత్రము వలన బోఁడి పరశాది యనియు నా శబ్దమునకు 'దేహ' మర్థ మనియు నుపమానంబు మీఁద వచ్చినప్పుడు బహువ్రీహి యగు ననియు వారియభిప్రాయము. బహుజనపల్లి సీతారామాచార్యులవారు తమ ప్రౌఢవ్యాకరణంబున సమాసపరిచ్ఛేదంబున 19 వ సూత్రంబున "అలరుఁబోఁడీత్యాదు లుపమానపూర్వపద కర్మధారయంబులు" "ఇటఁ బోఁడి పరం బగుచో నెల్లెడ ను మ్మగు - ఆదిపదంబుచేఁ దియ్యఁబోఁడి, ననఁబోఁడి, ఇగురుఁబోఁడి, విరిఁబోఁడి; పూఁబోఁడి యిత్యాదులు గ్రాహ్యంబులు అలరు+పోఁడి, దీనికిఁ బువ్వువలె మనోజ్ఞరాలైన దని యర్థము. ఇట్లంతట నెఱుంగవలయు." అని శాసించిరి. చిగురుంబోఁడి, పువ్వుంబోండ్లు-పూవుంబోండ్లు అనువానికిని తీయంబోఁడి యనుదానికిని లక్ష్యము లుదాహరించిరి. చిగురుంబోఁడి యిత్యాదులఁ బూర్ణాను స్వారంబు కలిమి వర్ణానుస్వారంబు సమర్థింప వీలులేదు. ఎట్లనిన "సమాసంబుల నుదంతంబు లగు స్త్రీసమంబులకుం, బుంపులకుం బరుమ పరశంబులు పరంబు లగునపుడు నుగాగమం బగు" నని చిన్నయసూరిగారు సంధిపరిచ్ఛేదంబున సూత్రించి "పరశంబులు పరంబు లగునపుడు లోపసంశ్లేష పూర్ణబిందువులచే మూఁడురూపంబు" లని "ఉన్నతంపుగోడుగు, ఉన్నతంపుగ్గోడుగు, ఉన్నతంపుం గొడుగు" అని యుదాహరణము లిచ్చిరి. కావున నీసూత్రము చొప్పున "చిగురు + బోఁడి = చిగురుం బోఁడి" యనియు నేర్పడఁ గలదు. కాని రామరాజభూషణవిరచిత హరిశ్చంద్ర నలోపాఖ్యానమున ౧-అ, ౭౮-వ పద్యమున "సీ॥ పూని యి ట్లనురాగము గొరల్పఁ గలనైన, మఱచిరైనను నలమానవపతి । యన్నపలుకు దప్ప కలరుఁబోఁడి మితోదరాత్తనై" యనుచో "పోడిమితోన్ + అలరున్" అని హరిశ్చంద్రకథ పరమైన యర్థమునందును, 'అలరుఁబోఁడి+మితోదరాత్తనై' యని నలకథపరమైన యర్థము నందును పరిచ్ఛేదము. కావున "అలరుఁబోఁడి" యనుచోఁ "అలరు" ఉదంతస్త్రీసమ మైనను పరశము "బో" పరమై యుండిన వర్ణానుస్వారమునకుఁ గారణము లేదు. అదియుఁగాక బాలవ్యాకరణమున ఉదంత మను తపరకరణము బలిమిచే హ్రస్వ ఉకారము మాత్రము ద్యోతక మగుచుండఁ బింగళి సూరన్నగారి కళాపూర్ణోదయం బున ౧-అ- "పూఁబోఁడి రొమ్మరసికొనిచనఁ । గాఁ బయ్యెద రొమ్మిసిపట్టెఁగనుఁగొంచు చెలీ । లేఁజొన్నను బలి రాయిది।గోఁ బురుషాహ్వాయముగిలుపుకొను సమయంబున్" అనియు, శ్రీనాథుని భీమఖండంబున "పూఁబోడులకును విటులకు। నేఁబోకలఁ దలరు సొంపు పిడ్కొలుపుఁ బురిన్ । వేఁబోకఁబోకతోఁటల । పూఁబాళల కమ్మతావిఁ బొదలినగాడ్పుల్" అని దీర్ఘ ఉకారము పైనను, "ద్రోవదన్,తీయంబోఁడి వరింపఁగా

వసుధ కేతేఁ జూచు నాదిత్యులో" యని 'అ' కారముసైనను నగాగమము కానంబడుటచే సీతారామాచార్యుల వారి యభిప్రాయమే సరి యని తోఁచెడి. కానిచో నుభయరూపములు గ్రహింపవలసివచ్చును.

విశ్వామిత్రుఁడు=విశ్వ + మిత్రుఁడు=విశ్వామిత్రుఁడు.

"మిత్రేచర్షావితి విశ్వశబ్దస్య దీర్ఘః - తస్యాం విశ్వామిత్ర మాసీద్యదిదం కించ తస్మాద్విశ్వామిత్ర ఇత్యాచక్షత" శ్రుతి.

విశ్వామిత్రశబ్దమున కర్థము విశ్వామిత్రుఁడే యిట్లు చెప్పెను.

శ్లో॥ విశ్వేదేవాశ్చ మే మిత్రం, మిత్ర మస్మి గవాం తథా
విశ్వామిత్ర ఇతి ఖ్యాతం, యాతుధాని నిబోధమామ్. అను ౧౪౭ అధ్యా.

సమస్త దేవతలు నామిత్రులు-నే నింద్రియములకు (ప్రపంచమునకు) మిత్రుఁడను. కావున నో రాక్షసీ! నన్ను విశ్వామిత్రుఁడందురు.

తా త్ప ర్య ము.

ముందు త్రోవఁజూపుచు విశ్వామిత్రుఁడు పోవఁగాఁ దనవెనుక లక్ష్మణుఁడు రాఁగా నడుమ చేతి విల్లు పట్టుకొని సొమ్మునకు సొమ్ము పెట్టినట్లు ముద్దుజుల్పంబులు చూచువారికి సంతోషము కలిగింప భూషణములు మెఱయుచుండఁ దన ప్రకాశముచే దిక్కులు వెలుఁగఁగాఁ బురమున నున్న స్త్రీలు పురుషులు నొకరితో నొకరు పలుకక దృష్టులు మనస్సులు నేకాగ్రముగ వారియందే నిలిపి మూఁగల వలె నిలఁబడి చూచుచుండఁ గొందఱు స్త్రీలు పుష్పాంజలులు చల్లఁగా దిక్కులు ద్రిమ్మరునట్లు వాద్యములు మ్రోయ మూఁడువందలయేఁబదిమందితల్లులు వారి వారి మేడలమీఁద నిలుచుండి కిటికీలలోనుండి కనఁబడువఱకు పరవశలై తొంగి నిక్కి నిక్కి చూచుచుండ శ్రీరామచంద్రమూర్తి పోవుచుండెను.

సీ॥ తరకసంబులజతఁ • దనరుమూఁపులవారిఁ, గెంగేల ధనువులు • గెరలువారి
ముత్తెలసోముల • మురువుఁ జూపెడివారి, నంగుళీత్రాణంబు • లమరువారి
దశదిశల్ వెలిఁగించు • తనరుచు ల్గలవారి, మెయినిండసొమ్ములు • మెఱయువారి
సౌందర్యమున జిత • జలజేషు లగువారి, ఖడ్గముల్ గలనడి • కట్టువారి
తే॥ విధిని వెన్నంటు నశ్వుల విధమువారి, శివుని వెనుకొను కొమరుల • చెలువువారి
మహితగుణులను రామలక్ష్మణులఁదోడు,కొనుచుఁ జనియెనుగాశిక • మునివరుండు. ౬౧౩

తరకసంబులజత=రెండంబులపొదులు-కుడిమూఁపున నొక యంబులపొదియు నెడమమూఁపున నొకయంబులపొదియు, కెంగేల - కెంపు+కేలు = కెంగేలు, లేత

ప్రాయము, ముత్తల=మూఁడుతలలుగల, రెండంబుల పొదులు వానివలను శిరస్సు చూడ మూఁడుతలల పామువలె నున్నారు. అంగుళీత్రాణంబులు = బొటనంబులు ప్రయోగించినపుడు వ్రేళ్ళు రాపుచే గాయపడకుండుటకై రక్షణార్థముగా నుడుము చర్మముచేఁ జేసినవ్రేళ్ళకవచములు గలవారిని, తనురుచుల్ = దేహకాంతులు, మెయినిండన్ = దేహమునిండన్, జితజలశేషులు = తామరపూల బాణముగల మన్మథుని జయించినవారు, విధిని = బ్రహ్మదేవుని, అశ్వులు = అశ్వినీదేవతలు, కొమరుల=కుమారస్వామి - విశాఖుఁడు - వీరలయొక్క, చెలువము = అందము, అశ్వినీదేవతలు=దేవతలయందు వైద్యులు, అన్నదమ్ములు=ఎడఁబాయ కెప్పుడు జంటగా నుండువారు, బ్రహ్మ దేవతాశ్రేష్ఠుఁడు కావునఁ బెద్దవారివెంట నేయట్టి మర్యాదలతోఁ బిన్నవారు పోవలయునో యట్టి మర్యాదలతో రామలక్ష్మణులు వినయవిధేయతలతోఁ బోయిరని భావము. పెద్దవారు క్రొత్తవారైనపుడు వారి వెంటఁబోవు పిన్నవాండ్రు భయముచే జంకుదురు. అట్టి భయమున కిందు కారణము లేదని రెండవ యుపమానము. శివునివెంట నాయనకుమారులవలె ననుటచేఁ గుమారులు తండ్రివెంట నెంతచనువుతోఁ బోదురో యంతచనువునఁబోయి రని భావము.

కుమారవిశాఖులు రుద్రపుత్రు లనుటకు—

* తతో భవ చ్చతుర్మూర్తిః క్షణేన భగవాన్ ప్రభుః

స్కందో విశాఖ శ్శాఖశ్చ నైగమేషశ్చ పృష్ఠతః॥ అని భారతము.

తా త్ప ర్య ము.

(ఇందుఁ బ్రయాణమైపోవు రామలక్ష్మణులు వర్ణింపఁబడుచున్నారు.) చేత విండ్లు ధరించి తల కిరువంకల రెండుమూఁపులమీఁద రెండంబులపొదులు బిగించి మూఁడు తలల పామువలెఁ గాన్పించుచు వ్రేళ్ళకు దెబ్బతగులకుండునట్లు తిత్తులు దొడిగికొని తమ దేహకాంతులు పదిదిక్కుల వ్యాపింపఁగా దేహమునిండ నాభరణములు ధరించి సౌందర్యమున మన్మథు నతిశయించి నడికట్లులందు ఖడ్గములు చొనిపి బ్రహ్మదేవుని వెంటఁ బోవు నశ్వినిదేవతలవలె శివుని వెనుకఁబోవు కుమారస్వామి విశాఖులవలె నుండు శ్రీరామలక్ష్మణులను విశ్వామిత్రుఁడు తోడ్కొనిపోయెను.

—* విశ్వామిత్రుఁడు రామునకు బలాతిబల లను విద్యల నిచ్చుట *—

మ॥ అరుగంగా నిటు సార్ధయోజనము ధ్యా ॰ తాత్మస్వరూపాఢ్యుఁడున్
సరయూదక్షిణతీరధారిణిని జం ॰ చన్మాధురీవాణిఁ బ్రే
మ రఘూత్తంసుని రామచంద్ర! రఘురా ॰ మా! యంచు నోవత్స! నీ
కరని రేజములన్ జలంబు, గొనుమా ॰ కానిమ్ము జాగేటికిన్॥ ౧౩

సార్ధయోజనము=ఒకటిన్నరయామడ - (ఆఱు క్రోసులు) ఆమడను కొందఱెనిమిది, కొందఱు పదిమైళ్ళని చెప్పినట్లు.

"Yojana is a measure of uncertain length variously reckoned as equal to nine miles, five and a little less—" Gorresio page 5.

యోజనక్రోశ పరిమాణములు భిన్నభిన్నములుగా నున్నవి సార్ధయోజన మనుటచే నిది గోప్రకారతీర్థము రేవని యేర్పడుచున్నది. (మా. ఉత్త.-౧౬౫౦) ధ్యాతాత్మ స్వరూపాధ్యుఁడున్ = పర ఆత్మ స్వరూపమును ధ్యానించువారిలో శ్రేష్ఠుఁడు, సరయూదక్షిణతీరధారిణిని = సరయూనదియొక్క దక్షిణపు టొడ్డు ప్రదేశమున, చంచత్ ....మాధురీవాణిన్ = ప్రేమచేఁ దొట్రుపడుచున్న తియ్యని పలుకుతో - రామ యనునది వినను పలుకను దియ్యనైనది. వత్స = నాయనా, కరనీరేజములన్ = కమలములవంటి చేతులందు, జాగు = ఆలస్యము, సరయూనదీ తీరముననే యయోధ్య యున్నది. విశ్వామిత్రుఁడు పోవురేవు దూరమం దున్న దని గ్రహింపవలెనుగాని యూరికినే ఒకటిన్నరయామడ యున్నదా? యనరాదు. ఏటికి నన్నియో రేవులు. ఒక్కొక్క యూరికి నొక్కొక్క రేవు. జాగేటికిన్ = ఉన్నట్టుండి నాయనా చేతినీళ్ళు తీసికొమ్మనఁగా దేనికైనది యర్థముగాక శ్రీరామ చంద్రమూర్తి యూరకుండఁగా విశ్వామిత్రుఁడు తీవరించుచున్నాఁడు ప్రొద్దు గ్రుంకవచ్చినది. రాత్రులందు మంత్రము లుపదేశింపరాదు. కావున విశ్వామిత్రుఁడు తీవరించెను. అభిజిత్సర్వదోషఘ్న మ్మని యభిజిల్లగ్నమందు బయలుదేఱి యుండిన ౧౨ మైళ్ళు నడచుటకు బాలురుకావున ౫ ఘంటలు పట్టియుండును. కావున నస్తమానసమయము.

తాత్పర్యము.

విశ్వామిత్రుఁడు శ్రీరామలక్ష్మణులఁ దోడుకొని యొకటిన్నర యామడపోయి సరయువుదాఁటి దక్షిణపుటొడ్డుచేరి తియ్యనిమాటలతో 'రామచంద్రా! రఘురామా' యని పిలిచి, 'నాయనా నీచేత నీళ్ళుతీసికొమ్ము', ఏల యాలస్యముచేసెదవు!

కం॥ చెప్పెన బల యతిబల యను, నొప్పగుమంత్రముల నీకు • నుపదేశింతున్
దప్పియు నాఁకలి శ్రమమే, న్నప్పుడు పతియింపఁ ద్రోవ • నడచెడివేళన్. ౧౧౨
అర్థము - సుగమము.

బలాతిబలమంత్రము

బలాతిబలయోః విరాట్పురుష ఋషిః । గాయత్రీ దేవతా । గాయత్రీ ఛందః । అకారోకారమకారా బీజాద్యాః । క్షుధాది నిరసనే వినియోగః । క్లామిత్యాది షడంగన్యాసః । ధ్యానమ్॥ అమృతకరతలార్ద్రౌ సర్వసంజీవనాఢ్యౌ

వఘుహరణసుదక్షా వేదసారేమయూఖే। ప్రణవమయవికారా భాస్కరాకారదేహా సతత మనుభవేఽహం తౌ బలాతిబలేశౌ। ఓం హ్రీం బలే మహాదేవి హ్రీం మహాబలే క్లీం చతుర్విధపురుషార్థసిద్ధిప్రదే తత్సవితుర్వరదాత్మికే హ్రీం వరేణ్యాం భర్గో దేవస్య వరదాత్మికే-అతిబలే సర్వదయామూర్తే బలేసర్వక్షుద్భ్రమోపనాశిని ధీమహి ధియోయోనర్జాతే ప్రచుర్యాప్రచోదయాత్మికే ప్రణవశిరస్కాత్మికే హుం ఫట్ స్వాహా। ఏవం విద్వాన్ కృతకృత్యో భవతి। సావిత్ర్యా ఏవ సలోకతాం జయతి॥ ఇత్యుపనిషత్। అప్యాయన్త్వితి శాంతిః॥

తాత్పర్యము.

అస్తమానము కావచ్చినది. కావున శీఘ్రముగ నీకు బల - అతిబల యను రెండుమంత్రముల నుపదేశించెదను. వానిని నీవు పఠించితివేని త్రోవ నడచు సమయమందు బడలిక తోఁపదు, ఆకలి గాదు, దప్పియుఁగలుగదు.

చం॥ నిదురను బూని యున్నయెడ • నేని, ప్రమాదమునందు నేని, నా
పద లొదవింప లే వసుర • పంక్తులు నీకు, భుజాబలంబులన్
సదృశులు గల్గ రెయ్యెడల, • జ్ఞానమునన్ సుభగత్వవీర్యసం
పదలను ధీరతాప్తి నసమానుఁడ వయ్యెదు, కీర్తిహెచ్చెడిన్. ౧౮

ప్రమాదము = హెచ్చరికతప్పినసమయము, సదృశులు = సమానులు. సుభగత్వ వీర్యసంపదలను = సౌందర్య పరాక్రమ సంపదలందు, ధీరతాప్తి = ధైర్యమందు. 'ద్వాపరౌ ద్వయోః। భుజబాహూ ప్రవేష్టోదోః స్యాత్' అని యమరేఁడు. భుజ భుజా యని రెండురూపంబులుగలవు. అట్టులే బాహాబాహు లని రెండురూపంబులు.

తాత్పర్యము.

ఆమంత్రమువలనఁ గలుగు ఫల మింతయకాదు. నీవు నిద్రపోవుచున్నను హెచ్చరిక తప్పి పరధ్యానముగ నున్నను రాక్షసులు నీకుఁ గీడు గలిగింపలేరు. భుజబలమందు నీకు సమాను లుండరు. సౌందర్యవీర్యములందును నసమానుఁడవయ్యెదవు. నీకీర్తి లోకమున నతిశయించును.

కం॥ ధీమహిమ యుక్తిపటుత యు,సామాన్యం బగును వీని • జ్ఞానజననులన్
నీమదిఁ బఠించి తేని, పి,తామహసుత లివి యటంచుఁ • దలఁపుము మదిలోన్.
౧౯

ధీమహిమ=బుద్ధిబలముయొక్క గొప్పతనము, యుక్తిపటుత = యుక్తిసామర్థ్యము-జ్ఞానజనులన్ = జ్ఞానము కలిగించునవి - ఇవి పితామహసుతలు = బ్రహ్మ

దేవుని పుత్రికలు - సామాన్యములైనవి కావు. "కృశాశ్వస్యతు దేవర్షే ర్దేవ ప్రహరణాస్సుతాః॥ వి. పు. ౧. ౧౫. ౩౭.

తాత్పర్యము.

ఈ మంత్రములు బ్రహ్మ సృజించినవి కావున సామాన్యములని యెంచకుము. వీనివలన బుద్ధిబలము యుక్తిచాతుర్యము లోకోత్తరములగును. ఇవి జ్ఞానమును గలిగించును.

ఉ॥ పావనధర్మనిష్ఠఁ డగు • పాత్రము నీవ గ్రహింప నీమనుల్,
గావున నిచ్చెదం గొనుము • కాలవిలంబున మేల, నీమదిన్
భావనసేయుకార్యము ల • వశ్యము చేకుఱు సందియంబు లే
దో వరశీల! చక్కఁగను • లుర్విఁ జెలంగుత నీకు నిచ్చుటన్. ౧౧౮

పాత్రము=యోగ్యుఁడవు, మనుల్ = మంత్రములు, విలంబనము = ఆలస్యము, మంత్రార్థమున మను శబ్ద మప్రయుక్తమని యలంకారశాస్త్రమం దున్నను బూర్వకవి ప్రయోగములు కలవు. అదియునుగాక 'అప్రయుక్తత్వదోషస్తు సవిరుద్ధో హరేర్మతే' యని కారికయుఁ గలదు. అప్రయుక్తదోషము లేదని భాష్యకారుల వచనమును గలదు.

తాత్పర్యము.

మహామంత్రములు జపించువారి కుండవలసిన బ్రహ్మచర్యము ధర్మబుద్ధిలోనగు సద్గుణములు నీయం దున్నవి. కావున వీని నిచ్చెదను ఆలస్యము చేయకుము. నీవు తలఁచిన కార్యము లన్నియు ఫలవంతమగును. సందేహము లేదు. వీని నీ కిచ్చుటచేఁ బాత్రునకు దానము చేయువాని కెట్టి గతులు గలుగునో యట్టి యుత్తమగతులు నీవలన నాకుఁ గలుగును. (౨) ఈ మంత్రములు లోకమున బహువిధముల వ్యాపించును.

దీనివలన మంత్రోపదేశముఁ గొనువాఁడు శుచియై యాచమించి యేకాగ్రచిత్తమున గ్రహింపవలయునని సూచన. మంత్రములు పాత్రునకే యుపదేశింపవలెను. ఉపదేశముఁగొన్న శిష్యుఁడు కొంతకాలమైన గురుశుశ్రూష చేయవలయునని దీనివలన నేర్పడుచున్నది. లేనిచో నవి వ్యర్థములు.

మ॥ అని బోధింప జలంబు వార్చి శుచియై • యారామచంద్రుండు గై
కొని యామంత్రయుగంబు నొప్పఁ గరద • ర్పకుం బోలి తేజావఁ, జ
య్యనఁ గావించె గురుప్రయుక్త మగుకా • ర్యం బంతయున్, రాత్రి యె
ల్లను నామువ్వురుఁ బుచ్చి రంద సుఖులై • లాలోలచిత్తంబులన్. ౧౧౯

వార్చి = ఆచమించి, శరదర్కుఁబోలి = శరత్కాలమందలి సూర్యునివలె - శరత్కాలమందు మబ్బులుండవు కావునఁ దేజస్సెక్కువ. గురుప్రయుక్తమగు కార్యము = మంత్రోపదేశము చేసిన గురువు పాదములు కడిగి తీర్థము తీసికొనుట పాదములొత్తుట లోనగు కార్యములు.

తాత్పర్యము.

అని బోధింపఁగా శ్రీరామచంద్రమూర్తి యాచమించి శుచియై యా రెండు మంత్రములను గ్రహించి తేజమునందు శరత్కాలసూర్యునివలెఁ బ్రకాశించెను. అవల గురువు చెప్పిన కార్యమంతయుఁ గావించెను. రాత్రియంతయు నా ముప్పురా నదీ తీరమందే సుఖముగాఁ గడిపిరి.

ఈమంత్రముల బలమువలన వారి కాహారచింత లేదయ్యెను శ్రీరామునకుఁ జెప్పినపు డుపలక్షణముగా లక్ష్మణునకును జెప్పినాఁడనియె గ్రహింపవలెను. లేదా రామచంద్రమూర్తి లక్ష్మణున కుపదేశించె ననియైన గ్రహింపవలెను.

తే॥ అపుడు దశరథవసుమతీ• శాత్మజులకు, ననుచితపుఁదృణశయనీయ • మందుఁగూడ
బండువారికిఁ గౌశిక • వాక్యలాలి,తులకు నా రేయి సౌఖ్యంబు • గలుగఁజేసె.౨౧

దశరథవసుమతీశాత్మజులకున్ = దశరథరాజకుమారులకు, అనుచితపుఁ దృణశయనీయమందున్ = రాజకుమారులు పండుకొనుటకుయోగ్యముగాని పచ్చికపడకయందు కూడన్ = విశ్వామిత్రునితో, పండుకొనినవారికిన్ = పండుకొనినవారికి, తద్ధర్మార్థక క్రియ మూఁడుకాలములందు నన్వయించును. కౌశికవాక్యలాలితులకు = విశ్వామిత్రునిచే బుజ్జగింపఁబడినవారికి - విషమాలంకారము. దీనివలన రామలక్ష్మణుల జితేంద్రియత్వము తెలియవచ్చెడిని- ఈపద్యమందుఁ దృణశయనీయ మని చెప్పినను ౧౨౧ పద్యమందుఁ దృణ పర్ణశయ్యను జెప్పుటచే నిచ్చటను గడ్డి ఆకులు కలిసిన శయ్యయందే పరుండిరని తెలియవలెను. ఇట్టివి గ్రంథమందుఁ బెక్కులు గలవు. అనభిజ్ఞులు పూర్వోత్తరవిరుద్ధమని భ్రమింతురు. ఇది మొదటిరాత్రి.

దీనివలన శిష్యులు గురుసన్నిధి నుండునపుడు తా మెంత గొప్పవారైనను, గురువున కంటె నెక్కువగ సుఖభోగములను గోరరాదని సూచన.

తాత్పర్యము.

దశరథమహారాజకుమారు లగుటచే నాగర్భ శ్రీమంతులు, సుకుమారులు, కష్ట మెన్నఁడు నెఱుఁగని వారయ్యు, నట్టివారికి యోగ్యముగాని పచ్చిగడ్డిమీఁదఁ బరుండి విశ్వామిత్రుఁడు బుజ్జగింపుమాటలు చెప్పుచుండఁగా హాయిగా నిద్రించిరి.

—• ౨౩-వ సర్గము •—

కం॥ తెలతెలవాఱఁగ మేల్కని, నలినాసనసన్నిభుండు • నవతృణపర్ణా
కలితశయనంబులన్ రవి, కులజులఁ గని వారి డాసి • కూర్మిం బలికెన్. ౧౨౧

నలినాసన సన్నిభుండు=బ్రహ్మతో సమానుఁడు. నవతృణ పర్ణాకలిత శయనంబులన్=క్రొత్తపచ్చిక యాకులు - వీనితోనైన పడకలయందు. రవికులజులు = సూర్యవంశమునందుఁ బుట్టినవారు. రవికులజులుగావున రవి యుదయింపఁగా వీరు నిద్రించుట సరిగాదని - తెలతెలవాఱ ననఁగా నరుణోదయ మైనదని యర్థమే గాని సూర్యుఁ డుదయించినాఁడని యర్థముకాదు. సూర్యుఁ డుదయింపఁగా నిద్రించు ద్విజుఁడే "శ్లో॥ సుప్తే యస్మిన్నస్తమేతి సుప్తే యస్మిన్నుదేతిచ। అంశుమానభినిర్ముక్తా, భ్యుదితౌచ యథాక్రమమ్॥ అమరము. ఎవఁడు నిద్రించుచుండఁగా సూర్యుఁ డస్తమించునో వాఁడు అభినిర్ముక్తుఁడు. ఎవఁడు నిద్రించుచుండఁగా సూర్యుఁ డుదయించునో వాఁడు అభ్యుదితుఁడు. వీరిరువురు పాపులే. "తంచే దభ్యుదయాత్సూర్యః, శయానం కామచారతః, నిమ్లోచేద్వాప్య విజ్ఞానా, జ్జపన్నుపవసేద్దినమ్" ఒకఁడు మైమఱచి నిద్రించినపుడు సూర్యుఁ డుదయించెనేని గాయత్రీజపం బాచరించుచుఁ బగలంతయు నుపవసించి రాత్రి భుజింపవలయును. "శ్లో॥ సూర్యేణ హ్యభినిర్ముక్తః, శయానోఽభ్యుదితశ్చయః. ప్రాయశ్చిత్త మకుర్వాణో, యుక్తః స్యా న్మహతైనసా॥ సూర్యుఁ డుదయించు చుండఁగను నస్తమించు చుండఁగఁగాని నిద్రించువాఁడు పాతకముగలవాఁ డగును. ఆ పాపము పోవుటకై ప్రాయశ్చిత్త మొనరింపఁడేని మహాపాపముతోఁ గూడిన వాఁడగును.

మనుస్మృతి అ. ౨.౨౨౦-౨౨౧.

తాత్పర్యము.

దిక్కు లరుణోదయవేళఁ దెల్ల నగుచుండఁగా విశ్వామిత్రుఁడు లేఁతపచ్చిక యాకులు పఱచుకొని పండుకొనియుండు నా సూర్యవంశరాజకుమారుల రామలక్ష్మణులను సమీపించి ప్రేమతో నిట్లనియె.

కం॥ కౌసల్యాసుప్రజ! రామా! సరసిజనయన లెమ్ము • మా నగుఁ బ్రాక్సం
ధ్యాసమయము నరపుంగవ, వాసిగ దైవాహ్నికంబు • వలయుం జలుపన్.
౧౨౨

సుప్రజ=మంచిబిడ్డను గన్నది. కౌసల్యా సుప్రజ ఎవనిని గనుటచేఁ గౌసల్య సుప్రజ యయ్యెనో యట్టి రామా = రామచంద్రా - ఈయర్థము చెప్పవలయునే

కాని కౌసల్యయొక్క మంచికుమారుఁడాయని షష్ఠ్యర్థమునఁ జెప్పరాదు. రామచంద్రమూర్తినిఁ గనుటవలనఁ గౌసల్య ప్రసిద్ధికెక్కి ధన్యురాలయ్యెఁగాని కౌసల్యకుఁ బుట్టుటచే రామచంద్రమూర్తి ధన్యుఁడు కాలేదు. కవి యీ యర్థమందే ప్రయోగించె ననుట కితరప్రయోగములు కలవు. అయోధ్యాకాండము ౭౦ స. ౧౭ శ్లోకము గచ్ఛ తాతానుజానే త్వాం, కైకేయీ సుప్రజాస్త్వయా॥ యని కలదు.

తండ్రిపేరు స్మరింపక తల్లిపేరు చెప్పఁ గారణమేమన :—

౧. "స మయా బోధిత శ్శ్రీమాన్ సుఖసుప్తః పరంతపః" సుందర ౯౩౦ వ స. శ్రీమంతుఁడును సుఖముగా నిద్రించువాఁడును శత్రువులఁ దపింపఁజేయువాఁడునునగు శ్రీరాముని నేను నిద్ర లేపితి నని సీతాదేవి చెప్పినట్లు శ్రీరామచంద్రమూర్తి నిద్రించునపుడును భక్తులకు శ్రీమంతుఁడుగాను శత్రువులకుఁ దపింపఁజేయువాఁడుగను గానవచ్చును. కావున సుఖముగ నిద్రించు శ్రీరాముని లేపఁబోయిన విశ్వామిత్రుఁడాయన నిద్రాకాలికసౌభాగ్యసంపత్తిని జూచి తాను వచ్చిన కార్యము మఱచి నివ్వెఱగొని యాహా! యిటువంటి శ్రీమంతునికిఁ దల్లియగుటకుఁ గౌసల్యాదేవి యేతపములు చేసెనోకదా యని విస్మయపడుచు కౌసల్యాసుప్రజ యని సంబోధించెను.

౨. కౌసల్యయొద్దఁ బండుకొను బాలుఁడు కావున నామెపేరు వినినంతన తల్లియే వచ్చినదని సంతోషముతో లేచునని భావము, హనుమంతుఁడు సీతాదేవిని సెహెచ్చరించుటకు నిట్టిలేకదా 'రాజా దశరథో రామ' యని ప్రారంభించెను.

౩. ఇది ముని తనలోఁ దా ననుకొన్నదిగానైనఁ జెప్పవచ్చును. "అమిత తేజుఁడైన యాపుత్రకునిచేతఁ గోసలేంద్రతనయ గొమరు మీరె" నని చెప్పఁబడెనుగదా. బాల—౫౦౨. ప.

౪. ఊరక రామా యని పిలచిన నది పరశురామున కన్వయించును గావున నట్లన్వయింపకుండుటకై 'కౌసల్యా సుప్రజా రామా' యని పిలిచెను.

౫. 'మాతా పుత్రస్య భూయాంసి కర్మాణ్యారభతే' యన్నట్లు పుత్రునకు సమస్తకార్యములు జేయునది తల్లియే – కావునను,

౬. 'మాతృదేవో భవ పితృదేవో భవ' యని తండ్రికంటె ముందు తల్లియే శ్రేష్ఠురాలుగాఁ జెప్పఁబడుటను,

౭. 'పితు శ్శతగుణం మాతా' యని తండ్రికంటెఁ దల్లి నూఱంతలు హెచ్చని స్మృతివాక్య ముండుటచేతను,

వి. విశ్వామిత్రుఁడు "ఏ నెఱుంగుదు రాజేంద్ర యీ మహాత్మ" నని శ్రీరాము మహిమ చెప్పినను దశరథుఁడు తెలిసికొనలేకపోయి వసిష్ఠుఁడు బలవంతపెట్టుటచే రామచంద్రమూర్తిని బంప నియ్యకొనెను. కౌసల్యయో విశేషపుత్రవాత్సల్యము గలదయ్యును నాదరముగ జాగులేక యంగీకరించెను. తల్లి యెక్కువ చిక్కులు పెట్టునేమో యని సందేహించుచున్న విశ్వామిత్రుఁ డామెగుణమహిమ కబ్బుర పోయెను, అదిస్మరించి యిప్పు డామెపేరు స్మరించెను.

తల్లిదండ్రులిద్ద ఱనుమతించినను 'నడవులకు నేనుబోను. కాయగసురులు తిని నేలపైఁ బరుండలేను' అని రామచంద్రమూర్తి మొండికివేసికొనియేడువనారంభించిన విశ్వామిత్రుఁ డేమి చేయఁగలఁడు ? అటుగాక తల్లిమాట తండ్రిమాట జవదాట రాదు కష్టమో సుఖమో వారు చెప్పినట్లు చేయుటే పుత్రులకు ధర్మమనునది స్వానుష్ఠానముచే రామచంద్రమూర్తి బాల్యమునందే లోకమునకుఁ దెలుపఁబూనెను. గావున సుప్రజ = మంచిబిడ్డఁ డని విశ్వామిత్రుఁ డనెను.

దాశరథీ యని కాని కౌసలేయ యనికాని రాఘవా యనికాని పిలువక, రామా యనుటకుఁ గారణము నిద్రించునపుడు కూడ రాముని సౌందర్యమునకు నచ్చెరువు పడియే రామా యనుపదమునఁ బిలిచెను. ప్రాక్సంధ్యాసమయము; మానగున్ = సర్వలోకవంద్యుని, తమస్సంహారుని. అజ్ఞాననిరసనకరుని నిన్నుఁ గౌసల్య యెట్లు కనెనో యట్లు సర్వలోకవంద్యుని నంధకార నిరసనకరుని తమస్సంహారుని సూర్యుని బూర్వదిశ యుఁ గన నున్నది. నీవు జగత్పద్మప్రబోధకరుఁడవు. సూర్యుఁడు పద్మప్రబోధకరుఁడు. నిన్నుఁ గని కౌసల్య యెట్లు గౌరవింపఁదగిన దయ్యెనో యట్లే పూర్వసంధ్యయు గౌరవింపఁదగియున్నది. కావున లెమ్ము. సూర్యుఁ డెట్లు విరోధుల మందేహాదిరాక్షసుల నిరసింప నున్నాఁడో నీవు నట్లే విరోధుల రాక్షసుల నిరసింప వలసినవాఁడ వై యున్నావు. కావున లెమ్ము రాత్రి యనునజ్ఞానాంధకారము పోయెను. భగవత్సాక్షాత్కారము పూర్తిగాఁ గావలసిన సమయము తటస్థించినది. కావున లెమ్ము. పెద్దవెల్లువ వచ్చినపుడు గుంతలు మిట్టలుగా జలమయ మైనట్లు కేవలశుద్ధసత్త్వమూర్తివి నీ వవతరించుటఁ జేసి ప్రపంచ మున సత్త్వగుణ ముద్రేకించుకాల మైనది. అట్టులే సూర్యుఁ డుదయించి లోకమును దనప్రకాశముచే నింపింపనున్నాఁడు. కావున లెమ్ము. 'అద్య మే సఫలం జన్మ సుప్రభాతా చ మే నిశా, యదున్నిద్రాబ్జపత్రాక్షం విష్ణోర్ద్రక్ష్యామ్యహం ముఖమ్' (వికసించిన కమలమువంటి కన్నులుగల విష్ణుని ముఖము చూడఁ గంటిని గావున) ఇప్పుడు నా జన్మము సఫలము, నారాత్రి తెల్లవారెను. అనునది యనుసంధింపవలెను.

నీవు నిద్రించునపుడు నీదివ్యముఖారవింద సౌందర్యలక్ష్మిని సేవించితిని. నీవు మేల్కొనునప్పటి సౌందర్యలక్ష్మిని సేవింపఁ గోరిక కలదు. అన్నివిధముల సేవ లేశాంశము నఁ జేయవలనుపడు ననికదా నిన్నిట్లు పిలుచుకొని వచ్చితిని. కావున లెమ్ము.

సరసిజనయన=కమలములవంటి కన్నులు గలవాఁడా! లోకమున సూర్యోదయ సమయమునఁ గుంగమలములు వికసించుచుండ నీనయనకమలములు వికసింపకుండుట ధర్మముకాదు. కావునఁ గన్నులు తెఱచి లెమ్ము. "కప్యాసం పుండరీకమక్షిణీ" యన్నట్లు ముఖసూర్యబింబము ప్రక్కన నుండుకనుదమ్ములు ముకుళించి యుండుట స్వభావవిరుద్ధము. కావునఁ గన్నులు తెఱచి లెమ్ము. నీవు కన్నులుమూసి నిద్రించితి వేని లోకమంతయు నిద్రించును. నీవు కన్నులు విచ్చిన లోకమంతయు వికాసము పొందును – కావున లెమ్ము.

రామా! నీముఖమే యమృతసరస్సు. అందలి కమలములే నీనయనములు అర్థములు పొందించునవికదా నయనములు! అట్టి నీ నయనములవలన (నీదృష్టిసోఁకుటచే) నేను–లోకము–ఇష్టార్థములుపొందఁ గాచియుండుటచేఁ గన్నులు తెఱచి లెమ్ము. "నీయతే అనేన – నయనం" అని నయనశబ్దవ్యుత్పత్త్యర్థము.

నయనరశ్మి లోకపదార్థముపైఁబడి దానియాకారము గ్రహించుటచేనాపదార్థము గానవచ్చుచున్నది. కావుననే కదా పసిరికలుగలవానికి శంఖము పచ్చగాఁ గానవచ్చు చున్నది.

నరపుంగవ = మానవశ్రేష్ఠుఁడా! నీవు నారాయణుఁడవై నను నరవేషము వేసి నరలోకమునకు ధర్మమార్గ మనుష్ఠానముచేఁ జూపుటకై యవతరించినవాఁడవుగావున సంధ్యాకృత్యములు దీర్ప లెమ్ము. నరపుంగవా! లెమ్ము = మానవశ్రేష్ఠుఁడా! లెమ్ము. మనుష్యులందు నీవు శ్రేష్ఠుఁడవు గావున తక్కినవారికి నీవు మార్గదర్శివి కావలసినవాఁడవై యున్నావు. 'యద్యదాచరతి శ్రేష్ఠస్తత్తదేవేతరోజనః' శ్రేష్ఠుఁ డేదేదిచేయునో తక్కినవా రది యట్లే చేయుదురు. కావున లోకము చెడకుండుటకై నీవు సమయమునకు సంధ్యాకృత్యములు నిర్వహింప లెమ్ము. నరపుంగవ లెమ్ము = ఆశ్రితవిరోధుల నిరసించుటకు నిద్రకవకాశ మెక్కడిది? ఆశ్రితు లెవ్వరు లేరు కావున నిద్రపోవుద మని తలఁచితివా? ప్రక్కన నేను గాచియే యున్నానే–కావున లెమ్ము–నా కార్యము చేయవలసియున్నదికదా!

ప్రాక్సంధ్యాసమయము = I. సంధ్యాసమయమునకు ముందు చేయవలసినకార్యములు గలవు. II. తొలిసంధ్యాసమయమునఁ జేయవలసినవి గలవు. లెమ్ము–ఏమికార్యము లందువా? దైవాహ్నికంబు = సర్వేశ్వరవిహితనిత్యకర్మము – నీకు

సంబంధించిన వై నీయాజ్ఞారూపక కర్మములు నేను జేయవలయును. నీవు లేచినఁ గదా నేను జేయఁగలుగుదును. వానిని స్వీకరింప లెమ్ము. III. దేవారాధనభూత కర్మము పగలుచేయవలసినది. యూవగున్ = చక్కఁగా లోపము లేకుండునట్లు అసమయమునకు లేచి తొందరతొందరగాఁ గార్యము లడావిడిచేయక ముందు గనే లేచి చక్కఁగాఁ జేయవలయును. చలుపన్ వలయున్=చలుపవచ్చును అని యనుమతి కాదు. చలుపవలయున్ విధి - చేయకుండినఁ బ్రత్యవాయము కలదు. కావున లెమ్ము.

తాత్పర్యము.

కౌసల్యానందనా ! రామా ! కమలలోచనా! తొలిసంజ వర్తించుచున్నది. నరోత్తమా ! దేవతాకార్యము సంధ్యావందనము నిర్వహింపవలయును గదా, లెమ్ము.

సీ॥ అని యిట్లు కౌశికుఁ • డాదరంబునఁ బల్క, విని లేచి రఘుకుల • వీరు లంత
సరయువునం గృత • స్నానులై యుదకంబు, వారిచి పరమజ•పంబు నిష్ఠ
జపియించి యర్ఘ్యాది•సకలక్రియల్ దక్క, నాహ్నికంబులు దీర్చి•యమలమతిని
వరతపోధనుని వి•శ్వామిత్రునిన్ డాసి, యభివాదన మొనర్చి • హర్షమునను
తే॥ బయన మొనరింపనూల్కొను•బాలురఁగని,తోడుకొంచేగుచుండనా•స్రోవలోన
రాచకొమరులుగాంచి ర•బ్బంబు గదుర, సరయుసంగమభూమిని•జహ్నుతనయ.
౧౨౩

విని=నిద్రపోవుచుండిరేని విశ్వామిత్రుని వాక్యములు వినఁబడవు. కావున రామలక్ష్మణులు మేలుకొని లేచుటకు సిద్ధపడి. 'ఉత్తిష్ఠ బ్రహ్మణస్పతే' యను మంత్రమును జెప్పుకొనుచుండిరని భావము. స్నానమునకు ముందును నాచమనము ప్రాణాయామము కర్తవ్యములే- కావున నుదకంబు వారిచి కృతస్నానులై యనియు వారిచి=అర్ఘ్యమిచ్చి, పరమజపంబు నిష్ఠసలిపిరనియు నన్వయింపవలయును. జపమునకు ముందుగదా యర్ఘ్యమనువారు 'గుటికపెట్టి నిద్రపోయి' యన్నట్లులన్వయించుకొనవలయును. వారిచి = ఆచమించి, పరమజపము = గాయత్రీ మంత్రము 'న గాయత్ర్యాః పరంజప్యం' గాయత్రికంటె జపింపవలసిన శ్రేష్ఠమంత్రము లేదు. అర్ఘ్యము=జపాంతమున నర్ఘ్యము, ఆహ్నికంబులు=పగలు చేయవలసినకర్మములు - తర్పణాదులు, అభివాదనమొనర్చి = పేరుచెప్పుచు నమస్కరించి, నూల్కొను = ప్రయత్నపడు - ఉత్సహించు, అబ్బంబు=అబ్బురము - ఆశ్చర్యము.

నిద్రపోవువారు మెలకువరాఁగానే తటాలున లేవక "ఉత్తిష్ఠ బ్రహ్మణస్పతే, దేవయంతస్త్వేమహే ఉపప్రయంతు మరుత స్సుదానవః ఇంద్రప్రాశూర్భవా

శుచా, ప్రైతు బ్రృహ్మణ స్పతిః ప్రదేవ్యేతు సూనృతా అచ్ఛా వీరంనర్యం పంక్తి రాధసం దేవా యజ్ఞం నయంతు నః ॥

వసురణ్యో విభూరసి, ప్రాణే త్వమసి సంధాతా బ్రహ్మ న్త్వమసి విశ్వసృ త్తేజోదా స్త్వమస్యగ్నే, ర్వర్చోదా స్త్వమసి సూర్యస్య, ద్యుమ్నోదా స్త్వమసి చంద్రమస ఉపయామగృహీతోసి బ్రహ్మణే త్వా మహస ఓ మిత్యాత్మానం యుంజీత॥—అని మ్మోన కుడిచేయియుంచి యివి జపించి యావల లేవవలయును.

అభివాదనమొనర్చి యనుటచే శిష్యులు గురువున కుదయమున శుచులై నమస్కరింపవలయు నని సూచన. ఇట్లు దినదినము పెద్దలకు గురువులకు నమస్కరించు వారికి ఆయువు యశస్సు ప్రజ్ఞ బలము హెచ్చును.

శ్లో॥ అభివాదనశీలస్య నిత్యం వృద్ధోపసేవినః,
చత్వారి తస్య వర్ధంతే హ్యాయుః ప్రజ్ఞా యశో బలమ్ - మనువు.

తా త్ప ర్య ము.

ఈ ప్రకారము విశ్వామిత్రుఁడు ప్రీతితోఁ బలుకఁగా శ్రీరామలక్ష్మణులు విని, లేచి, యాచమించి, సరయువునందు స్నానముచేసి, యాచమించి గాయత్రి జపించి, యర్ఘ్యము మొదలైనకార్యములుదీర్చి, నిర్మలములైన మనస్సులతో విశ్వామిత్రు నొద్దకుఁ బోయి నమస్కరించి సంతోషమునఁ బ్రయాణముసేయ నుత్సాహ పడుచున్న పిల్లవాండ్రను దోడుకొని పోవుచుండఁగా, నా రాజకుమారులు గంగా సరయూసంగమమును జూచి యచ్చెరువుపడిరి.

ఉ॥ అచ్చట నుగ్రతేజులు మ• హర్షు లనేకసహస్రవర్షముల్
పొచ్చెము లేనినిష్ఠలను • బూని తపం బొనరించి రాస్థలిన్
సచ్చరితుల్ రఘూద్వహులు • సంతసమారఁగఁ గాంచి యాత్మలో
హెచ్చెడికౌతుకంబు మెయి • నిట్లని రా మునిసార్వభౌముతోన్. ౧౫౮

ఉగ్రతేజులు=తీవ్రమైన తేజస్సుగలవారు, పొచ్చెము=కొఱఁత.

తా త్ప ర్య ము.

ఆ స్థలమందు తీవ్రతేజు లయిన మహర్షులు పెక్కువేలయేండ్లు కొఱఁతయులేని నిష్ఠఁబూని తపస్సుచేసిరి. మంచినడవడిగల రామలక్ష్మణులు సంతోషముతో దానిని జూచి తెలిసికొనుకోరికతో మునీంద్రునితో నిట్లనిరి.

కం॥ ఈపుణ్యాశ్రమ మేరిది ? యేపురుషుం డిట వసించు • నిప్పుడుఁ? గుతుకం
బేపారెడు దీని వినఁగ మహాపురుషా! తెలియఁగఁ జెప్పు•వయ్యా మాకున్. ౧౫౯

తాత్పర్యము.

ఈపుణ్యప్రద మయిన యాశ్రమ మెవరిది? ఎవ్వఁ డిచ్చటనుండును? ఇది తెలిసికొన నాశ యగుచున్నది. మహాత్మా! మాకుఁ జెప్పుము.

—• విశ్వామిత్రుఁడు రామునకు నంగదేశ వృత్తాంతముఁ దెల్పుట •—

చం॥ అన విని చిన్న నవ్వుదొలఁ • కాడ మునీంద్రుఁడు పల్కె 'రామ! యీ
యనఘమహాశ్రమంబుకథ • యంతయు నీకు నెఱుంగఁ జెప్పెదన్
మునుపు మరుండు భాసిలఁగ • మూర్తియుతుం డయి స్థాణుఁ డిచ్చటన్
ఘనతప మాచరించె గిరి • కన్య దమిం బరిచర్య సల్పఁగన్. ౨౭

చిన్న నవ్వు=చిఱునవ్వు, మరుండు=మన్మథుఁడు, మూర్తియుతుండు = ఆకారముతోఁ గూడిన వాఁడు, స్థాణుఁడు=శివుఁడు; గిరికన్య=పార్వతి.

తాత్పర్యము.

సర్వజ్ఞులయ్యు నేమియుఁ దెలియని వారివలె నడుగుచున్నారే యనియు, 'నేది యెటుపోయిన మన కేమి మన త్రోవన మనము పోద'మనుకొనక బాలురు విషయములు తెలిసికొనవలయు నని యుత్సాహవంతులై యున్నారు గదా యనియు సంతోషించి చిఱునవ్వుతో విశ్వామిత్రుఁ డిట్లనెను. రామా! గొప్పదియుఁ బాపరహితమైనదియు నగు నీయాశ్రమవృత్తాంతము నీకుఁ దెలిపెదను. వినుము పూర్వకాలమున మన్మథుఁడు స్వరూపముతోఁ గానవచ్చు కాలమందు శివుఁ డిచ్చటఁ దపస్సుచేయఁగా నాయనకుఁ బార్వతి పరిచర్య చేయుచుండెను.

కం॥ అతపమునకును విఘ్నము, చేతోభవుఁ డాచరింప • శ్రీకంఠుఁడు ప్ర
స్ఫీతిం బగుఫాలానల, జాతంబునఁ గుమతి భస్మ • సాత్కృతుఁ జేసెన్. ౨౮

అతపమునకున్=ఆతపస్సునకు, చేతోభవుఁడు=మన్మథుఁడు, శ్రీకంఠుఁడు=విషము కంఠమందుఁ గల శివుఁడు, 'శ్రీర్వేషరచనాశోభాసంపత్సరళశాఖిషు-వాణీ లక్ష్మీలవంగేచ-విషే-బిల్వే'-నానా. శ్రీ = విషము, ఫాలానలజాతంబునన్ = నొసటినుండి వెలువడిన యగ్ని జ్వాలలసమూహముచే, కుమతి=కుత్సితమనస్సుగల మన్మథుఁడు - తపస్సులు చెఱుచువారు కుమతులే కదా. భస్మసాత్కృతిన్=బూదియగునట్లు

తాత్పర్యము.

ఆశివుని తపస్సును దుర్బుద్ధియై మన్మథుఁడు విఘ్నముచేయఁగా గామమును జ్ఞానాగ్నిచే దగ్ధముచేయవలయును గావున నొసటి కంటిమంటలచే నతని శివుఁడు బూదియగునట్లు చేసెను.

చం॥ అదిసుత మేను లేమిని న • నంగుఁ డనంగుఁ డనంగ భూమిపై
విదితస మాఖ్యుఁ డయ్యెఁ జుమి, • వీడుటచే మరుఁ డంగ మిచ్చటన్
పదపములశీల! యియ్యదియు • సన్నుతిఁ గాంచెను నంగదేశమం,
చిదియు తదాశ్రమం బిట న • హీనతపస్వులు రుద్రశిష్యులై. ౨౮

అదిసుత=అదిమొదలు, అనంగుఁడు=మన్మథుఁడు, అనంగుఁడు = దేహము లేనివాఁడు అని, విదితసమాఖ్యుఁడు = తెలియఁబడిన పేరుగలవాఁడు.

తాత్పర్యము.

అది మొదలుకొని దేహములేనివాఁడగుటచే మన్మథుఁ డనంగుఁ డని ప్రసిద్ధుఁ డయ్యెను. మన్మథుఁ డిచ్చట నంగమును వదలినకారణముచే నీదేశ మంగదేశ మని ప్రఖ్యాతిపడసెను. ఆ యాశ్రమ మిదియే. ఇచ్చటఁ గొందఱు గొప్ప తపస్వులు రుద్రశిష్యులు.

ఆ యాశ్రమము=కామాశ్రమము. లేక రుద్రాశ్రమము. కొన్నిగ్రంథము లందు హిమవంతమునఁ దపస్సుచేయుచుండిన ట్లున్నది. దానికి సమాధానము కల్పాంతరవ్యవస్థయే.

కం॥ తరతరములుగా నుందురు, పొరయవు పాపములు వారిఁ • బుణ్యాకృతుల, నేఁ
డిరవుగ మన మిచ్చట రే, జరుపుచు రేపమరతటినిఁ • జనుఁ దరియింపన్. ౨౯

తాత్పర్యము.

పెక్కుతరములుగా వంశపారంపర్యముగా నున్నారు. వారు పుణ్యకార్యములు చేయువారు కావున వారిని పాపము లంటవు నేఁ డిచ్చటనుండి.

ఉ॥ 'పోవుదమయ్య యీసరయు • పుణ్యజలంబులఁ గ్రుంకి శుద్ధులై
పావనమంత్రవారము జ • పం బొనరించి హుతంబు వేల్చి భూ
దేవులదర్శనార్థ' మని • తెల్పుచు నుండఁగ నింతలోన నా
దేవఋషుల్ తపోవిభవ • దీర్ఘసుచక్షు లెఱింగి ప్రీతులై. ౩౦

క్రుంకి = స్నానముచేసి, వేల్చి = హోమముచేసి, భూదేవులు = బ్రాహ్మణులు, తపోవిభవదీర్ఘ సుచక్షులు = తపస్సంపదచేతఁ గలిగిన దూరదృష్టిగలవారు. క్రుంకి శుద్ధులై మంత్రజపం బొనరించి యనుటచే ముందు స్నానము చేయక దేహశుద్ధి మనశ్శుద్ధి లేక మంత్రముల జపింపరాదని యేర్పడుచున్నది. 'నిత్యోదకసంధ్యా ముపాసీత' యని యాశ్వలాయనాదులు.

తాత్పర్యము.

రేపు సరయూనదీజలంబుల స్నానంబుచేసి, శుద్ధులమై పవిత్రవంతము లయిన మంత్రముల జపించి, యగ్నిహోత్రకార్యములు దీర్చుకొని, బ్రాహ్మ

తాత్పర్యము.

గుల దర్శింపఁబోవుద మని చెప్పుచుండువంతలో తపస్సంపదచే దూరదృష్టి గలిగిన యా దేవస్థులు వీరిరాక యెఱింగినవారై బయలుదేఱి వచ్చి -

ఉ॥ వారలఁ జేరి యర్ఘ్యమును • బాద్యముఁ గౌశికమౌని కిచ్చి సో
దారత నాతిథేయము ధ•రాధిపసూనుల కిచ్చినంత స
త్కారము లంది మువ్వురుఁ గ•థాశ్రవణంబులఁ బ్రొద్దు పుచ్చుచున్
వారిచి సంధ్య నిష్ఠను జ•పంబులు సల్పిరి యర్హపద్ధతిన్. ౬౩౧

అర్ఘ్యము=పూజాద్రవ్యము. "ఆపః క్షీరం కుశాగ్రం చ, దధి సర్పిస్సతండులం యవః సిద్ధార్థకశ్చైవ, అష్టాంగోఽర్ఘః ప్రకీర్తితః." జలము-పాలు-దర్భకొనలు - పెరుగు - నెయ్యి - బియ్యము-యవలు - ఆవాలు ఇవి యీయకున్నను కేవలజల మిచ్చినను అర్ఘ్యమిచ్చుట యగుట. అర్ఘ్యమర్ఘార్థే పాద్యంపాదాయ వారిణి' అర్ఘార్థం వారి అర్ఘ్యం = పూజకొఱకైన జలము. ఇవి కంచుచెంబులతో నీయరాదు. పాదము=కాళ్ళుకడుగుకొను నీళ్ళు, ఆతిథేయము = అతిథుల కెదురుగాఁబోవుట. రండు-కూర్చుండుఁడు అని గౌరవించుట ఆతిథేయము, ఆతిథ్యము = హవిరాతిథ్య మని యుండుటచే నతిథికి భోజనము పెట్టుట. 'ప్రత్యుజ్జగా మాతిథి మాతిథేయః' స్వధర్మయుక్తం కుటుంబిన మభ్యాగచ్ఛతి ధర్మపురస్కారో నాన్నప్రయోజనః సోఽతిథి ర్భవతి=అన్నమునకై కాక స్వధర్మమునందున్న కుటుంబి యింటికి ధర్మమును బురస్కరించుకొని వచ్చినవాఁ డతిథి; అన్నము మాత్రము కోరువాఁ డభ్యాగతుఁడు-"అభ్యాగతో జ్ఞాతపూర్వః అజ్ఞాతోఽతిథి రుచ్యతే" యని పూర్వము తెలిసినవాఁ డభ్యాగతుఁడు, క్రొత్తవాఁ డతిథి.

తాత్పర్యము.

వారలను గలిసికొని, విశ్వామిత్రునకు నర్ఘ్యము - పాద్యమిచ్చి రాజకుమారులకు నాతిథేయ మిచ్చి యాదరించిరి. వారుముప్వు రీవిధముగ బహూకరింపఁబడినవారై కథలను వినుటచేఁ గాలయాపనముచేసి సంధ్యవార్చి నిష్ఠతో గాయత్ర్యాదులుజపించిరి.

అనాదిగ మనదేశమందు శివభక్తులు గలరు, విష్ణుభక్తులు గలరు. వారివారి యుపాస్యదేవతను వారువారు గొప్పగనెంచుచుండి, పరస్పరమైత్రిగలవారై యసూయ లేక యుండిరి. ఇప్పుడు భక్తిజ్ఞానములు తక్కువనై దురభిని వేశము మాత్ర మెక్కువగుటచే నసూయాద్వేషములు ప్రబలినవి.

కం॥ కామాశ్రమమునఁ గడు నఖి, రామం బగుకథలచేత • రమణీయగుణా
రాముల నిద్దరపుచ్చెను, రాముని లక్ష్మణుని మౌని• రాజాగ్రణియున్ ౬౩౨

అభిరామము=మనోహరము, రమణీయగుణారాములన్ = మనోహరములైన కల్యాణగుణములచే వినోదించువారిని. ఇది రెండవరాత్రి.

తాత్పర్యము.

విశ్వామిత్రుఁడు తామాశ్రమమందు ఏఁగుల మనోహరములైన కథలు చెప్పుచు హేయగుణములు లేనివారై మనోహరములైన కల్యాణగుణములు గల రామచంద్రమూర్తిని లక్ష్మణుని నిద్దురవుచ్చెను.

౩౫ సర్గము. విశ్వామిత్రుఁడు రామునకు సరయూవృత్తాంతముఁ దెలుపుట.

సీ॥ వేఁగుఁబోకను రఘు•వీరు లాహ్నికములఁ, దీరిచి మున్నుగా•ధేయుఁ డరుగ
నాతని వెన్నంటి • యరుగుచు జాహ్నవీ, తటరమ్యదేశంబుఁ • దరియ నచటి
సంయమధనులు వి•శ్వామిత్రునిం జేరి, మహితాత్మ! నావ యా•మర్చినార
మీరలు భూతలా•ధీశనందనులతోఁ, దరియింపుఁ డీపుణ్య•తటిని నేల

తే॥ తడవటంచన సరియని•యుడుప మెక్కి, యానదిఁ దరించుచుండ మా•ధ్యంబునందు
భంగసంరంభవర్ధిత•ప్రబలరవము, నాలకించి రఘూత్తముఁ•డనియె మునికి. ౨౬౩

వేఁగుఁబోక=ఉదయమున, ఆహ్నికములు=పగలు చేయవలసిన దేవతాకార్యములును, సంధ్యావందనాదులును, సంయమధనులు = ఇంద్రియనిగ్రహమే ధనముగాఁ గలవారు-తపస్వులు, తడవు=ఆలస్యము, ఉడుపము = నావ-పడవ, తరించుచు = దాఁటుచు, భంగసంరంభవర్ధిత=అలల విజృంభణముచే వృద్ధియయిన, ప్రబలరవము= గొప్ప ధ్వని, ఆలకించి = విని, శ్రీమద్రామాయణమందు సూర్యోదయ మయిన దని సూర్యాస్తమయ మయిన దని యెచ్చటఁ జెప్పఁబడునో యచ్చట శ్రీరామచంద్రమూర్తి సంధ్యవార్చినట్లు చెప్పఁబడి యుండును. దీనివలన శ్రీరామచంద్రమూర్తి కర్మయోగి యని స్పష్టపడుచున్నది. అంతియగాక రామాయణము గాయత్రీగర్భితము గదా. అట్టిదానిని గుఱించి కొంత యయినఁ జెప్పుట యావశ్యకము. "నగాయత్ర్యాః పరంమంత్రః" మ్మని గాయత్రికంటె శ్రేష్ఠమగు మంత్రములేదు. తన్ను జపించువానిని రక్షించునది. కావున దానికి గాయత్రి యని పేరు. సూర్యోదయమునకు మూఁడు గడియల కాలము ప్రాతస్సంధ్య, సూర్యాస్తమానమున కావల మూఁడు గడియల వఱకు సాయంసంధ్య. ముందే యర్ఘ్యప్రదానము. సూర్యోదయమువఱకు జపము ఉదయమున నిలుచుండి సాయంకాలమునఁ గూర్చుండి జపింపవలయును. ఉదయమున నీశానదిశగా, సాయంకాలము వాయువ్యదిశగా మరలి జపింపవలయును. ౧-౫-౭-౯ ౧౩-౧౫-౧౪ తిథులందు సాయంకాలమున జపము సంకోచపఱుపవలయును.

ప్రాతస్సంధ్యవలన రాత్రిచేసిన పాపము - సాయంసంధ్యవలనఁ బగలు చేసిన పాపము నశించును. సంధ్యవార్చనివాఁడు శూద్రుఁడు, కావున వాఁడు దేవకార్యములకుఁ గాని పైతృకకార్యములకుఁగాని పనికిరాఁడు. సంధ్య యూరివెలుపల వార్చుట యుత్తమపక్షము. ఫల మధికము. దీని కనధ్యయనదోషములేదు. శాస్త్రబద్ధుఁడైన బ్రాహ్మణుఁడు గాయత్రిమాత్రము జపించువాఁడైనను శ్రేష్ఠుఁడే. శాస్త్రబద్ధుఁడు కాక నిషిద్ధభోజనము మున్నగు ననాచారములు గలవాఁడును శాస్త్రనిషిద్ధవస్తువుల విక్రయించువాఁడును, మూఁడువేదములు సాంగముగ నధ్యయనము చేసినవాఁడైనను హీనుఁడే. —మనుస్మృతి ౨-౧౦౧ మొదలు.

తాత్పర్యము

శ్రీరామచంద్రచరణారవిందపరాగముచేఁ గామాశ్రమమును బవిత్రము చేయించి తాటకాశ్రమము పవిత్రముచేయింపఁ బిలుచుకొని పోవుచున్నాఁడు.

ఉదయమున రామలక్ష్మణులు ప్రాతస్సంధ్యావందనాదులఁదీర్చి పయనమై ముందు విశ్వామిత్రుఁడు పోవుచుండ నాయనవెంబడి పోవుచు గంగాతీరముఁ జేర, నచటనుండు తపస్వులు వీరిరాక ముందే యెఱింగినవారై నావను సిద్ధముగా నమర్చియుంచుకొని విశ్వామిత్రున కెదురుగా వచ్చి. "మహాత్మా! నావ సిద్ధముగా నున్నది. మీరు రాజకుమారులతోడ గంగానదిని జాగులేక దాటుఁ" డని ప్రార్థింప, వల్లె యని యంగీకరించి యా నావ నెక్కి నదిని దాటుచుండు సమయమున నల లొకదానితో నొకటి కొట్టుకొనుచుండుటచేఁ బ్రబలుచుండు ధ్వనివిని, రామచంద్రమూర్తి మునీశ్వరున కిట్లనియె.

మున్ను గాధేయుఁ డరుగ నాతని వెన్నంటి శ్రీరామలక్ష్మణులు పోయిరనుటచేఁ బెద్దవారి నతిక్రమించి పిన్నవారు పోరాదు. వారినీడఁ ద్రొక్కరాదు, అని సూచన.

కం॥ మునిశార్దూలమ! స్రోత, స్వినిజలముల వినఁగ నయ్యె • విపులపు టులి వీ
ధ్వని వీచీకర్షణసం, జనితమొ మఱి యొండొ దీన్పు • సందియ మనిసన్.౧౩౪

మునిశార్దూలమ = మునిశ్రేష్ఠుఁడా! - 'సింహశార్దూలనాగాద్యాః పుంసిశ్రేష్ఠార్థగోచరాః' యన్నట్లు సింహ - శార్దూల - నాగ - వృషభ - పుంగవ - చంద్ర ఇంద్ర శబ్దము లుపమానముగ నుత్తరపదములై శ్రేష్ఠార్థమును దెలుపును. స్రోతస్విని = నది, విపులపు టులివు - విపులము = గొప్పది, ఉలివు = ధ్వని. వీచీకర్షణసంజనితమొ=అలలరాఁపిడిచేఁ బుట్టినదో ? సందియము=సందేహము.

తాత్పర్యము

మునీంద్రా! యేటి నీటియందు గొప్పధ్వని వినవచ్చుచున్నది. ఇది యలల రాఁపిడిచే నైనదప్పుడా మఱొండా - సందేహములు తీర్పుమా యని వేఁడిరి.

కం॥ ఆరాముని వచనంబుల, నారాముని విన యుదీర్ణ • హర్షాకులుఁ డై
గారాముననిట్లనియెను, సారామలమతిని దాని • చరితం బెల్లన్. ౧౩౫

ఆరాముని = ఆరామచంద్రుని, ఆ+రా+ముని = ఆరాచముని, విని, = ఉదీర్ణ హర్షాకులుఁడై = అతిశయించిన సంతోషముచేఁ జెదరిన మనస్సుగలవాఁడై, గారాముననని=ప్రియమున - అవతారమూర్తి యగు శ్రీరామచంద్రమూర్తి మనయందను గ్రహించి ప్రసన్నుఁడై - మనతో సంభాషించుచున్నాఁడు గదా యని సంతోషాతిశయము.

తాత్పర్యము

శ్రీరామచంద్రమూర్తి మాటలు విని విశ్వామిత్రుఁడు సంతోషాతిశయముచేఁ బ్రేమతో దాని చరిత్ర యిట్లు చెప్పఁదొడఁగెను 'నీటిరాఁపిడిచే' అని చెప్పిన నేనీళ్ళని యడుగును సరయువు నీళ్ళని చెప్పిన నది యెక్కడినుండి వచ్చిన దనును, గావున సరయువు పుట్టుక మొదలు చెప్పుచున్నాఁడు.

శా॥ కైలాసంబున ము న్విధాతృఁడు దటా • కం బొండు సంకల్పకే
ళీలోలుం డయి మానసంబునని తాళిన్ • సృష్టిగావించె, నా
నాళీకాకర మొప్పు మానససరో • నామంబునం, దత్సరః
పాళీనిర్గత మాట నిద్ది సరయూ • ప్రఖ్యాతిఁ గాంచెం జుమీ. ౧౩౬

విధాతృఁడు = బ్రహ్మ - విధాతృశబ్దమునకుఁ దత్సమంబున విధాత యనియు విధాతృఁ డనియు రెండురూపములు గలవు. నాళీకాకరము = సరస్సు, మానససరో నామంబునన్ = మానససరస్సను పేరితో, తత్సరఃపాళీనిర్గతము=ఆసరస్సు ప్రదేశము. నుండి వెలువడినది.

తాత్పర్యము

బ్రహ్మదేవుఁడు సంకల్పముచేతనే యొక తటాకమును కైలాసమందు సృష్టించెను. మానసముచే సృష్టింపఁబడినది కావున దానికి మానస సరస్సని పేరు. దానినుండి వెడలివచ్చుటచే దీనికి సరయు వని పేరు.

సీ॥ అది యయోధ్యాపురి • నంటుచుఁ బ్రవహించి, గంగాతరంగిణిఁ • గలియు నిచట
నీనీటిరొమొరయిక • నెసఁగు శబ్దం బిది, సలుపు నమస్కృతి శ్రద్ధతోడ
ననిన నాధర్మాత్ము • లభివాద మొనరించి, యద్దరికిని దాఁటి • రంత మువ్వు
రావలఁబడుచునమై • యరుగుచుఁ గనియుండుఁ, గనుభయంకరమైన • గహనమొండు

తే॥ మౌనివరునిఁ గనుఁగొని • మానవేంద్ర, తనయు లిట్లని రీవనాం•తరము చూడ
విజనమై దృష్టిభయదమై• వెలయుచున్న, దెవ్వరిందువసింతురో•మౌనివరుఁడ. ౧౩౭

తరంగిణి = నది, విజనమై = జనము లేనిదై, దృష్టిభయదమై = చూచుటకు భయంకరమై - ధర్మాత్ములు=ధర్మస్వభావము గలవారు, (2) ధర్మమే జీవముగాఁ గలవారు (3) ధర్మమే శరీరముగాఁగలవారు, (4) ధర్మబుద్ధిగలవారు, (5) ధర్మమునకు జీవమైయుండువారు (6) ధర్మమునకు శరీరమై యుండువారు. "ఆత్మా యత్నధృతిస్వాంతస్వభావపరమాత్మసు జీవబుద్ధిశరీరేషు" - నానా. అంటుచున్ = అయోధ్యకుఁ బడమటిభాగమున నారంభించి దాని కుత్తరముగాఁ బాతి తూర్పుగా వచ్చి యంగదేశములోనుండి ప్రవహించి గంగలోఁ గలియుచున్నది. 'సలుపు నమస్కృతి శ్రద్ధతోడ' ననుటచేఁ బుణ్యతీర్థములు దర్శించిన వెంటనే తద్దేవతలకు నమస్కరింపవలయు నని సూచన.

తాత్పర్యము

ఆనది యయోధ్యానగరమున కొఁకుచుఁ బ్రవహించి యిచట గంగానదిలోఁ గలియును. సరయూనదినీ రొక్తునుండి గంగలో దూఁకుటచే రెండు నదుల నీ ళ్ళొరసికొనుటవలన నీశబ్దము కలిగెను. గంగాసరయూసంగమము పుణ్యతీర్థము కావున శ్రద్ధతో నమస్కరింపుము. అనిన నాధర్మాత్ములు నమస్కరించి దక్షిణపు టొడ్డుచేరిరి. అచ్చట నావ దిగి వారు మువ్వురు కాలినడఁ బ్రయాణమైపోవుచు నందు భయంకరమైన చొరరాని యడవినిఁ జూచి మునీంద్రా యీ కాఱడవి మనుష్య సంచారములేనిదై చూచుటకు భయంకరమయి యున్నది. ఇం దుండువా రెవ్వరు ! గంగానదికి దక్షిణపుటొడ్డునఁ దాటకారణ్యము.

కం॥ తిందుకపాటలధవకా, కేందునదీసర్జకకుభ • కీచకబదరీ
కుందవిభీతకసిందుక, బృందాన్వితమగుచు లోక • భీకరలీలన్, ౧౩౮

కం॥ గండకగండోలీ వే, తండక్రోడాచ్ఛభల్ల • దారుణమహిషో
ద్దండారవములు దశది, ఙ్మండలి నిండారె దుర్గ • మం బిది యనఁగన్. ౧౩౯

తిందుక=తుమ్మికచెట్లు - పాటల=పాదిరిచెట్లు - ధవ=చండ్రచెట్లు - కాకేందు = కాకితుమ్మికచెట్లు - నదీసర్జ=ఏఱు మద్దిచెట్లు - కీచక = బోలువెదుళ్ళు - బదరీ = రేఁగుచెట్లు - కుంద = మొల్ల, విభీతక=తాండ్ర - సిందుక - వావిలిచెట్లు - వీని యొక్క, బృంద=సమూహముచే - అన్వితము=కూడినది - గండక = ఖడ్గములు - గండోలి = కణుఁదురీఁగలు - వేతండ = ఏనుఁగులు- క్రోడ=అడవిపందులు, అచ్ఛభల్ల = ఎలుగుగొడ్లు - దారుణ=క్రూరము లగు - మహిష = దున్నపోతులు - వీని యొక్క ఉద్దండ + ఆరవము = అధికమైన శబ్దములు, దశ దిక్ + మండలి = పది

దిక్కుల ప్రదేశమందున కావున, దుర్గమంబు = చొరరానిది, రెండవపాదమున నుభయయతి.

తాత్పర్యము

తుమ్మికచెట్లు - పాదిచెట్లు - చంద్రలు - కాకితుమ్మికలు - వేలుమద్దులు-బోలు వెదురు పొదలు - రేగుచెట్లు మొదలయిన వృక్షములు గలిగి, ఖడ్గమృగములు కణుఁదురీఁగలు - ఎలుఁగుగొడ్లు - అడవిదున్నలు - వీనియొక్క భయంకరము లైన ధ్వనులు పదిదిక్కులు వ్యాపించుచుండఁ జూచుటకు దిగులు పుట్టించుచుఁ జొరరాక యున్నది.

—♦ విశ్వామిత్రుఁడు రామునకు మలద-కరూశకముల వృత్తాంతముఁ దెలుపుట ♦—

కం॥ ఉవనచారిత్రం బో, పావనశుభలీల ! తెలియఁ ♦ బతిచెద వినుమా
దేవవినిర్మితజనసం, భావితజనపదము లివియుఁ ♦ బ్రాక్కాలమునన్. ౧౮

పావనశుభలీల = పవిత్రమై మంగళకరమైన విలాసము కలవాఁడా ! ప్రాక్కాలమునన్ = పూర్వకాలమందు, దేవవినిర్మిత = దేవతలవంటివారిచేఁ గల్పింపఁబడి, జనసంభావిత = జనులచే గౌరవింపఁబడిన, జనపదములు = ఊళ్ళు.

తాత్పర్యము

ఓ పవిత్రమై మంగళకరమైన వినోదక్రీడకలవాఁడా ! ఇవి పూర్వకాలమున దేవతలవంటివారిచేఁ గట్టింపఁబడినవి. ధనధాన్యసమృద్ధి కలిగి లోకులచే గౌరవింపఁ బడినయూళ్ళు.

సీ॥ మలద కరూశ నా ♦ మంబుల నొప్పారు, నివి తొల్లి యింద్రుండు ♦ వృత్రుఁ జంప
నాతని బ్రహ్మహ ♦ త్యాదోష మంటిన, నాఁకలి మలము పా ♦ కారిఁ బొందె
సుకులు మహర్షులు ♦ సురనాథు సుస్నాతుఁ, గావింప నిందుఁ ద ♦ త్కాయజములు
మలముఁ గాహూశంబు ♦ మసుఁగ సంతుష్టుఁడై, నిర్మలుండును మఱి ♦ నిష్కరూశుఁ
తే॥ డగుచు నీదేశములకు నా ♦ హారిహాయుండు, వరములిచ్చెను నిజదేహ ♦ భవమలంబు
నీధరిత్రి ధరించుట ♦ నింకమీఁద, మలద మనఁగఁ గరూశాఖ్య ♦ వెలయుననుచు. ౧౯

మలద కరూశము లనిపేళ్ళు బ్రహ్మహత్యాదోషము = బ్రాహ్మణునిఁ జంపిన పాపము - వృత్రుఁడు = బ్రాహ్మణుఁడు - సుస్నాతున్ = మంగళతీర్థములచే స్నానము చేసిన వానినిఁగా; కాయజములు = దేహమువలనఁ గలిగినవి, మలము = మురికిపదార్థము - కాహూశము = ఆఁకలి, ఆఁకలి యుడుఁగ నన్నముఁ దినిన మలము రాకమానదు. మసుఁగన్ = అణఁగిపోఁగా, సంతుష్టుఁడై =

సంతోషించినవాఁడై, నిర్మలుఁడై = మలము లేనివాఁడయి. నిష్కరూశుఁడు = ఆఁకలి లేనివాఁడు - మలదము = మలమును హరించునది.

"ఇంద్రుఁడు వృత్రుఁ జంప నాతని బ్రహ్మహత్యాదోష మంటెన" వృత్రుఁడు బ్రాహ్మణుఁడయినను యుద్ధమునఁ జంపఁబడెను గావున నింద్రునకు బ్రహ్మహత్య యెట్లు వచ్చును ? శ్లో॥ ఆత్మనశ్చ పరిత్రాణే దక్షిణానాంచ సంగరే, స్త్రీవిప్రాభ్యుపపత్తౌచ ఘ్నన్ధర్మేణ నదుష్యతి" ఆత్మరక్షార్థము. శత్రురాజులు దండెత్తి వచ్చినపుడును, స్త్రీలను బ్రాహ్మణులను సంరక్షించుటకును, దమ్ముఁ జంపవచ్చిన వారిని న్యాయమార్గమునఁ జంపుట దోషముగాదు. శ్లో॥ గురుంవా బాలవృద్ధౌవా బ్రాహ్మణంవా బహుశ్రుతం, ఆతతాయిన మాయాంతం హన్యాదేవా విచారయన్" గురువునైనను. బాలునైనను, వృద్ధునైనను, వేదాధ్యయనము చేసిన బ్రాహ్మణునైనను ఆయుధములు ధరించి చంపవచ్చినవారిని నిర్విచారముగఁ జంపవచ్చును.—మను - ౮-౩౫౦.

శ్లో॥ నాతతాయివధే దోషో హంతు ర్భవతి కశ్చన, ప్రకాశంవాఽప్రకాశంవా మన్యు స్తం మన్యు మృచ్ఛతి॥- మను. ౮-౩౫౧. చంపువాని కోపాభిమానదేవత చంపఁబడువాని కోపమును బెంపొందించుచున్నది. కావునఁ బలువురకుఁ దెలియునట్లు కాని రహస్యముగఁ గాని చంపవచ్చిన వానిని జంపుటయం దేదోషము లేదు. అని యిట్లు స్మృతివాక్యము లుండ నింద్రునకు వృత్రవధవలన బ్రహ్మహత్య యెట్లుప్రాప్తించెను ? ప్రత్యుత్తరము - ఈ ప్రమాణము లంగీకార్యములే. ఈకారణముచేతనే భీష్ముఁడు పరశురామునిఁ జంపఁబూనెను. కాని యిది వృత్రవిషయంబున నన్వయింపదు. ఇంద్రుఁడు వృత్రుని యుద్ధమునఁ జంపలేదు. మిత్రద్రోహియై చంపెను. వృత్రుండు తనకు నింద్రునకు మైత్రి గుదుర్పవచ్చినమునులతో "కం॥ ఏనొక్కటేఁగు సెప్పెద, దానిం గాదనక చేసి తగవిూరలు సంధానము దృఢముగఁ జేయుం, డానాకేశునకు నాకు నధికప్రీతిన్. వ॥ అది యెయ్యది యనిన, నార్ద్రంబైనదానను శుష్కంబైనదానను దరువునం బాషాణంబున శస్త్రాస్త్రంబుల దివంబున రాత్రియందును నేను వధ్యుండఁ గాకుండవలయు ననిన వారును దానికి నొడఁబడి యవ్వారంబు లొసంగి వృత్రవజ్రధరులకు మిత్రభావం బొనరించి మగుడంజని యత్తెఱంగు వాసవున కెఱింగించి నిజనివాసంబుల కరిగిరి. సురనాథుండు సుఖం బుండి పెద్దకాలంబునకుం దన మనంబునఁ బాయని వైరంబు సైరింపఁజాలక దామోదరుని పూనికయు మునిజనంబులు చేసిన సంధివిధంబును నిరూపించి. రిపుం బరిభవింప రంధ్రాన్వేషణంబు సేయుచుండి యొక్కనాఁడు, చం॥ జలనిధితీరభూమిఁ దనశత్రుఁ గనుంగొని యేవి నిష్ఠురోర్వుల మెసఁగంగ నాదుభిదురంబునఁ ద్రుంచెద రాత్రిగాదు కాఁ దలఁప దివంబుగా దిది యుదగ్ర పరాక్రమయోగ్యసంధ్య నా యలవుఁ జలంబుఁ జూప నెపమై తగు సాధన మెద్ది

గల్గునో॥ కం॥ అని తలంచుచు వచ్చుట నొక, వననిధి ఫేనంబుఁజూచి వాసవుఁ డార్ద్రం బును శుష్కంబును గాదిది యనుచుం గులిశమునఁగూర్చి యధికరయమునన్ ॥ తే॥ దాన వృత్రుని ద్రేయ నత్తఱి మురారి, ముందుఁ దగ సంక్రమించి యమ్మసురఁ జంపె, జిష్ణుఁ డతిభక్తి విష్ణుఁ బూజించె నాత్మఁ; నఖిల లోకంబులకు మోద మావహిల్లె॥ వ॥ ఇవ్విధంబునం బగతుం బరిమార్చి పేర్చి యింద్రుండు నిజపురంబునకుం జనియె. మఱియును భూతసంఘం బిట్లు బ్రహ్మహత్య సేయందగునే యని నిందించిన......"ఇట్లు మిత్రద్రోహముచేసి వంచనచేఁ జంపుటచే నింద్రునకు బ్రహ్మహత్య ప్రాప్తించెఁగాని రామచంద్రమూర్తి రావణుఁ జంపినట్లు ధర్మయుద్ధంబునఁ జంపుటచేఁ గాదు. వృత్రునిఁ జంపిన యింద్రునకువలె రావణాసురునిఁ జంపిన రామచంద్రునకు బ్రహ్మహత్య వచ్చెననుట దురుక్తి, కుయుక్తి యగు. ఈ విషయము పైశ్లోకచర్చింపఁ బడును.

తాత్పర్యము

మలద మని కరూశ మని యీ యూళ్ళ పేర్లు, పూర్వము నీ స్థలమందు నింద్రుఁడు కశ్యపపుత్రుఁడైన వృత్రాసురునిఁ జంప నతనికి బ్రహ్మహత్య ప్రాప్తించె. దాని దోషమువలన నింద్రునకు నాఁకలియు - మలము నిడుచుటయు సంభవించె. ఆ రెండు పోవుటకై దేవతలు దివ్యతీర్థములచే నతని స్నానము చేయించిరి. అప్పుడా బ్రహ్మహత్య తొలఁగిపోయెను. ఆఁకలియు మలము రెండును నిచ్చటఁ బోవుటచే నొకప్రదేశమునకు మలద మనియు నొకదానికిఁ గరూశ మనియు నింద్రుఁడు వీనికిఁ బేర్లు గలుగఁజేసెను. మలం ద్యతి ఖండయతీతి మలదః ॥ మలమును ఖండించునది మలదము. కరూశమె కారూశము.

తే॥ పాకశాసనుఁ డిబ్భంగిఁ • బలికె నంత, మేలు మే లని బుధు లెల్ల • మెచ్చి రతని
నీవిషయములు సౌఖ్యస • మృద్ధిఁ దనరె, జనులు వెలసిరి ధనధాన్య•సంపదలను. ౧౮౨

పాకశాసనుఁడు = ఇంద్రుఁడు, ఈ భంగి = ఇబ్భంగి, ఈ విధముగా, విషయములు = దేశములు.

తాత్పర్యము

ఇంద్రుఁ డీప్రకారము చెప్పఁగా బాగుబాగని దేవతలెల్ల మెచ్చి సంతోషించిరి. ఈ దేశములు సౌభాగ్యాతిశయముచే నొప్పుచుండెను జనులు ధనధాన్య సమృద్ధిగలవారైరి.

-• విశ్వామిత్రుఁడు రామునకుఁ దాటకావృత్తాంతముఁ దెలుపుట •-

ఆ॥ ఇట్లు కొంతకాల • మేఁగ జనియించెఁ, దాటకాఖ్య యక్ష • తరుణి నూఱు
పదులగజములంత • బలమును స్వేచ్ఛాను, రూపరూప మెత్తు• నేపు గలిగి ౧౪౩

తాటకాఖ్య = తాటక యను పేరుగలది - స్వేచ్ఛానురూపరూపము = తన యిష్టమునకు ననురూపమైన రూపము.

తాత్పర్యము

కొంతకాల మిట్లు సుఖముగాఁ గడచెను ఆవల పది నూఱేనుఁగుల బలముగల దొక యక్ష స్త్రీ కోరిన రూపము ధరింప శక్తిగలదై యాప్రాంతముల నుండెను.

ఉ॥ ఆచపలాక్షి సుందునికి • నా లయి యాత్మజుఁ గాంచె నొక్క మా
రీచుని శక్రవిక్రము న • రీణపరాక్రము వృత్త బాహువున్
ద్యోచరభీకరున్ వికట • దుష్ట చరిత్రుని రాక్షసాధమున్
నీచుఁ గుశీలు భక్షితము • నిప్రవరాధ్వగసాధుసంఘునిన్. ౧౪౪

శక్రవిక్రము = ఇంద్రునివంటి బలముగలవానిని, అరీణ=వంకరగాని. పరాక్రము= శౌర్యముగలవానిని, వృత్తబాహువున్=వట్రువులైన భుజములు గలవానిని, ద్యోచర భీకరున్ = దేవతలకు భయము గలిగించువానిని, వికటదుష్టచరిత్రుని - లోకవిరుద్ధమైన చేఁతనడవడిగలవానిని. రాక్షసాధమున్ = రాక్షసుల యందుఁ దక్కువవానిని, కుశీలు = కుత్సితవ్యాపారముగలవానిని, భక్షిత.........సంఘునిన్ = భక్షింపఁబడిన మునీశ్వరులు, బాటసారులు, సాధువులు, వీరి సంఘముగలవానిని, కాంచెన్=కనెను.

తాత్పర్యము

ఆ తాటక సుందుఁడను వానికి భార్యయై యింద్రునంతటి బలపరాక్రములు గలిగి, గుండు బాహువులుగలిగి లోకవిరుద్ధచర్యకలవాఁడై, కుత్సితుఁడై, దేవతలకు భయంకరుఁడై, మునీశ్వరులను, బాటసారులను, సాధువులను దిను నొక నీచరాక్షసుని మారీచుఁ డను వానిని గుమారుఁగాఁ గనెను.

తే॥ దినముదినమును జనములఁ • దినుచుఁ, దినుచుఁ బాడుగావించె నిదివల్ల • కాడుగాఁగ
మలదమును గరూశము మటు • మాయ మగుచు, నిట్టిభీకరగతిని గ • న్పట్టుటయ్యె. ౧౪౫

వల్లకాడు = శ్మశానము, మటుమాయము = ఉరువులేనిది, భీకరగతి = భయంకరమైనవిధము.

తాత్పర్యము

ప్రతిదినము నీయూళ్ళయందలి జనములఁ దినితిని యిది శ్మశానముగఁ జేసెను. మలద కరూశములు - రెండును రూపుమాసిపోయి యీ విధముగఁ జూచుటకు భయంకరముగానయ్యెను.

శా॥ ఈదేశం బెటు పాడు సేయఁబడె విం • టే యక్షీయావాస మా
నా దేశం బిఁక సార్ధయోజనము ద • న్వ్యాయుండెడిన్, ధాత్రి నిః
ఖేదంబున్ ఘటియింపు మీవె భుజశ • క్తిం దాటకం దున్మి, నా
యాదేశంబునఁ బాపుమీ భయము రా • మా ! యీ ప్రదేశంబునన్. ౧౮౧

ఆవాసము = వసించు ప్రదేశము - సార్ధయోజనము = ఒకటిన్నరయామడ, నిఃఖేదమున్ = దుఃఖములేనిది, ఆదేశము = ఆజ్ఞ - నా శత్రుములురావే యన కుండ భుజబలముచేతనే చంపుమనెను. వెయ్యియేనుఁగుల బలముగల తాటక కంటెఁ బల్రెండేండ్ల బాలరాముఁడు బలవంతుఁడని యేర్పడుచున్నది. క్రియా సిద్ధి స్సత్త్వే భవతి మహతాం నోపకరణే - మహాత్ములకుఁ గార్యసిద్ధి వారి మనో బలముచే నగునుగాని సాధనసంపత్తిచేఁ గా దనువిషయము నిది సూచించు చున్నది.

తాత్పర్యము

రామా ! యీదేశ మేవిధముగఁ బాడుచేయఁబడెనో వింటివిగదా. ఆ తాటక వసించుస్థల మిచ్చటికి నొకటిన్నరయామడ యున్నది. నీభుజబలముచే నా తా టకను జంపి యీదేశమున ఖేదములేనిదానిఁ గా నాయాజ్ఞ చొప్పున నీవు చేయ వలసినది. (మంత్ర ముపదేశించినవాఁడు గురువు గావున నాజ్ఞ పెట్టు నధికారము గలదు.)

కం॥ మనఁగాఁ గోరెడివారలు, మనవలె నెవ్వార లైన • మనమున నైనన్
జన నోడుదు, రది తలఁచినఁ జనినజనం బిప్పటికిని • జనుదేర దనన్. ౧౮౨

మనఁగాన్ = బ్రదుకుటకు, ఓడుదురు = భయపడుదురు.

తాత్పర్యము.

బ్రదుకుమీఁద నాశగలవారెవ్వరు మనము వచ్చినట్లు లీ ప్రదేశమునకు రాఁ దలఁపరు - భయపడుదురు. అది తలఁచినఁ బాఱిపోయినవా రిప్పటికి మరలి వచ్చినవారు లేరు.

—• ౨౫ సర్గము. తాటక నగస్త్యుఁడు శపించుట •—

కం॥ బలహీనులు యక్షు లన. న్వాలయమును లోకోక్తి, యెట్లు • నెలఁతకుఁ గలిగెన్
వెలుపుము సహస్రవారణ, బలముతపోధన యటన్నఁ • బలికె న్మునియున్. ౧౮౩

లోకోక్తి = సామెత. లోకమున వాడుకమాట, నెలఁతకున్ = ఆఁడుదానికి, సహస్రవారణబలము = వెయ్యియేనుఁగులబలము.

తాత్పర్యము

మునీంద్రా! లోకములో యక్షులు దుర్బలు లని వాడుక. అట్లుండ యక్షస్త్రీ కెట్లు వేయి యేనుఁగుల బలము కలిగెను? అనిన ముని యిట్లనియె.

సీ॥ తొల్లి సుకేతుఁ డన్ • దొడ్డయక్షుఁ డొకండు సదమలాచారుండు • సంతు లేక
తీవ్రతపంబున • దీపింప నాతని, యం దతి ప్రీతుఁడై • యబ్జభవుఁడు
తాటకానామికఁ • దనుజాతఁగా నిచ్చి, పదినూర్లగజముల • బలము దాని
కొసంగెను గాని తా • నొసఁగఁడు పుత్రు, నా, వనితకు రూపయౌ•వనములొప్ప
తే॥ సుందుఁ డనియెడిఝర్ఝుని•సుతునకిచ్చి, పెండ్లి గావింప నతఁ, డది•ప్రియతనూజుఁ
గాంచె మారీచుఁడనియెడి•క్రౌర్యనిరతుఁ, గాలవశుఁడయ్యెసుందుఁ డ•గస్త్యుచేత. ౬౦౯

సంతు = సంతానము, సదమలాచారుండు = మంచి నిర్మలమైన యాచారము గలవాఁడు. అబ్జభవుఁడు = బ్రహ్మ, తాటకానామిక = తాటకయనుపేరు గల దానిని, తనుజాత = కూఁతురు. కాలవశుఁడయ్యె = చచ్చెను, ఇచ్చట సుందుఁ డగస్త్యుచేఁ జచ్చినట్లు చెప్పఁబడెను. భారతమునఁ దిలోత్తమనిమిత్తమై సుందోపసుందులు పరస్పరనిహతులైన ట్లున్నది. వారు వీరు భిన్నులు కాఁబోలు.

తాత్పర్యము

పూర్వకాలమున సదాచారసంపన్నుఁడైన సుకేతుఁ డను గొప్ప యక్షుఁడుండెను. వాఁడు సంతానములేక బ్రహ్మనుఁ దపంబు చేయఁగా సంతోషించి యాయనఁ గొడుకు ననుగ్రహింపక వెయ్యియేనుఁగుల బలముగలదానిని కూఁతు నిచ్చెను. అదియును రూప యౌవనములు గలదికాఁగా దానితండ్రి ఝర్ఝునికొమరుఁడైన సుందునకు నిచ్చి దాని వివాహము చేసెను. దానికి మారీచుఁ డనియెడి క్రూరుఁడైన కుమారుఁడు పుట్టెను. సుందుఁ డగస్త్యుచే మరణించెను.

ఉ॥ తాటక పుత్రుఁగూడి యతి • దారుణభంగి మునీంద్రుఁ జంప ది
క్కూటము లాడ నార్భటులఁ • గ్రూరతఁ బై గవియంగఁ, దా నిరా
ఘాటత శాప మిచ్చె ముని • కమ్మ నిశాటుఁడ వంచుఁ బుత్రు, నో
బోటి రూపము న్విడిచి • పొందు వికారపు భీమరూపమున్. ౬౧౦

దారుణభంగిన్ = భయంకరమైనరీతిని, దిక్కూటములు = దిక్ప్రదేశములు, నిశాటుఁడు = రాక్షసుఁడు. బోటి = స్త్రీ.

తాత్పర్యము

తన మగనిని జంపెనని తాటక పగపట్టి కొడుకుతోఁగూడి యగస్త్యునిఁ జంప దిక్కులల్లలనాడున ట్లఱచుచు పై బడరాఁగా నగస్త్యుఁడు 'మారీచుఁడా! నీవు రాక్షసుఁడవు కమ్ము. ఓసీ! నీవు సుందరరూపమును విడిచి భయంకరరూపము పొందుము.

కం॥ మనుజాదిని నై వికృతా, ననమునను విరూప వగుచు ♦ నడయాడు మటం
చును శపియించినఁ గినుకన్, మునివరుఁడున్ చరించు దేశ ♦ ముల నీకరణిన్. ౨౫౧

మనుజాదిని = మనుష్యులఁ దినునది, వికృతాననమును = వికారపు ముఖమును విరూపవు=ఆకారము మాఱినదానవు నడయాడుము=చరించుచుండుము. కినుకన్ = కోపముచే.

తాత్పర్యము

ఓసీ! మనుష్యులఁ దినుదానవై వికారపుముఖముతో నీ రూపముమాఱి సంచరించుచుండుము. అని కోపముచే శపింపఁగా నదియు నగస్త్యుఁడు సంచరించు దేశముల నీవిధముగా.

కం॥ క్షణదాచరి మానవభ, క్షణపర యై పాడుచేసె ♦ జనపదములు, బ్రా
హ్మణగోచయహితముగ ని,ర్ఘృణతన్ వధియించి దీనిఁ♦గీర్తింగనుమా. ౨౫౨

క్షణదా + చరి = రాత్రియందుఁ దిరుగునది - రేద్రిమ్మరి, మానవభక్షణపరయై=మనుష్యులఁ దినుటయం దాసక్తిగలదై, బ్రాహ్మణగోచయహితముగన్ = బ్రాహ్మణులకు గోవులకు మేలుకలుగునట్లు నిర్ఘృణతన్ = దయలేక, శ్రీరామచంద్రమూర్తి యత్యంతదయాళువు, నిష్కారణముగ నొకరిని బాధింపఁడు, కావున నొకరిని జంపుకొట్లు. అందు నాఁడుదానినిఁ జంపుకొట్లని దయతలఁచునేమో యని ముందుగానే హెచ్చరించుచున్నాఁడు.

తొలుత నగస్త్యాశ్రమ మిందుండెను. తాటకవలన బాధపడలేక కాఁబోలు దీని విడిచి దక్షిణమునఁ జేరెను. రామచంద్రుఁ డా ప్రాంతములఁ బోయినప్పుడీయన యాశ్రమము పంచవటికిఁ గొంతదూరమం దున్నట్లు చెప్పఁబడెను. సుగ్రీవుఁడంతకు దక్షిణమున నగస్త్యాశ్రమ మున్నట్లు వానరులకుఁ జెప్పెను.

తాత్పర్యము

ఆ రాక్షసి మనుష్యులఁ దినుటయందు నాసక్తిగలదై యాశ్ళను బాడుచేసెను. గావున గోబ్రాహ్మణులకు మేలగునట్లు దయలేక దీనిఁజంపి కీర్తిమంతుఁడవగుము.

-• తాటకను జంప విశ్వామిత్రుఁడు రామునికి బోధించుట •-

కం॥ శాపపరీత వధింపఁగ, నేపురుషుండైన నుత్స • హింపఁగ లేఁ డో
భూపసుత ! నీవు దక్కఁగ, నేపాటియతఁడు నైన • నేలోకమునన్. ౬౫౩

శాపపరీతన్ = శాపముచేఁజుట్టఁబడినది, భూపసుత = రాజకుమారా ! నీవు భూమిని పాలించువారిపుత్రుఁడవు భూమినిఁబాలించుటయన దుష్టులశిక్షించుట శిష్టులరక్షించుట గదా - కావున నిది నీకు కులధర్మము - చేయకతప్పదు.

తా త్ప ర్య ము

తొలుతనే యది మిగులబలశాలిని, అందునుశాపముచే మిగులక్రూరురాలు. అట్టిదానిని రాజకుమారా ! నీవుతప్ప మఱియేమగవాఁడును నెంతటివాఁడైనను నేలోకమువాఁడైనను జంపుటకుఁ బూనుకొనఁడు, ఇఁక నిలిచి యుద్ధముచేయుట యెక్కడ ?

కం॥ కాంతావధపాపసమా, క్రాంతుఁడ నగుదునో యటంచుఁ • గరుణాపరతన్
జింతింపకు నృపసూనుఁడు, సంతతమును గావవలయు • జాతులు నాల్గున్. ౬౫౪

భూపకుమారశబ్దము వివరించి యీపద్యమునఁ జెప్పఁబడు చున్నది.

కాంతావధ = స్త్రీవధముచేఁగలుగు, పాప = పాపముచే, సమాక్రాంతుఁడన్ = ఆక్రమింపఁబడినవాఁడను· కరుణాపరతన్ = కేవలదయచే, నృపసూనుఁడు=రాజకుమారుఁడు.

తా త్ప ర్య ము.

కేవలదయచే నితరసందర్భము లాలోచింపక స్త్రీవధముచేసిన పాపము వచ్చునని యాలోచింపకుము. ఇది రాజకుమారుల చేయవలసిన యాలోచనముకాదు. సర్వకాలసర్వావస్థలయందు నరపాలకుమారుఁడు నాలుగువర్ణముల వారిని రక్షింపవలసిన విధి.

కం॥ క్రూరపుఁబనియేనియు న, క్రూరపుఁబనియేని నఘముఁ • గూర్చునయేన్ జే
కూరునయే నపవాదము, క్ష్మారమణులు సేయఁ దగుఁ బ్ర•జారక్షకునై. ౬౫౫

అఘము = పాపము, అపవాదము = నింద, క్ష్మారమణులు = రాజులు, ప్రజారక్షకునై = ప్రజలను రక్షించుటకుఁగాను.

తా త్ప ర్య ము

ఏమయ్యా ! రాజకుమారుఁడు కాఁగానే ధర్మముచేఁ బ్రజల రక్షింపవలయునుగాని యధర్మమునఁ బ్రవర్తింపవచ్చునా ? యెందువేని, భూమినిఁ బరిపాలించువారు ప్రజలరక్షించుటకై క్రూరపుఁబనియైనను క్రూరపుఁబనికాకున్నను

పాపము వచ్చినను బుణ్యము వచ్చినను తనకు నింద వచ్చినను నేపనియైన జేయువలసి నదే. ఏలనఁ దానొకఁడు చెడియైన లోకమున ననేకులఁ గాపాడవలయును. తన క్షేమము మాత్రముఁ జూచుకొని యూరకుండెనేని లోకము చెడినచో నా పాపము బొందవలసివచ్చును. అందఱు చేసిన యన్నిపాపములచేఁ దాను జెడుట మేలా ? తానొక్కఁడే యొక్క కార్యము చేసి చెడుట మేలా ? అసత్యముచే సత్యము అధర్మముచే ధర్మము చెడిపోవు సమయము వచ్చినపుడు దానిని జక్కదిద్ద సామర్థ్యము గలవాఁ డుపేక్షించి యూరకుండిన నాపాపము వానిని గొట్టును. అనేకులు మనుష్యులు ఆవులు దీనిచేఁ బ్రాణములు గోలుపోవుచుండ నీవు వానిని రక్షించు శక్తిగల వాఁడవై యూరకుందువేని గో బ్రాహ్మణహత్యాదోషము నీకును బ్రాప్తించును. స్త్రీవధ మధర్మ మందువేని నిష్కారణముగ నధర్మముగ నింత యీక్రూరాత్మురాలిచే జచ్చుచుండ రక్షింపశక్తి గలిగియుఁ జూచి సహించి యూరకుండుట ధర్మమా ? అట్లైనఁ గ్రమముగ దుష్టులు ప్రబలిపోదురు. శిష్టులు హతులైపోదురు. ఇదియా ప్రజారక్షణమనే ? ఇదియా ధర్మసంస్థాపనమనే ? అధర్మమును ధర్మముచే జయింపవలెను గాని యధర్మముచే జయింపఁ బూనితిమేని యిరువురు సమానులే కదా. ఒకఁ డెక్కువ యేమి ? మఱియొకఁడు తక్కువయేమి ? ఇరువురు నధర్మవర్తనులే. అధర్మమును ధర్మముచే జయింపఁ బూనిన నదియే యుత్తమమార్గము అది సాధ్యముకాదేని యధర్మవర్తనుల నధర్మమార్గమున జయించితిమేని వారి యధర్మమే వారినిఁ జంపినట్లగును. దానివలన నధర్మవర్తనుఁడు ధర్మముచేనైన జెడును, అధర్మముచేనైనఁ జెడు నని యేర్పడును. కావునఁ గ్రూరులను గ్రూరతచేతను గుటిలులఁ గుటిలతచేతను నధర్మవర్తనుల నధర్మముచేతను లోకహితార్థమై చెఱుచుట యధర్మముకాదు. ధర్మమే యగు ఎవరికి ? క్షత్రియులకు. నీవు రాజకుమారుఁడవు ప్రజలను రంజింపఁజేయు వాఁడు గావున రాజనఁ బడును. ప్రజలు నిష్కారణముగఁ జచ్చుచుండఁ జూచుచుండు వాఁడు రాజుకాఁడు.

తే॥ రాజ్యభారధురీణు లౌ • రాజసుతుల, కిది సనాతనధర్మమం - చెఱుఁగవయ్య
ధర్మ మెఱుఁగదు చంపు మ•ధర్మరతను, వినుము వలదేని యిఁకఁ బురా•వృత్తము
లను. ౧౮

రాజ్యభారధురీణులు = ప్రజలపరిపాలించు భారము వహించిన వారు, సనాతన ధర్మము = శాశ్వత ధర్మము - సమయోచిత ధర్మముకాదు-ఏకాలమునందైన నిది యనుష్ఠింపఁబడ వలసినదే.

తాత్పర్యము

రాజకుమారా ! నేను నిన్నధర్మకార్యమును జేయుమని చెప్పుచున్నా నని తలఁపవలదు. నేను గొన్నినాళ్లు రాజ్యమేలినవాఁడనే, ప్రజలఁ బాలించినవాఁడనే. కావున నాకు రాజధర్మము శాస్త్రము చదువుటచేతను అనుభవముచేతను దెలియును. ఇప్పుడు నేను జెప్పినది రాజ్యభారమువహించిన రాజపుత్రులకందఱకు సనాతనమైన ధర్మము. కావున దానికి విరోధముగ వర్తింపరాదు. సమయోచితమైననీతి గాదు దానికి ధర్మమున నెట్టిదో తెలియదు. దానికి నధర్మమందే ప్రీతి. కావునఁ జంపుము.

ఉ॥ క్రూరతఁ జంపఁడే మును వి • రోచననందన నైనమంథరన్
ధారిణిఁ జంపఁ బూనినను • దారుణవజ్రహతిన్ శచీశుఁడున్
వారక నింద్రలోకమును • వాంఛ నొనర్చెడి కావ్యమాత ల
క్ష్మీరమణుండు చక్రమునఁ • జెక్కఁడొకో భృగుపత్ని ! రాఘవా ! ౧౯౭

కావ్యమాతను = శుక్రునితల్లిని, లక్ష్మీరమణుండు = విష్ణువు, దారుణము = భయంకరము.

తాత్పర్యము

రామచంద్రా ! నేను నీకుఁ జెప్పినవిషయమునఁ బూర్వదృష్టాంతములు గలవు. విరోచనుకూఁతురగు మంథర భూమినిఁ జంపఁ బ్రయత్నింపఁగా నింద్రుఁడు వజ్రధారచే దానిని జంపలేదా ! లోకమున నింద్రుఁడు లేకపోవునుగాక యని సంకల్పించిన భృగుమహర్షి భార్యను శుక్రునితల్లిని విష్ణువు చక్రధారచే జంపలేదా ! దేవతల శిక్షించుటకుఁ గాను శుక్రుఁడు రుద్రసమీపమునఁ దపస్సు చేయుచుండఁగా దేవతలచే బీడింపఁబడిన రాక్షసు లాయన తల్లిశరణు చొచ్చిరి. ఆ రాక్షసుల పక్షముఁ బూని యామె దేవతలను జంపి లోకమున కింద్రుఁడు లేకుండఁజేయ యత్నింపఁగా నింద్ర ప్రార్థితుఁడై విష్ణు వామెను జక్రధారచేఁ జంపెనని మత్స్యపురాణంబునఁ గలదు. (ఉత్త. రా. ౧౮౦-౧౮౭ పద్యములు చూచునది.) ఈ యితిహాసము చెప్పుటకుఁ గారణము నీవే మున్నిట్లు చేసి యున్నాఁడవు - స్మరింపు మని హెచ్చరించుటకే.

కం॥ ఇంతియుగా కన్యలు భూ, కాంతు లధర్మాత్మిక లగు • కాంతల ధరణిన్
హంతవ్య లగుటఁ జంపిరి, చింతిలకు మదాజ్ఞ నీవు • చేయుము నృపతీ ! ౧౯౮

అన్యలు = ఇతరులు - హంతవ్యలు = చంపఁదగినవారు - చింతిలకు = ఆలోచింపకు - మదాజ్ఞ = నాయానతి.

తాత్పర్యము

రామా ! వీరిరువురే కారు. అధర్మప్రవర్తనముగల స్త్రీలను జంపినవారితర రాజులును గలరు. కావుననే నీ వాలోచింపవలసిన పనిలేదు. నేను జెప్పినట్లు చేయుము.

—♦ ౨౬ సర్గము - శ్రీరాముఁడు తాటకను వధించుట ♦—

చం॥ అనిన మహార్థ బోధకము ♦ లైనమునీంద్రుని సంగతోక్తులన్
వినిమునియాజ్ఞలెల్ల నెఱ ♦ వేర్పు మటంచును బల్కెఁ దండ్రి నిం
డినసభలోన నాయన ను ♦ డిన్ జవదాఁటఁగ రాదు గౌరవం
బునఁ గననౌను గాన ముని ♦ పుంగవు చిత్తముఁబట్టి పోయెదన్. ౨॥

మహార్థబోధకములు = గొప్పవిషయమును బోధించునవి, సంగతోక్తులు = యోగ్యములై యుక్తియుక్తములైన మాటలు.

తాత్పర్యము

అని యిట్లు విశ్వామిత్రుఁడు చెప్పిన గొప్పవిషయమును బోధించునవియు యుక్తియుక్తములైనవియు నగు పలుకుల విని తనలోఁ దానిట్లు రామచంద్రమూర్తి యోజించెను. స్త్రీవధమా పాపమని తోఁచుచున్నది. గురువగు విశ్వామిత్రుఁడా యధర్మప్రవర్తయగు దానిని జంపుట పాపముకాదని చెప్పుచున్నాఁడు. ఈయన యేల యసత్యముచెప్పి నాచే నధర్మకార్యము చేయించును ? అయినను నీ ధర్మాధర్మ విచారముతో నాకుఁ బనిలేదు. నిండుసభలో మా తండ్రి రామా ! యీయన చెప్పిన పనులన్నియు చేయు మని చెప్పెను. జనకాజ్ఞ మీఱరాదు. గౌరవింపవలెను. కావున ధర్మమో యధర్మమో యీయన యిష్టప్రకారము వర్తించెదను.

శ్రీరామచంద్రమూర్తి యవతారకార్యధురంధరత్వము స్త్రీవధతోఁ బ్రారంభమగుచున్నది. స్త్రీవధ పాపమని రామాయణమే చెప్పుచున్నది. "ఎల్ల ప్రాణులను గాంత లవధ్యలుగారె తమ్ముఁడా" - అయోధ్య ౯౮ భరతవాక్యము. ఓ లోక వధ్య ! జముఁడా ! స్త్రీలను వధియించు పాపశీలుర లోకం బొలిఁ గను దీవు"- యుద్ధ ౯౯. ఇది యింద్రజిత్తును జూచి హనుమంతుఁడు చెప్పిన వాక్యము. భారతంబున మహాప్రస్థాన పర్వంబున ధర్మరాజువాక్యము - "చం॥ అనఘచరిత్ర ! విన్మ, శరణాగతుఁ జేకొన కున్కి- శుద్ధమిత్రునిమెడఁ జేయుద్రోహము, వధూతి వధించుట, విప్రునర్థముం గొనుట యనంగఁ గల్గు నివికూడ సమంబగు నాకుఁ జూడ భక్తు ననపరాధునివ్విడుపు దోషము దానది యోర్వవచ్చునే॥ ౫౭ ప. ఇట్లుండ నెట్లు శ్రీరామచంద్రమూర్తి స్త్రీవధ గావించెను ? భగవద్గీత పుట్టినది యీసంశయ విచ్ఛిత్తికే. కావున నీప్రశ్నకుఁ బ్రత్యుత్తరము భగవద్గీతయే.

అర్జునుఁడు క్షత్రియుఁడు - శ్రీరాముఁడు క్షత్రియుఁడు. స్వధర్మమని బంధువులఁ జంపినఁ బాపమువచ్చునని భయపడినవాఁ డర్జునుఁడు - స్వధర్మమని స్త్రీని జంపవచ్చునా యని శంకించినవాఁడు రామచంద్రమూర్తి. అక్కడఁ గృష్ణుఁ డేమి యుపదేశించెనో యిచ్చట విశ్వామిత్రుఁ డదియే యుపదేశించెను. శ్రీకృష్ణవాక్యములు.

శ్లో॥ స్వధర్మమపి చావేక్ష్య న వికంపితు మర్హసి,
ధర్మ్యాద్ధి యుద్ధా చ్ఛ్రేయోఽన్యత్ క్షత్రియస్య నవిద్యతే.
శ్రేయాన్ స్వధర్మో విగుణః పరధర్మా త్స్వనుష్ఠితాత్.
స్వధర్మే నిధనం శ్రేయః పరధర్మో భయావహః.
స్వేస్వేకర్మ ణ్యభిరతః సంసిద్ధిం లభ తే నరః,
శ్రేయాన్ స్వధర్మో విగుణః పరధర్మాత్స్వనుష్ఠితాత్.
స్వభావనియతం కర్మ, కుర్వ న్నాప్నోతి కిల్బిషమ్,
సహజం కర్మ కౌంతేయ దోషమపి నత్యజేత్.

అర్జునా! నీ స్వధర్మ మాలోచించి నైనను నీవు క్షత్రియధర్మమునుండి చలింపరాదు, ధర్మయుద్ధమునకంటె క్షత్రియునకు శ్రేయస్కరమైనది వేఱొండు లభింపదు. చక్కఁగా ననుష్ఠింపఁబడు పరధర్మమునకంటె విరుద్ధగుణముకలదైనను స్వధర్మమే మేలు." స్వధర్మ మనుష్ఠించుటయందుఁ జచ్చినను మేలే. పరధర్మము భయకారణము. వాని వాని స్వధర్మము లనుష్ఠించుటచేతనే మనుష్యుఁడు మోక్షమును పొందును. చక్కఁగా ననుష్ఠింపఁబడిన పరధర్మమునకంటె గుణహీనమైనను స్వధర్మమే శ్రేయస్కరము. స్వభావనియతమైన కర్మముచేయువాఁడు పాపమునొందఁడు. పుట్టువుచే వచ్చినకర్మము దోషయుక్తమైనను విడువరాదు. స్వధర్మనిర్వహణము తనకు విధియని శ్రీరామచంద్రమూర్తి యాసక్తిలేక చేసెను. అర్జునుఁ డట్లు చేయలేకపోయెను. రామాచరణము కృష్ణోపదేశము రెండు నొకటే. ఈ సందర్భమున విష్ణుపురాణములోని యీ శ్లోకము లనుసంధింపఁదగినవి. పృథుచక్రవర్తి భూదేవిని జంపఁబూని నపుడామె 'స్త్రీవధే త్వం మహాత్పాపంకింన రేంద్ర నపశ్యసి, యేన మాం హంతు మత్యర్థం ప్రకరోషి నృపోద్యమమ్॥ రాజా! స్త్రీవధ మహాపాపమని నీకేల కానరాలేదు. నన్నుఁ జంపుటకై నీవేల యింత ప్రబల ప్రయత్నము చేయుచున్నావు. అని యడుగఁగాఁ బృథుచక్రవర్తి యిట్లు చెప్పెను. 'శ్లో॥ ఏకస్మి న్యత్ర నిధనం ప్రాపితే దుష్టకారిణి, బహూనాం భవతి క్షేమ స్తస్య పుణ్యప్రదో వధః॥ వి. పు ౧-౧౩-౬౩-౬౪ చెడు నడవడిగలదానా! యొక్కరినిఁ జంపుటచేఁ బెక్కురకు క్షేమముగలదేని యట్టివధవలనఁ బుణ్యము వచ్చును. ప్రమాణము లిట్లుండుటచే శ్రీరామచంద్రమూర్తి తాటకను జంపుట దోషావహముగాదు.

చం॥ పనిచినతండ్రిమాటఁ గొని • బ్రహ్మనిభుం డగు బ్రహ్మవాదిశా
సన మొనరింతు, నేమిటికి • సందియ మంచు మొగిడ్చి హస్తముల్
మునివర విప్రగోవిషయ • ముల్ సుఖమొందఁ ద్వదుక్తిఁ దాటకిన్
దునిమెద నంచు దిక్తటులు • తుంపెసలాడ గుణంబు మీటినన్. ౧౧౦

పనిచిన = ఆజ్ఞాపించిన, త్వదుక్తిన్ = నీమాటమీఁద, తునిమెదన్ = ఖండించెదను, దిక్తటులు=దిక్ప్రదేశములు, తుంపెసలాడన్ = ఊఁగులాడన్, గుణంబు = అల్లెత్రాడు.

తాత్పర్యము

ఆజ్ఞాపించిన తండ్రిమాటప్రకారము బ్రహ్మసమానుఁడైన యీ బ్రహ్మవాది యాజ్ఞ నెఱవేర్చెదను. అటులైన జనకాజ్ఞ గుర్వాజ్ఞ రెండు నెరవేర్చినవాఁడ నగుదును. కేవల దయచే మంచి చేయకపోతినా యిరువురయాజ్ఞ మీఱినవాఁడ నగుదును. కావున సందేహింపఁబనిలేదని నిశ్చయించుకొని విశ్వామిత్రునిఁ జూచి కేలుమోడ్చి మునీంద్రా! బ్రాహ్మణులు గోవులు దేశములు సుఖపడుటకై నీ యాజ్ఞప్రకారము తాటకను జంపెద నని ధ్వనిచే దిక్కు లూఁగులాడునటు లల్లెత్రాడు మీటెను.

శా॥ ఆరావంబు శ్రవోవిదారణచణం • బై పీచుడున్ యక్షి హుం
కారాస్ఫోటితభూదిశావరణ యై • గర్జించుచున్ లేచి వే
యారావం బరుదెంచుజాడఁ గొని తీ • వ్రాటోపపాదోద్ధతిన్
ఘోరాకారతఁ జాలుదేరఁగ ననుం • గుందమ్ముతో రాముఁడున్. ౧౧౧

రావము = ధ్వని. శ్రవోవిదారణచణంబు = చెవులు పగలఁజీల్చు సామర్థ్యము గలదై, పీచుడున్ = పీవఁగా, హుంకార = హుమ్మను ధ్వనిచే, ఆస్ఫోటిత = చీల్పఁబడిన, భూదిశావరణయై = భూమియొక్కయు దిక్కుల యొక్కయు ఆవరణముగలదై, ఆరావంబు = ధ్వని, తీవ్రాటోపపాదోద్ధతిన్ = భయంకరమై (తీక్ష్ణమైన) వేగముతోఁ బెట్టెడు నడుగులదెబ్బలచే, ఘోరాకారతన్ = దిగులు పుట్టించు రూపముతో.

తాత్పర్యము

ఆ ధ్వని చెవులు పగిలిపోవునట్లుగా వీఁకగాఁ దాటక హుంకారములచే భూమి దిక్కులు పగిలిపోవునట్లు చేయుచు గర్జలు పెట్టుచు లేచి ధ్వనివచ్చుజాడను బట్టి దబ్బు దబ్బని ధ్వనింపఁ బాదములు నేలఁబెట్టుచుభయంకరాకారముతో వచ్చుచుండుట చూచి రాముఁడు లక్ష్మణునితో నిట్లనెను.

ఉ॥ తమ్ముఁడ, లక్ష్మణా ! కనితె • దారుణదేహముతో వికారవే
షమ్మున భైరవారవము • సల్పెడు రాక్షసి, ధీరు లైన ను
గ్రమ్ముగ దీనిరూపుఁ గన • బ్రద్దలువాఱఁగ గుండె లంత నా
శమ్మును బొందరే, యతుల • శాంబరిశక్తి నజయ్య యేరికిన్. ౭౭౨

భైరవారవము = భయంకరమగు ధ్వని, అతులశాంబరి = అసమానమైన మాయ. శంబరునివిద్య శాంబరి ! మాయ = కావరాకుండుశక్తి ! అజయ్య = జయింపరానిది.

తాత్పర్యము

తమ్ముఁడా, లక్ష్మణా ! ఈరాక్షసి యెట్లు వికారవేషముతో, భయంకరదేహముతో, దిగులుపుట్టించు ధ్వనిచేయుచున్నది ! భయంకరమైన దీనిరూపము చూచినంతనే యెంతటిధీరులైనను గుండెలు బ్రద్దలై పోవ వెంటనే చావరా ! దేహబలము చేతనే కాదు అసమానమైన మాయావిద్యయు దీనియందుఁ గలదు. కావున నెట్టివారికైన నిది జయింపరానిదే.

ఉ॥ దీని మరల్పుఁ జూడు సుద • తీ హననం బొనరింప నొల్ల, ని
ర్దాని నికృత్తనాసికఁగ • దారితకర్ణిఁగఁ జేసి బీరమున్
మానిచి యానవేగమును • మాయఁగఁ జేసెద నంచు నుండి న
ద్దానవి రాముపైఁ గవిసె • దారుణహుంకృతిఁ జేతు లెత్తుచున్. ౭౭౩

సుదతీహననంబు = స్త్రీవధము, కృత్తనాసికఁగన్ = కోయఁబడినముక్కు గలదానిఁగ, దారితకర్ణఁగన్ = చీల్పఁబడిన చెవులుకలదానిగ, బీరము=వీర్యము, యానవేగము = గమనమునందలి త్వర.

తాత్పర్యము

లక్ష్మణా ! విశ్వామిత్రుఁడు సత్యమే చెప్పెను. దీని నెవరు జయింపరానిమాట నిజమే. కావున నేనే దీనిని జంపవలసియున్నది. అయినను 'అయ్యో ! స్త్రీనే యెట్లు చంపుదునా' యని కరుణ పీడించుచున్నది. కావున దీనిని జంపను. చెవులు ముక్కుగోసి గమనవేగము నణఁచి మరలిపోవునట్లు చేసెదను. అంతలో భయము గలిగి దుష్కార్యములు చేయకయుండును. అని చెప్పుచుండ నింతలో నారాక్షసి చేతులు మీఁదికెత్తి హుంకరించుచు రాముని పైపడవచ్చెను.

ఇదియే తాటకను జంపుటయందు శ్రీరామచంద్రమూర్తికిఁ గామము గాని క్రోధముగాని లేదని, కర్తవ్యముగానఁ జేయఁబూనె నని, తెలుపుచున్నది.

చం॥ భయదతరాకృతిం గవియు • బ్రహ్మఋషీంద్రుఁ డదల్చి హుంకృతిన్
జయజయ రామభద్ర యని • స్వస్తి వచించెను, యక్షకాంతయున్

రయమునఁ బాంసువర్షమున • రాఘవులం గదుముంప మోహిత
స్మయుత మహూర్తముం బ్రతి యొ•నర్పఁగ యోజన సేయుచుండఁగన్! ౬౬౪

భయదతరాకృతిన్ = మిక్కిలిభయంకరమైన యాకారముతో, పాంసువర్షము = దుమ్మువాన, మోహితస్మయితన్ = నివ్వెరపాటున, ప్రతి = బదులునకుబదులు రామున కిప్పటి కస్త్రములు తెలియవు. ధూళివర్షము బాణములచేఁ బోవునది కాదు కావున నేమి యుపాయ మని యాలోచించుచుండఁగా.

తాత్పర్యము

భయంకరాకారముతో నది రామునిపై పడ రాఁగా విశ్వామిత్రుఁడు హుంకారముచే నవలించి రామభద్రా ! జయజయ యని దీవించెను. తాటకయు దూర మందేయుండి శీఘ్రముగా దుమ్మువాన రామునిపైఁ గురియించెను. దాని కాయన నివ్వెరపడి దీనికి మా తేమిచేయవచ్చునని యాలోచించుచుండఁగా.

సీ॥ అదియు మాయాయుక్త • యై రాఘవుల నొంచెఁ, జటులనిష్ఠురశిలా•సారధార
దానిపోకలఁ జూచి • దారుణక్రోధాంత, రంగుఁడై బాణవ•ర్షంబుచేత
రాముండు దానిక్రూ•రత మాన్పి ఖండించెఁ, గరయుగ్మమును బృష•త్కములచేత
నీలోన సౌమిత్రి • హృతకర్ణనాసికఁ, గావించె దాని ని•ష్కరుణుఁ డగుచు

తే॥ నీడఁబోవక యదియును • నేపుమీఱి, కామరూపంబులను దాల్చి • కనఁగరాక
మాయచే మోహపఱచుచు•మాఱుకొనియె, నశ్మవృష్టిని గురియించు•చధికము
గను. ౬౬౫

మాయాయుక్తయై=మాయతోఁ గూడినదై, మాయయనఁగా నద్భుతశక్తి ఇచటఁ గానరాకపోవుశక్తి. చటుల నిష్ఠుర శిలాసారధార = తివ్వతివ్వన వచ్చు గట్టిరాలవానయొక్క ధారచే, దారుణక్రోధాంతరంగుఁడై = తీవ్రముతోఁ గూడిన మనస్సుగలవాఁడై, కరయుగ్మమును = రెండుచేతులను, పృషత్కములచేత = బాణములచేత, హృతకర్ణనాసికన్ = హరింపఁబడిన చెవులు ముక్కుగల దానినిగ, నిష్కరుణుఁడు = దయలేనివాఁడు, ఈడఁబోవక = వెనుదీయక, అశ్మవృష్టి=రాల వాన.

తాత్పర్యము

ఇంతలో దాటకయు మాయతోఁ గూడినదై రామలక్ష్మణులమీఁద తివ్వ తివ్వన రాలవాన ధారలుధారలుగాఁ దెంపులేక కురియించెను. అదిచేయు చేష్టలు చూచి రాముఁడు కోపించి యీ చేతు లుండినఁగదా యిట్లు చేయుచున్న దని రాలు తమకుఁ దగలకుండ దానిపై బాణవర్షము గురియించి బాణములచే దాని రెండుచేతుల నఱికెను. ఇంతలో దానిని జంపను ముక్కుచెవులు

కోసెద నని యన్న చెప్పిన కారణముచే నాపని తానే చేయఁగోరి లక్ష్మణుఁడు దానిపై దుమికి దయమాలి చెవులు ముక్కు ఖండించెను ఆ మాత్రమున నది వెనుదీయక విజృంభించి కోరినట్లు నానారూపముల ధరించి కన్నుల కగపడక మాయచే మతిభ్రమణము కలిగించు విపరీతపు రాలవాన గురియించుచు నెదిరించెను.

ఉ॥ దాని యసహ్య విక్రమని • తాంతజవంబులఁ జూచి రామ ! నీ
వూనకుమయ్య • దీనియెడ నొక్కలవంబు దయన్, వధింపుమీ
దీనిని దుష్టచారిణి న • దీనపరాక్రమ యజ్ఞహంత్రి ని
ట్లైనటె, సంజయైన వధి • యింపఁగ దుష్కరమయ్యె దైత్యులన్. ౧౧౧

అసహ్య = సహింపరాని, నితాంతజవంబు = అధికవేగము, లవంబు = కొంచెమయినను, దుష్టచారిణి = చెడునడవడి గలదానిని. అదీనపరాక్రమ= విస్తారపరాక్రమము గలదానిని, యజ్ఞహంత్రి = యజ్ఞమును నాశము చేయుదానిని, ఏనటి = ఏవిధముగ నైనను, సంజ = సంధ్యాసమయము. సంధ్య తద్భవము సంజ దుష్కరము=చేయఁగష్టమైనది, దీని వలన నిపుడు సంధ్యాకాలము కావచ్చిన దని భావము.

తాత్పర్యము.

ఆ తాటకయొక్క సహింపరాని విక్రమము, అధికమైన వేగముఁ జూచి విశ్వామిత్రుఁడు రామా ! నీవేమో దీనియందు దయకలఁచి చంపక యూరక తటుముఁ గొట్టఁ జూచుచున్నావు. ఇది యట్లు పోవునదికాదు. ఇది చెడునడవడిగలది. విస్తారపరాక్రమము గలది, యజ్ఞముల నాశనముచేయునది. ఈ విధముగా నీవు దీనిఁ జంపుటయందు జాగుచేసితివా సంధ్యావేళయాయెనా తరువాత దీనిఁ జంపుట యసాధ్యము. సంధ్యలందు రాక్షసులకు బల మెక్కువ.

సీ॥ అని మౌని బోధింప • నంతలో యక్షియు, వర్షించుచును రాల • వాన గదియ
మాయాబలంబున • మహిపకుమారుఁడు, శబ్దవేధులు నైన • సాయకములఁ
దద్వేగ మణఁగింపఁ • దాటక వేగ పై, పడఁగ రా జీవ్వన • బలియుఁ దుగ్ర
సాయకం బొక్కటి • సంధించి యురమున, వక్కె నాటింప ని • శాటి చచ్చి

తే॥ భూమి యల్లలనాడ ద • బ్బునను బడిన, హరిహయాదిసురావళి • హర్ష మంది
మేలు మేలనిపొగడుచు • మెచ్చికొనుచుఁ. బూజగావించె నా రఘు • పుంగవునకు.
౧౧౨

శబ్దవేధులు=వస్తువు కానరాకున్నను ధ్వనిఁబట్టి లక్ష్యమును భేదించునవి, సాయకములన్ = బాణములచే, నిశాటి = రాక్షసి, రాత్రియందుఁ దిరుగునది. హరిహయాది సురావళి=ఇంద్రుఁడు మొదలగు దేవతాసమూహము.

తాత్పర్యము

అని విశ్వామిత్రుఁడు బోధించుచుండ నింతలోఁ దాటకయు జాలవానగురియించుచు మాయాబలముచే సమీపించిరాఁగా నదికావరామిని రామచంద్రమూర్తి దాని ధ్వనిఁబట్టి బాణములు ప్రయోగించి దానిమద మణఁచెను. తాటకయు మాయ నిష్ప్రయోజనమగుటచే దానిని వదలి ప్రత్యక్షంబుగ జీవ్వన నోడిసెలఱాయివలెఁ బైపడరాఁగా బలవంతుఁడై రామచంద్రమూర్తి భయంకరమై తీక్ష్ణమైన బాణమును దీసి సంధించి, దానిఱొమ్మునాటునట్లు వేయఁగా నారాక్షసి చచ్చి, భూమియదరునట్లు దబాలునఁ బడెను. అదిచూచి యింద్రుఁడు మొదలగు దేవతలు దుష్టరాక్షసి చచ్చెనని సంతోషించి, యంతటి బలముగలదానిని కేవల బాణముల చేతనే రామచంద్రమూర్తి చంపఁగలిగెను. ఇఁక నస్త్రబల ముండిన నీయనయెంత కార్యమైనఁ జేయఁగలఁడని పొగడి శ్రీరామచంద్రమూర్తినిఁ బూజించిరి.

ఉ॥ అంత బలాంతకాదులు న•నంతము సంతసమార నస్త్రవి
ద్యాంతునిఁ జూచి యిట్లనిరి • కౌశిక ! యీమహనీయదైత్యకాం
తాంతకు స్నేహయుక్తిని భృ•శాశ్వసుతాప్తునిఁ జేయవయ్య, భూ
కాంతసుతుండు చేయఁ దగు•కార్యము లున్నవి లోకరక్షకై. ౧౧౮

బలాంతకాదులు = ఇంద్రుఁడు మొదలగువారు - అనంతము = మితిమీరిన - అస్త్రవిద్యాంతుని = అస్త్రములు దెలిసినవారిలో శ్రేష్ఠుని-దైత్యకాంతాంతకున్ = రాక్షసస్త్రీనిఁ జంపినవానిని - భృశాశ్వసుతాప్తుని = భృశాశ్వపుత్త్రులై యస్త్రములై యుండువారిని బొందినవానిఁగా, భూకాంతసుతుండు=రాజకుమారుఁడు.

తాత్పర్యము

అంతట నింద్రుఁడు మొదలగువారు మిక్కిలి సంతోషించి యస్త్రజ్ఞానముగలవారిలో శ్రేష్ఠుఁడైన విశ్వామిత్రునిఁజూచి మునీంద్రా! భృశాశ్వనందను లస్త్రములై నీయొద్దనున్నారుగదా వారి నీయన కప్పగింపుము లోకరక్షణార్థమై యీ రాజకుమారుఁడు చేయవలసినకార్యము లున్నవి, అస్త్రజ్ఞానములేక యెట్లు చేయఁగలఁడు ?

ఉ॥ ఆతనికన్నఁ బ్రాహ్మణుఁడు మ•హేంద్రుఁడును నీవు లభింపఁ జెల్లవి
ద్యాతతినిమ్మటంచుఁ జనఁ • దాపసుఁ డారఘువీరుఁ గ్రుచ్చి సం
ప్రీతి శిరంబు మూర్కొనుచు • కే యిటఁ బుత్త్రమటయ్య జేపు వి
ఖ్యాతచరిత్ర ! పోదము మ•దాశ్రమభూమిని డాయ నంచనన్. ౧౧౯

పాత్రుఁడు = యోగ్యుఁడు. మఱెవ్వఁడును = ఇతరుఁ డెవ్వఁడైనను, శేవు = ఉదయము, లోకమునఁ బరికరసంపత్తిగల్గించి కార్యముచేయు మనుట వాడుక. నాఁగలిమొద్దు రీయక పొలము దున్నుమనిన నెవఁడెల్లు చేయును? అయినను నిది యట్టిదికాదు. శిష్యునిఁ బరీక్షించికాని మంత్రోపదేశము చేయరాదు. కావున రామచంద్రమూర్తి గురువాక్యము దక్కించునా? దక్కింపఁడా? ఇచ్చినది సమర్థించుకొనఁ గలఁడా లేఁడా యని పరీక్షార్థము ముందు తాటకను జంప రాముని నియమించెను.

దీనివలన శాస్త్రవిహితమైన స్వకులాశ్రమధర్మములను బుణ్యపాపవిచారము లేక నిష్కాముఁడై చేయవలయును. శాస్త్రవిహితమైన దానిని గురువులు చెప్పినపుడది తనకిష్టముండినను లేకుండినను జేయవలయు ననిసూచన. గురువులు దుష్కార్యములు చెప్పినఁ జేయరాదు.

తా త్ప ర్య ము

మునీంద్రా! అస్త్రదానము చేయుటకు నీయనకంటె యోగ్యుఁడైనవాఁడు మఱియొకఁడు నీకు లభింపఁడు. కావున నీయొద్దనుండు విద్యాసమూహమునెల్ల నీయన కిమ్ము - అని చెప్పిపోఁగా విశ్వామిత్రుఁడును రాముని గౌఁగిలించుకొని ప్రేమతో శిరస్సు నాఘ్రాణించి, నాయనా! యిప్పటికి సంధ్యాసమయమైనది కావున నీరాత్రి యిందే గడపి యుదయముకాఁగానే నాయాశ్రమభూమిని జేరఁబోదము.

ఉ॥ అట్టులగాక యంచు చటు • నానిశ యుండఁగఁ జూడ నొప్పు ము
 న్దొట్టినశాప మూడుట వి•నూతనపల్లవపుష్ప రాజికిం
 బట్టయి శ్రీదుచైత్రరథ•మా యని పందియు మెల్లవారికిం
 బుట్టఁగఁజేయ నా గహన•భూమి మనోజ్ఞరమానివాసమై. ౨౦

నిశ = రాత్రి, ఇది మూఁడవనాఁటి రాత్రి, తొట్టిన = కలిగిన, వినూతన = క్రొత్తదైన, పల్లవ = చిగుళ్ళయొక్కయు, పుష్ప=పూలయొక్కయు, రాశికిన్ = సమూహమునకు, పట్టయి=స్థానమై, శ్రీదుచైత్రరథమా = కుబేరుని చైత్రరథమను నుద్యానమా. గహనభూమి = అరణ్యప్రదేశము, మనోజ్ఞరమానివాసమై = మనోహరమైన లక్ష్మికి (వనలక్ష్మికి) నివసించుప్రదేశమై.

తా త్ప ర్య ము

అనినట్టులే కానిమ్మని యా మూఁడవనాఁటిరాత్రి యచ్చటనే యుండఁగ నప్పు డా వనము పూర్వశాపము తాటకచావుతోఁ దీఱిపోవుటచేఁ గ్రొత్త చిగుళ్ళు పూవులు గుత్తుగుత్తులుగఁ గానవచ్చి యిదియేమి చైత్రరథమను పేరుగల కుబేరుని

కుబేరుని యుద్యానవనమా యనితోఁచునట్లు లాయరణ్యప్రదేశము సుందర వనలక్ష్మికి నివాసభూమియై కనఁబడెను.

—• ౨౭ వ సర్గము •—

సీ॥ ఆరీతి నచ్చోటి • నారాత్రి వసియించి, వఱువాత నాచిన్న • బాలకులను
మునిరాజు బోధించి • కనుఁగొని శ్రీరామ, సంతోషమయ్యె నీ • చరితములకుఁ
బరమముదంబున • నరసురాసురయక్ష, గంధర్వకిన్న ర • గరుడసిద్ధ
సమితి నైనను నీవు • సమితి జయింపఁగఁ, జాలెడిపరమాస్త్ర • సముదయముల
తే॥ నిచ్చెదను నీకు గ్రహింపు • మింపుతోడ, నెట్టిశత్రుల నేనియు • మట్టుపెట్టి
వశముఁ గావించుకొనఁ జాలు • వాలుమగఁడ, వైధరాస్థలి వెలసెదు • సాధువినుత. ౧౭౧

వఱువాతన్ = ఉదయమున, పరమముదంబునన్ = మిక్కిలి సంతోషముతో, సమితిన్ = యుద్ధమందు; పరమాస్త్రసముదయములన్ = శ్రేష్ఠములైన యస్త్రముల సమూహములను, మట్టుపెట్టి=అణఁచి – వాలుమగఁడవు=శూరుఁడవు.

తా త్ప ర్య ము

ఆ విధముగా నారాత్రి యచ్చటనే యుండి నాలవనాఁ డుదయము కాఁగానే యామిద్దఱుబాలకులను విశ్వామిత్రుఁడు లేపి, శ్రీరామచంద్రమూర్తినిఁ జూచి, రామా! నాయనా! రామచంద్రా! నీనడవడికి నేను జాల సంతోషించితిని. నీకు మనుష్యులయు దేవతలయు రాక్షసులయు యక్షులయు గంధర్వ కిన్నర గరుడ సిద్ధులయు సమూహములను యుద్ధభూమియందు జయింపజాలిన శ్రేష్ఠములైన యనేకాస్త్రములను నిచ్చెదను. నీవు గ్రహింపుము. దీనిచే నీవెట్టిశత్రులనైన నణఁచి వశపఱచుకొనఁ గల శూరుండవై భూమియందుఁ బ్రసిద్ధికెక్కెదవు.

—• విశ్వామిత్రుఁడు శ్రీరామునకు దివ్యాస్త్రంబు లొసంగుట •—

సీసమాలిక

సీ॥ దండచక్రంబును • ధర్మచక్రముఁ గాల, చక్రంబు మఱి విష్ణు • చక్ర మతుల
మైంద్రాస్త్రభయదవ • జ్రాస్త్రముల్ వరముగు, శివశూలమును బ్రహ్మ • శీర్ష శరము
నైషీకశరము బ్ర • హ్మాస్త్రంబు మోదకీ, శిఖరులన్ పేరైన • శ్రేష్ఠగదలు
వరుణ పాశంబును • వారుణాస్త్రము ధర్మపాశంబు మఱి కాల • పాశ మొండు
నార్ద్రశుష్కాఖ్య లౌ • నశనుల రెండును, నారాయణాస్త్రమై • నాకశరము
లాగ్నేయ బాణంబు • నగ్ని దయితమైన, శిఖరాస్త్రమును వాయ్వ • జిహ్మగంబు
హయశిరోస్త్రంబుఁ గ్రౌం • చాస్త్రంబు శక్తులు, దైత్యసంఘాతంబు • దాల్చితిరుగు

కంకాల ముసల కం•కణములుఁ గాపాల, మును నివియెల్లఁ జెం•పుగ నొసంగు
వాఁడను మఱియును • వైద్యాధరాస్త్రంబు, నందనం బను పేర • నందగించు
నసిరత్నమును మాన•వాస్త్రంబు గాంధర్వ, శరముఁ బ్రశమనప్ర•స్వాపనములు
భాస్కరాస్త్రంబు ద•ర్పణశోషణంబులు, సంతాపనవిలాప•శరయుగంబు
దర్పకాస్త్రంబుఁ గం•దర్పకదయితంబు, పైశాచకశరంబుఁ • బ్రబలమోహ
నంబును సంవర్త•కంబును దామనం,బును సౌమనంబు న•మోఘమైన
మౌసలసత్యముల్ • మాయాధరంబు తేజఃప్రభాస్త్రంబును • సౌమ్యశరము
త్వాష్ట్రమైనసు•దామనంబు భగేషు, శీతేషువులు సౌర•శితశరంబు

తే॥ గామరూపమహా•బలకలితము లగు, నీశరంబుల నన్నింటి • నిచ్చువాఁడఁ
దూర్ణముగఁ గొమ్మటం చిచ్చె •దూర్పుదిరిగి శుచితరామున కాయస్త్ర•నిచయ
ములను. ౬౭

తాత్పర్యము

దండచక్రము - ధర్మచక్రము - కాలచక్రము - విష్ణుచక్రము - ఐంద్రాస్త్రము- భయంకరమైన వజ్రాస్త్రము - శివశూలము - బ్రహ్మశిరము - ఐషీకము - బ్రహ్మాస్త్రము - మోదకీ శిఖరులను రెండుగదలు - వరుణపాశము - వారుణాస్త్రము - ధర్మపాశము - కాలపాశము - ఆర్ద్రము శుష్కము అను పేర్లుగల యశనులు (పిడుగులు) నారాయణాస్త్రము- పైనాకము- అగ్నిదేవతాకమైనయాగ్నేయాస్త్రము- శిఖరాస్త్రము - వాయవ్యాస్త్రము - హయశిరోస్త్రము - క్రౌంచాస్త్రము- రాక్షసులు ధరించి తిరుగు కంకాలము, ముసలము, కంకణము, కాపాలము. వీని నన్నిటిని నిచ్చెదను. ఇదిగాక వైద్యాధరాస్త్రము. నందనమను ఖడ్గము - మానవాస్త్రము - గాంధర్వాస్త్రము- ప్రశమనము - ప్రస్వాపనము - భాస్కరాస్త్రము- దర్పణము - శోషణము - సంతాపనము - విలాపనము కందర్పునకుఁ బ్రియమైన దర్పకాస్త్రము - పైశాచాస్త్రము - మోహనము సంవర్తకము - దామనంబు - సౌమనము - మౌసలము - సత్యము - మాయాధరము - తేజఃప్రభాస్త్రము - సౌమ్యము - త్వాష్ట్రాస్త్రమయిన సుదామనము - భర్గాస్త్రము - శీతాస్త్రము - సౌరాస్త్రము - ఈ యస్త్రములన్నియుఁ గామరూపములు - మహాబలవంతములు;, వీని నన్నిటి నిచ్చెదను శీఘ్రముగ గ్రహింపుము అని తూర్పుమొగమై శుచియై యాచమించి యా యస్త్రముల మంత్రముల నెల్ల నాయన కుపదేశించెను.

అస్త్రమంత్రములు

ఇందుఁ జెప్పఁబడిన యస్త్రములకు, మంత్రములు గలవు. మచ్చునకై ముఖ్యమైనవి కొన్నిమాత్రము వచించెద.

బ్రహ్మాస్త్రము

ఫాంతం (వాంతం) వహ్నిసమాయుక్తం, వ్యోమ హాలాసమన్వితమ్,
మేషద్వయం దంతయుతం, హాలాహల మతఃపరమ్.
ఘనాద్యం వాయుపూర్వంచ, దంతయుక్త మథాన్వితమ్,
సరసం ఋక్షపర్యాయం భాంతం భృగుమతః పరమ్॥
అంబరం వాయుసంయుక్త, మరిమర్దన మప్యత,
ప్రదీప్త మథవ క్తవ్యం, పరమంచ పదం తతః.
తత్తే పదే ప్రయోక్తవ్యే, గాయత్ర్యా మధ్యమం తతః,
పదత్రయం ప్రయోక్తవ్య, మేత ద్బ్రహ్మాస్త్ర మీరితమ్.

దండచక్రము

జీవః పంచమవర్గాది, చతుర్థా ద్యోంతిమాన్వితః,
భృగు స్సదీర్ఘో దండాద్యో, మేషో యప్త్యపరాహ్వయః.
ఆత్మనేచ పదం తత్ర, చక్రాయేతి పదం తతః,
కర్మాంత ఏవ మంత్రస్తు, దండచక్ర మితీర్యతే.

కాలచక్రము

కరుణం మాయయా యుక్తం, వాంతం వారుణసంయుతమ్,
యూపాంతం వహ్నినా యుక్తం, బోధసాగ్ని రథాత్రియుక్.
ధాంతం కాలాత్మనే త్యేత, చ్చక్రాయేతి పరంతతః,
షడంత ఏవ మంత్రస్తు, కాలచక్రం ప్రకీర్తితం.

విష్ణుచక్రము

ఖారపూర్వంచ హృదయం, భగాద్యంతో వనాదిమః,
చండీశయుక్త ఆషాఢ, స్తీవ్రతేజస ఇత్యపి.
పర్యాయం లక్షసంఖ్యాయాః, ఆకేతిచ పదం తతః,
పర మత్ర ప్రయోక్తవ్యం, ఛిందీతిచ, పదం తతః,
ఛేదయేత్యపి వక్తవ్యం, విష్ణుచక్ర మిదం విదుః.

బ్రహ్మశిరము

క్రోడి దండిచ చండీశ, వీరాంతం వృశ్చికాదిమమ్,
ఆషాఢయు క్సచండీశో, హుంఫట్ బ్రహ్మశిరః స్మృతమ్.

నారాయణాస్త్రము

విష్ణుదండీ పునశ్చార్యో. భజంగో దీర్ఘసంయుతః,
అషాఢో మాయయా యుక్తః, సుదర్శనపరాహ్వాయతః
దారణేతి పదం తత్ర, విశ్వామూర్తే ఇతి క్రమాత్,
వర్మా స్త్రేచ తథాజ్ఞేయే, నారాయణ మిదం స్మృతమ్.

పాశుపతాస్త్రము

సపినాకీ బకో బిందు ర్మహామాయాసమన్వితః,
లోహితోఽధ బక శ్చాయం, పంచమస్వరసంయుతః,
కవచాస్త్రే ప్రయోక్తవ్యే, ఏత త్పాశుపతం స్మృతమ్.

అని మంత్రము లీ విధముగ నున్నవి. ఇవి శ్రీశంకరుండు నారదున కుపదేశించెను.

ఉ॥ ఇన్నియు దేవతాతతుల • కేని యసాధ్యము సంగ్రహింపఁ, దా
నన్ని యొసంగె రామున కు • దారత బ్రాహ్మణుఁ డంత రాముఁ డ
త్యున్నత నిష్ఠ మై జపము • నోలి నొనర్ప మునీంద్రునాజ్ఞఁ దా
మన్నియు నస్త్రశస్త్రనిచ • యంబులు రాముని గొల్చె భృత్యులై. ౧౮౩

ఇన్నియస్త్రములొక్కఁడు సంపాదింప దేవతలకైన సాధ్యపడదు. అట్టివాని నన్నిటిని రామున కుదారబుద్ధితో విశ్వామిత్రుఁ డిచ్చెను. అంతశ్రీరామచంద్రుఁడును మిక్కిలినిష్ఠతో జపము చేయఁగా మునీంద్రుని యాజ్ఞ చొప్పున నాయస్త్రశస్త్రసమూహములన్నియు భృత్యులై రామచంద్రమూర్తిని సేవించెను.

ఉ॥ గారవమార వానిఁ గర • కంజములన్ స్పృశియించి యింక స్వే
చ్ఛాచరతి మీరు మీవలయు • చక్కటికిం జని యెప్పుడేని నేఁ
గోరినపట్లఁ గార్యమును • గొబ్బునఁ దీర్పఁగ రండు పొం డటం
చారఘువీరుఁ డాడ నవి • యన్నియుఁ బోయె యథేప్సితంబుగన్. ౧౮౪

స్వేచ్ఛాచరతి = మీయిష్టము చొప్పున, చక్కటికిన్ = ప్రదేశమునకు, యథేప్సితము = యిష్టప్రకారము

తాత్పర్యము

ఇట్లు ప్రత్యక్షములైన యస్త్రదేవతలనెల్ల హస్తపద్మములచేఁదాఁకి స్వీకరించి యికఁ మీరు మీ యిష్టముచొప్పునఁ బొండు - పనిపడినపుడు నేను దలఁచెదను. అప్పుడు మీరు వచ్చి కార్యము చక్కఁబఱుపుఁడు, పొం డని సెలవీయ వారందఱు తమతమయిష్టానుసారము వెడలిపోయిరి.

కం॥ అతతమతి రఘువీరుఁడు, చేతము రంజిల్ల మౌని • శేఖరునకు సం
ప్రీతిని మ్రొక్కి ప్రయాణం, బై తరలుచు నిట్టు లనియె • హర్షముపేర్మిన్. ౧౭౫

అతతమతి = ఉదారమైనమనస్సుతో - చేతము = మనస్సు.

తాత్పర్యము

శ్రీరామచంద్రుఁ డంత సంతోషాతిశయముచే వికాసమునొందిన మనస్సుగల వాఁడై విశ్వామిత్రునకు నమస్కరించి ప్రయాణమై పోవుచు నిట్లనియె.

-• ౨౮ వ సర్గము •-

ఉ॥ అరయ దేవతాతతుల • కైన నజయ్యము లైన యస్త్రముల్
కారుణికాగ్రణీ! యొసఁగఁ • గైకొనితిన్ మఱి వీని కిమ్ము సం
హారములన్ యథావిధిగ • నంచు వచించిన సువ్రతాత్ముఁ డా
శ్రీరఘురామచంద్రునకుఁ • జెప్పఁ దొడంగెను వాని నన్నిటిన్. ౧౭౬

అజయ్యములు = జయింప సాధ్యముగానివి, సంహారములన్ = సంహారాస్త్రములను, యథావిధి=శాస్త్రప్రకారము.

తాత్పర్యము

దయావంతుఁడా! దేవతాసమూహములకైనను జయింపరాని యస్త్రములను నీ విచ్చితివి. గ్రహించితిని. శత్రువులు మనపై నేయస్త్రము ప్రయోగించిన దానిని నేయస్త్రముతో సంహరింపవలయునో, మనము ప్రయోగించిన దానినే మన ముపసంహరింపవలసియుండిన నెట్లు చేయవలయునో యదియును జెప్పుమని యడిగిన వానినెల్లఁ జెప్ప నారంభించెను.

-• విశ్వామిత్రుఁడు శ్రీరామున కుపసంహారాస్త్రము లొసంగుట •-

సీ॥ సత్యవంతంబును • సత్యకీర్తి శరంబుఁ, బ్రతిహారతరధృష్ట • రభసములును
మొగిఁ బరాఙ్ముఖ మవా • ఙ్ముఖము లక్షాలక్ష్య,విషమములును మఱిదశా • క్షంబును గ
దృఢనాభము సునాభ • మొసఁగు సుదీప్తంబు, దశశీర్షమును శతో • దరము నిశిత
శతవక్త్రశరముఁ గృ • శనము జ్యోతిషపద్మ, నాభ మహానాభ • నామకములు

తే॥ దుందునాభసునాభముల్ • తోయజాక్ష, విమలనైరాశ్యశుచిబాహు • విరుచిరుచిర
ధనమహాబాహునిష్కలి • దైత్యశమన, కాండములను హారిద్రయౌ • గంధరములు.
౧౭౭

తే॥ మకరధాన్యములు బిత్రుసౌ • మనసములును, కాతకరవీరకరముని•ధూతకరముఁ
గామరుచి యావరణమోహ • కామరూప, సర్వనాభజృంభకములుఁ•జారుశీల ౨౭

కం॥ సంతానవరణకరము ల, నంతవిభావంతములు భృ•శాశ్వతనూజుల్
చింతితరూపులు జాపక, చింతామణు లనుచు నిచ్చె • శ్రీరామునకున్. ౨౮

తాత్పర్యము

సత్యవంతము - సత్యకీర్తి - ప్రతిహారము - రభసము - పరాఙ్ముఖము - అవాఙ్ముఖము - లక్షాక్షవిషములు - దశాక్షము - దృఢనాభము - సునాభము - సుదీప్తము - దశశీర్షము - శతోదరము - శతవక్త్రకరము - కృశనము - జ్యోతిషము - పద్మనాభము - మహానాభము - దుందునాభము - సునాభము నైరాశ్యము - శుచి - బాహువు - విరుచి - రుచిరము - ధనము - మహాబాహువు నిష్కలి - దైత్యకమనము - హార్ద్రము - యోగంధరము - మకరము - ధాన్యము పితృవు - సౌమనసము - కరవీరకరము - విధూతకరము - కామరుచి - ఆవరణము - మోహము - కామరూపము - సర్వనాభము - జృంభకము - సంతానము - వరణము - అనంతము - విభావంతము - వీరందఱు భృశాశ్వని కొడుకులు. కోరిన రూపములుగలవారు. జపించువారి పాలిటి చింతామణులనుచు విశ్వామిత్రుఁడు శ్రీరామునకిచ్చెను. వీనికన్నిటికి మంత్రములు గలవు. ఏమిలాభము ? గ్రంథ విస్తరభీతి ననువదింపలేదు.

-• శ్రీరామున కుపసంహారాస్త్ర దేవతలు ప్రత్యక్షమగుట •-

ఉ॥ కొన్ని సుమూర్తిమంతములు • కొన్ని యఖర్వసుపర్వ తేజముల్
గొన్ని సుఖప్రదంబులు • గొన్ని జ్వలద్దహనోపమానముల్
గొన్నియు ధూమతుల్యములు • గొన్ని యహస్కరచంద్రదీప్తు లి
ట్లన్నియు రాముఁ జేరి కలి • తాంజలులై మధురోక్తి నిట్లనున్. ౨౯

సుమూర్తిమంతములు = మంచికళిన దేహములుకలవి- అఖర్వసుపర్వతేజముల్ = కొఅతలేని దివ్యతేజములుగలవి - జ్వలత్ దహనోపమానముల్ = మండుచున్న నగ్నికిసమానులు - ధూమతుల్యములు = పొగతోసమానమైనవి - అహస్కర చంద్రదీప్తులు=సూర్యునియొక్కయు చంద్రునియొక్కయుఁ గాంతివంటి కాంతిగలవి కలితాంజలులు = ముకుళించిన చేతులుగలవై, మధురోక్తిన్=తియ్యనిమాటలతో, ఈయస్త్రములన్నియు నవతారమూర్తియగు శ్రీరామచంద్రమూర్తికిఁ దెలియనివి కావు. అయినను మంత్రములకు సద్గురూపదేశ మావశ్యక మని లోకమునకు బోధించుటకై విశ్వామిత్రునివలన గ్రహించెను.

తా త్ప ర్య ము

ఆయస్త్రములు కొన్ని మంచి కఠినశరీరములు గలవి. కొన్ని విస్తారమైనదివ్య తేజముగలవి. కొన్ని సుఖమిచ్చునవి. కొన్ని మండుచున్నయగ్నికి సమానమైనవి. కొన్ని పొగవలెనుండునవి. కొన్ని సూర్యచంద్రుల తేజము గలవి. అవన్నియు, రామచంద్రమూర్తిని సమీపించి కేలుమోడ్చి తియ్యనిమాటలతో నిట్లనియె.

తే॥ కంజదళనేత్ర నీకుఁ గిం•కరుల మేము, పని విధింపుము మాకన: • బార్థివుండు
మదిని నేను దలంచిన•మాత్రవచ్చి, సాహ్యమొనరింపుఁ డిచ్ఛమైఁ•జనుఁడటన్న. ౬౮౧

కంజదళనేత్ర = తామరరేకులవంటి కన్నులుగలవాఁడా - ఓ భగవంతుఁడవైన పుండరీకాక్షా ! ఏము = మేము - విధింపుము = ఆజ్ఞాపింపుము - సాహ్యము = సాహాయ్యము, తోడుపాటు ఇచ్ఛమైన్ = ఇష్టప్రకారము. నేను అనుటకు మొదటిరూపకము ఏను. మేము అనుటకు మొదటిరూపకము ఏము. భారతమందు నేను అనుపదము లేదు. కావునఁ దిక్కనకాలమున కేవలమనే నేను శబ్దము ప్రచారములోనికి వచ్చియుండవలయును.

తా త్ప ర్య ము

పుండరీకాక్షుఁడవైన రామచంద్రా ! మేము నీకుఁ గింకరులము; క్రొత్తవారము కాము; నీ వెట్లు లాజ్ఞ చేసిన నట్లు వర్తింపఁగలవారము అనిన రాజకుమారుఁడు నేను స్మరించినవెంటనే వచ్చి కార్యమూఁ జక్కఁబెట్టి పొండు

కం॥ నిటలతటఘటితకరసం, పుటములతో రామచంద్ర • భూమీశున కు
త్కటముదమునవలగొని యవి, మటుమాయం బయ్యె నంత•మను జేంద్రుఁడున్. ౬౮౨

నిటల.... పుటములతో = నొసటిప్రదేశమందుఁ జేర్పఁబడిన ముకుళించినహస్తములతో, ఉత్కటముదమునన్ = తమ్మస్వీకరించెఁగదా యను నధికసంతోషముతో - వలగొని = ప్రదక్షిణించి.

తా త్ప ర్య ము

అనిన నయ్యస్త్రమంత్రమూర్తులు నొసటహస్తములు జోడించి శ్రీరామచంద్రమూర్తి తమ్మనుగ్రహించి స్వీకరించెఁగదా యను మహాసంతోషముతో నాయనకుఁ బ్రదక్షిణముచేసి కానరాకపోయెను.

కం॥ ఆమునివరునాజ్ఞం గొని, సౌమిత్రికి నిచ్చె నఖిల•సంహారాస్త్ర
స్తోమము సంతోషంబున, నీమెయి నావిద్య లెల్ల • నెఱిఁగినవారై. ౬౮౩

ఈ పద్యమునకు మూలశ్లోకము ప్రక్షిప్తము.

తా త్ప ర్య ము

విశ్వామిత్రుని యాజ్ఞప్రకారము సంహారాస్త్రములన్నియు రామచంద్రమూర్తి లక్ష్మణున కిచ్చెను. ఈవిధముగ వా రావిద్యలెల్ల నేర్చినవారై;

వనమయూరము॥ మాణవకరత్నములు ♦ మౌనివరు వెంటన్
రాఁగ మెయిఁ బోవునెడ ♦ రాముఁడు మృదుశ్రీ
వాణి నిటు పల్కె ఋషి ♦ వర్య ! గిరిచెంతన్
బోణిమి నెసంగెఁ దరు ♦ పుంజ మది గంటె ! ౧౮౪

మాణవకరత్నములు = శ్రేష్ఠులైనబాలురు తరుపుంజము = వృక్షసమూహము. వనమయూరము-భ-జ-స-న-గగలు గణములు, తొమ్మిదింట యతి.

తా త్ప ర్య ము

రత్నములవలె శ్రేష్ఠములైన సద్గుణములుగల యాబాలురు విశ్వామిత్రుని వెంటఁ బోవుసమయమున మెత్తని శుభవాక్కుతో రామచంద్రమూర్తి యిట్లనెను. ఋషిశ్రేష్ఠుఁడా ! అదిగోఁ గొండప్రక్క నందమైనచెట్లగుం పున్నది చూచితివా !

చం॥ జలదనికాశ మై సరస ♦ సాలరసాలతమాలమాలతీ
మలయజబీజపూరదహ ♦ మాఘ్యశిరీషకమాధవీలతా
వళులును జిత్రచిత్రశుక ♦ బర్హిణబంభరడింభరుఝంకృతుల్
గలయఁగఁ బర్వె లోచనవి ♦ కాసకరంబు మనోహరంబునై. ౧౮౫

జలద కాశమై = మేఘముతో సమానమై, సరస = రసవంతమైన, సాల = వృక్షములు, రసాల = తియ్యమామిడిచెట్లు, తమాల = చీఁకటిమ్రాఁకులు, మాలతీ = జాజితీఁగలు, మలయజ = శ్రీగంధవృక్షములు, బీజపూర = మాదీఫలములు. దహ = గజనిమ్మ. మాఘ్య = మొల్ల, శిరీష = దిరిసెన, మాధవీలత = పూలగురువిందతీఁగ, ఆవళి = సమూహములను, చిత్ర చిత్ర శుక బర్హిణ బంభరడింభరుఝంకృతుల్ = ఆశ్చర్యకరమైన పెక్కురంగులుగల చిలుకలయొక్కయు, నెమిళ్ళయొక్కయు, తుమ్మెదలయొక్కయు పిల్లలఝుంకారములు, పర్వెన్ = వ్యాపించెను. లోచనవికాసకరంబు = కన్నులు వికసింపఁజేయునది, మనోహరంబు = మనస్సు నాకర్షించునది.

మబ్బుక్రమ్మినట్లు దట్టమై - నల్లనై - చీఁకటులుగలిగించునవియై రసవంతములైన వృక్షములు తియ్యమామిడులు - చీఁకటిమ్రాఁకులు - జాజులు - చందన వృక్షములు - మాదిఫలములు - గజనిమ్మలు - మొల్లలు - దిరిసెనలు - పూల గురివిందతీఁగలు వీనిసమూహములు, ఆశ్చర్యము కలిగించు నానావర్ణములు

గల చిలుకలు - నెమిళ్ళు - తుమ్మెదలు-పిచ్చిపిల్లలవంటి శారములు నంతటను కన్నుల కానందము కలిగించుచు మనస్సు నాకర్షించుచు నంతట వ్యాపించెను.

కం॥ శారీకీరీమత్తమ, యూరీగానములు గగన • మొరసెను దళమై
యేఋషి యిం దుండెడి నో, సారమతి నటంచు రామ•చంద్రుఁడు మఱియున్. ౧౮౬

శారీ=ఆఁడుగోరువంకలు, కీరీ = ఆఁడు చిలుకలు, మయూరీ = ఆఁడు నెమిళ్ళు, గానములు = పాటలు. పురుషులపరుషధ్వనికన్న మధురవాణుల కంఠధ్వని మనోహరము. కావున నాఁడుపక్షులు చెప్పఁబడెను. ఈ మగపక్షుల కంఠరవమే శ్రావ్యము. ఇఁక నాఁడుపక్షుల కంఠరవము శ్రావ్యతరము. ఒరసెను = రాచుకొనెను, దళమై=దట్టమై, ఋప్రాసము, ౩౨౭ పద్యము చూడుఁడు.

తాత్పర్యము

ఆఁడుగోరువంకలయు నాఁడుచిలుకలయు నాఁడునెమిళ్ళయు పాటలు దట్టమై యాకాశమును రాచుకొనుచున్నవి. ఈ వనమం దుండు ఋషి యెవఁడు? తెలుపుము.

మత్తకోకిలము॥ దారుణం బగు కాననంబును • దాఁటినార మటంచు నీ
హారిసౌఖ్యతరప్రదేశము • నారయ న్మదిఁ దోఁచెడిన్
జారుభూరినినాదముల్ మృగ • సంచయంబుల స్వైరసం
చారముల్ గన నయ్యెఁ బెల్లుగ • సంయమీశ్వర! చెప్పవే. ౧౮౭

దారుణము = భయంకరము - కాననము = అడవి - హారి = మనోహరమై - సౌఖ్య = సుఖము గలిగించు - ప్రదేశము = స్థలము - స్వైరసంచారములు = భయములేక యిచ్ఛవచ్చిన తిరుగులాడుటలు.

తాత్పర్యము

మునీంద్రా! భయంకరమైన యడవిని దాఁటితి మని యీ మనోహరమై సుఖమైన ప్రదేశము చూడఁగాఁ దోఁచుచున్నది. నిన్నటిభయంకరధ్వనులు - క్రూరమృగములు లేక మనోహరమైనధ్వనులు వినవచ్చుచున్నవి. ఎక్కడఁజూచినను మనుష్యులభయము లేక తమ యిచ్ఛవచ్చినట్లు జింకలు తిరుగుచున్నవి. మునీంద్రా! దీని కేమి కారణము?

మ॥ భవదీయాధ్వరవిఘ్నకర్త లగునా • బ్రహ్మఘ్ను లెవ్వారు? మీ
సవనారామ మ దెద్ది? యాఖలులవా • సస్థాన మెం దుండు? నే
సవనం బేక్రియ నెప్డు డెప్పగిదిఁ జే • యం గార్య మహా? బల్కవే
యివి సర్వం బన నప్రమేయునకు మా • నీంద్రుం డిట్లనున్, ౧౮౮

భవదీయ..........అధ్వరవిఘ్నకర్తలు = నీయజ్ఞమునకు విఘ్నము చేయువారు - బ్రహ్మఘ్నులు = బ్రాహ్మణులఁజంపువారు - సవన + ఆరామము=యజ్ఞముచేయు వనము. ఖలుల = దుష్టుల - ఆవనము = రక్షణము - అప్రమేయునకున్=మహిమ ప్రమాణ మింతయని చెప్పనలవికానివానికి - ఇందలి యప్రమేయశబ్దము ముందు రాఁబోవు త్రివిక్రమావతారకథను సూచించుచున్నది.

తాత్పర్యము

మునీంద్రా ! నీయజ్ఞమునకు విఘ్నముచేయు బ్రాహ్మణహంత లెవ్వరు ! మీరు యజ్ఞముచేయు వన మెందున్నది ? నేను యజ్ఞరక్షణ మెట్లుచేయుట యుక్తము ? అనిన నింతని పరిమాణము చెప్ప సాధ్యపడని మహిమగల యా రామచంద్రునకు విశ్వామిత్రుఁడిట్లనెను.

—• ౨౯సర్గము.శ్రీరామునకు విశ్వామిత్రుఁడు సిద్ధాశ్రమవృత్తాంతముఁ దెల్పుట •—

ఉ॥ ఇచ్చట మున్ను రాఘవ య•నేకయుగంబు లనేకవర్షముల్
పొచ్చము లేనినిష్ఠఁ దప•ముం బచరించెను విష్ణుమూర్తి రా
నిచ్చఁ దపోవ్రతింబును న•హీనపుయోగము సిద్ధిఁ బొందఁ గా
నిచ్చట వామనుండు వసి•యించెఁ దదాశ్రమ మిద్ది యయ్యెడన్. ౨౮౯

అహీనపుయోగము = గొప్పయోగము. ఈవనమందు = ఈప్రదేశమందు నను టకుఁగాను ఇచ్చట నిచ్చట నని రెండుమార్లు చెప్పఁబడెను.

తాత్పర్యము

శ్రీరామచంద్రా ! యీప్రదేశమందుఁబూర్వ మనేకయుగము లనేకసంవత్సరములు నిష్ఠకేలోపము లేకుండునట్లు తపస్సు మహాయోగము సిద్ధిపొందు నట్లిచ్చట విష్ణువు తపము చేసెను ఆ విష్ణుమూర్తి యగు వామనుఁడు వసించినప్రదేశ మిదియే. ఇచ్చట విష్ణువు తపస్సుచేయుట లోకప్రవర్తనార్థము విష్ణుమూర్తియే తపస్సుచేసెనే తపస్సుచేసిన నెంతఫలమున్నదో మనము చేయుద మని లోకులను బ్రవర్తింపఁ జేయుటకు బదరీనారాయణమందువలె నిచ్చటఁ దపస్సుచేసెను. ఎచ్చటనో హిమవత్పర్వతమధ్యమందుఁ దపస్సుచేసిన లోకమున వారి కెట్లు తెలియవలయును. విష్ణు వని వామనుఁ డని చెప్పుటచే విష్ణుస్వరూపమునను వామనస్వరూపమునను గూడ నిచ్చటఁ దపస్సు చేసెననియర్థము. ఇట్టి దివ్యక్షేత్రమే వాసయోగ్య మని తెలుపుటకుఁగా నాయనచరిత్రము చెప్పుచున్నది.

కం॥ సిద్ధించు మహాతపములు, సిద్ధము కశ్యపుఁడు యోగ•సిద్ధిం గనెఁ దా
సిద్ధముగ నిచట దానన్, సిద్ధాశ్రమ మనఁగ నిది ప్ర•సిద్ధం బయ్యెన్. ౬౦

తాత్పర్యము

ఈపద్యమున నీప్రదేశమునకు సిద్ధాశ్రమ మను పేరు వచ్చుటకుఁ గారణము తెలుపఁబడుచున్నది.

ఎంతటిగొప్పతపస్సైనను నిర్విఘ్నముగ సాగి యిచ్చట ఫలవంతమగును. ఇచ్చటఁ జేసినతపస్సు వ్యర్థము పోదు. కశ్యపుఁ డాప్రకారముచేసి యిచట సిద్ధిని బొందెను. కావున దీనికి సిద్ధాశ్రమ మనిపేరు జగత్ప్రసిద్ధ మయ్యెను. కశ్యపశబ్దార్థమును కశ్యపుఁడే యిట్లు చెప్పెను.

శ్లో॥ కులం కులంచ కువమః కువమః కశ్యపో ద్విజః,
కాశ్యః కాశనికాశత్వా దేత న్మే నామ ధారయ ॥

కశ = కొఱడా, దానికి యోగ్యమైనవి-కశ్యాః = గుఱ్ఱములు - ఇంద్రియములే గుఱ్ఱములు. వాని కాశ్రయమగుటచే కశ్యములు = దేహములు, కులంకులం = వీప్సయందు ద్విర్వచనము, ప్రతిశరీరమందు, నేనొకఁడనే కశ్యపుఁడను. కశ్యతి = శరీరముల రక్షించువాఁడు పాలించువాఁడు - త్రాగువాఁడు - భుజించువాఁడు, త్రావించువాఁడు - ఎండించువాఁడు - ఇదియోగార్థము. కువమః - కు =భూమిని వమః = వర్షించువాఁడు కావున కువముఁడు = సూర్యుఁడు, మునుపటివలె వీప్సయందు ద్విర్వచనము అనఁగా సూర్యులందఱు నేనే, దేవతలందఱు నాకొడుకు లగుటచే వారే నేను. కాశ్యః = దీప్తిమంతుఁడు, దానికిఁ గారణము కాశనికాశత్వాత్ = అనేకకాలముగ నుండువాఁడ నగుటచే - కాశమనఁగా తెల్లు- దానిపువ్వు - దానితో సమాన మనఁగాఁ దెలుపు, దీర్ఘకాలముగఁ దపస్సు చేయుటచేఁ దెల్లనైన వెండ్రుకలు గలవాఁడను—నీలకంఠ.

ఉ॥ యాచకకామరద్రుమము • నై బలియుండు బలీంద్రుఁ డల్ల వై
రోచని నిర్జితాఖిలమ • రుద్గణసిద్ధబలారి నైః త్రియా
మాచరఖేచరప్రకర • మండలి గొల్వ జగత్ప్రశస్తుఁడై
దీపమురుండు విశ్రుతగ • తిం బరిపాలనచేసె లోకముల్. ౬౧

యాచకక + అమరద్రుమము = యాచకులపాలికల్పవృక్షము - వైరోచని = విరోచనునికొడుకు, నిర్జిత = జయింపఁబడిన, అఖిల = సమస్తమైన, మరుద్గణ = వాయుగణములు-అవహాది ప్రవహములోనైనవి - సిద్ధ = సిద్ధులు - బలారినై = ఇంద్రుఁడై, త్రియామాచర = రాత్రియందుఁ సంచరించురాక్షసులయు - ఖేచర = ఆకాశమందుసంచరించుదేవతలయు-ప్రకర = సమూహముల - మండలి = గుంపు -

కొల్వ = సేవింపఁగా, జగత్ప్రశస్తుఁడై = ప్రపంచముచేఁ బొగడఁబడినవాఁడై ధీచతురుండు = బుద్ధినేర్పుగలవాఁడు, విశ్రుతగతిన్=కీర్తికరమైనరీతిగా - ధర్మమార్గమున - పాలనశబ్దము చరిత్రాదులలోఁ జేరినది. కావున పాలన - పాలనము యని రెండురూపములు - ప్రహ్లాదునికొడుకు విరోచనుఁడు - విరోచనునికొడుకు బలి చక్రవర్తి = త్రియామ = మూఁడుజాములుగలది - సూర్యాస్తమయమయిన తరువాత నరజాము, సూర్యోదయమునకు ముం దరజాము సంధిసమయము - పగటిలోనే చేయుచున్నది - కావున రాత్రికి మూఁడుజాములే.

తాత్పర్యము.

యాచకులకోరికలు లేదనక దీర్చువాఁడును, బలవంతుఁడునైన విరోచనుని కుమారుఁడైన బలిచక్రవర్తి వాయువులను, సిద్ధులను, నింద్రుని జయించినవాఁడై రాక్షసులు దేవతలుకూడఁ దనసేవ జేయుచుండ ధర్మమార్గమున వర్తించుచు లోకమునఁ గీర్తిమంతుఁడై మూఁడులోకములను బరిపాలించెను. ఈ బలిచక్రవర్తియున్నస్థలమే మహాబలిపురము. ఇది చెన్నపురిసమీపమున నున్నది.

ఉ॥ అప్పుడు వచ్చి యిచ్చటికి • నగ్నిపురోగములైన దేవతల్
దెప్పున విష్ణుఁ గాంచి కడు • దీనతఁ బల్కిరి సప్తతంతువున్
గొప్పగఁ జేసెడిన్ దనుజ • కుంజరుఁ డయ్యది తీరుమున్న మీ
రిప్పుడ యాబలిం గనఁగ • నేఁగి స్వకార్యము జక్కఁబెట్టుఁడీ. ౬౯౨

అగ్ని పురోగములు=అగ్నిముందుగాఁగలవారు, సప్తతంతువు = యజ్ఞము, 'సప్తభిః ఛందోభి స్తన్యత ఇతి సప్తతంతుః' - తను విస్తారే - ఏడుఛందస్సులచేత విస్తరింపఁబడినది. - గు. ప్ర. తీరుమున్న = ముగియకమునుపే - స్వకార్యము - మీ పని. ఆశ్రితులగు దేవతలకార్యము మీకు స్వకార్యమేకదా - కావున దాని నిటు నేర్పుఁడు.

తాత్పర్యము.

ఆ సమయంబున నగ్నిని ముందుంచుకొని దేవతలీ ప్రదేశంబునకువచ్చి విష్ణుం గాంచి మిక్కిలి దీనత్వముతో నిట్లనిరి. - దేవా! బలిచక్రవర్తి యిప్పుడు గొప్ప యాగము చేయుచున్నాఁడు. అది ముగియుటకు ముందే మీ రతనిఁ జూడ బోయి మీకు స్వకార్యమైన దేవతాకార్యమును జక్కఁబెట్టవలయు నని ప్రార్థించెదము.

యజ్ఞము ముగిసిన తరువాత నేల చేయరాదందురా - అవల జయింప సాధ్యుఁడు గాఁడు.

యాగ మనఁగానేమి? ఫలప్రదములగు జ్యోతిష్టోమాదికార్యములు, అని చెప్ప రాదు. కార్యము లచేతనము లగుటచే నవి ఫలము లీయఁజాలవు. అచేతనములు

ఫలమియ్యవలసియుండినఁ జేతనసాహాయ్య మవశ్యకమై యుండును. ఇంద్రాయ స్వాహా యనుశబ్దము లచేతనములు కావున నవియు ఫలమీయఁజాలవు. కాఁబట్టి యాయా దేవతల ప్రీత్యర్థమై యాయాదేవతల నుద్దేశించి యాయామంత్రములతోఁ జేయుహోమము యాగ మనఁబడును. ఇట్టులే జ్యోతిష్టోమాదులు – 'యస్యై దేవతాయై హవిర్గృహీతం స్యాత్తాం ధ్యాయే ద్వషట్కరిష్యన్ సాక్షాద్దేవతాం ప్రీణాతి' యను శ్రుతివాక్య మిందుఁబ్రమాణము. ఏ దేవతకై హవిస్సు గ్రహింపఁబడుచున్నదో యాదేవత వషట్కారపూర్వకముగ ధ్యానింపఁబడుటచే నాదేవత ప్రత్యక్షముగా వచ్చి యగ్నిముఖంబున హవిస్సును గొని (అగ్నిముఖా వై దేవా యనియున్నదికదా.) తృప్తిపడి ఫలమిచ్చును. అట్లు దేవత ప్రత్యక్షముగా వచ్చి హవిర్భాగమును గొని తృప్తిపడునెడల వేలువేలు దేశములందు నేకకాలమున వేలువేలు జనులు యాగము చేసిరేని మెచ్చుటకై వారు పోదురు ? అని సందేహింపఁబనిలేదు. దేవతలు నానారూపము లేకకాలమున నెత్తఁగలవారు కావున నీఁదఁజెప్పఁబడినది; యాగమైనచో బలి దేవవిరోధి కావునఁ బ్రత్యక్షదేవతలఁ జావఁగొట్టి వారిచే సేవచేయించుకొనుచుఁ బరోక్షమున వారినిఁ బూజించినాఁ డనుట యయుక్తము. కావునఁగదా రావణుఁడు ఇంద్రజిత్తు చేసినయాగము నధిక్షేపించెను. – ఉత్తరకాండము ౫౩౯ వ పద్యము – రావణ వాక్యము.

"దీనను మేలు లేదు, మనద్వేషుల నింద్రముఖామరాదులన్
మానితరీతి భక్తిని సమంచితవస్తువులన్ యజింతురే"

అట్లైన బలిచేసిన కార్యమేది ?

బలిచక్రవర్తి యింద్రాదుల ప్రీతికై యజ్ఞము చేసినవాఁడు కాఁడు. ఆయన విష్ణుభక్తుఁడు. విష్ణుభక్తుఁడు విష్ణువును దప్పఁ దక్కిన దేవతలవలన ఫలముగోరి వారినిఁ బూజింపఁడు. కావున బలిచేసినది విష్ణ్వారాధన రూపమైన యజ్ఞము. యజ్ఞ మనఁగా దేవపూజ, ఇందుఁ బూజింపఁబడిన దేవత విష్ణువు. కావున బలి యజ్ఞముచేయుట యుక్తమే. అట్లైన నింద్రాయస్వాహా వరుణాయస్వాహా యని వీరిపేర్లు చెప్పి యేల హోమము చేయుదురు ? అనిన ఇంద్రవరుణాది శబ్దములకు ముఖ్యాన్వయము భగవంతుఁ డగు శ్రీమన్నారాయణునందే, కావున నింద్రుఁ డనినను వరుణుఁ డనినను నారాయణుఁ డనియే మొదటిముఖ్యార్థము. ఇంద్రాదులం దది గౌణము. భగవచ్ఛబ్దము లోనైనవానివలె. కావున విష్ణుభక్తుఁడగువాఁ డాదేవతలపేర్లు చెప్పునపుడు తనయిష్టదేవత యగు నారాయణుని నాపదముచే బూజించును. ఆతనిభావన యట్లుండును. కావున నతనికి ఫలమిచ్చువాఁడు భగవంతుఁడే. తక్కినవారో యాయాదేవతల నుద్దేశింతురు. కావున నాయాదేవత లెంత

ఫలము నీయ నధికారులో యామాత్రమితఫలమునే వారిమూలమున భగవంతుఁడే యిచ్చును.

ఇట్లు తనయం దనన్యభక్తి గల బలి నెట్లు విష్ణువు చెఱుపఁదలపెట్టె ననుప్రశ్న వచ్చును. తనయందు భక్తి చేయువానికంటెఁ దనభక్తులయందు భక్తిగలవానిని జూచి భగవంతుఁడు సంతోషించును. భక్తవిరోధియగు భక్తుని జూచి సంతోషింపను. వానిని శిక్షించిదైనఁ గ్రమమార్గమున వర్తింపఁజేయును. ఒకతండ్రి తన కొడుకులలో నొకఁడు బలిష్ఠుఁడై యన్నదమ్ముల బాధించునేని వానినడవడికి నతఁడు సంతోషించునా ! ఈ సందర్భమున నీవాక్యము లనుసంధింపవలయును.

శ్లో॥ మమ మద్భక్తభక్తేషు, ప్రీతి రభ్యధికా భవేత్
 తస్మా న్మద్భక్తభక్తాశ్చ, పూజనీయా విశేషతః ॥

నాభక్తులభక్తులైనవారియందు నాకెక్కువప్రీతి. కావున నాభక్తులభక్తులను విశేషముగాఁ బూజింపవలయును "తస్మా ద్విష్ణుప్రసాదాయ వైష్ణవాన్ పరితోషయేత్.

కావున విష్ణువనుగ్రహించుటకు విష్ణుభక్తుల సంతోషపఱుపవలయును. "అనాదృతం సుతం గేహీ పురుషం నాభినందతి, తథాఽనర్చితసద్భక్తం, భగవాన్నాభినన్దతి" తనకొడుకు నవమానించువానివిషయమున గృహస్థుఁడు సంతోషింపఁడు. అట్లులే తనసద్భక్త నారాధింపనివానిని భగవంతుఁడు సంతోషింపఁడు. 'స్వారాధనం విహాయాపి స్వభక్తానర్చయంతి యే, తేభ్యః ప్రసన్నో భగవాన్ సిద్ధి మిష్టాం ప్రయచ్ఛతి." తన్నారాధింపకపోయినను తనభక్తుల నారాధించువారివిషయమున భగవంతుఁ డనుగ్రహించి వారి యిష్టసిద్ధిని గలిగించును. కాని బలి విష్ణుభక్తుఁడైనను విష్ణుభక్తుల దేవతల బాధించుటచే విష్ణు వాయనను దండింపవలసివచ్చెను.

దీనివలన భక్తుఁడగువాఁడు తా నెంత గొప్పవాఁడైనను నితరభక్తుల బాధింపరాదని సూచన.

తే॥ యాచకు ల్దిక్కు దిక్కుల•యందునుండి, వచ్చి యాతని యాచింప•నిచ్చుకొలఁది
 నివ్వ రెదిగోరి రేనియు • నిచ్చు నతఁడు, మట్టు మీఱిన మతి యది•యెట్టిదైన.
౨౯౩

ఔ ల్ప ర్య ము.

యజ్ఞదీక్షవహించియుండు కాలమందు యాచకులు దేహి యన నాస్తి యనరాదు. కావున యాచకులు నలుదిక్కులనుండి గుంపులుగుంపులై వచ్చి వారి

వారి యిష్టప్రకార మగుచున్నారు. ఆయనను వారెట్టిదుర్ఘటమైనది మిక్కిలిగాతి నదియైనను అడిగిన లేదనక దేనినైన నిచ్చుచున్నాఁడు.

ఉ॥ మాయ సమాశ్రయించి సుర ♦ మండలి కభ్యుదయప్రదాత వై
 చేయుము వామనాకృతిని ♦ శేఁగొని యుత్తమ మాశుభంబు నా
 రాయణ ! వారిజాక్ష ! యని ♦ ప్రార్థన సేయుచునుండ నట్టిచో
 వాయుసభోపముండు ముని ♦ వర్యుఁడు నందనలాభకాంక్షమై. ౧౯౮

మాయ=లోకమునకు విష్ణుత్వము గానరాకుండఁ గప్పుదివ్యశక్తి-అభ్యుదయ ప్రదాతవై = క్షేమము నొసఁగువాఁడవై - వామనాకృతిని = మఱుగుజ్జువానివలె. వాయుసభోపముండు=అగ్నిహోత్రునితో సమానుఁడు - నందనలాభకాంక్షమైన్ = కొడుకుగలుగవలయునను కోరికచేత.

తాత్పర్యము.

'నారాయణ ! పుండరీకాక్ష ! అచింత్యమై - యద్భుతమై యఘటనఘటనా సమర్థ మగు నీశక్తిని నాశ్రయించినవాఁడవై లోకమునకు నీస్వరూపము గానరాక దేవతలకు మేలుకూర్చువాఁడవై పొట్టివానివలెనై మేలుచేయుము', అని ప్రార్థించుచుండు సమయంబున నగ్నితేజుఁడైన మునిశ్రేష్ఠుఁడు కశ్యపుఁడు కొడుకును గను కోరికగలవాఁడై.

ఉ॥ శ్రీపతిఁగూర్చి కశ్యపుఁడు ♦ చేసెఁ దపం బదితిద్వితీయుఁడై
 యోరిక దివ్యవర్షములో ♦ కొండుసహస్రక మత్యుదారని
 ష్ఠాపరిణాహ మొప్ప నతి ♦ సాత్త్వికవృత్తి యొసంగ, దాన ల
 క్ష్మీపతి తుష్టుఁడౌచు దయ ♦ చేసిన నిట్లు నుతించె మౌనియున్. ౧౯౯

శ్రీపతిఁగూర్చి=లక్ష్మీవల్లభుఁడైన నారాయణు నుద్దేశించి, అదితిద్వితీయుఁడై = భార్యయగునదితితోఁగూడినవాఁడై, అత్యుదారనిష్ఠాపరిణాహము = మిక్కిలిగొప్పదగు నిష్ఠాతిశయముచే - శ్రీపతిఁగూర్చి యనుటచే లక్ష్మీవిశిష్టుఁడైన నారాయణుఁడే యుపాసింపఁదగినవాఁడనియు, అదితిద్వితీయుఁడై భార్యతోఁగూడి తపస్సుచేసె ననుటచే నేకమనస్సుతో నేకనిష్ఠతో భార్యాభర్తలిరువురు నుపాసించిన విశేషఫలదమనియు, శీఘ్రముగా నది కలుగు ననియు నేర్పడుచున్నది. దీనివలన భార్యలు భర్తృశుశ్రూష చేయుచుఁ దామును దపస్సుచేయవచ్చు నని సూచన.

భార్యాభర్తలిరువురు నేకాభిప్రాయముతోఁ జేయుతపస్సువలన విశేషఫలము గలదు - అది శీఘ్రముగను ఫలించును.

తా త్ప ర్య ము.

శ్రీమన్నారాయణుఁగూర్చి కశ్యపమహర్షి భార్యయగు నదితితోఁ డ నోపి కతో ననేక దివ్యసంవత్సరములు మిక్కిలినిష్ఠతో, సత్త్వగుణముగలవాఁడై తపస్సుచేయఁగా దానిచే నారాయణుఁడు సంతోషించి ప్రత్యక్షము కాఁగా నాయన యిట్లు స్తుతించెను.

'సోఽకామయత - బహుస్స్యాం ప్రజాయేయేఁతి స తపోతప్యత' యను శ్రుతి వాక్యముచొప్పున విష్ణుమూర్తి లోకరక్షార్థమై యిచ్చట నాలోచించు చుండెను. (తప యనఁగా నాలోచన తప ఆలోచనే - యని ధాతువు) గాని యొకానొకఁడు చెప్పినట్లు యోగసిద్ధికై యష్టాంగయోగము తత్పూర్వ యోగము రాన ట్లిప్పుడు సాధింపఁ దపస్సుచేయఁబూనినట్లు అర్థము చెప్పరాదు. ఇట్లు చేయునవు డదృశ్యుఁడై పామరలోకగోచరుఁడుగాక భక్తజనమాత్ర గోచరుఁడై యుండెను. ఇచ్చట విష్ణువు సన్నిహితుఁడై యుండుట యెఱింగిన తపస్వు లిచ్చటఁ దపస్సుచేసి యాయనయనుగ్రహమువలన సిద్ధిపొందిరి. వారిలోఁ గశ్యపుఁ డొకఁడు. పుత్రకాంక్షచేఁ దపస్సుచేసెను. ఈ సమయమందే దేవతలు విష్ణువును 'బలియును నీభక్తుఁడే కావునఁ గశ్యపునకుఁ బుత్రుఁడవై బలిని హింసింపక యాచించి సురరాజ్యము నింద్రున కిమ్మని వేఁడిరి. దీనివలన భక్తులగువారు వేఱొకభక్తునికిఁ గీడుగలిగింపకయే సౌమ్యమార్గమునఁ దమకార్యము దానివలన సాధింపఁగోరుదు రని సూచన.

సీ॥ పుణ్యతపోమయు • భూరితపోరాశి, వరతపోమూర్తిని • భక్తవరదు
వరతపఆత్మకుఁ • బరమపూరుషు నిన్నుఁ గంటి నిప్పుడు తపో • గరిమచేత
ననఘ నీదుశరీర • మున యందు సకలప్రపంచంబుఁ గన నయ్యె • భద్రమూర్తి
నీ వనాద్యుండవ • నిర్దేశ్యుఁడవు గాన, శరణంబు నాకు నీ • చరణయుగమె
తే॥ యనినఁ గశ్యపుఁగనుఁగొని•మనములోనఁ, గరుణదళుకొత్తనిట్ల నె•గరుడగమనుఁ
డయ్య వరమున కర్హుండ • వై తివింక, వరముగోరుము నీకేది•వాంఛయనుఁడు. ౬౯౬

పుణ్యతపోమయున్ = పవిత్రమైన తపస్సుచేఁ బ్రచురమైనవానిని - ఆరాధ్యుఁ డగుటచేఁ బ్రచురుఁడు, తపస్సుచే నారాధ్యుఁ డని యర్థము. తపోరాశిన్ = తపో రాశిస్వరూపుని అనఁగాఁ దపఃఫలమిచ్చువాని నని యర్థము తపోమూర్తి = జ్ఞాన స్వరూపుని, తపఆలోచన ఇతిధాతోరసున్ ప్రత్యయః. తపఆత్మకు = తపస్స్వభా వుని, జ్ఞానగుణకుఁ డని యర్థము. ఉక్తార్థోత్కర్షార్థే కవిధాన మితిక. భక్త వర దున్=భక్తులకోరికల నిచ్చువానిని - వరతపఆత్మకున్ = గొప్పతపస్సు స్వభావము గాఁ గలవానిని - హ్రస్వమైన ఆకారము పూర్వముగాఁ గలవిసర్గమునకు హ్రస్వ

మైన అకారమునకంటె నితరములైన అచ్చులు పరమైనపుడు లోపము వైకల్పికము. పరమపూరుషున్ = పురుషులకంటెఁ బరముఁడైనవానిని - పురుషులు జీవులు. వీరు బద్ధులు ముక్తులు నని రెండువిధములు. వీరికంటె విలక్షణుఁడు. తపోగరిమచేత = తపస్సుయొక్క గొప్పతనముచేత - ఆరాధనమే తపస్సు. అది యితర ప్రయోజనము గోరక నిన్ను సాక్షాత్కరించుకొనుటయే ప్రయోజనముగాఁ గలది గావున నది గొప్పది. నీదుశరీరమునయందు సకలప్రపంచము గానవచ్చె.

"పశ్యామి దేవాం స్తవ దేవ దేహే సర్వాం స్తథా భూతవిశేషసంఘాన్,
బ్రహ్మాణమీశం కమలాసనస్థ మృషీంశ్చ సర్వానురగాంశ్చ దివ్యాన్."-భ. గీ. ౧౧ అధ్యాయము. అర్జునుఁడు శ్రీకృష్ణునందు సకలప్రపంచమును జూచెను. శ్రీకృష్ణుఁడు నోరు తెఱచినపుడు యశోద చూచెను. ప్రలయకాలమందు మార్కండేయుఁడు చూచెను. నీ శరీరమందుఁ బ్రపంచమును జూచుచున్నా ననఁగా, బ్రపంచమంతయు నీకు శరీరము గావున నిన్నుఁ బ్రపంచశరీరునిగాను ప్రపంచమంతయు నీశరీరముగాను జూచుచున్నా ననియైనా చెప్పవచ్చును. యుద్ధకాండము. ౨౭౦౭. వ. ప, "సర్వంబు లోకంబు నీకున్ శరీరంబు" అని బ్రహ్మ స్తుతించెను.

అనాద్యంతుఁడవు = ఆదిలేనివాఁడవు, అనిర్దేశ్యుఁడవు=ఇంతటివాఁ డని చెప్ప సాధ్యముకానివాఁడవు. తభుకొత్తన్ = అతిశయింపఁగా గరుడగమనుఁడు = గరుడునిపై నెక్కి ప్రయాణముచేయువాఁడు. వాంఛ=కోరిక.

తాత్పర్యము.

దేవా ! నీవు తపస్సుచే నారాధ్యుఁడవు. తపఃఫలము నిచ్చువాఁడవు. జ్ఞాన స్వరూపుఁడవు, జ్ఞానగుణకుఁడవు. భక్తకామితదాతవు. గొప్పతపస్సే స్వభావముగాఁగలవానిని ఇట్టి నిన్ను నారాధనబలముచేఁ బ్రత్యక్షముగఁ గనఁగలిగితిని. సమస్తప్రపంచము నీశరీరమందుఁ గానవచ్చుటయేగాక నీశరీరముగఁగూడఁ గానవచ్చుచున్నది. కల్యాణగుణాకరమైన యాకారముగలవాఁడా ! నీవు పుట్టువు లేనివాఁడవు, ఇంతటివాఁడ వని చెప్ప నెవరికి సాధ్యపడనివాఁడవు. కావున నీచరణములే నాకు శరణము అనిన విష్ణువు కశ్యపునింజూచి దయదలఁచి మునీంద్రా ! నీవు భక్త్యతిశయముచే వరము నొంద యోగ్యుఁడ వైతివి. నీకోరిక యేదో తెలుపుము.

ఆ॥ వరము నిమ్ము దేవ • వరదుండ వేనియు, నదితియందు నాకు • ననురవైరి!
సుతుఁడ వగుచుఁ బుట్టి•సుత్రాముభ్రాత వై, గాసి వగచు సురలఁ • గావవయ్యా.

తాత్పర్యము.

అనినఁ గశ్యపుఁ డిట్లనియె. నాకు నీవు వరమీయ ననుగ్రహించెదవేని యో యసురవిరోధీ ! నాకు నీవు కుమారుఁడవై యింద్రుని భ్రాతవై జనించి దుఃఖముల పాలయియుండు దేవతలను రక్షింపుము. నీవు స్వభావముగ నసురవిరోధివి. కావున నేను నిన్ను నీకు స్వభావవిరుద్ధమైన కార్యములు చేయఁగోరలేదు.

కం॥ అతతముగ సిద్ధించెను, నాతప మిటఁ గాన దీని • నామము పరఁగుం
గాతన్ సిద్ధాశ్రమ మని, ఖ్యాతిన్ జనియింపవయ్య • కారుణ్యనిధీ ! ౬౯౮

తాత్పర్యము

ఇచ్చట నాతపము సిద్ధిపొందెను - గావున నీ ప్రదేశము సిద్ధాశ్రమ మనుపేర లోకమునఁ బ్రసిద్ధిచెందునుగాక.

చం॥ అనినఁ దథాస్తటంచుఁ జని • యంబుజనాభుఁడు వామనాకృతిం
గనికర మారఁగా నదితి • గర్భమునం దుదయించి తా విరో
చనసుతుఁ గానఁ దత్సవన • శాలకు నేగి జగత్త్రియావనుం
డనఘు సురారిశేఖరుఁ గని • వాలి వచించెను మానదుం డిటుల్. ౬౯౯

తథాస్తు=అట్లు చేయగునుగాక, అంబుజనాభుఁడు=విష్ణువు-వామనాకృతిన్ = పొట్టివానిరూపముతో - కనికరము = దయ - సవనశాల = యజ్ఞవాటము - జగత్త్రియావనుండు - మానదుండు = ఆశ్రితులమానమును రక్షించువాఁడు-దురభిమానమును ఖండించువాఁడు.

తాత్పర్యము

అని యీప్రకారము కశ్యపుఁడు వరము కోరఁగా నీవు కోరినట్టులే చేసెదనని విష్ణువు దయతో వామనుఁడై యదితిగర్భంబునఁ బుట్టి బలిని జూడ నతఁడుండు యజ్ఞశాలకుఁ బోయి త్రిలోకరక్షకుం డగుటచే నొకరిచే నొకరు బాధపడుట చూడలేనివాఁడు గావున దేవతలకుఁ గీడుచేయుబలిని జూచి గర్విష్ఠుల దురహంకారమును నాశముచేయు విష్ణుం డిట్లనియె. ఇతరవిషయముల నెంతగొప్పవారైనను లోకమును బాధించువారిని భగవంతుఁడు సైఁపఁ డని సూచన.

ఆ॥ అడుగు లొకటి రెండు • యాచింతు నసురేంద్ర, యెంతమాత్ర మిర్వ • నైనఁజాలు
నని గ్రహించి భువన • మంతయుఁ దా నిండి, యతని గట్టినైచె • నతులకీర్తి ౭౦౦

ఒకటి - రెండు = మూఁడు - అల్పముగఁ దోఁచుటకుఁగాను ఒక్క-సారిగ మూఁడనక ఒకటి రెండననెను. ఉర్వి=భూమి, భువనమంతయు = లోకమంతయు - అతులశక్తిన్=అసమానమైనశక్తిచేత.

తాత్పర్యము.

దానవరాజా! నాకాలికొలఁతను నొకటి రెండడుగులభూమిని యాచించు చున్నాను. అంతమాత్ర మిచ్చితివేని చాలును. అని యాయన యీయఁగైకొని లోకమంతయు నిండి తనశక్తిచే బలిని బంధించెను.

కం॥ వంచితవైరోచనియుఁ బ్రపంచము సర్వంబు మరల • బలవైరికి వ
 ర్పించెను మేల్ మేలని మోదించిరి మునులెల్ల సురల• తేజం బెసఁగెన్. ౨౧

వంచితవైరోచని=వంచింపఁబడిన బలిగలవాఁడు - బలిని వంచించినవాఁడు, బలవైరికిన్ = ఇంద్రునకు - మోదించిరి = సంతోషించిరి.

తాత్పర్యము.

ఇట్లు వామనుఁడు బలిని వంచించి త్రివిక్రముఁడై ప్రపంచమంతయు నాక్రమించి దానిని మరల యింద్రున కిచ్చెను. మేలుమేలని మునీశ్వరులు సంతోషించిరి. సురలు మునుపటివలెఁ దేజోవంతులైరి.

కం॥ శ్రమనాశక మగు నీయాశ్రమమున వామనుఁడు నిలిచె • రామా! నేనున్
 గమలాహృదయేశ్వరపద, కమలామితభక్తి కలిమిఁ • గలిగితి నిలువన్. ౨౨

శ్రమనాశకము=శ్రమము హరింపఁజేయునది-కమలా - కలిమి=లక్ష్మీవల్లభుఁడైన నారాయణుని పాదకమలములయందలి విస్తారమగు భక్తిచేత - సమీపమున గంగాతీరమునందుండు స్థాణ్వాశ్రమమందుండక యిందున్నవాఁడ వేలయని ప్రశ్న మడుగు నని తానే తాను విష్ణుభక్తుఁడ ననియు అన్యదేవతలందుఁ బరత్వబుద్ధి లేనివాఁడ ననియు స్థాణ్వాశ్రమమందుండువారు శైవులనియు మతాంతరుల విడిచి యేకభక్తిగలవారితోడ నుండుట భక్తిపరులలక్షణ మనియుఁ గావున నిందున్నాననియుఁ జెప్పెను - (గోవింద రాజీయము)

తాత్పర్యము.

ఇచ్చటఁ దపస్సుచేయువారికి శ్రమ మేమియుఁ గలుగదు. సంసార శ్రమమును దొలగించును. కావున నీ యాశ్రమమందు వామనుఁడు మరల వచ్చి నిలిచెను. రామా! నేను నా విష్ణుపాదభక్తుఁడ నగుటచే నిందు నిలిచితిని - ప్రపంచసృష్టి విషయమునఁ బరిణామవాద మని వివర్తవాద మని రెండువాదములు గలవు. మంటిముద్దయే కుండయైనట్లు సూక్ష్మములైన చిదచిత్తులతో నుండు భగవంతుఁడే స్థూలచిదచిద్విశిష్టుఁడై ప్రపంచాకారముగాఁ బరిణమించెననియు సూక్ష్మమువను

స్థూలమునకు నణుత్వబృహత్త్వభేదముతప్ప మఱి యేభేదము లేదనియు రెండును సత్యమని చెప్పుట పరిణామవాదము. ప్రపంచముమిథ్య, బ్రహ్మమే సత్యమనుట వివర్తవాదము. బాలుఁడు యౌవనవంతుఁడైనట్లు సూక్ష్మముగ నున్నవామనుఁడే ముల్లోకముల నాక్రమించిన త్రివిక్రముఁడగుటచే నిరువురకును భేదము లేదనియు రెండును సత్యమనియు నేర్పడుటచే నీవామనావతారము పరిణామవాదమును స్థిరపఱుచుచున్నది. దీనికే వామనత్రివిక్రమన్యాయ మనిపేరు. పంచాంగముచే జీవించు శాస్త్రీయూపశేదుఁడొకఁడు వామనావతారమునకు యాచనయే యుద్దేశమనియు నాకారణముచేతనే యాచనవృత్తిగాఁగల కశ్యపునకుఁ బుట్టెననియు నిది వామనావతారతత్త్వమని వ్రాసెను. ఇది తుచ్ఛాతితుచ్ఛమనియుఁ దనవృత్తి నతఁడు కశ్యపునందు నారోపించెననియు వేఱుగఁ జెప్పవలసిన పనిలేదు. కశ్యపుఁడప్రతిగ్రహవ్రతశాలి యని మహాభారతమునఁ గలదు.

వామనుఁడు యాచించినది తన భార్యకు సొమ్ములనిమిత్తమై కాదు. తాను బ్రదుకలేక కాదు కావున నది యాచన యనరాదు. యాచనాదోషము దాని యందు లేదు. గుర్వర్థమై - దేవతార్థమై-లోకోపకారార్థమై - చేయు యాచన యాచన గాదు.

కం॥ ఇచ్చటికి నేగుదెంతు ర,సచ్చరితులు దైత్యవరులు ♦ జన్నంబులకున్
లొచ్చు ఘటియింప నిటఁ జొరి, పుచ్చంగా వలయు వారిఁ ♦ బురుషవరేణ్యా ! ౭౦౩

అసత్ + చరితులు = చెడునడవడిగలవారు. జన్నంబులకున్ = యజ్ఞములకు - యజ్ఞశబ్దభవము జన్నము - లొచ్చు = లోపము - పొరిపుచ్చంగా = చంపఁగా.

తా త్ప ర్య ము.

చెడునడవడిగల రాక్షసులు యజ్ఞము విఘ్నముచేయుటకై యిచ్చటికి వత్తురు. వారిని నీవు చంపవలయును.

ఉ॥ నాయన ! రామచంద్ర ! యిఁక ♦ నవ్యము భవ్య మనుత్తమంబు నౌ
నాయసఘాశ్రమంబును గ ♦ నం జన నౌను, దదాశ్రమంబు నా
కోయఘుమార ! యొట్టిదిరొ ♦ యొ ప్పగు నీకును నట్టి దౌచు నం
చాయతి యాయుతీడ్యసుకృ ♦ తాత్ములఁ దోడ్కొని యేగి ప్రీతితోన్.

నవ్యము=మనోహరమైనది, భవ్యము=శుభప్రదమైనది, అనుత్తమము = శ్రేష్ఠతమమైనది, దేనికంటె నుత్తమమైనది లేదో యది యనుత్తమమైనది. అని + ఈడ్య సుకృతాత్ములన్ = మిగుల బొగడఁదగిన పుణ్యస్వభావము గలవారని. ఆ యాశ్రమమున బూర్వము నీవు తపస్సుచేసితివి - ఇప్పుడు

నేను జేయుచున్నాను. కావున నాకెట్టిదో నీ కట్టిదే యని గూఢార్థము. నాకెట్టిదో నీకట్టిదే యనుటచే నిది నాకెల్లు సొంతమో యట్లులే నీకు సొంతమని యెంచుకొనుము. కాని తక్కిన చోట్లవలె నన్యులదియను భావ ముంచకుము. ప్రాణసమానములైన నాయస్త్రములన్నియు నీసొత్తు లెట్టులయ్యెనో యిదియు నీ సొత్తట్టులే యయ్యెను. కావున నాయందు నన్యథాభావ ముంచకు మని భావము. దీనివలన భక్తుఁడు మమకారము (నాది యను భావము) వదలి సర్వము భగవంతునిదే భగవంతునికొఱకే యను భావముగలవాఁడై తనకుఁ గల సర్వము భగవంతున కర్పింపవలయును - అని సూచన.

తాత్పర్యము.

నాయనా! రామచంద్రా! యిఁక మనము మిగుల మనోహరమైన శుభప్రదమై మిగుల శ్రేష్ఠమైన పాపరహితమైన యాశ్రమంబును జూడఁ బోదగును. ఆ యాశ్రమము నా కెట్టిదో నీకు నట్టిదే - అని మిక్కిలి స్తోత్రపాత్రులైన యా యిరువురను విశ్వామిత్రుఁడు దోడ్కొనిపోయెను.

కం॥ శ్రమ మెడలఁ జొచ్చి సిద్ధా, శ్రమమును మునివరుఁడు రామ • సౌమిత్రులతో
హిమరహితుఁడై పునర్వసు, సమేతుఁ డయి వెలయుచున్న • చంద్రుమాడ్కిన్. ౨౦౫

శ్రమము = దారినడచినగాసి, హిమరహితుఁడై = మంచుచేఁ గప్పఁబడనివాఁడై - పునర్వసునక్షత్రముతోఁ గూడినవాఁడు = పునర్వసువునందు రెండు నక్షత్రములు. బాలురు కావున రామలక్ష్మణులకుఁ బోలిక - విశ్వామిత్రుఁడు పెద్దవాఁడు కావున చంద్రునకుఁబోలిక.

తాత్పర్యము.

ఇట్లు తోడుకొనిపోయి యాశ్రమంబునఁగల చెట్లనీడలచేతను మంచిపరిమళములతోఁగూడినగాలివీచుటచేతను, దారినడచినబడలికపోవుచుండ సిద్ధాశ్రమమును బునర్వసువుతోఁగూడిన చంద్రునివలె విశ్వామిత్రుఁడు రామలక్ష్మణులతోఁ బ్రవేశించెను.

సీ॥ అరుదెంచు నక్కౌశి • కాత్మజుఁ జూడఁగని, సిద్ధాశ్రమస్థుల • శేషమౌను
లభిముఖులై వచ్చి • యర్చించి విధియుక్తి, నట్టుల యమ్మహీ • శాత్మజులకు
నాతిథేయం బిచ్చి • యలరించి ప్రశ్నింప, నావల బడలిక • యపనయింప
నొకముహూర్తంబు దా • మూరక కూర్చుండి, రాఘవుల్ పలికి రా • రాచతపసి
తే॥ కధ్వరపుదీక్షఁ దాల్పుమీ • యనఘ నేఁడ, భద్రమగుఁగాత యజ్ఞంబు • ఫలముగాంచ
నగుత సిద్ధంబు సిద్ధాశ్ర • మాహ్వయంబు, సత్యమగుత భవదుక్తి • సత్యవచన! ౨౦౬

అభిముఖులై వచ్చి = ఎదురుగావచ్చి, అధ్వరపుదీక్ష = యజ్ఞదీక్ష, సత్యవచన ఋషీశ్వరా! అధ్వరపుదీక్షఁబూనుమా యని రామలక్ష్మణులు చెప్పుటచే శిష్యులు గురువునకు ధైర్యము ఉత్సాహము గలిగించి తాముతోడై దేవతాకార్యము లాయనచేఁ జేయింపవలయు నని యేర్పడుచున్నది.

తా త్ప ర్య ము.

ఇట్లు వచ్చుచున్న విశ్వామిత్రునిఁ జూచి సిద్ధాశ్రమమం దుండు మునులందఱు నెదురుగా వచ్చి శాస్త్రప్రకారము పూజించి యాప్రకారమే రాజకుమారులకు నాతిథేయమిచ్చి సంతోషింపఁజేసి కుశలప్రశ్న మడిగి రామలక్ష్మణులకుఁ బడలిక దీర నల్పకాలమూఱకయుండి యావల విశ్వామిత్రునితో నిట్లనిరి. మునీన్ద్రా! నీవు నేఁడే యజ్ఞదీక్ష వహింపుము, నీకు మేలగుఁగాక! నీ యజ్ఞము సఫలమగును. సిద్ధాశ్రమ మను పేరు దీనికి సార్థకమగును. నీమాటయు సత్యమగును.

చం॥ అనఘులు రాఘవేంద్రు లిటు ♦ లాడిన నాదట నాలకించి యా
మునివృషభుండు గాధిజుండు ♦ మౌనము నియతేంద్రియుండునై
కొనియెను దీక్ష, వేకువను ♦ గోసలరాజకుమారు లత్తపో
ధనుఁ గృతసాంధ్యకారు లయి ♦ తత్పరులై ప్రణమిల్లి రంతటన్. ౪౦౩

ఆదటన్ = ప్రీతితో, ఆలకించి = విని, నియతేంద్రియుండు=ఇంద్రియముల నియమించినవాఁడై - మౌనవ్రతముఁబూని, కృతసాంధ్యకార్యులు = ప్రాతః సంధ్యయందుఁ జేయవలసిన కార్యములు చేసినవారు - సంధ్యవార్చినవారు. తత్పరులు = విశ్వామిత్రు కార్యము నెఱవేర్చుటయందాసక్తి గలవారు. ఇట్లనుటచే గురువు పూనిన సత్కార్యమును నిర్వహించుటయందు శిష్యులకు నాసక్తి పట్టుదల యుండవలయు నని యేర్పడుచున్నది.

తా త్ప ర్య ము.

త్రికరణశుద్ధులై పాప మన నెట్టిదో యెఱుఁగని శ్రీరామలక్ష్మణు లీ ప్రకారము పలికినపలుకులను విశ్వామిత్రుఁడు ప్రీతితో విని మౌనవ్రతముఁ బూని యింద్రియముల నిగ్రహించి దీక్ష గ్రహించెను. ఉదయమున దశరథనందనులు సంధ్యావందనాదికాలకృత్యములు దీర్చి యాయన కార్యము దీర్చుటయందాసక్తి గలవారై యాయనకు నమస్కరించి యిట్లనిరి. ఉదయమున శుచులై యాచార్యనమస్కారము చేయవలయునని దీనివలన నేర్పడుచున్నది. అశుచులై పాదుముఖములతో గురువునకు నమస్కరింపరాదు. ఊరువిడిచి నేఁటికి నయిదు దినములు.

—• 30 సర్గము. శ్రీరామలక్ష్మణులు విశ్వామిత్రయాగసంరక్షణం బొనర్చుట •—

ఉ॥ కాలము దేశముం దెలిసి • కార్యసమర్థులు వాక్చణుల్ తప
శ్శీలుని గాధినందనునిఁ • జేరి మహాత్మ! నిశాచరాళి లే
కాలమునందు నిచ్చటికిఁ • గచ్చకు వచ్చెదుఁ జెప్పు మేము త
త్కాలము మీఱకుండఁ గ్రతు • తంత్రముఁ గాచుచు నుందు మం చనన్. ౨౦౭

కాలము దేశముం దెలిసి = ఎప్పుడు మాట్లాడింపవచ్చును - ఏ ప్రదేశమందు మాట్లాడింపవచ్చును - అనుజ్ఞానముకలవారై అనఁగా గురువు నిష్ఠయందో ధ్యానతత్పరు డయిరెూ కార్యాంతరాసక్తుఁడయిరెూ యుండు సమయమందు మాట్లాడింపరాదు, అట్లే శౌచాదులకుఁ బోయినచోట మొదలగు ప్రదేశము లందుఁ బలుకరింపరాదు. ఆయన కార్యములన్నియుఁ దీర్చుకొని యూరక కూర్చుండినపుడు సమీపించి నమస్కరించి యేదైన నడుగవలసియుండిన నడుగ వచ్చును. వాక్చణుల్ = మాటలయందు నేర్పరులు - వినయవిధేయతలు గలిగి దార్ష్ట్యములేక ప్రశ్నింపవలయును. అట్టివిధము నేర్చినవారు. కచ్చకు=యుద్ధమునకు.

తా త్ప ర్య ము.

గురువును మాటలాడింపఁదగిన కాలము - ప్రదేశము - ప్రశ్నించురీతియందు నేర్పరులై తియ్యని మాటలతోఁ జెల్లుపెట్టక కార్యము సాధించు శక్తిగలవారైన శ్రీరామలక్ష్మణులు విశ్వామిత్రుని సమీపించి, 'మహాత్మా! రాక్షసు లే సమయమున నిచ్చటికి కలహమునకు వచ్చెదరు చెప్పుము. ఆ కాల మతిక్రమింప కుండ మేము యజ్ఞము కాచుచుండెదము' అని యడుగఁగా.

దీనివలన కార్యము మించిన తరువాత, మీరు మాకుఁ జెప్పలేదు, మేము చేయలేదు. చెప్పియుండినఁ జేసియుండమా, యని శిష్యులనక ముందే యాయనను, అయ్యా యీ కార్యమందు మే మేమి చేయవలయును ? ఎప్పుడు చేయవలయును? ఎట్లుచేయవలయును, నని శిష్యులు ప్రశ్నింపవలయునని యేర్పడు చున్నది.

ఉ॥ సంగరరంగకౌతుకుల • సాహసశీలురఁ బ్రీతిఁ గాంచిఁ దా
రంగము వొంగ మోదమున • నందఱు మానులు మేలు మే లటం
చుం గరము న్నుతించి నృప • సూనులు ! నేఁడు మొదల్ సహావసం
బుం గడఁకన్ ఘటింపుఁడు త • పోధనుకై తమి నాఱుయామినుల్. ౨౦౮

సంగరరంగకౌతుకులన్ = రంగ మనఁగా యుద్ధభూమిం నాట్యస్థానము కావున శ్రీరామలక్ష్మణులకు యుద్ధభూమి నాట్యస్థానమువంటిది. వారి పాలి

టికి యుద్ధ మొక యాటమాత్ర మని భావము. దానియందుఁ గౌతుకులు = కోరిక యుత్సాహము గలవారు. సాహసశీలులు = సాహసమే స్వభావముగాఁ గలవారు. ఉత్తరకుమారునివలెఁ గా దని భావము. నృపసూనులు = రాజకుమారులారా, మధ్యమపురుషమందు నారగాగమము లోపించెను. ఆఱు యామినుల్ = ఆఱురాత్రులు - నేడు మొద లాఱురాత్రులని చెప్పుటచేతను ముందునాఁటి రాత్రియే విశ్వామిత్రుఁడు దీక్ష వహించుటచేతను నిది యేడు దినముల యజ్ఞమని యేర్పడుచున్నది. అటయిన విశ్వామిత్రుఁడు దశరథుతోఁ జెప్పినప్పుడు దశరాత్రంబగు యజ్ఞ మని చెప్పెను. ఇది పూర్వోత్తరవిరుద్ధముగాదు. యజ్ఞమున కెంతకాలము పట్టు నని దశరథుఁ డడుగ నేఁడు మొదలు పది దినములు పట్టు నని విశ్వామిత్రుఁడు చెప్పెను. ప్రయాణమైన నాలుగవనాఁటి రాత్రి సిద్ధాశ్రమప్రవేశము. ఆ రాత్రియే విశ్వామిత్రుఁడు దీక్ష గైకొనెను. ఇది నైదవ దినము. పదవనాఁటికి యజ్ఞము సాంతముకాఁగా నాఱుదినములు పరిపోవుచున్నవి. ౫౦-౮ పద్యమున కర్థము- దీని ననుసరించియే వ్రాయఁబడెను.

తాత్పర్యము.

యుద్ధమునకుఁ బోవుటయన నాటకుఁ బోవుటవలె దానియందు దుత్సాహము గలవారై సాహసవంతులైన యీరామలక్ష్మణులఁ జూచి మునులందఱుఁ జాల సంతోషించి మేలుమే లనిపొగడి రాజకుమారా ! నేఁడు మొద లాఱు రాత్రులు మీరు యజ్ఞమును రక్షింపవలయును. రాక్షసులు రాత్రులందు వత్తురు. కావున నాఱుపగళ్ళనిచెప్పక యాఱురాత్రు లని చెప్పిరి.

కం॥ దీక్ష వహించియుంచి మునిహా, ర్యక్షుఁడు మౌనంబుఁబూను • నటు గావున మీ
రక్షుద్రజాగరూకత, దక్షులరై కావుఁ డనుచుఁ • దగ బోధింపన్. ౨౧౦

మునిహార్యక్షుఁడు=మునిసింహము-మునిశ్రేష్ఠుఁడు. అక్షుద్రజాగరూకతన్ = మిక్కిలి హెచ్చరికతో, దక్షులరు = సమర్థులరు.

తాత్పర్యము.

నిన్నరాత్రియే విశ్వామిత్రుఁడు దీక్ష వహించెను. మౌనముఁ బూన నున్నాఁడు. కావున నాయన మాటలాడఁడు. మీరీయాఱురాత్రులు హెచ్చరికతో యజ్ఞము రక్షింపవలయును. అని బోధింపఁగా.

ఉ॥ వారలభాషణంబు విని • వారిజలోచను లుగ్రధన్వులై
కూరు కొకింత లేక మఁని • కుంజరు నమ్మునియాగభూమి దు
ర్వారపరాక్రమంబునను • వాసరషట్క మహర్నిశంబు పెం
పారఁగఁ గాచి దాశరథి • యాఱవనాఁడు సుమిత్రపుత్రుతోన్. ౨౧౧

భాషణంబు = పలుకు-ఉగ్రధన్వులై = భయంకరమైన ధనుస్సులు ధరించినవారై - కూరుకు = ప్రమాదము, తూఁగు - వాసరషట్కము=ఆఱుదినములు-అహర్నిశము = రేవగలు - ద్వంద్వము - ఏకవచనము.

తాత్పర్యము.

వారిపలుకులు విని శ్రీరామలక్ష్మణులు భయంకరములైన విండ్లను చేఁబూని హెచ్చరికతప్పక విశ్వామిత్రునియాగభూమిని నాఱుదినములు రాత్రులు పగళ్లు రక్షించి యాఱవనాఁడు రామచంద్రమూర్తి లక్ష్మణునితో నిట్లనియె.

శా॥ అన్నా లక్ష్మణ! యింక హెచ్చరిక సు • మ్మా, నీవు నేనుం గడున్
సన్నాహంబునఁ గావఁగా వలయు య • జ్ఞం బంచు సన్నద్ధుఁడై
యున్న న్వేదిక ప్రజ్వలించెఁ గుసుమ • వ్యూహంబుతోఁ స్రుక్కుతోఁ
జెన్నొందర్భలతోడ ఋత్విజులతో • శ్రీపానపాత్రంబుతోన్. ౨౧౨

అన్నా = ఇది ప్రీతితోఁ బిలిచెడిమాట - నాయనవలె. సన్నాహంబునన్ = యుద్ధప్రయత్నముతో - సన్నద్ధుఁడై = యుద్ధమునకు సిద్ధపడినవాఁడై - వేదిక = యజ్ఞవేది, జెన్ను - కుసుమవ్యూహంబుతోన్ = పూలసమూహముతో - స్రుక్కుతో = యజ్ఞమున నెయ్యి హోమముచేయుటకై చేసిన కొయ్యగరిటలతో - పానపాత్రంబుతోన్ = సోమరసము త్రాగుపాత్రముతో.

తాత్పర్యము.

అన్నా ! లక్ష్మణా ! రాక్షసులు వచ్చుదిన మిదియే. కావున నిఁక నీవు నేను హెచ్చరికగా నుండి యజ్ఞమును మిగులఁ బ్రయత్నముతోఁ గావవలయును అని యుద్ధసన్నద్ధులై యుండఁగా యజ్ఞవేది పూలతోను స్రుక్కుతోను దర్భలతోను ఋత్విజులతోను సోమపానముచేయు పాత్రముతోను బ్రజ్వలించెను.

చం॥ సవిధిగ మంత్రవంతముగ • జన్నము సాగుచు నుండ నాకసం
బవియఁగ భూరిరావము భ • యానక మై జనియించె, వెంటనే
యవిరళమేఘసంఘము ని • రంతర మై వెస వర్ష నభ్రమున్
వ్యవధ నొనర్పు కై వడిని • వచ్చిరి శాంబరి నాశ్రయించుచున్. ౨౧౩

సవిధిగ = శాస్త్రప్రకారము, జన్నము = యజ్ఞము, ఆకసంబు = ఆకాశము, అవియఁగన్ = పగులునట్లు, భూరిరావము = గొప్పధ్వని, భయానకమై=భయము కలిగించునదియై, అవిరళ = దట్టమైన, నిరంతరమై = సందులేక, వర్షన్ = వర్షాకాలమందు, అభ్రమున్ = ఆకాశమును, వ్యవధ = మఱుఁగు, శాంబరి = మాయ.

తాత్పర్యము.

శాస్త్రమునఁ జెప్పఁబడిన ప్రకారము సమంత్రకముగ యజ్ఞము జరుగుచుండఁగా నాకాశము పగిలిపోవునట్లు భయంకరముగ గొప్పధ్వని జనించెను. వెంటనే వానకాలమందు కారుమబ్బులు క్రమ్మినట్లు లాకాశము మఱుఁగుపడునట్లు రాక్షసులు మాయతోఁగూడినవారై యాకాశమంతయుఁ గప్పిరి.

క॥ మారీచసుబాహులు పరి, వారము గొల్వంగ రక్త • వర్షము వేదిన్
ఘోరంబుగఁ గురియింప న,పారంబుగ నదియు వెలిఁగె • బలురక్తమునన్. ౨౧౪

తాత్పర్యము.

మారీచుఁడు, సుబాహువు ననువారు సేనలతో వచ్చి నెత్తురువానను వేదిపై ఘోరంబుగఁ గురియించిరి. ఆవేదియు రక్తముచేఁ బ్రకాశించెను.

—• శ్రీరాముఁడు మారీచునిఁ బాఱఁదోలి సుబాహుని వధించుట •—

సీ॥ రామచంద్రుం డంత • సౌమిత్రిసహితుఁడై, యావేది వీక్షించి • యాగ్రహించి
వెసవెస వచ్చి యా•కసమునఁ బఱతెంచు, దైత్యులఁ గనుఁగొని • తమ్ముఁ జూచి
యన్న లక్ష్మణ చూడు•మిన్న రాదుల దుష్ట, చరితుల మానవా•స్త్రంబుబలిమి
పెనుగాలి వీవంగ • వనదముల్ నల్గడఁ, జెల్లాచెదరు లయి • చీలునట్లు
తే॥ చెదరఁ గొట్టెద నని దానిఁ • జేతఁబూని, చూచి మారీచుఱొమ్మున•సూటివైవ
దండి శతయోజనంబు లు•ద్దండ రీతి, వానిఁ గొనిపోయి పడవైచె•వనధిలోన. ౨౧౫

తాత్పర్యము.

లక్ష్మణుతోడ రామచంద్రమూర్తి యావేది చూచి కోపించి మిక్కిలి త్వరగా వచ్చి యాకాశమున వచ్చుచుండు రాక్షసులఁజూచి తమ్మునితో,లక్ష్మణా!చూడుము. ఈ మనుష్యభక్షకులై దుష్టులైన రాక్షసులను మానవాస్త్రబలముచేత పెద్ద హోరుగాలికి మేఘములు నలుగడఁ జెదరిపోవునట్లు చెదరఁగొట్టెద నని యాయస్త్రమును గేలఁగొని మారీచుఱొమ్మునఁ బడునట్లువేసెను. అదియును వానిని నూఱామడగొనిపోయి సముద్రములోఁ బాఱవైచెను.

క॥ మునుఁగుచు మూర్ఛను దెలివిం, గనక చటులమానవాస్త్ర • కారణమునఁ దాఁ
బెనుగాలికి నొగుడా కనఁ జనుదైత్యునిఁ జూచి రామ•చంద్రుం డనియెన్. ౨౧౬

తాత్పర్యము.

ఆ యస్త్రము తాఁకును మారీచుఁడు మూర్ఛపోఁగా స్మృతిదప్పి యుండువానిని మానవాస్త్రము కారణముగా పెనుగాలికి నొగుడాకు వలెఁ గొట్టుకొని పోవుచుండు రాక్షసునిఁ జూచి రామచంద్రమూర్తి లక్ష్మణునితో నిట్లనియెను.

కం॥ చూచితె లక్ష్మణ నరనా, రాచము సద్ధర్మయుతము • రాక్షసవరు మా
రీచునిఁ జంపక తోఁకొని, వే చనియెడి మూర్ఛముంచి • వియదధ్వమునన్. ౨౧౭

నరనారాచము=మానవాస్త్రము - సద్ధర్మయుతము = మంచి ధర్మబుద్ధి గలది, తోఁకొని = తోడుకొని - వే = శీఘ్రముగ - వియదధ్వమునన్ = ఆకాశ మార్గమున, మారీచునితో ముందు పనియున్నది కావున వాని నిప్పుడు చంప రామచంద్రమూర్తి తలంపలేదు.

తాత్పర్యము.

లక్ష్మణా ! మానవాస్త్రము ధర్మబుద్ధిగలది గనుక మారీచునిఁ జంపక మూర్ఛ ముంచి నిశ్చేష్టితునిఁ జేసి యాకాశమార్గమున దూరముగఁ గొనిపోవు చున్నది.

కం॥ అర్దితమునివర్యులఁ గడు, నిర్దయులన్ దుష్టగుణుల • నిఖిలబుధా సా
హార్దులఁ బాపాత్ముల నే, మర్దించెదఁ జూడు నిశిత • మార్గణశక్తిన్. ౨౧౮

అర్దితమునివర్యులన్=బాధింపఁబడిన మునిశ్రేష్ఠులుకలవారలను, నిర్దయులన్= దయలేని వారిని - నిఖిలబుధ + అసాహార్దులన్ = సమస్త దేవతలకు విరోధులను - నిశిత = పదునైన - మార్గణశక్తిన్ = బాణబలముచే.

తాత్పర్యము.

మునివర్యుల బాధించుచున్నట్టియు దయలేనట్టియుఁ జెడుగుణములు గల యట్టియు దేవశాత్రవులను పాపస్వభావులను నేను పదునైనబాణముల బల ముచేఁ జంపెదను జూడుము.

మ॥ అని యాగ్నేయశరంబుఁ గేలఁ గొని క్రో • ధావిష్టచిత్తంబునన్
గనుచున్ వేగ సుబాహుఱొమ్మునయి డా • కన్ వైచినన్ దాన నా
దనుజుం డుర్విఁ బరాసునై పడియె, నం • తం దక్కురక్షస్తతిన్
ఘనవాయవ్యశరంబునన్ ధరఁ దోరం • గం జేసె దర్పోద్ధతిన్. ౨౧౯

క్రోధావిష్టచిత్తంబునన్ = క్రోధముచే నావేశింపఁబడిన మనస్సుతో - పరాసువు = పీనుఁగు.

తాత్పర్యము.

అని యాగ్నేయాస్త్రమును దీసి వింటసంధించి కోపించి సుబాహువు ఱొమ్ము గుఱిచూచి యాక్షిప్తైనవఁగా దానిచేఁ వాఁడు చచ్చిపడెను. అంతటఁ దక్కిన రాక్షసులపై వాయవ్యాస్త్రమును బ్రయోగింపఁగా వారు నేలఁబడిరి.

తే॥ సవనమును భిన్న మొనరింపఁ • దవులు సర్వ, రాక్షసానీక మీగతి • ద్రుంచఁ జేసి
మున్ను కదనంబునను గెల్చి • కొన్న యింద్రు, నోజ రాముఁడు ఋషులచేఁ •
బూజఁగొనియె. ౭౨౦

భిన్నము = భగ్నము - విఘ్నము, రాక్షసానీకము = రాక్షససేన, కదనము = యుద్ధము, ఓజ = విధమున.

తాత్పర్యము.

ఈ విధముగ యజ్ఞమునకు విఘ్న మొనరింపఁ బూనిన రాక్షససేనలను వధించి పూర్వము యుద్ధమున గెలిచిన యింద్రునివలె రామచంద్రమూర్తి ఋషులచే బూజ గ్రహించెను.

ఉ॥ భాతి దిశల్ వెలింగెఁ, బరి • పాటి సమాప్తము గాంచె నధ్వరం
బీతి దొలంగె నెల్ల యెడ • నింతయుఁ గన్గొని గాధిపట్టి సం
ప్రీతిని రాముఁ జూచి కృత • కృత్యుఁడ నైతి గురూక్తి, నీవు వి
ఖ్యాతిగఁ దీర్చి తీకతన • సార్థక మయ్యె సదాశ్రమం బనన్. ౭౨౧

భాతిన్=కాంతిచే-పరిపాటిన్ = క్రమముగా- ఈతి=బాధ, గురూక్తిన్ = తండ్రి మాటప్రకారము - ఈకతనన్ = ఈకారణముచే.

తాత్పర్యము.

రాక్షసులమాయచేఁ గ్రమ్మినమబ్బులు పోఁగా దిక్కులు ప్రకాశించెను. యజ్ఞము సక్రమముగా నెఱవేఱెను. అన్నిచోటుల రాక్షసబాధ తొలఁగెను. ఇవన్నియుఁజూచి విశ్వామిత్రుఁడు, రామా! నేను గృతకృత్యుఁడ నైతిని మీ తండ్రి చెప్పిన ప్రకారము నీవు ప్రసిద్ధిగ యజ్ఞము రక్షించుటచే నాయాశ్రమమునకు సిద్ధాశ్రమ మను పేరు సార్థకమయ్యెను.

—• { ౩౧ సర్గము. విశ్వామిత్రుఁడు రామలక్ష్మణులను మిథిలా నగరమునకుఁ దోడ్కొని పోవుట } •—

ఆ॥ రాచతపసి వేల్మిఁ • గాచి యాకరణిని, బ్రొద్దుకొలము రాచ • బొట్టియలును
నిదురగొనిరి రేయి • నిండారు నెలమిని, వేఁగుఁబోక నైన • వేగ లేచి. ౭౨౨

వేల్మి = యజ్ఞము - ప్రొద్దుకులము = సూర్యవంశము - రాచబొట్టియలు = రాజకుమారులు - ఎలమి = సంతోషము - వేఁగుఁబోక = ఉదయము - ఇది యచ్చ తెనుఁగుపద్యము.

తా త్ప ర్య ము.

రాజవంశమునఁబుట్టిన ఋషియగు విశ్వామిత్రునియజ్ఞ మీవిధముగ రక్షించి సూర్యవంశపు రాజకుమారులగు రామలక్ష్మణులు తండ్రి యాజ్ఞాపించిన కార్యము చేసినవారమైతిమికదా యను నిండు సంతోషముతో కన్నార నిద్రించి తెల్లవాఱఁగానే త్వరగ లేచి,

ఉ॥ వేకువకర్జముల్ సలిపి • వీరవరుల్ కుశికాత్మజుం దప
శ్శ్రీకలితాన్యమౌనులను • చేరి నమస్కృతు లాచరించి మా
ధ్వీకరసాథవాక్యముల • వీనులవిందుగ మందలించి ర
య్యా కుశికాత్మసంభవ ద • యామయభావన యోగపావనా. ౭౩

కర్జముల్ = కార్యములు - తపశ్శ్రీకలిత = తపస్సంపదతోఁగూడిన, అన్య మౌనులను = ఇతరఋషులను - నమస్కృతులు = నమస్కారములు - మాధ్వీకర సాథవాక్యముల = దేనెతోసమానములైన తియ్యని మాటలచే - వీనుల విందుగన్ = చెవులపండువుగ - మందలించిరి = చెప్పిరి. దీనివలనఁ బదుగురతో గురు వున్నప్పుడు ముందు గురువునకు నమస్కరించి యావలఁ దక్కినవారికి నమస్కరింప వలయు నని తెలియుచున్నది. దయామయభావన = దయతో విశేషముగఁ గూడిన యాలోచనగలవాఁడా - శిష్యులయందలి విశేషవాత్సల్యముతో వారి కేమేలు చేయుదుమా యని యాలోచించువాఁడా! యోగపావనా = అట్లుచేయుటకుఁదగిన యోగశక్తిచేఁ బావనుఁడైనవాఁడా.

తా త్ప ర్య ము

ప్రాతఃకాలకృత్యములు దీర్చి వీరాగ్రగణ్యులైన శ్రీరామలక్ష్మణులు ముందు గురువైన విశ్వామిత్రునకు నావలఁ దపస్సంపన్నులయిన ఋషీశ్వరులకు నమస్కరించి తేనెలు గురియు ముద్దుమాటలచే నిట్లు వచించిరి.

కం॥ వీరలు మీ కింకరులు స, మారతపోవిభవ! యేమి • పనిగల్గిన వే
తీరుప సమర్థులానతి, మీరగ సెల విమ్ము చేసి • మేకొన వలయున్! ౭౪

వీరలు మీ కింకరులు - మేము అనక వీరు అని ప్రథమపురుషమునందుఁ జెప్పుట గురువునందు శిష్యుల కుండవలసిన వినయగుణముఁ దెలుపుచున్నది. ఇది యహంకారరాహిత్యముఁ దెలుపుచున్నది. కింకరులు = దాసులు. శిష్యుల మనియైనఁ జెప్పక కింకరుల మనుటచే నిది శిష్యునకు భక్తివ నుండవలసిన దీన త్వము తెలుపుచున్నది. గురువునను గ్రహము దైవానుగ్రహము సంపాదించు కొనుటకు కైంకర్యమే యుపాయ మని తెలుపుచున్నది. కింకరులు ఎంతటిచిన్న కార్యమైనను ఇది మా పరువునకుఁ దగినదికాదే యనక చేయువారు. అపార

తపోవిభవ = అంతములేని తపశ్శక్తి సంపదగలవాఁడవు నీవు. ఆనతిమేరగ = ఆజ్ఞ ప్రకారము - మేకొనవలయున్ = పూనవలయును.

తాత్పర్యము.

మునీంద్రా! మేము మీదాసులు. నీవు మితిమీఱినతపశ్శక్తి చేతనే నీకార్యము లన్నియుఁ జక్కఁబెట్టుకొనఁగలవాఁడవు. మేము మీకు సాధించి యిచ్చునది యేదియు లేదు. అయినను మాకుఁ దరణోపాయముగ సేవ యనునది కల్పించి మాచేతఁ జేయించుకొని మీరు సంతోషపడి మాకును గురుసేవ లభించె ధన్యుల మైతి మను సంతోషము కలిగింపఁ గోరెదము. మేము స్వయముగ మీకార్యములు చేయలేనివార మైనను మీ వాక్యబలమే మాచే నా కార్యములు చేయింపఁగలదు. గావున మీరు చేయవలసిన కార్యమేదో తెలుపుము.

సీ॥ అని యిట్లు పలికిన • రామసమాహ్వయుల, గాధిపుత్రుఁడు దొట్టి • మేధ గలుగు
తపసు లి ట్లనిరి యో • దశరథనందన మైథిలుం డగుజన • నాథవరుఁడు
పరమధర్మిష్ఠుఁ డై • పఱఁగెడి జనకాఖ్య, సవనము గాతండు • దివిరెఁ గాన
నది చూడ మే మంద • ఱరుగువారము నీవు, మాతోడ వచ్చెదే • పూతచరిత

తే॥ దివ్యకోదండ మొప్పసం • స్తవ్యమగుచు నద్భుతముగొల్పు దానిమ • హత్త్వమరయ
మున్ను దేవత లొసఁగిరి • జన్నమునను, దేవరాతసమాఖ్యపృ • థ్వీధవునకు. ౭౩

తొట్టి = మొదలుగాఁగల. మేధ = ప్రజ్ఞ, మైథిలుఁడు = మిథిలదేశపురాజు, సంస్తవ్యము = పొగడఁదగినది.

తాత్పర్యము

(శిష్యున కాచార్యసేవ యెంతముఖ్యమో యాచార్యునకు శిష్యులకు యోగ క్షేమములుకూర్చుట యంతముఖ్యము. కావున వారికి శుభము సమకూరునుపాయ మాలోచించి తెలుపుచున్నాఁడు.) అని వా రీప్రకారము చెప్పఁగా విశ్వామిత్రుఁడు మొదలైన ఋషీశ్వరులు 'రామచంద్రా! మిథిలాదేశపురాజు జనకుఁడు మిగుల ధర్మాత్ముఁడు. ఆయన యిప్పుడు యజ్ఞముచేయఁ బ్రయత్నించెను. మే మచ్చటికిఁ బోవుచున్నారము, నీవును వచ్చెదవా! ఆయన రాజు - మేము రాజకుమారులము - ఆయన పిలువక మేము పోవుట మర్యాదగా దనకుఁడు. 'అనాహూతో ధ్వరం గచ్ఛేత్.' పిలువఁబడకున్నను యజ్ఞమునకుఁ బోవలయు ననువిధి కలదుగదా! అదియునుగాక రాజులుపోఁదగినకార్య మందుఁ గలదు. ఆయనయొద్ద దేవతా సంబంధమైన మిగులఁ బ్రసిద్ధికెక్కిన ధనుస్సు గలదు. దానిమహిమ యాశ్చర్యకరము పూర్వము దానిని దేవతలు దేవరాతుఁ డనురాజున కిచ్చిరి.

కం॥ సురగంధర్వోరగకి, న్నరరక్షోయక్షవరగ • ణంబుల కైనం
గర మరు దదిమోపెట్టఁగ, నరకోటుల నేమి చెప్ప • నాళీకాక్షా! ౨౨౯

కరము = మిక్కిలి, అరుదు = అసాధ్యము, మోపెట్టఁగ = ఎక్కుపెట్టఁగ, మోపు+పెట్టు=మోపెట్టు - నాళీకాక్షా = కమలములవంటి కన్నులు గలవాఁడా. నీవు పుండరీకాక్షుఁడవు కావున దానిని నీవు చూచినఁ బ్రయోజనము కలదు. కాని రెండఱుచూచిన నేమి ప్రయోజన మని భావము.

తా త్ప ర్య ము

ఆ విల్లెక్కుపెట్టుటకు దేవతలు, గంధర్వులు, పన్నగులు, కిన్నరులు, రాక్షసులు యక్షులు, వీరిలో ముఖ్యులగువారి సమూహమునకైనను (ఇందఱు కలిసియు నని భావము) దాని నెక్కుపెట్టఁగ నసాధ్యము. ఇఁకఁగమలాక్షా! మనుష్యులమాట యేల? అలంకారము. కావ్యార్థాపత్తి.

కం॥ ఆ విల్లెక్కిడుతమి బహు, భూవరు లరుదెంచి దానిఁ • బూగింపక ల
జ్జావనతాననములతోఁ, బోవుదు రేమనఁగ నాత్మ • పురములకుఁ బోవన్. ౨౩౦

తా త్ప ర్య ము.

ఆ విల్లెక్కుపెట్టుకోరికతో నానారాజులు వచ్చి దాని నెక్కుపెట్టలేక సిగ్గుచేఁ దలవంచుకొని తమపురములకుఁ బోవపట్టుకొని వచ్చినట్లు పోవుచున్నారు. ఆ వింటి మహిమ నే మని చెప్పుదుము?

కం॥ రాఘవ కులదీపక! నీ, వాఘను నధ్వరవరంబు • వచ్చుటదివ్యా
మోఘధనూరత్నంబును, శ్లాఘాపాత్రముగఁజూడఁ • జనుదువు రమ్మా. ౨౩౧

రాఘవకులదీపక=రఘువంశమును గీర్తిచేఁ బ్రకాశింపఁ జేయువాఁడా - అవిల్లును నీవుచూచుట నీకు నీవంశమునకుఁ గీర్తికర మని భావము. నీవు క్షత్రియుఁడవు కావున నీకులోచితకార్యముచేసి కీర్తిసంపాదింపు మని పౌరుషము నుద్రేకింపఁ జేయుచుఁ జెప్పెను గాని సీతాస్వయంవరవిషయము చెప్పిన మాతండ్రి యట్టి కార్యముచేయఁజెప్పలే దను నేమో యని యది చెప్పినవాఁడు కాఁడు. శ్లాఘాపాత్రముగ ననుటచే నీవు దానిని మోపెట్టఁగల వని భావము.

తా త్ప ర్య ము.

రఘువంశదీపమా! నీ వామహాత్మునియజ్ఞము నచ్చటి దివ్యము అమోఘము నగు శ్రేష్ఠమైనచాపమును గీర్తికరముగఁ జూడఁదగుదువు రమ్ము, పోదము.

చం॥ ప్రథితచరిత్రుఁ డొక్క క్రతు • రాజము శస్త్రవిధిన్ ఘటించి ము
న్నిఖిలవిభుండు వేల్పులకు • మేకొనఁ జేసి నిశాంతతృప్తి ని

ర్మథితవిరోధి తత్ఫలము • మాఱుగఁ గోరె సునాభమున్ మనో
రథముఁగ దివ్యచాపము సు • రప్రకరంబులఁ, దచ్ఛరాసమున్. ౨౨౯

వింటివృత్తాంతము విశ్వామిత్రుఁడు చెప్పుచున్నాఁడు - ప్రథితచరిత్రుఁడు = కీర్తికెక్కిన నడవడిగలవాఁడు - క్రతురాజము = శ్రేష్ఠమైనయజ్ఞము - శస్తవిధిన్ = శ్లాఘ్యమైనవిధముగా - మేకొనఁజేసి = కలిగించి - నిర్మథితవిరోధి = శత్రువులను మథించినవాఁడు - మనోరథముగన్ = కోరికఁగా - మిథిలవిభుండు = ఇది సిద్ధసమాసముకాదు - సాధ్యసమాసము. ఇందు రెండుపదంబులు తత్సమంబులే. రాకసుధాంశుమండలమనుచో - రాకన్ + సుధాంశుమండల మని శ్రీనాథుఁడు వ్యస్తముగాఁ బ్రయోగించియుండ నది సిద్ధసమాసమని భ్రమించి కొందఱు రాకసుధాంశుమండల ఇత్యాదు లనాకరంబు లని వ్రాయుచున్నారు. ఇందట్టిభ్రాంతి నిరాకరము.

తాత్పర్యము.

కీర్తనీయచరిత్రుఁడైన యామిథిలాధిపతియొక్క గొప్పయజ్ఞమును శాస్త్రప్రకారము నిర్వర్తించి దానిచే దేవతలఁ దృప్తులఁజేసి దానికిఁ బ్రతిఫలముగ సునాభమను దివ్యచాపమును నిం డని దేవతలం గోరెను.

ఉ॥ వార లొసంగి యేగి, రది • వర్తిలు నప్పటినుండి తన్నృపా
గారమునందుఁ; బ్రత్యహము • గంధమునన్ సుమధూపదీపసం
భారములన్ శుభాక్షతల • మండితమై కడుఁబూజ లొందు, నం
చా ఋషివర్యు లాడఁ దన • యంచున రాముఁడు లక్ష్మణుండు రాన్. ౨౩౦

నృపాగారమునందు = రాజునింటియందు - ప్రత్యహము = ప్రతిదినము - మండితమై = అలంకరింపఁబడినదై - ఇచ్చట దేవత లని సమూహవాచకము చెప్పినను నందు ముఖ్యదేవత శివుఁ డనియే గ్రహింపవలయును.

శ్లో॥ ప్రీతశ్చ భగవా నీశ, స్త్రిశూలీ నీలలోహితః । ప్రదదౌ శత్రునాశార్థం, జనకా యాద్భుతం ధనుః ॥ అని కూర్మపురాణమునఁ గలదు. ౧౨౦ంత వ పద్యమును జూచునది. దీనివలన శివసహితులైన దేవత లిచ్చి రని గ్రహింపవలయును.

తాత్పర్యము

ఆయన కోరినట్లు వారిచ్చిపోయిరి. అదిమొద లాచాప మీరాజగృహమందే యున్నది. ప్రతిదినము గంధముచేతను, పూలు, ధూపము, దీపము, మొదలైన సామగ్రులచేతను మిక్కిలి పూజింపఁబడుచున్నది. అని యా ఋషులు చెప్పఁగా విశ్వామిత్రుఁడు తన వెనుక శ్రీరామలక్ష్మణులు వచ్చుచుండఁగా,

కం॥ చనఁదొడఁగి గాధితనయుఁడు, వనదేవతలార మీకు • వర్తిలు శుభముల్
చనియెద సిద్ధాశ్రమమును వీడి హిమాచలంబు • పొంతకు ననుచున్. ౭౩౧

చనన్ = పోవుటకు, తొడఁగి = ప్రారంభించి.

తాత్పర్యము.

పోవుటకుఁ బ్రారంభించి విశ్వామిత్రుఁడు, వనదేవతలారా! మీకు శుభము కలుగునుగాక. సిద్ధాశ్రమమును వదలి హిమవత్పర్వతము నొద్దకుఁ బోయెదను. (దీనివలనఁ బ్రయాణమైపోవునపుడు పరిచితులతోఁ జెప్పి పోవలయు నని తెలియవచ్చెడిని.)

తే॥ ఆశ్రమమునకుఁ వలగొని • యరుగఁబూని, యుత్తరపుదిక్కునకు నంత • నొయ్యమౌని
వరుని వెంటనఁ జనుముని • వరు లనేక, శకటముల నగ్నులను గొని • చనిరి వేడ్క. ౭౩౨

వలగొని = ప్రదక్షిణించి.

తాత్పర్యము.

అని చెప్పి యాశ్రమమునకుఁ బ్రదక్షిణముచేసి యుత్తరపుదిక్కునకుఁ బోవఁబూనెను. అంత నాయనతోడి మునీంద్రులును బండ్లపై నగ్నులకుంపటులను గొని పోయిరి. (దీనివలనఁ బ్రయాణమైపోవువారు దేవాలయములకు నాశ్రమములకుఁ బ్రదక్షిణముగాఁ బోవలయు నని తెలియుచున్నది.)

కం॥ చనియెను ముని వెంటను ద, ద్వనమందలి మృగశకుంత • తతులున్ వానిన్
జన్నుఁడీ మీ నెలవుల కని, చనవున మరలించి కుశిక • సంభవుఁ డరిగెన్. ౭౩౩

మృగశకుంతతతులు = జింకలు మొదలగు మృగములు - పక్షులు - వీని సమూహములు.

తాత్పర్యము

ఆ వనమందలి జింకలు మొదలగు మృగములు, చిలుకలు లోనగు పక్షులు విశ్వామిత్రుని వెంటఁ బోఁగా వానినిఁ జూచి నాతోడ నెంతదూర మని వచ్చెదరు. మీ మీ స్థానములకుఁ బొండని మచ్చిక మంచిమాటలచే వానిని మరలి పోవునట్లు చేసి విశ్వామిత్రుఁడు పోయెను.

(దీనివలనఁ బ్రయాణమై పోవువారి వెంట వారియందుఁ బ్రీతిగలవారు కొంత దూరముపోయి వారిచే వీడుకోలువడసి రావలయు నని యేర్పడుచున్నది. నీరడ్డము వచ్చినఁ బోరాదు. చాలదూరము పోరాదు.)

ఉ॥ దూరము పోయి పోయి యటఁ • దోయజబాంధవుఁ డస్తశైలశృం
గోపరితటంబున న్నిలువ • నొయ్యన మౌనులు శోణనిమ్నగా

తీరమునందు నిల్చి నద • తీర్థములం దోఁగి స్నాన మాడి పం
కేరుహబాంధవుండు సనఁ • గృత్యము లన్నియుఁ దీర్చి రోలి నై. ౨౩౪

తోయజబాంధవుండు = సూర్యుఁడు. అస్తశైల = సూర్యుఁడస్తమించు పర్వతముయొక్క, శృంగోరుతటంబునన్ = శిఖరముయొక్క గొప్ప ప్రదేశమందు, శోణనిమ్నగా = శోణనదము. 'శోణోహిరణ్యవాహస్స్యాత్' అని యమరుఁడు, ఇది పురుషనది కావున నదము, ఇది (బుందల్ ఖండ్) గాండ్వానా (ఖాండవ వనము)నఁ బుట్టి పాటలీపుత్రము (పాట్నా) యొద్ద గంగలోఁ గలియుచున్నది. ఇప్పుడు దీనిని సోన్ (Sone) అనుచున్నారు. పంకేరుహబాంధవుండు = సూర్యుఁడు. చనన్=అస్తమింపఁగా. కృత్యములు=సంధ్యాదికార్యములు, తావము = స్నానము. శోణనదమునకు హిరణ్యబాహు వనియుఁ బేరు గలదు.

తాత్పర్యము

దూరముగఁ బ్రయాణముచేసి సూర్యుఁ డస్తాద్రి చేరఁగా మునీశ్వరులు శోణ నదమున స్నానముచేసి సంధ్యాదికార్యములు తీర్చుకొన్నవారై.

దీనివలన సూర్యునియర్ధాస్తమాన సమయమున సాయంసంధ్య వార్చవలయు ననియు సూర్యుఁ డుండఁగానే సాయంకాలస్నానము చేయవలయుననియు నేర్పడు చున్నది.

కం॥ ముందుగ నిడికొని గాధిజు, నందఱు విలసిల్ల నచట • ననుజనితో నా
నందమున రామచంద్రుఁడు, వందన మొనరించి మౌని • వరులకు భక్తిన్. ౨౩౫

తాత్పర్యము

ఇట్లు సాయంకృత్యములు దీర్చుకొని మునులందఱు విశ్వామిత్రుని పెద్దగాఁ జేసి యాయనముం దుంచుకొని కూర్చుండఁగా రామచంద్రమూర్తి లక్ష్మణునితో వారికి భక్తితో నమస్కరించి యిట్లని ప్రశ్నించెను.

ఉ॥ ఎవ్వని దేశ మియ్యది స • మృద్ధలతాతరుషండమండితం
బివ్విధ మాలకింపఁగ మ • హిష్ఠ కుతూహల మయ్యె నంచు వా
క్రువ్వఁగ రామచంద్రు రఘు • కుంజరుఁ గాంచి తపోధనుఁడు దా
నివ్విధిఁ జెప్పఁగాఁ దొడఁగె • నెల్లమునుల్ విన నున్నదున్నటుల్. ౨౩౬

సమృద్ధ = మిక్కిలివృద్ధిపొందిన, లతాతరుషండ = తీఁగలయొక్కయు, చెట్ల యొక్కయు గుంపుచే, మండితము = అలంకరింపఁబడినది, మహిష్ఠకుతూహలము = మిక్కిలికోరిక, వాక్రువ్వఁగన్ = పలుకఁగా.

తాత్పర్యము.

మిక్కిలి వృద్ధిపొందిన తీఁగలచేతను చెట్లచేతను నలంకరింపఁబడిన యీదేశ మెవ్వనిది? వినుటకు మిక్కిలియుత్సాహము కలుగుచున్నది. అని రామచంద్ర మూర్తి పలుకఁగా విశ్వామిత్రుఁ డందఱు వినుచుండ నాదేశముకథ యథార్థ ముగాఁ జెప్పఁ దొడఁగెను.

—• ౩౨ సర్గము విశ్వామిత్రుఁడు తమవంశకథ శ్రీరామునకుఁ జెప్పుట •—

కం॥ కుశుఁడు తపోనిష్ఠ నిరం, కుశుఁడు పితామహునిసుతుఁడు • కుటిలజనాళీ
కశుఁడు హితవిదుఁడు సజ్జన, వశుఁడు మహామహుఁడుమున్ను • వర్తిలెవత్సా! ౭౩౮

శిష్యుఁడు గురువంశపరంపరయు గురువుమాహాత్మ్యము తెలిసికొనుట యావశ్య కము కావున విశ్వామిత్రుఁడు తనవంశమును దానే తెలుపుచున్నాఁడు. గురువు తనమాహాత్మ్యము తాను చెప్పఁగూడదు. ఆయనవిషయము తెలిసినయితరుల వలన వినవలయును కావున నది శతానందుఁడు చెప్పఁగా శ్రీరామలక్ష్మణులు తెలిసికొనిరి. (చూ - పద్యము బాల. ౧౦౧౮).

తాత్పర్యము.

నిరంకుశుఁడు = అడ్డములేనివాఁడు - కుటిల = కుచ్చితులైన, జనాళీ = జన సమూహమునకు, కశుఁడు = కొఱడా (చబుకు) వంటివాఁడు, కుశుఁడు = కౌ = భూమౌ, శేత ఇతి కుశః = భూమికివచ్చినవాఁడు, నారదాదులవలె బ్రహ్మలోకమం దుండియు భూప్రజారక్షణార్థము రాజవంశమునిలుప భూలోకమునకు బ్రహ్మచేఁ బంపఁబడెను, ఈయన స్వయముగఁ బట్టాభిషిక్తుఁడై రాజ్యమేలె ననుట కాధారము లేదు కావున క్షత్రియసుతులఁ గాంచి వారిచేఁ బ్రజాపాలనకార్యము జరిపించుటకై క్షత్రియస్త్రీని వివాహమాడెను.

తాత్పర్యము.

నాయనా! పూర్వకాలమందు విఘ్నములేక దపస్సుచేసినవాఁడును, బ్రహ్మ పుత్రుఁడును, కుచ్ఛితపుజనుల దండించువాఁడును, లోకులకుఁ దనకు మేలిచ్చుదానిని దెలిసినవాఁడును, సాధువశుఁడును గొప్పమహిమగలవాఁడును నై కుశుఁ డను నతఁ డుండెను.

కం॥ నిర్భరసద్గుణమణి వై, దర్భి మహావంశ తనకుఁ • దగునాలుగఁ ద
ద్గర్భమున నాత్మతుల్యుల, నర్భకులం బడసె సుతుల • నమలినగుణులన్. ౭౩౯

నిర్భరసద్గుణమణి = అతిశయమయిన మంచిగుణములుగల రత్నమువంటిది, వైదర్భి = విదర్భరాజకూఁతురు, మహావంశ = గొప్పవంశమునఁ బుట్టినది, ఆత్మ తుల్యులన్ = తనతోసమానులను, అర్భకులను = కొడుకులను, అమలినగుణులన్ = నిర్మలగుణములుగలవారిని, పడసెన్ = కలవాఁడయ్యెను.

తాత్పర్యము.

మిక్కిలి సద్గుణములుగల రత్నమువంటిదియు గొప్పవంశమునఁబుట్టినదియు నగు విదర్భరాజకూఁతురు తనకుఁ భార్యగాఁ గొని తనతోసమానులయిన నలువురు కుమారులను నిర్మలగుణములుగలవారిని నామెగర్భమునఁ గన్న వాఁడాయెను.

దీనివలనఁ దనకులమున గొప్పవంశమున బుట్టి మంచిగుణములు గలదానిని భార్యగా గ్రహింపవలయు నని యేర్పడుచున్నది. కుశుఁడు బ్రహ్మపుత్రుఁడైనను నీయనకుమారులు క్షత్రియస్త్రీకి జనించి క్షత్రియవృత్తి జరించినవారు కావున క్షత్రియులైరి. రావణాసురుఁ డిట్టివాఁడే కదా,

తే॥ నలువురఁ గుశాంబుఁ డనఁ గుశ • నాభుఁ డనఁగఁ,
బరఁగ నాధూర్త రజసుఁడు • వసువు నాఁగ
దీప్తిమంతులు నుత్సాహ • ధీరతాది
సుగుణలసితులు వారతి • శూరు లగుదు.

ఆ నలువురు కుమారులపేర్లు చెప్పుచున్నాఁడు.

తాత్పర్యము.

కుశాంబుఁడు - కుశనాభుఁడు - ఆధూర్తరజసుఁడు - వసువు - అను నలువురు . తేజోవంతులు; ఉత్సాహము, ధైర్యము లోనగు గుణములు గలవారు, అతిశూరులు. ఆధూర్తరజసునకు అమూర్తరజసుఁ డనియుఁ బేరు గలదు. తిలక వ్యాఖ్యయం దీరూపము గ్రహింపఁబడినది.

కం॥ క్షత్రియధర్మచికీర్షను, బుత్రులతో ననియెఁ గుశుఁడు • పుణ్యము పెరుగున్
ధాత్రిని బరిపాలించిన, మాత్రన యటు సేయుఁడీ కు • మారకులారా! ౨౪౦

క్షత్రియధర్మచికీర్షన్ = క్షత్రియధర్మము నడుపవలయునను కోరిక.

తాత్పర్యము.

కుశుఁడు బ్రహ్మపుత్రుఁడైనను క్షత్రియస్త్రీని వివాహమాడి యామెయందుఁ గుమారులఁ గన్నవాఁ డగుటచే నా ధర్మమునే కాపాడు కోరికగలవాఁడై కొడుకులను జూచి నాయనలారా! భూమి పరిపాలనముచేయుటచేతనే పుణ్యమతిశయించును గావున మీ రట్లు చేయుఁ డని నియమించెను.

ఉ॥ ఆకుశనందనుల్ నలువు • రాబుధిపల్కుల నాలకించి సు
శ్లోకులు యోగ్యదేశముల • చొప్పులు గన్గొని యందు నిల్పి న్యా
యైకవిశుద్ధులై జనము • లాఅడి పోవక యుండ నాదట
స్వీకున నేలు చుండి రవ • నీధవులై జనలోక పూజ్యులై. ౨౪౧

సుశ్లోకులు = మంచి కీర్తిగలవారు. వీకుమన్ = పరాక్రమముచే. అవనీధవులు = రాజులు, బ్రాహ్మణునివలన క్షత్రియస్త్రీయందు బుట్టినవాఁడు జాతిచే క్షత్రియుఁడే యని శంఖస్మృతి. వీఁడు జాతిచే క్షత్రియుఁడైనను బ్రాహ్మణసవర్ణుఁడగును అని మనుస్మృతి. కావున వీనికి దండాజినోపవీతాదులు గలవని విజ్ఞానేశ్వరుఁడు. దీనిచే రావణుఁడు జాతిచే క్షత్రియుఁడని యెఱుఁగవలయును. ఇది సుందరకాండమందు ౧౧౦౭ వ పద్యవ్యాఖ్యానమందుఁ జర్చింపఁబడును.

తాత్పర్యము.

ఆ కీర్తిమంతులైన కుశునికుమారులు నలువురు నాఋషి పలికిన పలుకులు విని తమకు యోగ్యములైన ప్రదేశముల నేర్పఱచుకొని న్యాయ్యముచేతనే పరిశుద్ధులైజనములు చెడిపోవకయుండునట్లు ప్రీతితోను బరాక్రమముతోను జనులు తమ్ము గౌరవించుచుండ రాజులై రాజ్యమేలిరి.

సీ॥ కడిమిఁగుశాంబుండు • కౌశాంబినగరంబు, నతనితమ్ముఁడుమహో • దయముమఱియు
నాధూర్తరజసుండు • నతులధర్మారణ్య, మనుపత్తనవరంబు • ననఘ వసువు
ఘనగిరివ్రజమును • గావించుకొనిరయ్య, తమకు యోగ్యంబులౌ • స్థానములుగ
వారిలో వసుధరా • వల్లభుఁడయ్యెడఁ, బ్రజలఁ బాలించెను • బ్రథితరీతి
తే॥ నీమహాధారిణీధ్రంబు • లేను దీనిఁ జుట్టుకొని తేజరిల్లు ని • చ్చోటఁ బాఱు
మంజులతరశోణనద మది • మగధఁబుట్టి, హారరుచిఁదాల్చు నీయహా • ర్యములనడుమ. ౨౪౨

వీరు పరిపాలించిన దేశములు చెప్పఁబడుచున్నవి. కడిమిన్ = పరాక్రమముచే, ధారిణీధ్రము=పర్వతము అహార్యముల=పర్వతములయొక్క.

తాత్పర్యము.

కుశాంబుఁడనువాఁడు తనపేరఁ గౌశాంబియను నగరమును గట్టించి దానిని బరిపాలించెను. అతని తమ్ముఁడు కుశనాభుఁడు మహోదయ మను పట్టన మేలెను. అధూర్తరజసుఁడు ధర్మారణ్యనగరమునకు రా జయ్యెను. వసువు గిరివ్రజమను పురము రాజధానిగఁ జేసికొనెను. ఆ నలువురిలో వసురా జీ ప్రదేశమందుఁ బ్రజలఁ బరిపాలించెను. ఈ యైదుమహాపర్వతములు దీనిని జుట్టి కోటగోడలవలె దీనిని రక్షించును. మగధదేశమందుఁ బుట్టిన శోణనద మీ పర్వతముల నడుమ రాజ్యలక్ష్మి ధరించిన ముత్యాలసరమువలెఁ బ్రవహించుచుండును.

కం॥ పాఱును బడమటి మొగ మీ, యేఱే పెన్నిటఁ బండు • నెపు డారబముల్
కాఱుకొని కాయకాసిన, మీఱెను వసుకృతిని నిది స • మృద్ధిని వృద్ధిన్. ౨౪౩

అరబములు = పైరులు.

తాత్పర్యము.

ఈ శోణనది పడమటిముఖమై పాఱును. ఈనీట కారుకారునందుఁ బైరులు చక్కఁగా ఫలించును. ఇవి వసువు చేసిన ప్రయత్నమువలనఁ మిగుల వృద్ధిని జెందెను.

ఉ॥ రూపసి మందహాసశశి • రోచి ఘృతాచిని బెండ్లియాడి యిం
ద్రోపమవైభవుండు నృప • లోత్తముఁ డాకుశనాభుఁ డంతట
న్రూపవిలాసధన్యలను • నూర్వురఁ గన్యల లోకమాన్యల
న్దీపితకాంతియుక్తలన • నిందితరక్తలఁ గాంచె, వారలున్. ౨౪౪

రూపసి = అందకత్తె - మందహాసశశిరోచి = చిఱునవ్వనెడి చంద్రకాంతి కలది, ఘృతాచి = ఈపేరుగలయప్సరస. ఘృతవ త్పురుషం దృష్ట్వా ద్రవతీ సతీ అంచతీతి ఘృతాచీ, ఘృతవత్పురుషం కృత్వా ద్రవతీ సతీ అంచతీతి ఘృతాచీ. అనఁగాఁ బురుషునిఁ జూచి నేతివలెఁ గఱఁగునది. లేక పురుషుని నేతివలెఁ గఱఁగించునది యనియర్థము. దేవతాస్త్రీలయందు జాతినియమములేదు కావున వారియందుఁ బుట్టు బిడ్డలు తండ్రిజాతివారే యగుదురు. శకుంతలవలె. ఇట్టిసందర్భములయందు బీజము ప్రధానము గాని క్షేత్రము గాదు..

తాత్పర్యము.

సుందరియు వెన్నెలవంటి చిఱునవ్వుగలదియు నగు ఘృతాచిని బెండ్లియాడి యింద్రవైభవముతో సమానమైన వైభవముగల కుశనాభుఁడు రూపవిలాసాతిశయముగలిగి లోకముచే గౌరవింపఁబడు కన్యలను మంచితేజస్సు, నిర్మలప్రీతి, గలవారిని నూర్వురను గాంచెను.

—: కుశనాభపుత్రికల వృత్తాంతము :—

సీ॥ పూఁచినలంగేడు • పొలుపున మేనులు, పసిఁడిహారంగుల • పసల నీన
విరిసినమల్లెల • విధ మయి హాసవ్వనఁ, తోఁపుదువ్వాలువల • తీవి దనర
విచ్చునశోకంబు • మచ్చున భూమల, కెంపులతళతళ • లింపుగార్ప
గాలికిఁ గంపించు • కందర్పకేతనం, బనఁగఁ బయ్యెంట లసి • యాడు చుండ
తే॥ నిండుప్రాయంపుఁబగటున • గందు విరాజి, దండు వెడలినమరుకీర • కాండమనఁ గ
దండిరొయ్యారములను వే • తండయాన, లొండు దినమునను ద్యాన • మండలమున. ౨౪౫

విచ్చు = వికసించిన, అసియాడు = చలించు, పగటు = ప్రకాశము - లావణ్యము, మరుకీరకాండము = చిలుకలగుంపు, వేతండయానలు = ఏనుఁగు

నడకవంటి నడకలుగలవారు. వేదండమనియు నేనుఁగునకుఁ బేరు గలదు. సామవేదమువలనఁ బుట్టినది. "సూర్యస్యాండ కపాలే ద్వే, సమానీయ ప్రజాపతిః, పరిగృహ్య స్వహస్తాభ్యాం సప్తసామా న్యగాయత। గాయతో బ్రహ్మణ స్తస్మాత్సమాపేతు ర్మతంగజాః॥ గజశాస్త్రము." ఈకారణముచే వీనికి వేదండములని సామజములని పేరు.

తా త్ప ర్య ము.

పూచినతంగేడుచెట్లవలె దేహములు బంగారుకాంతుల వ్యాపింపఁజేయుచుండ, వికసించిన మల్లెలవంటివై హొంవ్వని యూఁదిన నెగిరిపోవు సన్నని దువ్వలువల సొగసొప్పుచుండ, విచ్చిన యశోకమువలె సొమ్ములందలి కెంపుల తళతళ మను కాంతులు మనోహరముకాఁగా గాలికి వడఁకు మన్మథధ్వజములో యన్నట్లు జాఱుపైఁటలు కదలుచుండఁగా నిండువయసువికాసముచే నతిశయించి చిలుకలదండు వెడలెనా యన్నట్టు లొయ్యారముగ నా గజగమన లొకానొక దినంబున నుద్యానవన ప్రదేశమందు.

ఉ॥ చేతుల వీణె లూని తమి • చేఁతలఁ జేతము లుల్లసిల్ల వ
ర్షాతటిదుత్కరంబు లనఁ • జారుశరీరము లొప్పఁ జూపఁ గే
లీతదధీనచిత్తలయి • లీలల బాలిని బాడుచు వ్వనీ
జ్యాతల మందు వెల్గిరి ఘ • నాంతరతారలచంద మొందఁగన్. ౨౪౬

తమిచేఁతలు = విలాసచేష్టలు - చేతములు = మనస్సులు. చేతశ్శబ్దమునకు దత్సమంబునఁ జేతమనియుఁ జేతస్సనియు రెండురూపములు గలవు. "చేతము చల్లఁజేయువలె"నని యల్లసానిపెద్దన ప్రయోగము. వర్షాతటిత్ ఉత్కరంబులు = వానకాలమందలి మెఱుఁగులసమూహములు - కేలీతదధీనచిత్తలు = ఆటల కధీనమైనమనస్సులు గలవారు. వనీజ్యాతలము = వనభూమిప్రదేశము - జ్యా = భూమి - ఘనాంతరతారలచందము = మబ్బునకు నడుమనుండు నక్షత్రమువలె - చెట్లనడుమ వారు తిరుగునపుడు మబ్బులనడిమిచుక్కలవలె నుండి రని భావము. మబ్బులనడిమి చుక్కలకుఁ గాంతిమెక్కువ.

తా త్ప ర్య ము.

చేతులందు వీణెను ధరించి విలాసచేష్టలచే మనస్సులు సంతోషించుచుండ వానకాలమందలి మెఱుపులవలె మనోహరములైన శరీరము లందగింపఁగా నాటల మరగి విలాసముగాఁ బాడుచు నల్లనిమబ్బులనడిమి చుక్కలవలె నా రుద్యానమందుఁ బ్రకాశించిరి.

కం॥ అసమానరూపయౌవన, లసమానలఁ గలితమణిక • లాపలఁ గని పె
న్విసుమానమ్మున మదనవి, శసమానస్వాంతుఁ డయి జగత్ప్రాణసుతున్. ౨౪౭

అసమాన = సాటిలేని, రూపయౌవనలసమానలన్ = సౌందర్యముచేతను ప్రాయముచేతను ప్రకాశించుచున్నవారిని, లసమానశబ్దమున రామరాజభూష ణాదిపూర్వకవిప్రయోగములు గలవు. కలిత = ధరించిన, మణికలాపలన్=రత్న ములుచెక్కిన యొడ్డాణములు గలవారిని - విసుమానము = ఆశ్చర్యముగ. విస్మయ శబ్దభవము విసుమానము. వికసమాన = వికాసించు, స్వాంతుఁడు = మనస్సు కలవాఁడు - జగత్ప్రాణుఁడు = వాయుదేవుఁడు. జగత్ప్రాణ స్సమీరణః అని యమరుఁడు.

తా త్ప ర్య ము.

సమానములేని యందము ప్రాయముచేఁ బ్రకాశించువారును, రత్నములు చెక్కిన యొడ్డాణముల ధరించినవారును నగు వారినిఁ జూచి యాశ్చర్యపడి మన్మ థునిచే వికసింపఁజేయఁబడిన మనస్సుగలవాఁడై వాయుదేవుఁడు వారితో నిట్లనియె.

కం॥ కోరెద మిమ్మెల్లర నా, దారలుగా నట్టులైనఁ • దడయక నరతా
దూరతఁ గని దీర్ఘాయుః, శ్రీ రహిన్ మీఱెదరు సుందు • చేడియలారా! ౨౪౮

దారలు = భార్యలు, నరతా + దూరత = మనుష్యత్వమునకు దూరత్వము. అనఁగా మనుష్యత్వము వదలి దేవతాస్త్రీలై, దీర్ఘాయుశ్శ్రీ =దీర్ఘమైనయాయుస్సు. సంపద, రహిన్ = ఆనందముచే, మీఱెదరు = అతిశయించెదరు.

తా త్ప ర్య ము.

కన్యకలారా! మీరందఱు నాకు భార్యలు గండని మిమ్ముఁ గోరుచున్నాను. దానికి మీరు సమ్మతించితిరేని మీరు మనుష్యత్వమును వదలి దీర్ఘాయువు సంపద గలిగి యానందముచే నందఱు నతిశయించెదరు.

ఉ॥ అంగనలార! మిమ్ముఁ గని • నంతటినుండి యనంగవేదనన్
భంగము నొందఁ జొచ్చితి న • భంగురమోహమున, న్భవత్పరి
ష్వంగసుఖం బొసంగరె ర • సంబున, మీకు సురత్వ మబ్బు మ
ర్త్యాంగనలందుఁ జంచలము • యౌవన మాటను మీ రెఱుంగరే! ౨౪౯

అనంగవేదనన్ = మదనతాపముచే, అభంగుర = చక్కని, భవత్పరిష్వంగ సుఖంబు = మిమ్ముఁ గౌఁగిలించుకొనుటచేఁ గలుగు సుఖము, రసంబున = ప్రేమతో, సురత్వము = దేవత్వము, మర్త్యాంగనలందున్ = మనుష్యస్త్రీలయందు, చంచ లము = స్థిరముకానిది.

తా త్ప ర్య ము.

చక్కని యవయవములు గల వనితలారా! మిమ్ముఁ జూచినప్పటినుండియు మదనతాపముచే విస్తారమోహముచే బాధపడుచున్నాను. కావున మిమ్ముఁ గౌఁగిలించుకొనుటవలనఁ గలుగు సుఖంబు నా కనుగ్రహింపుఁడు. మీకు దేవత్వము కలిగించెదను. దానివలన మీరు దీర్ఘకాలము యౌవనముగలవారై సుఖంపఁగలరు. మనుష్యులందు యౌవనము శాశ్వతము కాదని మీకుఁ దెలియదా!

కం॥ అంగుగ నాసంగతిని వె,సంగ నమర్త్యత్వ మబ్బుఁ • జయ్యన వనఁ జ
క్రాంగగమన లని రాసా,రంగతురంగునకు సాప • హాసవచనముల్. ౧౯

అంగుగన్ = అందముగ, అమర్త్యత్వము = చావులేనిదానితనము - దేవత్వము - చక్రాంగగమనలు = హంసయానలు - సారంగతురంగునకున్ = జింక వాహనముగాఁగల వాయుదేవునకు, సాపహాసవచనముల్ = హేలనముతోఁడి మాటలు.

తా త్ప ర్య ము.

మీరు నా భార్యలై నాతో సాంగత్యము చేసితిరేని మీకు మరణము లేని దేవత్వము లభించును - అనిన నా హంసయానలు నవ్వుచుఁ బరిహాసపు మాటల నిట్లనిరి.

ఉ॥ రాణను భూతరక్షణ ప • రాయణతన్ సడిసన్న నిన్ జగ
త్ప్రాణ! యెఱుంగకుందుమె, చ • రాచరకోటుల యంతరాత్మవై
పోఁడిమినుండు, విట్టి నిను • బోఁటులకుం బరిపాటి దప్పి భీ
తైణవిలోచనామణుల • నర్థమె యి ట్లవమానపెట్టఁగన్? ౨౦

రాణను = ప్రీతిచే, భూత - రక్షణ - పరాయణతన్ = జీవుల రక్షించుట యందు మిగుల నాసక్తిచే, సడిసన్న = కీర్తివహించిన, నినుబోఁటులకున్ = నీవంటివారికి, పరిపాటి = క్రమము, భీతైణవిలోచనామణులన్ = బెదరిన జింక కన్నులవంటి కన్నులుగల స్త్రీరత్నములన్.

తా త్ప ర్య ము.

జగత్ప్రాణా! ప్రీతిచే సమస్త భూతకోటులను రక్షించువాఁడవని కీర్తిగన్న నిన్నుఁ దెలియకుందుమా! చరాచరముల కన్నిటికి నంతరాత్మవై యుండు నీవంటి మహాత్ములకు న్యాయమార్గము దప్పించి మగవారిని జూచినంతమాత్రముననే దిగ్భ్రమఁ గొని చూచు నాఁడుపిల్లలను నిట్లవమానపు మాట లాడఁ

దగునా! నీ వింత గొప్పవాఁడవయ్యుఁ గులకన్యకాధర్మ మెఱుఁగక వారస్త్రీలతోఁ గులటలతో మాట్లాడినట్లు మాట్లాడెదవే. ఇది నీకు నీతిగాదు.

ఉ॥ ఓపవమాన! నిన్నిచట • నుండఁగనీక తొలంగఁ జేయఁగా
నోపుదు, మైన నిన్గడప • నొల్లము వమ్ముగ మాతపమ్ము పో
నోపము గాన నీ వెఱుఁగ • వో యెపు డీకుశనాభకూఁతులం
బాపము! నీ కెఱుంగఁ దర • మామనుఁ డక్షుల దుమ్ముఁ గొట్టఁగన్. ౭౪౨

పవమాన = వాయుదేవా! పవిత్రులఁజేయువాఁ డని వ్యుత్పత్త్యర్థము, కడపన్ - చంపఁగా, వమ్ముగన్ = వ్యర్థముగ.

తాత్పర్యము.

ఓయి వాయుదేవా! నీవు పరులను బవిత్రులఁ జేయువాఁడవు గనుకఁ బవనుఁ డని పవమానుఁ డని కీర్తి చెందితివి. ఇట్టి యధర్మకార్యములకు నీవు పూనితివేని నీ వపవిత్రుఁడవై యితరుల నెట్లు పవిత్రులఁజేయఁగలవు? అప్పుడు పవమానుఁ డను పేరు నీకు నేతిబీరకాయవంటి దగునుగదా! నీ వింతకు సాహసించితివి కావున నిన్ను నిప్పుడే మాతపోబలముచే శపించి వధింపఁగలముకాని కోపించుటచే మాతపములు వ్యర్థము లగు నని యూరకుండవలసివచ్చెను. ఈ కుశనాభుని పుత్రికల నీ వెప్పుఁ డెఱుఁగవుకాఁబోలు! కనుకనే జారిణులతో మాట్లాడినట్లు మాట్లాడు చున్నావు. అయ్యో! పాపము మన్మథుఁడు నీవు రేఁచుదుమ్ము నీ కన్నులందే కొట్టు చుండఁగా మే మెవ్వరైనది యెఱుఁగ నీకు శక్యమా?

(ఆహారనియమము - అప్రతిగ్రహము. కామజయము - యోగాభ్యాసము గలవారు నిగ్రహానుగ్రహసమర్థు లగుదురు. పూర్వపుస్త్రీలయం దిట్టినియమములు గలవు కావున వారి కట్టి శక్తి యుండెను. ఇప్పు డివి లేవుగావున బ్రాహ్మణులును శాపానుగ్రహసమర్థులు కాక యున్నారు.)

శ్లో॥ ముఖం దగ్ధం పరాన్నేన హస్తౌ దగ్ధౌ ప్రతిగ్రహాత్,
మనోదగ్ధం పరస్త్రీభిః బ్రహ్మశాపః కుతః కలౌ ॥

పరాన్నభుక్తిచే ముఖము దగ్ధము. దానము పట్టుటచే హస్తము దగ్ధము. ఇతరస్త్రీలయందలి కాంక్షచే మనస్సు దగ్ధము, ఇఁక గలియుగమందున బ్రాహ్మణు లకు శాపశక్తి యెక్కడిది? అని యర్థము.

అని పూర్వులు చెప్పిరిగదా!

ఉ॥ దుష్టవిచార! నిన్నిపుడ • ద్రుంపక యుండెదిఁగాక తండ్రి, యా
శిష్టునిఁ జుల్కఁ జూడకుము, • చెప్పెద మాతఁడ తేఁకు వేల్పుఁ, దా
నిష్టము పూని యేఘునున • కిచ్చునొ యాతఁడె మాకు భర్త, యీ
కష్టపువాక్యముల్ పలుకఁ • గాఁ గన కూరక పొమ్ము మారుతా! ౭౪౩

దుష్టవిచార = దురాలోచనగలవాఁడా ! చుల్కన్ = లాఘవముగా - తేలికఁగా.

తా త్ప ర్య ము.

ఓరి దురాలోచనగలవాఁడా ! యీ వార్త మా తండ్రికిఁ దెలిసెనా నిన్నుఁ జంపకమానఁడు. కావున నాయనచెవిని బడకముందే తొలఁగిపొమ్ము. ఆయన నలక్ష్యదృష్టిఁ జూడకుము. ఆయనకుఁ గన్యాదానఫలము రాకుండఁ జేయకుము. రాచకన్నియల మగుటచేతను వయస్సువచ్చినవార మగుటచేతను స్వయంవరాధికారము మా కున్నను మే మాయనకుఁ గన్యాదానఫలము లేకుండఁ జేయు కార్యము మే మంగీకరింపము. మామాట వినుము. మాకు దండ్రియే దైవము - రాజు. ఆయన సమ్మతించి యెవని కిచ్చునో వాఁడే మాకు భర్త. కావున నిటువంటి నీచపుమాటలు పలుకక పొమ్ము.

దీనివలన గాంధర్వవివాహములకు, స్వయంవరములకు నధికారముగల కన్యకలు కూడఁ దామై వరుల వరింపక తండ్రి యెవనికిచ్చునో వాఁడే పతియని యుండుట యుత్తమమార్గ మని యేర్పడుచున్నది.

కం॥ కంజాయతాక్షు లీగతిఁ, గొంజక భాషింప మిగులు • కోపంబున నా
కుంజరయానలమేనులు, భంజించెను లోనఁ జొచ్చి • పవనుఁ డదయుఁడై. ౭౫౮

తా త్ప ర్య ము

ఆకమలనేత్రలిట్లు జంకులేక పలుకఁగా వాయువు కోపించి వారల దేహములలోఁ జొచ్చి దయలేనివాఁడై యవయవములు వంకరటింకరపోవునట్లు చేసెను.

దీనివలన వయస్సుపడుచు లొంటరిగా స్వతంత్రించి తిరుగఁ బోవరాదని యేర్పడుచున్నది. 'అఁడువారిఁగన్న నర్థంబుఁ గన్నను బమ్మకైన బుట్టు రిమ్మతెగులు' అని కలదుకదా !

కం॥ కఱకుటొడల్ వంకపడల్, కుఱుచతొడల్ గలిగి మిగుల • గోడుం గొనుచున్
మఱుగుజ్జు లగుచుఁ గడువడిఁ, బఱతెంచిరి తెఱవ లాత్మ • భవనంబులకున్.
౭౫౯

కఱకు + ఒడల్ = కఠినమైనదేహము, వంకరపడల్ = వంకరనడకలు, కుఱుచతొడల్ = పొట్టితొడలు, గోడు = వికారము.

తా త్ప ర్య ము

బిఱుసుపాఱిన దేహములు - వంకరనడకలు - పొట్టిదైన తొడలు గలిగి చూచుటకు వికారమైన దేహములతో మిగుల పొట్టివారై రాఁగూడినంతవేగముతో నాస్త్రీలు తమయిండ్లకు వచ్చిరి.

ఉ॥ ఇట్టుల యింటి కేగి, మది • హెచ్చినసిబ్బితి నేలి వ్రాల, లే
బట్టులఁ జూచి తండ్రి మదిఁ • బ్రబ్బిన నిబ్బర మేది చింతలోఁ
దొట్టఁగ సంభ్రమంబునను • దోయరుహాయత నేత్రలారా ! యే
కట్టిఁడి మీకు నిట్టి యప • కార మొనర్చెను ధర్మదూరుఁడై ! ౨౪౬

సిబ్బితిన్ = సిగ్గుచే, లేఁబట్టులన్ = చిన్నబిడ్డలను - నిబ్బరమేది = నిబ్బరములేక, కట్టిఁడి = కట్టు + ఇడి = నియమహీనుఁడు, పాపి, ధర్మదూరుఁడు = అధర్మవర్తనుఁడు.

తాత్పర్యము.

ఈరీతిగా వారింటికిఁబోయి మిక్కిలి సిగ్గుపడి నేల బోలియున్న చిన్నబిడ్డలఁ జూచి తండ్రి నిబ్బరముచెడి మనస్సులో విచారముపుట్టఁగాఁ దొట్రుపాటున, నో తామరసాక్షులారా ! యేపాపాత్ముఁడు నియమముచెడి ధర్మముదప్పి మీకిట్టి యపకార మొనర్చెను ?

ఉ॥ కన్నుల నీరుగాఱ నెప • కంబుగ రిత్తధరిత్రి బొర్లు దా
పన్నదశావశాత్మ లయి • పల్కక యుండెద రేల ? యెవ్వఁ డా
పన్నవినాశుఁ డాడుఁడు వ • శాగమనామణులార! యంచుఁ ద
ద్భిన్నతకుం గతంబు విన • దివ్యమహామహిముండు వేచినన్. ౨౪౭

ఎపకంబుగన్ = మిక్కిలి, అతిశయముగ, రిత్తధరిత్రిన్ = వట్టినేల, ఆపన్నదశావశాత్ములై = కీడుస్థితిచే స్వాధీనముతప్పిన మనస్సులుగలవారై, వశాగమనామణులార=ఆఁడుయేనుఁగులనడకవంటి నడకగలవారిలో శ్రేష్ఠులారా, ఖిన్నతకున్ = దుఃఖమునకు కతంబు=కారణము ! దివ్యమహామహిముండు=దేవతల మహిమవంటి మహిమగలవాఁడు, వేచినన్ = కాచియుండఁగా.

తాత్పర్యము

అతిశయముగఁ గన్నీరు కాఱుచుండ రిత్తనేలఁబడి పొర్లుచుఁ గీడునకుఁ బాలయి యేల పలుకక యేడ్చెదరు. ఎవనికిఁ జేటుకాలము సమీపించి గజగమనలారా! మిమ్మిట్లుచేసెను. మీదుఃఖమున కేమికారణము చెప్పుఁ డని వారి ప్రత్యుత్తరము విన నిరీక్షించుచుండెను.

-• { ౩౩ సర్గము. కుశనాభసుతులు తమ్ముఁ బవమానుఁ డవమానించుటఁ దండ్రికిఁ జెల్పుట } •-

కం॥ వారెల్ల వారిపూరము, ధారాళముగాఁగఁ గన్ను • దమ్ముల రాలన్
సారసభవనిభపదములఁ, జేరిచి మస్తకము లిట్లు • చెప్పిరి వగచేన్. ౨౪౮

వారిపూరము = నీటిప్రవాహము, ధారాళముగా = అడ్డములేక, విస్తారముగా, మస్తకములు = తలలు.

తా త్ప ర్య ము

వారందఱు కన్నులనుండి నీరు ప్రవాహమువలెఁ గాఱుచుండ బ్రహ్మతోడ సమానుండగు తండ్రిపాదంబుల శిరస్సు లుంచి దుఃఖముచే నిట్లు చెప్పిరి.

శా॥ తండ్రీ! యేమని చెప్పువార మకటా • దర్పించి మోహాంధుఁడై
మంద్రాటం బొదవించెగా దృశుభ మా • మార్గంబునం జొచ్చి, నన్
గొండ్రా వల్లభుగాఁగ నంచు బలుకం • గోరంగ దే నీవు మా
తండ్రిం; దండ్రి యొసంగ నట్లగుత, స్వా• తంత్ర్యంబు మా కున్న దే! ౭౫౯

దర్పించి=గర్వించి, మంద్రాటంబు = సంతాపము, గాడ్పు = గాలి, అశుభమా మార్గమునన్ = చొరరాని మార్గమున - మర్మాంగములోఁ దూఱి, బలాత్కారముగా నని గోవిందరాజవ్యాఖ్య - కొండ్రా = కొనుఁడా.

తా త్ప ర్య ము

తండ్రీ! మే మేమని చెప్పుదుము. అయ్యో! మోహాంధుఁడై గర్వించి వాయువు మాలోనికిఁ జొరానిమార్గంబునఁ బ్రవేశించి యిట్టిసంతాపము కలిగించెను. ఆయనకు మీ రేమియపరాధము చేసితి రందువా మేమేమియుఁ జేయలేదు. మీరందఱు నన్ను భర్తగా గొనుఁడని యాయన యడిగెను. నీవు మాతండ్రిని గోరవలసినది. తండ్రి మమ్మునీకిచ్చిన నట్లేయగును, భర్తలను గోరుట యందు మాకు స్వాతంత్ర్యమున్నదా?

కం॥ జనకుఁడు మాపరమార్థము, కనుఁగొనవా తండ్రిచాటు• కన్నెలుగామా?
యనకు మధర్మపుపుడి మముఁ, గనలింపకు నీకు శుభము• గావుత మనుచున్. ౭౬౦

పరమార్థము=ఉత్తమవస్తువు - అధర్మపుపుడి = అన్యాయపుమాట, కనలింపకు= కోపము వచ్చునట్లు చేయకుము.

తా త్ప ర్య ము.

మాకు మా తండ్రిని మించిన వస్తువు లేదు. అన్నిటికి నాయనమాటనుబట్టి పోవువారము. మాకు స్వాతంత్ర్య మెక్కడిది? ఇంతమాత్రము తెలియదా అకుచాటు పిందెలవలెఁ దండ్రిచాటున నుండువారము గామా? కావున ధర్మము దప్పిన మాటలాడకుము. మేము కోపించిన నీకు మేలులేదు. కావున నీమేలు కోరిన వాఁడవై మాకుఁ గోపము వచ్చునట్లు చేయకుము.

కం॥ అబ్జజనిభ యిటు పల్కిన, నబ్జాక్షుల మనక పాపి • యవమానించెన్
గుబ్జలుగా నొనరించి యతఁ, డ్కుబ్జలు గా నున్నవారి • నుత్తమసుతలన్. ౭౬౧

అబ్జజనిభ = బ్రహ్మతో సమానుఁడా, అబ్జాక్షులమనక = వీరు స్త్రీలుగదా యని యాలోచింపక, న్యబ్జలు = మఱుగుజ్జులు

తాత్పర్యము

పరమేష్ఠిసమానా! వీరాఁడుపిల్లలు - వీరితోనేమి యని తలఁపక - యీ పాపాత్ముఁడు మఱిమ్మట్టు లవమానకరమైన కుబ్జల యాకారములు గలవారిగాఁ జేసెను. అని చెప్పుచున్న యామఱుగుజ్జులై యుత్తమగుణములుగల కన్యలను.

ఉ॥ నమితవిరోధి యైన కుశ * నాథుఁడు గన్గొని బిడ్డలార! మీ
క్షమ స్తవనీయ మా, ఘనుల * చందము నిట్టిద కాదె నాదువం
శమునకు యుక్తమైనకృతి * సల్పితి రిందఱు నొక్కమాటగా;
క్షమయ కదా సుభూషణము * కాంతలకే న్మగవారి కేనియున్. ౭-౨

నమితవిరోధి = అణఁపఁబడిన శత్రువులు గలవాఁడు. ఈ విశేషణమువలన వాయువునైనను దండింపఁగలవాఁడని యర్థము గ్రాహ్యము. స్తవనీయము = పొగడఁదగినది.

తాత్పర్యము

ఎట్టిశత్రువునైనను నమస్కరింపఁజేయశక్తిగల యాకుశనాథుఁడు వారినిఁజూచి కుమార్తెలారా! మీ యోర్పు మిక్కిలి శ్లాఘింపఁదగినది. గొప్పవారివిధము చెల్లియుండియు సైరణచేయుటయే కదా. నాకడుపునఁబుట్టి నాకుఁ గీర్తికరమైనపని మీరందఱేకవిధముగ నొక్కమాటగాఁ జేసితిరి. మీలో నొకరైన నోర్పుతప్పి మరల శపించినవారుకారైతిరి. దేహసౌందర్యము భూషణసౌందర్యము సౌందర్యము గాదు. ఆఁడువారికైనను మగవారికైనను నెట్టికష్టదశలందైనను క్షమయే భూషణము.

ఉ॥ సైరణవాని యందది య * సాధ్యపుఁగార్యము. దానిలో నభ
శ్చారుల రూపదర్పితుల * సైఁచుట యంతకు నుత్తమంబు, ని
ష్కారణకారణాకరునిఁ * గాంచుట యందసమానరూప మా
నోరుపు నిందఱుం గొనితి * రుత్తమ మింతకు నొండుకల్గునే! ౭-౩

సైరణ = ఓర్పు - క్షమ, నభశ్చారులను - దేవతలను, నిష్కారణకారణాకరునిన్ = కారణములేక బాధగలిగించినవానిని.

తాత్పర్యము

స్త్రీలకు, నందు బాలికలకుఁ దమ్మవమానపఱుపవచ్చినవానిని సహించుట సాధ్యముగాని కార్యము. అందు రూపయౌవనములచే దర్పించిన దేవతలను సహిం

చుట దానికంటె గొప్ప. వారిసౌందర్యమును యౌవనమును జూచి కామమునకు వశపడక తండ్రినిమిత్తమై సహించియుండుట గొప్పకదా. అందు కారణమేదియులేక బాధించువానిపైఁ గోపింపక శాంతివహించి వానినిరక్షించుట యంతకంటె శ్లాఘ్యము. అందు నిందలు నీకరీతిగ నొక్కరైనను గామక్రోధములకు వశపడకుండుట యుత్తమోత్తమము. ఇంతకంటె నుత్తమమైనది మఱియొకటి గలదా.

తే॥ క్షమయె దానంబు యజ్ఞంబు • క్షమయ చుండు
క్షమయె సత్యంబు సత్కీర్తి • క్షమయ కాదె
క్షమయె సద్ధర్మ మటుగానఁ • గన్యలార!
క్షమను నిలుకొని యుండెడి • జగములెల్ల. ౭౬. ౮

క్షమయే దానము = దానమువలన నేఫలము గలదో క్షమవలన నాఫలమే గలదు. ఇట్లులే తక్కినచోట్ల నన్వయించునది.

తాత్పర్యము

కన్యలారా! క్షమయే దానము. యజ్ఞము క్షమయే. క్షమయే సత్యము. సత్కీర్తి క్షమయే. క్షమయే మేలైనధర్మము కావున క్షమయందే జగమంతయు నాధారపడియున్నది. కావున నొకక్షమను సాధించినవాఁ డిన్నిటిని సాధించినవాఁడే. వానిని సాధించుటకై వేఱువేఱుగఁ బ్రయాసపడఁబనిలేదు.

సీ॥ అని యిట్లు తనముద్దుఁ•దనయల నూరార్చి, కుశనాభుఁ డంతటఁ • గొలువు దీరి
కాలదేశంబుల • గోల నాలోచించి తగువరులకు నీయఁ • దనదుసుతల
విశ్వాసపాత్రులై • వెలయుమహామాత్య,జనులతో యోజన • సలుపుచుండె
నివ్వహిఁ గుశనాభుఁ•డిల యేలనూర్ధ్వరే, తసుఁడు చూళి యనంగఁ•దాపసుండు
తే॥ తపము సేయంగ నచట గం•ధర్వతరుణి, యూర్మిళామహిళాసుతి•యూర్మిమాలి
సోమద యనంగ నొక్కర్తు•సుమతియటని,యొద్ద శుశ్రూషగావించు•చుండెభక్తి
౭౬. ౯

మహామాత్యజనులు = మంత్రిజనులు. ఇవ్వహిన్ = ఈవిధముగా, ఊర్ధ్వరేతసుఁడు = రేతస్స్ఖలనము లేనివాఁడు, బహువ్రీహి కావున సమాసాంతకార్యము చూపట్టమి దోషముకాదు.

తాత్పర్యము

అని యీప్రకారము తనముద్దుకూఁతుల సమాధానపఱిచి కుశనాభుఁడు కొలువుదీరి మంత్రులనెల్ల రావించి వారితోఁ గాలము, దేశము, నాలోచించి యీనాపుత్రికలకుఁ దగినవరుఁ డెవ్వఁడా? యని యోజించుచుండెను. ఈసమ

యంబున చూళి యను నూర్ధ్వరేతస్కుఁడైన మునీశ్వరుఁడు తపము చేయుచుండ నూర్మిళయను నొకగంధర్వస్త్రీ పుత్రిక సోమద యను కన్య యాయనకు శుశ్రూష చేయుచుండెను.

-• బ్రహ్మదత్తు చరిత్రము •-

ఆ॥ కొన్నివత్సరములు • చన్న నీ రీతిగ దానిభక్తి కిచ్చఁ • దపసి మెచ్చి
సుందరాంగి! నీదు • శుశ్రూషకును మెచ్చు, వచ్చె నేమిప్రియము•వలయు ననిన. ౨౬౬

ఇచ్చన్ = మనస్సునందు.

తాత్పర్యము

కొన్ని సంవత్సరములు జరుగ నామె శ్రద్ధాభక్తులకు సంతోషించి యో సుందరీ! నీ శుశ్రూషకు మెచ్చితిని. నీకేమిప్రియము కావలయునో యడుగుము.

కం॥ వరివస్యానియతికి ముని, పరితుష్టుం డగు టెఱింగి • భాగ్యం బనుచున్
బరమప్రీతిని మధురా, ధర మధురాలాపకుశల • తపసిం బలికెన్. ౨౬౭

వరివస్యానియతి = శుశ్రూష, మధురాధర = తియ్యనిపెదవిగలది, అధర శబ్ద మంగాదులలోఁ జేరనిది. కావున మధురాధరియని రూపములేదు. అట్లే యబ్జనేత్రి - కమలనేత్రియు నసాధువులు. మధురాలా పకుశల = తియ్యనిమాట లాడుటయందు నేర్పుగలది.

తాత్పర్యము

తానుచేసిన శుశ్రూషచే ముని సంతోషించినాఁడని తెలిసికొని యదృష్టము పండె నని తలంచి మిక్కిలి ప్రీతితోఁ దియ్యనిమాటలయందు నేర్పుగల యాసోమద మునీంద్రు నుద్దేశించి యిట్లనియెను.

కం॥ చూళీదివ్యతపోధన, మాళీ యసమప్రతాప • మర్దితహేళీ
కేళీధృతతనువిధి నా, చాళి న్నీ వడుగ నాదు • భాగ్యము కాదే. ౨౬౮

హేళి = సూర్యుఁడు, కేళీధృతతనువిధి = విలాసార్థముగ దేహమును ధరించిన బ్రహ్మదేవా! చాళిన్ = అపేక్ష, భాగ్యము = పుణ్యము గదా. హేళి శాలింగనేఁ ర్కేఁచ - నానా.

తాత్పర్యము

దివ్యమహర్షులయందు శ్రేష్ఠుఁడవు, అసమానతపఃప్రకాశముచే సూర్యుని జయించినవాఁడవు, అపరబ్రహ్మవు నగు చూళిమునీంద్రా! నాకోరిక నీవు తెలిసికొనఁగోరుట నాపుణ్యబలమున నేకదా.

కం॥ బ్రాహ్మణపుంగవుఁడవు సద్బ్రహ్మజ్ఞానైకనిధివి • బ్రహ్మసమ్మఁడ వో
బ్రహ్మనిధ! నాకు నిమ్మా, బ్రహ్మతపోయుక్తుఁ బుత్రుఁ • బరమపవిత్రున్. ౨౧౯

తా త్ప ర్య ము

బ్రహ్మ సమానుఁడా! నీవు బ్రాహ్మణశ్రేష్ఠుఁడవు. శ్రేష్ఠమగు బ్రహ్మజ్ఞానమునకు ముఖ్యస్థానమవు-తపస్స్వరూపుఁడవు. నాకు మిగులఁ బవిత్రుఁడును బ్రహ్మజ్ఞానములోఁ గూడినవాఁడును నగు కొడుకు ననుగ్రహింపుము.

కం॥ నా కెవ్వఁ డింటియాతఁడు, లేకుండుట నీక తెలియు • లేదు వివాహం
బో కరుణాకర! యాశరణాకలితన్ పసుతఁ జేయ • నగు నీమహిమన్. ౨౨౦

ఇంటియాతఁడు=మగఁడు, మగడు లేఁగనిన నిది విధవయో వేశ్యయో యని యెంచునేమో యని నాకు వివాహమే కాలేదని చెప్పుచున్నది. కరుణా + ఆకర = దయకుఁ గనియైనవాఁడా, శరణాకలితన్ = శరణుచొచ్చినదానిని, పసుతన్=కొడుకు గలదానినిగా, నీమహిమన్ = నీతపఃప్రభావముచే ననుగ్రహింపుమనుచున్నదానను గాని దేహసంపర్కముచేఁ గాదని భావము.

తా త్ప ర్య ము.

మహాత్మా! నాకు మగఁడెవ్వఁడు లేఁడు. నాకు వివాహమే లేదు, నిన్ను శరణు జొచ్చినదానను, నీతపోమహిమచే నాకుఁ బుత్రు ననుగ్రహింపుము.

కం॥ తిన్ననఁ తపలుకులకుఁ బ్రసన్నుండై చూళి తనదు • సంకల్పభవున్
సన్నుతశీలునిఁ బుత్రుఁగ, నన్నారీమణికి నిచ్చి • యనిపెం బ్రీతిన్. ౨౨౧

తా త్ప ర్య ము.

ఆనెలఁతపలుకులకు సంతోషించినవాఁడై చూళి తన సంకల్పముచేత నామెకుఁ గొడుకును మంచినడవడిగలవానిని గలుగ ననుగ్రహించి పంపెను.

పురుషులకు ముఖ్యరేతస్స్థానము బీజములయినను రేతస్సును వెలుపలకుఁ బోనీయక లోపలనే యిముడునట్లు చేసితిమేని యది దేహమంతయు వ్యాపించి దేహమునకు బలము; ఆరోగ్యము కలిగించుటయేకాక ఓజస్సైన శిరస్సున మెదడులోఁ జేరి బుద్ధిబలము జ్ఞానము తేజస్సు లోనైనవి వృద్ధిచేయును. ప్రాణాయామ బలముచే యోగులు దినదినము బీజములోనుండు నీశక్తిని పైకిలాగుచుందురు. ఆ కారణముచే వీరికి స్ఖలనము లేదు. ఇట్టివీరు తమ మనోబలముచేతనే తమలోని తేజస్సును స్త్రీలగర్భమందుఁ జేర్పఁగలరు. లేక దర్శన గర్భస్పర్శములచేఁ బ్రవేశ పెట్టఁగలరు. ఈమూఁడు విధములయిన శక్తులు లేనివారు దేహసంపర్కముచేతనే యీకార్యము చేయవలసియున్నది. "తతః ప్రభృతి మైత్రేయ ప్రజా మైథునసంభవాః, సంకల్పాద్దర్శనా త్స్పర్శాత్పూర్వేషామభవన్ ప్రజాః। తపోవిశేషైః సిద్ధానాం తదాఽత్యంతతపస్వినామ్" వి - పు ౧-౧౫-౭౯.

తే॥ బ్రహ్మదత్తుండు సోమదా * రమనిపుత్రుఁ, డతఁడు రాజయి కాంపిల్య * యనుపురంబు
నింద్రుఁ డమరావతినిఁబోలె * నేలుచుండె, లలితపత్కీర్తి దిక్కుల * నలముచుండ ॥ ౨౨౨

బ్రహ్మదత్తుఁడు=బ్రాహ్మణునిచే నీయఁబడెను. గావున సోమద కుమారున కీ పేరు పెట్టెను, అలము=ఆక్రమించు.

తా త్ప ర్య ము.

సోమదకుమారుఁడైన బ్రహ్మదత్తుఁడు కాంపిల్య యను పురమునకు రాజయి కీర్తిమంతుఁడై యింద్రుఁ డమరావతిఁబోలెఁ బాలించుచుండెను.

చం॥ నయముగ బ్రహ్మదత్తుఁ గుశ * నాథుఁడు వే పిలిపించి కూర్మి స్వా
శయము నెఱుంగఁ జెప్పి తన * జాతల నూర్వురఁ బెండ్లి చేయ వి
స్మయముగ నందఱుం గనఁగఁ * జానలకేలతఁ డంటఁ దత్సతీ
చయవికృతాకృతుల్ దొలఁగి * సారమనోహరకాంతిసంపదన్. ౨౨౩

స్వాశయము = తనయభిప్రాయము, తనూజాతలన్ = పుత్రికలను, చానలకేలు = స్త్రీలకేలు, తత్సతీచయ = అస్త్రీసమూహముయొక్క, వికృతాకృతుల్ = వికారస్వరూపములు.

తా త్ప ర్య ము.

ఆబ్రహ్మదత్తుని కుశనాథుఁడు యోగ్యతకుఁదగినమార్గమునఁ బిలిపించి తన యభిప్రాయ మెఱిఁగించి యాయనకుఁ దననూర్వురుకుమార్తెలనిచ్చి వివాహము గావించెను. ఆయనయు వివాహకాలంబున నాస్త్రీలను గేలఁదాఁకఁగానే వారికందఱకు మునుపున్న వికారదేహములు పోయి మిగుల మనోహరములైన సుందరాకారములు గలవారైరి.

చం॥ చెలయ దనూజలం గనుచు * విస్మయహర్ష పరీతచిత్తుఁడై
నలువుగఁ బ్రీతివారిఁ గుశ * నాథుఁడు నాథునితోడఁ బంచె, నా
చెలువలఁ బుత్రికానుగుణ * శీలల సోమద చూచి మేనఁ గ్రొం
బులకలు మొల్కలెత్త మెయి * ముట్టుచు మెచ్చెను వారి దంద్రిని. ౨౨౪

విస్మయ హర్ష పరీతచిత్తుఁడై =ఆశ్చర్యముచేతను, సంతోషముచేతను గప్పఁబడినమనస్సుగలవాఁడై, పుత్రికానుగుణశీలల = కొడుకుగుణములకు సరిపోవు నడవడులుకలవారిని, మేనన్ = శరీరమందు, క్రొంబులకలు = క్రొత్తగగురుపాటు. క్రొత్త + పులకలు = క్రొంబులకలు, క్రొత్త - కెంపు-క్రిందు శబ్దముల కావ్యతిరేకంబులకుం గొన్నియెడల నుగాగమంబును, కొన్నియెడల మీఁదివాల్లునకు ద్విత్వంబును బహుళంబుగా నగు. సు. వ్యా. సంధి ౪౮ సూ. మెయి = దేహము.

తాత్పర్యము

ప్రకాశించుచున్న కొమార్తలఁజూచి కుశనాభుఁ డాశ్చర్యము, సంతోషముచే మైమఱచినవాఁడై ప్రీతితో వారిని భర్తవెంటఁ బంపెను. ఆ సుందరులను భర్తనడవడి ననుసరించి యాయన కనుకూలముగ వర్తించువారిని జూచి సోమదయను దేహము గగురింపఁగా వారిని స్పృశించి యా పడుచులను నట్టి గుణవతులను గన్న తండ్రిని మెచ్చుకొనెను. అతను జూచి చెట్టుగుణము చెప్ప వచ్చునుగదా! బిడ్డలు మంచి నడవడి గలవారై రేని తల్లిదండ్రులకుఁ గీర్తిగలదు. దీనివలన బిడ్డలు తా మెంత కష్టపడినను తల్లిదండ్రుల కపకీర్తి వచ్చుకార్యము చేయరాదు. అని యేర్పడుచున్నది.

ఈ కన్యక లుండిన ప్రదేశమునకే కన్యాకుబ్జమని పేరు. ఇప్పుడు దీనిని కనోజ్ యందురు.

-• ౩౪ వ సర్గము •-

ఉ॥ ఆవిధి బ్రహ్మదత్తుఁడు ని•జాత్మజాశతమున్ వివాహమై
పోవఁగ వారితోడఁ దన•పూర్మణికిం, గుశనాభుఁ డంతటన్. ౪౦౦౧
దా విగతాత్మజుం డగుటఁ • దత్పరుఁడై సుతలబ్ధి కిష్టినిం
బావనరీతిఁ జేయఁగను • బ్రహ్మసుతుండు కుశుండు పుత్రునిన్. ౨౨౫

నిజాత్మజాశతమున్ = తన నూర్వురు పుత్రికలను; పూర్మణికిన్ = పట్టణశ్రేష్ఠమునకు, విగతాత్మజుండగుట = కొడుకులు లేనివాఁ డగుటచే కొడుకును గాంచుటయం దాసక్తిగలవాఁడై, సుతలబ్ధికిన్ = కొడుకు గలుగుటకు, ఇష్టి = యాగము.

తాత్పర్యము

తన నూర్వురు కొమార్తెలను పిలుచుకొని బ్రహ్మదత్తుఁడు తన నగరమునకుఁ బోఁగాఁ గుశనాభుఁడు సంతానము లేనివాఁడై కొడుకునిమిత్తమై యజ్ఞము చేసెను. అప్పుడు బ్రహ్మమానసపుత్రుఁడగు కుశుండు.

చం॥ కనుఁగొని పుత్ర! నీ కెనయఁ•గాఁ గలపుత్రుఁడు పుట్టు ధార్మికుం
డనఘుఁడు గాధి, శాశ్వతయ•శోంచితుఁ జేయు నతండు ధాత్రిని
న్ననుచును బ్రహ్మలోకమున • కాతఁడు పోవఁగఁ గొంతకాలము
న్జన జనియించె గాధి సుజన • స్తవనీయుఁడు ధర్మనిష్ఠుఁడై. ౨౨౬

ఎనయఁగాఁగల=సరిపోలునట్టి; సుజనస్తవనీయుఁడు = సజ్జనులచేఁ బొగడఁబడ యోగ్యుఁ డగువాఁడు.

తాత్పర్యము

తనకుమారుఁడైన కుశనాభునిఁజూచి, కుమారా! నీకు సమానుఁడగు పుత్రుఁడు పుణ్యాత్ముఁడు గాధి యనువాఁడు జనించి నీకు భూమిపై శాశ్వతకీర్తి గలిగించును. అని చెప్పి యాయన పోఁగాఁ గొంతకాలమునకు ధర్మనిష్ఠుఁడు సజ్జనస్తుతిపాత్రుఁడు నగు గాధి జనించెను.

కం॥ ఆగాధియ నాజనకుం;డో గుణభూషణ ! కుశాన్వ•యోద్భవుఁడను నీ
లా గగుటను గాశికుఁ డని, నే గణనీయుండ నైతి • నిఖిలజగములన్. ౨౨౮

తాత్పర్యము.

ఆగాధియే నాతండ్రి. కల్యాణగుణములే భూషణములుగాఁగల రామచంద్రా! నేను కుశునివంశమునఁ బుట్టినవాఁడనుకారణమునఁ గస్తూరిపాత్రయున్నట్లుఁ గాశికుఁ డని లోకమున నెన్నఁబడుచున్నాఁడను. వంశమున నొకకీర్తి పరుఁడైన మహాత్ముఁ డుండినను ఆవంశమునకంతయుఁ గీర్తికలదు. అపకీర్తియునట్లే వ్యాపించును. కావునఁ దనవలనఁ దనవంశమునకు సత్కీర్తి వచ్చునట్లు వ్యవహరింపవలయును గాని యపకీర్తి వచ్చునట్లు మెలఁగరా దని సూచన.

కం॥ నాయప్ప సత్యవతినిన్, జాయఁగను ఋచీకునకు నొ•సంగిన సతి దా
నీయొడలితోడ దివముం, దాయం జని నిజసుశీల•తామహిమమునన్. ౨౨౯

అప్ప = అక్క - జాయ = భార్య - ఒడలితోడన్ = దేహముతో - నిజసుశీలతామహిమమునన్ = తన పాతివ్రత్య మహిమచే (ఈసత్యవతియే శునశ్శేఫుని తల్లి - ఈకథ ముందు రాఁగలదు.)

ఉ॥ అంతియ కాక యయ్యమ మ • హాపగ కౌశికి నాఁగ దివ్య నై
కాంతము నై చెలంగుచు జ•గద్ధితవాంఛను సర్వదేవతా
క్రాంతము శీతశైలశిఖ•రంబును డిగ్గ దివంబునుండి, య
త్యంతము నప్పు నెయ్యమున • నచ్చట నే సుఖ నై వసించెదన్. ౨౩౦

అయ్యమ = అమ్మమ్మ - మహాపగ = గొప్పనది - కాంతము = మనోహరమై - జగద్ధితవాంఛను = లోకమునకు మేలుచేయుకోరికతో - సర్వదేవతాక్రాంతము = సమస్త దేవతలచే నాక్రమింపఁబడినది - శీతశైలశిఖరము = హిమవత్పర్వతశిఖరము.

౨౨౯-౨౩౦ తాత్పర్యము

రామచంద్రా! మాతండ్రివలనఁ గలిగినకీర్తియే కాదు. మాయక్కగారి వలనను నాకు గీర్తి గలిగినది. ఎట్లన నామె తనపాతివ్రత్యమహిమచే దేహముతో

స్వర్గమునకుం బోయియును నచ్చట సుఖములు తానుమాత్ర మనుభవింప నిష్టము లేక యట్టిసుఖ మందఱకుం గలిగింపవలె నని కోరి గొప్పదేవతావదియై మరల దేవతలనివాసభూమి యగు హిమవత్పర్వతశిఖరముపైకి నాకాశమున నుండి దిగెను. ఆమెయందలి స్నేహముచే నేనును నానదీప్రాంతమందే సుఖనై యుందును. 'ఆకాశ గంగయే పామరులను పావనులను జేయుటకై బ్రహ్మచేఁ బంపఁబడి క్రిందికి దిగివచ్చెను. ఈమెయో తనంతటఁ దానే లోకులను పావనులను జేయుటకై స్వర్గసుఖములను విడిచి వచ్చెను.' అను కీర్తి యామె సంపాదించెను. ఆమె సోదరుఁడను కీర్తి నాకును వచ్చెను. ఈ నదిని నిప్పుడు కూసి యందురు.

కం॥ అపత్యవతీసతియును. భాసురసత్యైకధర్మ • పథచారిణియై
తా సత్యవతీఖ్యాతిని, భాసిలు నానదికి సాటి • పలుకం గలదే ! ౨౮౦

భాసుర....చారిణియై = ప్రకాశించు సత్యమొక్కటియే ముఖ్యముగాఁగల ధర్మమందుఁ జరించునదియై - సత్యవతి యను పేరుచేతనే సార్థక నామధేయయై యొప్పుచున్నది. ఆనదికి సమానమైనది లేదు. అనఁగా గౌశికీనదికి సత్యవతి యనియు నామాంతరముగలదు.

కం॥ రామా ! యాగార్థంబై, శ్రీమంతముఁ జేరి నిలిచి • సిద్ధాశ్రమన
ద్మాభిని సిద్ధుఁడనై తిని, నీమహనీయప్రసాద • నిస్తులశక్తిన్. ౨౮౧

• శ్రీమంతము = లక్ష్మీనివాసస్థానము - నీమహనీయ ప్రసాదనిస్తులశక్తిన్ = గొప్పదగు నీయనుగ్రహమనెడి యసమానశక్తిచే.

తాత్పర్యము

రామచంద్రా! యక్కడనుండువాఁడ నిక్కడకేల వచ్చితి నందువేమో-యాగము చేయఁ దలంపుగలిగి శ్రీమంతమైన యీసిద్ధాశ్రమమందుఁ జేసితినేని సిద్ధిపొందుదు నని తలఁచి యిచ్చటికి వచ్చితిని. వచ్చినపని నీగొప్పయనుగ్రహశక్తిచే సఫలమైనది. కావున మునుపటివలె నచ్చటనే యుండఁబోవుచున్నాను.

దీనివలనను దశరథునితో విశ్వామిత్రుఁడు 'ఏ నెఱుంగుదు రాజేంద్ర' యని చెప్పినమాటలవలనను విశ్వామిత్రుఁడు తక్కిన యనేకఋషీశ్వరులవలె నవ తారవిశేష మెఱింగియే భగవంతుఁడు భూమిపై దుష్టసంహార శిష్టరక్ష ణార్థమై యవతరించెను - ఆయనయుద్దేశ్యమున కనుకూలమైన సేవ మనచేత నయినది చేయుద'మనుతలంపుతోనే తానుద్దేశించిన కార్యములన్నియుఁ జేయు టకు సిద్ధాశ్రమము మధ్యభాగముగ నుండు నని తలంచి యందుఁ జేరెనని తెలియనయ్యెడి. దీనివలన నెంతటిమహాత్ములకైనను భగవత్సేవ యథాశక్తిచేయుట కర్తవ్యమని యేర్పడుచున్నది.

కం॥ నీ వడిగినకారణమున, నావంశముచరితరీతి • నాజననవిధం
బీవిధయాఖ్యానంబును, బావనగుణశీల ! మెఱుఁగ • బలికితి నీకున్. ౭౮౨

తాత్పర్యము

నావిషయమై నేనై చెప్పుకొనరాదు. అయినను నీ వడిగినపుడు చెప్పక యుండరాదు. చెప్పకయుండినఁ బెద్దలయశస్సును దాఁచిన ట్లగును. కావున నావంశమువిధము నేను జనించినరీతి యీదేశచరిత్రము పవిత్రగుణములుగల రామచంద్రా! నీకుఁ దెలియఁజెప్పితిని.

ఉ॥ అద్దమరేయి డాసెడిని • నబ్జహితాన్వయ నేఁ గథావళుల్
పద్దుగఁ జెప్పుచుండుటను • భద్రము నీ కగుఁగాక రాఘవా!
నిద్దుర పొమ్ము లెస్సయిఁక • నిద్దురలే కడు గొల్లు సాగెడిన్
బ్రొద్దున లేచి త్రోవ చనఁ • బూనినచో వ్యథ దోఁప కుండునే!
అద్దమరేయి=అర్ధరాత్రము, డాసెడిని=సమీపించుచున్నది.

తాత్పర్యము

రామచంద్రా! నేను మీకుఁ గథలు చెప్పుచుండుటలో నర్ధరాత్రము కావచ్చినది. నాయనా! నీకు క్షేమమగుగాక - ఇఁకఁ జక్కఁగా నిద్దురపొమ్ము - నిద్దర పోనిమొదల నుదయమునఁ బ్రయాణముచేయవలయునుగదా! అదు గొల్లుసాగును! బడలిక తోఁచునుగదా! (ఇది యూరువిడిచిన ౧౧ వ రాత్రి).

—• రాత్రివర్ణనము •—

శా॥ ఆకల్లాడుట మానె వృక్షములఁ బం. • దత్యంతనిద్రాళులై
జోకం గూర్కొనెన్ మృగాండజము, లం•స్తోకాంధకారాంబు న
వ్యాకీర్ణం బయి ముంచె దిక్కులను, సం•ధ్యం బాసె నల్లల్లరే,
యాకాశం బుడుపంక్తితో విమలనే•త్రాస్తింబలెన్ భాసిలెన్. ౭౮౪

నిద్రాళులై = నిద్రపోవునది, మృగాండజములు = మృగములు పక్షులు, అస్తోకాంధకారము = గాఢమైన చీఁకటి, అవ్యాకీర్ణము = చెదరక నిలుకడగా, ఉడుపంక్తి = నక్షత్రములవరుస, నేత్రాస్తిన్ బలెన్ = కన్నులు గలిగినట్లు, భాసిలెన్= ప్రకాశించెను. 'సంధ్యం బాసెనల్లల్లరే' యనుటచేత సూర్యాస్తమానమై యరజామైన దని తెలియనగును. అనఁగా నిప్పటికి నించుమించు నెనిమిదిగంటలు (అయిదుగడియలు) ప్రొద్దయియుండవలయును. సంజచీఁకటిని వర్ణించుటచే నిది బహుళపక్ష మనియు, తదియయో• చవితియో యనియుఁ దెలియనగును. పదిన్నరగంట మొదలు ఒకటిన్నరగంటవఱకు నర్ధరాత్రమని యెన్నఁబడును. కావున నర్ధరాత్రము సమీపించిన దనుట సరియే

తాత్పర్యము

రామచంద్రా! చెట్లయందు నొక్క యాకైనఁ గదలకున్నది. మిక్కిలి నిద్దుర గొన్నవై మృగములు - పక్షులు నిదురించుచున్నవి. గాఢమైన చీకట్లు సందులేక ముంచెను. రాత్రి సంధ్యాకాలము నతిక్రమించెను. ఆకాశము నక్షత్రములతోఁ గన్నులుగలదానివలెఁ బ్రకాశించుచున్నది.

కం॥ చల్లనితనకిరణంబుల, బల్లిదపుంజీఁకువాలు ♦ పలుపఱియలుగా
నల్లదె యుదయించెను జా, బిల్లి జగంబెల్ల ముదము ♦ పెంపునఁ గ్రాలన్. ౭౮౫

బల్లిదపుంజీఁకువాలు = బలమైన చీఁకటి - పలుపఱియలుగాన్ = అనేకములైన తునుకలుగా - జాబిల్లి = చంద్రుఁడు.

తాత్పర్యము

చల్లని తన కిరణములచే దట్టమైన చీఁకటి తునుకలుతునుక లగుచుండఁగా లోకము సంతోషించునట్లు చంద్రుఁ డుదయించెను.

కం॥ చీఁకటి వెఱవని గూబల, మూఁకలు మొదలైన క్రూర ♦ ము లగు మెగంబుల్
దేఁకువ యక్షులసంఘము, నోఁకుగమి చరించె నెల్ల ♦ చోటులఁ గలయన్. ౭౮౬

నోఁకుగమి = రాక్షసులగుంపు.

తాత్పర్యము

చీఁకటికి భయపడని గుడ్లగూబల గుంపులు మాంసముతిను క్రూరమృగములు యక్షుల సమూహములు రాక్షసులగుంపు ధైర్యముతో నన్ని ప్రదేశములందుఁ జరించుచున్నవి.

చం॥ అని ముని యూరకున్న మును ♦ లందఱు నాతనిఁ గాంచి మేలు మే
లని వినుతించి మీ యమలి ♦ నాన్వయ మెంతయు సుప్రసిద్ధ మ
త్యనఘము ధర్మశీలము త్వ ♦ దన్వయజాతులు బ్రహ్మతుల్యులున్
మనుజవరేణ్యులున్ నిరుప ♦ మానులు దివ్యమహానుభావులున్. ౭౮౭

అమలినాన్వయము = పవిత్రవంశము - త్వదన్వయజాతులు = మీ వంశమునఁ బుట్టినవారు - నిరుపమానులు = సమానులులేనివారు - దివ్యమహానుభావులు = దేవతలకుఁగల మహిమవంటి మహిమగలవారు.

తాత్పర్యము

అని విశ్వామిత్రుఁ డూరకుండఁగా నది వినుచున్న మునీశ్వరులు మేలు - మేలు మీపవిత్రవంశము లోకమున మిక్కిలి ప్రసిద్ధి కెక్కినది-దోషరహితమైనది-ధర్మమే స్వభావముగాఁగలది. మీవంశమునఁ బుట్టినవారో బ్రహ్మతో సమానులు

మనుష్యులందు శ్రేష్ఠులు=ప్రభువులు - అసమానులు - మహిమయందు దేవతలతో సమానులు.

ఉ॥ వారలలో సుపర్వతతి • వారిజగర్భుఁడువోలె నీవు దు
ర్వారమహానుభావుఁడవు • రాజితకీర్తివి గాధిపుత్ర ! మీ
సారత రాన్వయంబును బ్ర • శస్తముఁ జేసె నదీమతల్లి నీ
గారవుఁదోడఁబుట్టనుచుఁ • గౌతుకమారఁగఁ బల్కె నంతటన్. ౨౮౮

సుపర్వతతిన్ = దేవతాసమూహమందు - వారిజగర్భుఁడు వోలెన్ = బ్రహ్మదేవునివలె - దుర్వారమహానుభావుఁడవు = వారింపరాని మహిమగలవాఁడవు - గారవుఁదోడఁబుట్టు = గొప్పదనముగలయక్క గారు, గౌరవశబ్దభవములు గారము-గారవము - గారాము.

తా త్ప ర్య ము

మీవంశమువారిలో నీవు దేవతలలో బ్రహ్మవలె శ్రేష్ఠుఁడవు. నీమహిమ కడ్డము లేదు. కావుననే కీర్తిచేఁ బ్రకాశించుచున్నాఁడవు. గాధేయా! సహజముగా సారవంతమైన మీవంశమును నదులయందు శ్రేష్ఠయగు మీయక్క మిగులఁ గీర్తిమంతముఁ జేసెను. అని యిట్లు చెప్పుచుండఁగా.

కం॥ అస్తగతుం డగుసూర్యుని, సిస్తున ముని నిదుర వోవ • శ్రీరాముఁడు సం
శస్తగుణున్ మునిఁ దెలచి తృణా స్తరమునఁనిదురవోయె • ననుజాతునితోన్. ౨౮౯

అస్తంగతుఁడగు = అస్తమించినవాఁడు - సిస్తున = వలె - తెలచి = స్తుతించి-తృణాస్తరమున = పచ్చికపడుకయందు-అనుజాతునితోన్=తమ్మునితో.

తా త్ప ర్య ము

తాను నిదురింపకుండిన వీరును నిదురింపరు - ముచ్చటలాడుచుందు రని విశ్వామిత్రుఁ డస్తమించిన సూర్యునివలె నిద్దురపోయెను. శ్రీరామచంద్రుఁడును స్తోత్రపాత్ర మగు గుణములుగల విశ్వామిత్రుని పొగడుచుఁ దమ్మునితోఁ బచ్చికపైఁ బరుండెను.

—• ౩౫ వ సర్గము •—

ఉ॥ తక్కటికేయి యంతయు య • థాసుఖవృత్తి మునీంద్రకోటితో
మక్కువ శోణకూలమున • మానిమృగేంద్రుఁడు నిద్రవోయి తె
ల్లక్కఁగఁ దూర్పు లేచి కృత • కృత్యవిధుం డయి కౌసలేయునిన్
మిక్కిలి గార మారఁ గని • మేల్కొలిపెన్ మృదుభవ్యహస్తలన్. ౨౯౦

తక్కటిరేయి = మిగిలినరాత్రి; తెల్పెక్కఁగన్ = తెల్లవాఱఁగా; కృతకృత్య విధుండయి = నిత్యనైమిత్తికకర్మములు చేసినవాఁడై; మృదుభవ్యసూక్తులన్= శుభములైన మంచిమాటలచే.

తాత్పర్యము

తక్కినరాత్రియంతయు మునీంద్రుల సమూహముతో శోణనదతీరమునందు హాయిగా మునిసింహము విశ్వామిత్రుఁడు నిద్రపోయి తూర్పు తెల్లన గాఁగా లేచి యుషస్సమయమునఁ జేయవలసిన స్నానసంధ్యాదికార్యములు చేసినవాఁడై మిక్కిలిప్రీతితోను గౌరవముతోను మెత్తని శుభదములైన మంచిమాటలచే బాలుర మేలుకొలిపెను. రామలక్ష్మణులు బ్రహ్మచారులు గావున వారికి స్నానము, సంధ్య తప్ప వేఱుకృత్యములు లేవు. కావునఁ దాను దనకృత్యము దీర్చుకొని వెనుక వారల నిద్ర లేపెను.

క॥ తెలతెలవాఱఁగఁ జొచ్చెను, దొలిసంజయు డాసె లెమ్ము • తోయజనేత్రా!
కలదుగదా పయనము మీ, కెలమిన్ శుభ మగుట మని ఋ•షీశ్వరుఁడాడన్. ౨౯౧

తాత్పర్యము

రామచంద్రా! నాయనా! తండ్రీ! తూర్పు తెల్లవాఱుటకు బ్రారంభించినది. ప్రాతస్సంధ్యయు సమీపించెను. కమలాక్షా! సూర్యుఁడుదయింపఁ గమలములు ముకుళించియుండునా! కావున లెమ్ము. మీరు సంతోషముతోఁ బ్రయాణము చేయవలయునుగదా! మీకు మే లగుత మని విశ్వామిత్రుఁ డాడఁగా.

ఉ॥ అనుడి నిద్ర మేలుకొని • యంబురుహాక్షుఁడు కల్యవిధ్యను
ష్ఠానము లెల్లఁ దీర్చుకొని • చయ్యనఁ దాఁ బయనంబు సేయఁగాఁ
బూని మునీశ్వరుం గని త • పోధన శోణము శుభ్రనీరమై
మానితసైకతావళుల • మంజులమై యలరారె గాధమై. ౨౯౨

అనుడిన్ = ఆమాటలచే, కల్యవిధ్యనుష్ఠానము = ప్రాతఃకాలమున శాస్త్రప్రకారము చేయవలసిన యనుష్ఠానములు, మానితసైకతావళులన్ = మన్నింపఁదగు నిసుకదిబ్బలసమూహములచే, మంజులమై = సుందరమై, 'అథ కల్యమహర్ముఖే' - నానా.

తాత్పర్యము

ఆమాటలకు రామచంద్రమూర్తి మేలుకొని యుదయమున నెఱవేర్పవలసిన స్నానసంధ్యాదిక్రియలు సలిపినవాఁడై ప్రయాణమునకు సిద్ధపడి మునీంద్రా!

యీశోణనది నిర్మలమై శుభ్రమైనజలముగలదై యిసుకదిబ్బలచే సుందరమై లోఁతై యొప్పుచున్నది.

కం॥ ఏ రేవునఁ దరియింపం, దీ రగు నీనదిని నా ముని • ప్రవరేణ్యుల్
కోరి చనిన రే తెరువున, దారి యదియ మన కటంచుఁ • దలతుఁ గుమారా! ౭౩

తాత్పర్యము

ఎంతో లోఁతుగల యీనదిని దాటు టెట్లు, అని రామచంద్రమూర్తి ప్రశ్నింప విశ్వామిత్రుఁడు కుమారా! మునిశ్రేష్ఠు లే తెరువునఁ బోదురో యదియే మనకు దారి యని తలంచెదను - అని చెప్పెను.

"మహాజనా యేన గతా స్సపంథా" యనువాక్య మిచట స్మరించునది. సంసార మను నదిని దాటుటకు మహాజను లేత్రోవనఁ బోదురో యదియే మార్గమని దీని కర్థము.

చం॥ అనిన మహర్షు లంత భృశ • హర్షమునన్ వనజాలవీథులం
జనుచును వేడ్క మీఱఁ దమ • చాయలు దా రటు త్రొక్కు వేళకున్
మునిజనసేవ్యమాన మయి • పుణ్యతరోదక మై మరాళకో
కనికర మైన జాహ్నవిని • క్ష్మాధవనందనయుక్తి డాయుచున్. ౭౪

భృశహర్షమునన్=అధికసంతోషముతో, వనజాలవీథులన్ = వనసమూహము లందలి బాటలయందు, తమచాయలు = తమ నీడలు, త్రొక్కువేళకున్ = మట్టమధ్యాహ్నమునకు, మరాళ కోక నికరమైన = హంసలయు చక్రవాకములయు సమూహములుగల, క్ష్మాధవనందనయుక్తిన్ =రాజకుమారులతోడ, డాయఁగన్ = సమీపింపఁగ

తాత్పర్యము

ఇట్లు విశ్వామిత్రుఁడు చెప్పఁగా ఋషీశ్వరులు మిగులసంతోషించి రేవుదాటి వనములలోఁ గల దారివెంబడి పోయి పోయి మధ్యాహ్నమునకు సరిగా హంసలు చక్రవాకములు గల గంగానదీతీరమును రాజకుమారులతోఁ జేరిరి.

కం॥ ఆవిబుధనిమ్నగాతీ,రావని వసియించి యుచిత • మగునెలవులఁ దా
రావెనుకఁ దర్పణాదులఁ, గావించి భుజించి యమృత•కల్పహవిస్సున్. ౭౫

విబుధనిమ్నగా = దేవనదియొక్క, తీరావనిన్ = ఒడ్డుప్రదేశమందు, నెల వులు = స్థానములు, అమృతకల్పహవిస్సున్ = అమృతముతో సమానమైన హవిస్సును, హవిస్సు - అనఁగా యజ్ఞమున హోమముచేయఁగా మిగిలినది, తర్పణములు = పంచమహాయజ్ఞములు. కాండఋషితర్పణాదులు. అగ్ని

హోత్రములు లేనివారికి దేవతానివేదితాన్నమే హవిస్సు. యజ్ఞము = దేవపూజ - 'యజ్ఞశిష్టామృతభుజో యాంతి బ్రహ్మసనాతనమ్' అని భ. గీ. అమృతమను పేరుగల యజ్ఞశేషమును నెవరు భుజింతురో వారు సనాతనబ్రహ్మపదము నొందుదురు.

-• శ్రీరాములు గంగానదీవృత్తాంతము విశ్వామిత్రు నడుగుట •-

చం॥ వరవిబుధాపగావిమల • వారితటిన్ సికతోరువేదికో
పరి యుపవిష్టులై నడుమ • భాసిలు చామునినేత యొప్పఁగాఁ
బరమముదంబునన్ సుగుణ • భద్రుఁడు రాముఁడు మౌనిఁ గాంచి ని
ర్ఝరనది మూఁడుత్రోవలుగ • సాగరుఁ జేరుట కేమి హేతువో ? ౭౯౬

వరవిబుధాపగా = ఇష్టమైన దేవతానదియొక్క - "క్లీబేతు కుంకుమే శ్రేష్ఠే త్రిష్విష్టే హ్యవ్యయం వరం" - నానా. విమలవారితటిన్ = నిర్మలమైన నీటి యొడ్డున, సికతోరువేదికోపరి=ఇసుక గొప్పదిన్నెమీఁద, ఉపవిష్టులై = కూర్చుండినవారై, నిర్ఝరనది = గంగ, సాగరున్ = సముద్రుని.

తాత్పర్యము

మేనస్సున కింపైన గంగానదీతీరభూమియందుఁగల యొకపెద్ద యిసుకదిన్నెపై వారందఱు నడుమ విశ్వామిత్రు నుంచుకొని కూర్చుండి యుండఁగా గంగానదినిఁ జూచి రామభద్రుఁడు విశ్వామిత్రునితో నీ గంగానది మూఁడుమార్గముల సముద్రముఁ జేర నేమి కారణము ?

ఆ॥ అనుచు వేఁడు గాధి • తనయుంకు దశరథు, ముద్దుఁబట్టిఁ జూచి • మోదమునను
బలుకఁ దొడఁగె గంగ • ప్రభవంబు సద్దాని, యభ్యుదయము నచటి•సభ్యులలర. ౭౯౭

వేఁడన్ = ప్రార్థింపఁగా, అభ్యుదయము = వృద్ధి.

తాత్పర్యము

అని యిట్లు ప్రార్థింపఁగా విశ్వామిత్రుఁడు దశరథుముద్దుకుమారుఁడైన రామచంద్రమూర్తినిఁ జూచి సంతోషించునట్లు చెప్పఁదొడఁగెను.

కం॥ కలదు గదా ప్రాలేయా, చలము వివిధరత్నకూట • చయచుంబినభో
చలము బహుధాతువర్గో, జ్జ్వల మతిశయశీతవాత • చలనాతులమై. ౭౯౮

ప్రాలేయాచలము = మంచుకొండ - హిమవత్పర్వతము, వివిధరత్న = నానావిధములైన మణులుగల, కూట = శిఖరముల, చయ = సమూహముచే చుంబి = ముద్దుపెట్టుకొను, నభోంచలము = ఆకాశప్రదేశముగలది, బహు

విధ = పలుతెగలైన, ధాతు=రాగి యినుము లోనగు లోహాదుల-వర్గ = సమూహ ముచే, ఉజ్జ్వలము = ప్రకాశించునది, అతిశయశీతవాతచలనాతులమై = మిక్కిలి చల్లనిగాలి కదలికచే నసమానమైనది,

తా త్ప ర్య ము.

అనేకములైన రత్నములుగల శిఖరములచే నాకాశ మంటుచున్నదియు నానా ధాతువర్గముచేఁ బ్రకాశించునదియు మిక్కిలి చల్లనిగాలి వీచుటచే నసమాన మైనదియు నగు మంచుఁగొండ కల దనుట ప్రసిద్ధమేకదా !

కం॥ అతండును హేమచలజాత మనోరమను మేన • జాయగఁ గొని వి
ఖ్యాతయశస్స్ఫురితలఁ దనుజాతల నిరువురను గాంచె • సంపన్నులలన్. ౨౯౯

హేమాచలజాత=బంగారుకొండ యగు మేరుపర్వతముకూఁతురు. మంచుఁ కొండ బంగారుకొండ యన్నప్పుడు ఱాలు గుండ్లని యర్థముకాదు. వానికధిష్ఠాన దేవత లనియు వారి కవి దేహములవంటివనియు నెఱుఁగునది. మనోరమను = మనస్సును రంజింపఁజేయఁ గలదగుటచే మనోరమ యనుపేరుగల, మేన = మేనక యనువానిని, జాయగన్ = భార్యగ, విఖ్యాతయశస్స్ఫురితలన్ = ప్రసిద్ధమైన కీర్తిచేఁ బ్రకాశించువారిని. తనుజాతలన్ = పుత్రికలను.

తా త్ప ర్య ము.

ఆహిమవంతుఁడు మేరుపర్వతముకూఁతు రగు మనోరమ యను మేనకను పెండ్లాడి యామెయందు నిరువురఁ బుత్రికలఁ గనెను.

ఉ॥ వారలలోనఁ బెద్ద యయి • వర్తిలు గంగ, ద్వితీయ యాయుమా
వారిజనేత్ర, వారెలమి • వర్ధిలు చుండఁగ దేవకార్యమై
కోరిసురావళుల్ శిశిర•గోత్రముఁ జేరి మహాత్మ ! గంగ ము
ద్దారిని బాటఁ జేయు మని • తద్దయు వేఁడఁగ శైలనాథుఁడున్. ౩౦౦

ద్వితీయ=రెండవది - ఉమావారిజనేత్ర = ఉమ యను కమలాక్షి - శిశిర గోత్రమున్ = హిమవత్పర్వతమును (చల్లనికొండను)- దేవకార్యమై=దేవకార్యము నిమిత్తమై, సేనాపతిజననమో - పరమదేవకార్యనార్థ మో.

తా త్ప ర్య ము.

ఆ యిరువురిలో గంగ యనునామె పెద్దది - రెండవది యుమ. వారిరువురు పెరుఁగుచుండుసమయంబున దేవతలు తమనిమిత్తమై హిమవంతునిఁ జేరి మహాత్మా ! గంగను మూఁడుదారులఁ బ్రవహింపఁజేయుము. అందొకటి మాకిమ్మని మిక్కిలి వేఁడిరి.

చం॥ అడిగిన వారియాసలను • నాఁడిపుచ్చఁగ రాదటన్న యా
నుడి మది నిల్పి యగ్రసుత • నూల్కొని పుణ్యఁ ద్రిలోకపావనిన్
గడిమి యథేష్టగామిని జ • గద్ధితముం ఘటియించు పొంటె న
ప్పుడ యొసఁగన్ గ్రహించి తమ • భూముల కేఁగిరి వారు ధన్యులై. ౮౧

అఁడిపుచ్చు = వ్యర్థపఱుచు - త్రిలోకపావనిన్ = మూఁడులోకములఁ బావనము చేయుదానిని - యథేష్టగామినిని = ఇష్టముకొలఁది పోవుదానిని - జగత్ + హితము = లోకమునకు మేలు - ఘటియించు. పొంటెన్ = కూర్చుకొఱకు.

తాత్పర్యము.

దేహి యని అడిగినవారి యాసను నాస్తి యని వ్యర్థపఱుపరాదను ధర్మమెఱిఁగిన వాఁడౌటచే నది మది నుంచుకొని హిమవంతుఁడు పుణ్యమై మూఁడు లోకములఁ బావనము చేయునదియై స్వేచ్ఛగాఁ జరించునది యగుటచే నాకాశమునఁ బోవఁ గలది యగు గంగను వారి కప్పుడే యీయఁగా వా రామెను గ్రహించి తమ లోకమునకుఁ బోయిరి.

ఉ॥ రెండవకూఁతురైన యుమ • వ్రీలని యుగ్రతపంబునై జగ
త్కాండము లెల్ల మ్రొక్కఁగను • గ్రాలిన నప్రతిరూప శైలకో
దండున కిచ్చె భార్యగను, • దాశరథీ! యిటు లోకపూజ్యలై
కొండల ఱేనియయ్యనుఁగుఁ • గూఁతులు భాసిలి రిద్ధకీర్తులై. ౮౨

వ్రీలని = చెడని - జగత్కాండములు=జగత్సమూహములు, అప్రతిరూప = అనుకూలుఁడైన - శైలకోదండునకు = శివునకు, త్రిపురాసుర సంహారమందు శివుఁడు మేరుపర్వతమును విల్లుగా ధరించెను. కావున నాయనకు శైలకోదండుఁడను పేరు గలిగెను. ఇద్ధకీర్తులై = ప్రసిద్ధమైన కీర్తిగలవారై. పార్వతిఘోరమైన తపము చేయుటఁ దల్లి ఉమా - వలదని చెప్పుటచే ఉమ యను పేరుగలిగెను.

తాత్పర్యము.

రెండవకూఁతురైన ఉమాదేవి ఘోరమైనతపమును ఆకులనైనను ఆహారముగఁ గొనక యపర్ణయై తపము చేయఁగా నామెను సమస్తలోకములచే మ్రొక్కఁబడు చుండు ననుకూలుఁడైన శివునకు భార్యగా నిచ్చెను. రామచంద్రా! యీ విధముగా నా పర్వతరాజు ప్రియపుత్రిక లిరువురు కీర్తిమంతులై ప్రకాశించిరి.

కం॥ గతిమద్వర! తొలుదొల్తను, క్షితిధరవరతనయ గంగ • కెరలుచును నభో
గత యైనవిధంబంతయు, నుతచరితా! నీకుఁ దెలియ•నొడివితిఁ జుమ్మీ. ౮౩

గతిమద్వర = సుందరగమనము గలవారిలో శ్రేష్ఠుఁడా-క్షితిధరవరతనయ = పర్వతరాజు ప్రియపుత్రి, నభోగత = ఆకాశమునకుఁ బోయిన.

తా త్ప ర్య ము.

సుందరగమనము గలవారిలో శ్రేష్ఠుఁడా! మొట్టమొదట పర్వతరాజుకూఁతు రగు గంగ యేవిధముగ జనించి యాకాశమునకుఁ బోయెనో యదియంతయు నీకుఁ దెలియఁ జెప్పితిని.

కం॥ ఈపర్వతవిభుసుత యే, పాపాపహ యగుచు నుదక • వాహిని యై దే
వాపగ యై నాకంబును, బ్రాపించెనునాయనా ! సుర ప్రార్థితయై. ౧౦౪

పాపాపహ = పాపములఁ బోగొట్టునది, ఉదకవాహినియై = జలప్రవాహమై, దేవాపగ = దేవతానదియై దేవతలప్రార్థనము నంగీకరించి స్వర్గమును బొందెను.

గంగ విష్ణుపాద తీర్థముగావున దేవతలనుగూడఁ బవిత్రులను జేయునది.

—• { ౩౬ సర్గము. గంగ త్రిపథగయైనవృత్తాంతము శ్రీరామునకు విశ్వామిత్రుఁడు దెల్పుట } •—

చం॥ అన విని రామలక్ష్మణులు • హర్షసముత్సుకులై మహాత్మ! యీ
యనఘచరిత్ర దేవమను • జావనిజాతము నెంతయు న్వినన్
గోరెద మాస, మంచుమల • కూఁతు రదేటికి మూఁడుత్రోవలన్
గొనె ! నది యెట్లు కీర్తి గనె • గొప్పగునేఱుల మేలుబంతియై ! ౧౦౫

హర్షసముత్సుకులై =సంతోషముతోఁ దమకిష్టమైనవిషయముఁ దెలిసి కొనఁ గోరినవారై - దేవమనుజావనిజాతము = దేవలోకమందు మనుష్యలోకమందు సంభవించినవిధము - ఎంతయున్ = మిక్కిలివిస్తరముగా, ఆస = ఆశ, మూఁడు త్రోవలన్ = స్వర్గ మర్త్య - పాతాళముల మార్గముల, మేలుబంతి=శ్రేష్ఠము, మేలు బంతి యనఁగా పై పంక్తి యనియర్థము. బాలు రక్షరములు వ్రాయ నేర్చు కొనునపుడు మొదటిపంక్తి చక్కఁగా వ్రాయనేర్చినవారు వ్రాసి యాయక్షరముల వలె మీరు వ్రాయుఁ డని చెప్పుదురు. ఆకారణముచేఁ దక్కినపంక్తులకంటె నది యుత్తమమై యుండును. ఇతరు లనుసరింపఁదగిన దని యర్థము.

గంగకు త్రిపథగ యనుపే రేలవచ్చె నని రామచంద్రుని ప్రశ్న. దానికిఁ బ్రత్యుత్తరముగ గంగ యాకాశమునకు స్వర్గమునకుఁ బోయినవిధము చెప్పఁబడెను. మూఁడవమార్గ మెట్లను విషయ మీసర్గయందుఁ జెప్పఁబడెను.

తాత్పర్యము.

గంగవృత్తాంతము పూర్ణముగ వినఁ గోరికగలవారై శ్రీరామలక్ష్మణులు మహాత్మా ! పాపరహితురాలైన గంగ దేవలోకమందు మనుష్యలోకమం దెట్లు సంభవించెను ? ఆమె కంతకీర్తి వచ్చుటకు నేమికారణము? ఏకార్యము చేయుటచే నదులయం దుత్తమురాలయ్యెను ?

కం॥ అని రాకొమరులు వేఁడినఁ, గని వారల మౌనిమధ్య•గతగాధేయుం
డనియెను వినుఁడీ వినిచెద, ననఘాత్మకులార ! గంగ•యావచ్చరితన్. ౮౦౬

రాకొమరులు=రాజకుమారులు - వేఁడినన్ = కోరఁగా - మౌనిమధ్యగత గాధేయుండు = మునులమధ్యనుండు విశ్వామిత్రుఁడు - హారమున నాయకమణి వలె - రెండుప్రక్కల నెదుట - వినిచెదన్ = వినిపించెదను - యావచ్చరితన్ = సంపూర్ణ చరిత్రమును. అనఘాత్ములారా ! గంగచరిత్రమును వినుకోరిక గలుగుట చేతనే మీరు పుణ్యాత్ములని తెలియుచున్నది - పాపాత్ములకాబుద్ధిపుట్టదు.

తాత్పర్యము.

రాజకుమారు లీవిధముగఁ గోరఁగా ఋషులనడుమనుండు విశ్వామిత్రుఁడు గంగా చరిత్రము నంతయుఁ జెప్పెదను వినుఁడు.

ఉ॥ పూర్వము రామచంద్ర ! నెల • పూతలదాలుపువేల్పు పెండ్లియై
పార్వతి నిండుహర్షమున • భావజకేళి కుపక్రమింప సౌ
పర్వశతాబ్దముల్ గడచెఁ, • బట్టి యొకండును బుట్టఁడయ్యె, లో
పర్వినభీతి గుంపు లయి • బ్రహ్మయులోనగు బాసవాల్గముల్. ౮౦౭

నెలపూ=చంద్రుఁ డను పుష్పమును-తలదాల్పు = తలయందు ధరించిన వేల్పు = దేవత - శివుఁడు. భావజకేళికి = రతిక్రీడకు - సౌపర్వశతాబ్దముల్ = నూఱుదివ్యసంవత్సరములు - పట్టి = కుమారుఁడు - ఈ శబ్దమునకు సరియైనది బిడ్డ-అపత్యము - ఇచ్చట మగబిడ్డ. బాసవాల్గముల్ = బాసవాల్ = మాటయే బాణముగాఁ గల దేవతల గుంపులు - గీర్వాణశబ్దార్థము గ్రహించునది.

తాత్పర్యము.

రామచంద్రా ! పూర్వకాలమున శివుఁడు పార్వతిని పెండ్లియాడి యామెతో మిగుల సంతోషముతో నూఱు దివ్యసంవత్సరములు సంభోగించెను. కాని కుమారుఁడు కలుఁగడయ్యెను. రేతస్స్ఖలనము కాదయ్యెను. కావున నింత కాల మైనను రేతస్స్ఖలనము గాకయుండినచో నదియైనప్పు డెంత బలిష్ఠుఁడు పుత్రుఁడు

పుట్టునో - వాఁ డెటువంటివాఁ డగునో - వానిని సహించు టెట్లో యని దేవతలు భయపడి దేవతలు గుంపు లయి బ్రహ్మదేవునితోడ నిటు లాలోచించిరి.

కం॥ వలిగుబ్బలిసుతకడుపునఁ, గలిగినచో భూత మొకఁడు • గలఁడే యెవఁ డేన్
బలిమిని నోర్వ నటంచును, గలఁకను శితికంఠు డాసి • కలితాంజలులై. ౮౦౮

వలిగుబ్బలిసుత=మంచుపర్వతముకూఁతురు, ఓర్వన్ = యుద్ధమందు సహింపను, కలఁకను=మతివ్యాకులత్వముతో, శితికంఠున్=శివుని.

తాత్పర్యము.

ఇన్ని సంవత్సరములు సంభోగించినను పార్వతియుఁ జలించినది కాదు. శివుఁడు విరమించినవాఁడు కాఁడు. ఇట్టివానికి నట్టియామెకడుపునందుఁ గుమారుఁడు పుట్టెనేని వానినోర్వ నెవనికి శక్యము ? అని వ్యాకులపడి శివుని సమీపించి చేతులు మోడ్చినవారై.

తే॥ దేవదేవ మహాదేవ • త్రిభువనైక, హితరతాత్మక దండంబు • కృత్తివాస !
కనికరింపుము మామ్రొక్కు•లనుగ్రహించి, జగములోపునీదు తే•జంబు మోవ. ౮౦౯

త్రిభువనైకహితరతాత్మక=మూఁడులోకములకు మేలే చేయుటయందుఁ బ్రీతిగల మనస్సుగలవాఁడా - ఇట్లనుటచే లోకహానికరకార్యము నీవు చేయరాదు. నీ విప్పుడు చేయునది యట్టిదై యున్న దని భావము. కృత్తివాస=చర్మమును వస్త్రముగా ధరించినవాఁడా - తేజస్సు = కాంతి - తేజ శ్శబ్దమునకు శుక్లమనియు నర్థముగలదు- "తేజః పరాక్రమే ప్రాణే వర్చ స్యర్చిషి రేతసి"-రత్నమాల.

తాత్పర్యము.

దేవతలకు దేవతయైనవాఁడ వగుటచే మహాదేవా ! ముల్లోకములకు మేలు చేయు కోరికగలవాఁడా ! చర్మధరా ! నమస్కారంబు. మామ్రొక్కులను గ్రహించి మాయం దనుగ్రహింపుము. నీ తేజస్సువలనఁ గలుగుకుమారుని లోకములన్నియైన భరింపఁజాలవు.

ఉ॥ దేవియు నీవు వేదహిత•తీవ్రతపశ్చరణైకశీలతన్
భావజవైరి ! బ్రాలుఁడు, ప్ర•భాభరితం బగు నీదు తేజమున్
నీవ ధరింపుమీ, జగము • నిశ్చలహర్షమునం జెలంగఁగాఁ
గావుము దేవ ! లోకము ల•కాండలయంబునఁ గూల్పఁబోకుమీ. ౮౧౦

దేవియు = పార్వతిదేవియు, వేదహిత = వేదోక్తమై - లోకహితమై, తీవ్రతపశ్చరణైకశీలతన్ = ఘోరమైన తపస్సుచేయుటయే ముఖ్యస్వభావముగాఁ గలవాఁడవై, దేవియు నీవు = నీభార్యయైనపార్వతియు నీవు, బ్రాలుఁడు =

ఉండుఁడు - తేజమున్ = రేతస్సును - నీవ = నీవే - పార్వతియందు విడువక నీ తేజోమయశరీరమందు - ధరింపుడీ - ఉంచుకొనుము - నిశ్చలహర్షమువన్ = చలనములేని సంతోషములో - అకాండలయంబు = అకాలప్రళయమున - భావజవైరి = నీవు మదనునిజయించినవాఁడవయ్యు మరల మదనపరవశుఁడవై యిట్టి కార్యము చేయుట నీకుఁ దగదుసుమా యని భావము.

తా త్ప ర్య ము.

మన్మథవిరోధీ ! పార్వతియు నీవు వేదోక్తమైనఘోరతపమును సలుపుఁడు. శాంతిపూరితమైన నీ రేతస్సును పార్వతియందు విడువక నీవ యుంచుకొమ్ము. అటులైన లోకములు చలనములేని సంతోషముగలవగును. దేవా ! లోకములకు నకాలప్రళయము కల్పింపక రక్షింపుము. [ఇది మహామైథునమని వాడుకయందుఁ జెప్పఁబడినది. పంచమకారులైన శాక్తేయుల కిది (మద్యము మాఁసము మత్స్యము ముద్ర, మైథునము - ఇవి పంచమకారకములు. ఇవియే వారికి పంచతత్త్వములు.) పరమపవిత్రవ్రతముగా నుండును.]

చం॥ అని కొనియాడు వేలుపుల • నాదటఁ దాఁ దిలకించి శంకరుం
డనియె సుపర్వులార! యటు • లౌత, ధరింతుము మేమ వీర్యమున్
జనములు నిర్జరుల్ సహుఖ•సంపద వర్తిలుచుండ్రుగాక, యే
యనఘుఁడు మోచుఁ జెప్పుఁడు మ•హాత్తర తేజము జాతి నంతటన్. ౧౧

కొనియాడు వేలుపులన్ = పొగడుచున్న దేవతలను - ఆదటన్ = ప్రీతితో తిలకించి = చూచి - అటులౌతన్ = మీరుచెప్పినట్లే కానిండు, మేమ = మేమే- అనఁగా నేను నా భార్యయు. వీర్యమున్ = నేను రేతస్సును - నాభార్య శోణితమును. ధరింతుము = వెలుపల విడువము. నాభార్యగర్భంబున నీరెండుఁ గలియనీయ మని భావము. స్త్రీగర్భంబున నివి రెండు కలిసినఁగదా పిండోత్పత్తి, నిర్జరుల్ = దేవతలు.

తా త్ప ర్య ము.

అని యిట్లు స్తోత్రముచేయు దేవతలను శివుఁడు ప్రేమతోఁ జూచి దేవతలారా ! మీరు చెప్పినట్లే చేసెదను. నేను వీర్యమును - పార్వతి శోణితమును మాయందే ధరించెదము. అనఁగా నీరెండు కలియనీయము. వేఱువేఱుగా నుంచెదము. మనుష్యులు దేవతలు సుఖముగా నుండనిండు.

నా రేతస్సును పార్వతియందు విడువను గాని వెలుపలకు రాక తప్పదుకదా! అప్పుడు దాని ధరింపఁగలవాఁ డెవ్వఁడు !

ఉ॥ గారవ మార నిట్లు గళ•కంఠుఁడు పల్కిన దేవతాళి యీ
ధారిణి నీదు తేజ చలి•తం బయినన్ ధరియించు నా భవా
నీరమణుండు పోవిడువ • నిండె సకాననపర్వతంబుగా
ధారిణి యాశు తేజమున • దానికి బెగ్గిలి దేవసంఘముల్. ౨౧౨

గారవమారన్ = గౌరవ మతిశయిల్లఁగా, గళకంఠుఁడు = గరళకంఠుఁడు - గరళకంఠశబ్దభవము గళకంఠుఁడు - గ్రామ్యపద మని చిన్నయ్యసూరిగారు వ్రాసిరి గాని యటుగాదని తద్భవపద మని సీతారామాచార్యులవారు వ్రాసిరి. భవానీరమణుఁడు = శివుఁడు, సకాననపర్వతంబుగన్ = అడవులతోఁ బర్వతముల తోడ, బెగ్గిలి = భయపడి.

తాత్పర్యము.

గౌరవ మతిశయించునట్లు శివుఁడిట్లు పలుకఁగాఁ నీతేజము జాఱెనేని యీభూదేవి దానిని ధరించు నని దేవతలు చెప్పిరి. అంతట శివుఁడు దానిని వెలుపల వదలెను. అదియును నడవులు కొండలతోడ భూమియంతయు వ్యాపించెను. అది వ్యాపించు విధము చూచి దేవతలు భయపడిరి.

చం॥ హుతవహుఁ జూచి యిట్లనిరి • నోపుదు నీవ మహాత్మ పూనఁగాఁ
గ్రతుహరుతేజ నెయ్యుఁ డగు•గాడ్పును గూడి యటన్న వల్లె యం
చతఁ డది చొచ్చె దాన నది • యాచు సితాచలరీతి లోకస
మ్మతదివనాథ పావక స•మగ్రవిభావిభవాభిరామ మై. ౨౧౩

హుతవహున్ = అగ్ని హోత్రుని, ఓపుదువు = శక్తిగలవాఁడ వగుదువు. క్రతుహరుతేజన్ = దక్షునియజ్ఞము ధ్వంసముచేసిన శివుని తేజమును, నెయ్యుఁడు = మిత్రుఁడు, వల్లె = సరి, సితాచలరీతి = తెల్లనికొండవలె - హిమవంతమువలె - లోకసమ్మత = జనులకు సమ్మతిమైన, దినవాథ = సూర్యునియొక్కయు, పావక = అగ్నియొక్కయు, సమగ్రవిభా = సంపూర్ణకాంతియొక్క, విభవ = సంపదచే, అభిరామమై = మనోహరమై.

తాత్పర్యము.

అవల వారు అగ్నిహోత్రునిఁ జూచి అగ్నిదేవా! యీశివతేజస్సును భూమి భరింపఁజాలకున్నది. నీవు వాయుదేవునితోఁగూడి భరింపఁగలవు కావున నీ వాకార్యమునకుఁ బూనుకొమ్మనఁగా నాయన దానియందుఁ బ్రవేశించెను. ఆకారణమునకుఁ నది పెద్దమంచుఁగొండవలె నయ్యెను. అది సూర్యాగ్నుల సంపూర్ణకాంతిచే మనోహరమై లోకసమ్మతమయ్యెను.

తే॥ శరవణంబయ్యె నద్దాని • జననమంది, యనలసుతుఁ డయ్యెఁ గార్త్తికే • యప్రభుండు
దానిఁ గని వేల్పులెల్ల ని • తాంతముదిత, హృదయులై పూజ సలిపిరి • యీశుఁ గౌరి. ౪౧౪

శరవణము = శర+వనము - రెల్లువనము. "ప్రనిరంతర శ్శరే ణేతి ణత్వం". అనలసుతుఁడు = అగ్నిహోత్రుని కుమారుఁడు - కార్త్తికేయప్రభుండు = కృత్తికలపుత్త్రుఁడైన ప్రభువు - వానిన్ = ఆకుమారస్వామిని - నితాంతముదిత హృదయులై = మిక్కిలి సంతోషించిన మనస్సుగలవారై.

తాత్పర్యము.

కాలక్రమమున నది శరవణ మయ్యెను. దానియందుఁ బుట్టినవాఁ డగుటచేఁ గుమారస్వామి అగ్నిపుత్త్రుఁడయ్యెను. ఆయనయే కృత్తికలపుత్త్రుఁడై కార్త్తికేయుఁ డయ్యెను. కొందఱిది జుగుప్సాకరమని వ్రాసియున్నారు. వారి కెటులైన నుండును గాక! ఇం దాలోచింపవలసిన విషయములు కొన్ని గలవు. పండ్రెండు సంవత్సరముల బాల బ్రహ్మచారులకు విశ్వామిత్రునంతటివాఁ డింత పచ్చిగా దీని నిట్లు వివరించి చెప్పవలయునా? తేలికగాఁ బోనిచ్చియుండరాదా? ఇట్లు చెప్పుటలో నాయన యుద్దేశ మేమి? రేతస్స్ఖలనము చెప్పుటచే శివుఁడు ప్రాకృతవర్గములోఁ జేరుచున్నాఁడు. శివుఁడు దేవుఁడు కాఁడనుటకు వైష్ణవులు చేయు గొప్ప యాక్షేప మిదియే. ఆ యాక్షేపమునకుఁ దగిన సమాధాన మింతవఱకు నెవరు చెప్పినట్లు లేదు. ఈవ్యాఖ్యాత యభిప్రాయమున నిందు గొప్ప యోగరహస్యమున్నది. దానిని బూర్ణముగా వివరించి చెప్పునంత సామర్థ్యము లేదు. ఇందు భార్యాభర్త్తల కిరువుర కెన్నిదినములకు రేతస్స్ఖలనము కాలేదని చెప్పఁబడినది. ఒక సంవత్సరము మాత్రమైనను జక్కఁగఁ బ్రాణాయామ మభ్యసించి యొకముద్రయందున్నవారై భార్యాభర్త్తలు సంభోగించిరేని యా ముద్రయం దున్నంతకాలము రేతస్సు రజస్సు స్ఖలనముగాదు. ఇది యోగమున సుప్రసిద్ధవిషయమే. ఒకరుమాత్రము సాధించి రెండవవా రాముద్ర తెలియనివారైరేని తెలియనివారికిఁ బ్రాణగొడ్డ మగును. తెలిసినవారును దృప్తిలేక సంకటపడుదురు. అప్పుడు దేవతలు శివుని పార్వతిని పొగడిరి.

—• పార్వతీదేవి దేవతల శపించుట •—

తే॥ వడఁకుఁగుబ్బలిగారాబుఁ • బట్టి యంతఁ, గంటుకొని కింక నాతెలుఁ • గంటిగముల
గంటపములాడె నోవేల్పుఁ • దుంటలార, యనుభవింపుఁడు మీ చేయు • నఘ
ఫలంబు. ౪౧౫

వడఁకు గుబ్బలిగారాబుపట్టి=చలిపర్వతముయొక్క ప్రియమైన బిడ్డ-కింకన్ = కోపముచే - కంటుకొని = విరోధించి - తెలుఁగంటిగములన్ = దేవతా

సమూహములను - గెంటసములు = పరుషవాక్యములు - అఘఫలంబు = పాపము యొక్క ఫలము.

తాత్పర్యము.

చలిమలకూఁతురైన పార్వతి దేవతలపై పగఁబూని కోపించి యో దేవతలారా! మీరుచేసిన పాపఫల మనుభవింపుఁ డని నిష్ఠురము లాడెను.

చం॥ అని కనుఁగోనలందుఁ గన•లంతకు నంతకు మీఱ వారలం
గని తనదోయిటన్ జలముఁ • గైకొని మత్తనయాభిలాషవి
ఘ్ననిహతి నొందఁ జేసితిరి • గావున నోసురలార ! మీకు మీ
వనితలు బిడ్డలం గనరు, • వారలిఁకన్ మనువారు గొడ్డులై. ౭౧౬

వారుచేసినపాపము దానిఫలము చెప్పఁబడుచున్నది. కనుఁగోనలందు = కన్నుల కొనలయందు - కనలు = కోపము - అనఁగా కన్నులెఱ్ఱఁగా. దోయిటన్ = అంజలి యందు - మత్తనయాభిలాషన్ = కుమారునిఁగనవలయు నని నాకుఁగల కోరికను - విఘ్ననిహతిన్ = విఘ్నముచే జెడినదానిఁగా.

తాత్పర్యము.

అని కనుఁగొనలందుఁ గెంపువాఱుచుండఁగా వారిని జూచి తనదోసిట నీళ్ళు తీసికొని 'నాకుఁ గొడుకుఁ గనవలయు నని యుండినకోరికను విఘ్నపఱిచితిరి గావున మీకు మీస్త్రీలు బిడ్డలఁ గనరు. వారు గొడ్డులై యుందురు.' అనఁగా దేవతా స్త్రీలకు దేవతలవలన బిడ్డలు గలుగరు కావుననే మేనక ఊర్వశి మొదలగువారు మనుష్యులకు భార్యలై బిడ్డలఁ గనిరి. ఈశాపము సామాన్యులైన యప్సరసల కన్వ యించునో యన్వయింపదో - వా రొకరి భార్యలు గారుగదా !

చం॥ అని శపియించి, భూమిఁ గని • యాఁకర మూఁపక యోసి పాంసులా !
మనుము యనేకభార్య వయి • మానక నైకవిధస్వరూప వై
తనయుఁడు నాకుఁ గల్గుటకుఁ • దాలిమి నోరువ వైతి గాన నీ
కును లభియింప కుండెడిని • గూరిమిపుత్రులఁ గాంచు మోదముల్. ౭౧౭

ఆఁకరము = కోపము - ఆగ్రహము, పాంసులా = పాపాత్మురాలా ! దుర్మార్గురాలా, మనుము = జీవింపుము, అనేకభార్యవై = అనేకులకు భార్యవై. రాజులందఱు భూభర్తలేకదా ! నైకవిధస్వరూపవై =అనేకవిధము లయిన రూపములుగలదానివై, మోదముల్ = సంతోషములు, న + ఏక = నైకము.

తాత్పర్యము.

అవల భూమినిఁ గని కోపించి యోసి పాంసులా ! నేను బిడ్డలఁ గనుట సూపోప వైతివి. కావున నీవు అనేకులకు భార్యవై అనేకరూపములు గలదానవై

యుండుదుగాక! నీవును ప్రీతితో బిడ్డలఁ గను సంతోషము లేకపోవుదుగాక అని శపించెను. భూపుత్రి - సీత - నరకాసురుఁడు - వీరు భూపుత్రులైనను రేతస్సువలన గర్భము ధరించి కనుసుఖము భూమికిఁ గలిగించినవారు కారు.

చ॥ అని గిరిరాజనందన య♦హంకృతిరోషపరీత యై శపిం
చినఁ బెనుసిబ్బితిం దలలు ♦ జేజెలు వాంచిన వారిదుఃఖమున్
గనుఁగొన లేక శంకరుఁడు ♦ గౌరిని గూడి ప్రతీచి కేగి ని
ష్ఠను దప ముండె భూరిహిమ ♦ శైలవరోత్తరశృంగసీమపై.

గిరిరాజనందన = పార్వతి, అహంకృతిరోషపరీతయై = అహంకారముచేతను రోషముచేతను గప్పఁబడినదై, పెనుసిబ్బితిన్ = మిక్కిలి సిగ్గుచే - తమ భార్యలితరులకు బిడ్డలు గనువారుగా నైరిగదా యనిసిగ్గు, జేజెలు = దేవతలు - రూ - జేజేలు. ప్రతీచి = పడమర, భూరి = గొప్పదగు, హిమశైలవర = పర్వతశ్రేష్ఠములందుశ్రేష్ఠమగు హిమవత్పర్వతముయొక్క, ఉత్తర శృంగసీమపై = ఉత్తరపు వైపునందు శిఖరప్రదేశమునందు.

తాత్పర్యము.

అని పార్వతీదేవి యహంకార రోషములతో శపింపఁగా దేవతలు సిగ్గుచేఁ దలలు వంచుకొని దుఃఖించిరి. వారి దుఃఖము చూడలేక శివుఁడు పార్వతితోడ హిమవత్పర్వతము నుత్తరశిఖరమునకుఁ దపస్సు చేయఁబోయెను.

గంగావిషయమైన రామచంద్రమూర్తిప్రశ్నకుఁ బార్వతీచరిత్ర మేల చెప్పవలసివచ్చె నని సందేహింపరాదు. ముందు చెప్పఁబోవు కథకుఁ బార్వతికి సంబంధము కలదు. కావునఁ జెప్పవలసివచ్చెను.

క॥ ఎఱిఁగించితిఁ గఱకంఠుని, తెఱవచరిత్రంబు నెల్లఁ ♦ దెలియంగ మీకున్
దెలఁ గొప్పఁగ గంగ తెఱం,గెఱిఁగించెద వినుఁడు తమ్ముఁ♦డీవును వేడ్కన్. ౨౬

గఱకంఠుఁడు = శివుఁడు.

తాత్పర్యము.

పార్వతిచరిత్రము మీకుఁ దెలిపితిని. ఇఁక గంగ చరిత్రము చెప్పెద వినుఁడు.

—♦ ౩౬ సర్గము. కుమారస్వామి జననచరిత్రము ♦—

ఉ॥ తొల్లి పినాకపాణి యతి ♦ దుర్భరఘోరతపం బొనర్పఁగా
నెల్లఋషీశ్వరుల్ దివిజు ♦ లేగి పితామహుఁ గాంచి భారతీ
వల్లభ! మాకు నొక్కదశ ♦ వాయి నొసంగితి వాశివుండు దాఁ
జల్లనిగుంటిపైఁ దపముఁ ♦ జల్పఁగఁ జొచ్చె నుమాసమేతుఁడై. ఆ.౨౦

పినాకపాణి = పినాక మను పేరుగల వింటిని చేతియందుఁగలవాఁడు. శివుఁడు. అతిదుర్ధరఘోరతపంబు = మిక్కిలి యతిశయమైన తీవ్రతపమును, భారతీవల్లభ = సరస్వతీదేవికి భర్తయైనవాఁడా ! దళవాయి = సేనానాయకుఁడు, చల్లనిగుంటి = చల్లనికొండ - హిమవత్పర్వతము. ఉమాసమేతుఁడై = పార్వతీదేవితోఁ గూడినవాఁడై.

తా త్ప ర్య ము.

మీఁద వివరించినట్లు శివుఁడు పార్వతితోడఁ దపస్సుచేయ హిమవంతము నకుఁ బోఁగా దేవతలందఱు ఋషీశ్వరులు బ్రహ్మయొద్దకుఁబోయి వాణీశా ! పూర్వము మాకు సేనానాయకునిఁగా శివు నిచ్చితివి. ఆయన యిప్పు డాకృత్యము మాని తపస్సుచేయ హిమవంతమునకుఁ బోయెను.

ఉ॥ ఆవల నేమి చేయఁదగు • నయ్య జగంబులమేలుఁగోరి వా
ణీవర ! మాకు నేఁడుగడ • నీవ కదయ్య, యథోచితంబు సం
భావన సేయవయ్య, యని • ప్రార్థన చేయఁగ వారిఁ జూచి బ్రా
హ్మీవిభుఁ డూఱడించుచును • మేలగు తేనియ లొల్కఁ బల్కెలన్. ౮౨౧

ఏడుగడ = రక్షకుఁడు - కం. గురుఁడును దల్లియుఁ దండ్రియుఁ । బురుషుఁడు విద్యయును దైవమును దాతయు నాఁ । బొరి నేడుగడయుఁ దానై । హరి నను రక్షించుఁగాక యనవరతంబున్ - వాసి. ౧ ఆ. పురుషుఁడనఁగా భర్త. ఏడు విధముల దిక్కయినవాఁడు ఏడుగడ. బ్రాహ్మీవిభుఁడు=సరస్వతిమగఁడు.

తా త్ప ర్య ము.

ఇప్పుడు జగత్తును రక్షించుటకై ప్రజలమేలుఁగోరి మేము చేయఁదగిన దేమి ? రాక్షసులా జగమును నమ్మును బీడించువారు, వారితోడ దినదినము పోరి. యుద్ధము చేయుటకుఁ దగిన బలవంతుఁడు సేనానాయకుఁడు లేకుండిన మేమేమి చేయఁగలవారము ? పార్వతిశాపమున కేడుతుమా ? రాక్షసులతిన్నల కేడు తుమా ! కావున నుచితకార్య మేదో యాలోచింపుము- అని ప్రార్థింపఁగా బ్రహ్మ దేవుఁడు తియ్యనిమాటల వారి సమాధానపఱిచి యిట్లనెను.

చ॥ వలిమలపట్టి శాపవిధి • వాస్తవ, మయ్యది తప్ప దెప్పుడున్
గలుగదు మీకు సంతు నిజ • కాంతలయం దిది యుండ నిండు, వే
ల్పులమొగ మొక్కనిం దనయుఁ • బుట్టఁగఁ జేయును గంగయందు న
య్యలఘుపరాక్రముండు పృత • నాధిపుఁడై మిముఁ గాచుచుండెడిన్. ౮౨౨

వలిమలపట్టి = మంచుఁగొండబిడ్డ - పార్వతి. సంతు = సంతానము, నిజ కాంతలయందు = మీ మీ భార్యలయందు, వేల్పులమొగము = అగ్ని

హోత్రుఁడు, అగ్ని ముఖావై దేవా యని ప్రమాణము. మనుష్యుల నోర నన్నము పెట్టుకొని దేహమున వ్యాపించునట్లు దేవతలకు ముఖ మగ్ని కావున నాయన యందు హోమము చేసిన దేవతలు గ్రహింతురు. పృతనాధిపుఁడై = సేనా నాయకుఁడై.

తా త్ప ర్య ము.

దేవతలారా ! పార్వతి శాపము దప్పునదికాదు. అది యథార్థమే యగును. దానికి మీరిప్పుడు వగచి ప్రయోజనములేదు. మీ భార్యలందు మీకు సంతానము లేదు. కాఁబట్టి యది యట్లుండనిండు. సేనానాయకుఁడు లేఁడంటిరి. గంగ యందు నగ్నిహోత్రుని కొకకుమారుఁడు గలుగఁగలఁడు. వాఁడు సేనానాయకుఁడై మిమ్ము రక్షించును.

ఉ॥ గంగయు గారవించుఁ దన • గాదిలిపుత్రుఁడు గాఁగ నాతనిన్
రంగుగ సమ్మతించు గిరి • రాజకుమారియు, సందియంబు నా
త్మం గనకుండుఁ డంచన వి • ధాతను సం స్తుతిఁ దన్ని దేవతల్
చెంగున పెండికొండకును • జాగి కృశానునిఁ జూచి ప్రీతులై. ౮౨౩

గాదిలిపుత్రుఁడు = ప్రియకుమారుఁడు. తనకిష్టములేని కార్యము చేసినని భూమిపైఁ గోపించిన పార్వతి గంగపైఁ గోపింపదా యనిన నామె తన యొక్క యాటచే నాకుమారుఁడైన నేమి నా యొక్క కుమారుఁడైన నేమి యని యూరకుండును.

తా త్ప ర్య ము.

గంగాదేవి యతనిని దన పుత్రుఁడని గారవించును. పార్వతీదేవియు నట్లులే తన కుమారుఁడని యంగీకరించును - సందేహములేదు. అనిన వారలు బ్రహ్మను స్తుతించి కైలాసమునకుఁ బోయి యగ్నిదేవునిఁ జూచి సంతోషించినవారై.

కం॥ విశ్వావనలోలాత్మక, వైశ్వానర పడయుఁ దివురు • వరబలు సుతునిన్
విశ్వజనీనం బిది నీ,యీశ్వర తేజంబు విడువు • మీ సురతటినిన్. ౮౨౪

విశ్వావనలోలాత్మక = ప్రపంచమును రక్షించు నాసక్తిగలవాఁడా, వైశ్వానర = విశ్వానరుఁడను ఋషికుమారుఁడు వైశ్వానరుఁడు - అగ్నిహోత్రుఁడు - విశ్వజనీనంబు=ప్రపంచంబునకు హితమైనది.

తా త్ప ర్య ము.

ప్రపంచరక్షణమం దాసక్తిగల యగ్నిదేవా ! నీవు ధరించిన యీశ్వరు తేజంబును గంగయందు విడిచి కుమారునిఁ గనుము. లోకజనులకెల్ల నిది హితమైన కార్యము.

మ॥ అని ప్రార్థించినఁ బావకుండు సితశై • లాధ్యక్షజన్ డాయఁగాఁ
జన నాగంగయు సమ్మతించి సతి యై • సౌందర్యసంప త్తియైఁ
జను దేరన్ సకలాంగకంబులను దే • జఃపాతముం జేయ స్వ
ర్ధునిపూరంబు సమస్తముం బరఁగె నం • త త్తేజసన్; గంగయున్. ౭౩౧

పావకుండు=అగ్ని - సితశైలాధ్యక్షజన్ = గంగను - డాయఁగన్ = సమీపింపఁగా - సకలాంగకంబులను = అన్నియవయవములనుండి - తేజః పాతమున్ = తేజస్సుపడునట్లు, దీనివలన నిది మనుష్యభార్యాభర్తలు కలిసినట్లుగాదని యేర్పడుచున్నది. వాస్తవమునఁ బురుషదేహమునందు రేతస్స్థాన స్థలమంతే కా దుండునది. దేహమంతంతయు వ్యాపించియుండును. అవయవములనుండి యనుటచే నీయర్థమే గ్రహింపవలయును. స్వర్ధునిపూరంబు = గంగానదియొక్క ప్రవాహము - తేజసన్ = ప్రకాశముచే.

తాత్పర్యము.

అని వేఁడగా నగ్నిదేవుఁడు సమ్మతించి గంగను సమీపించెను. ఆమెయు నంగీకరించి సౌందర్యవంతమైన రూపము ధరించి రాఁగా నగ్నిహోత్రుఁడు తన సర్వావయవములనుండి తనయం దున్న తేజస్సును విడిచెను. దానిచే గంగాప్రవాహమంతయు మిగుల తేజస్సుచేఁ బ్రకాశించెను.

ఉ॥ దుస్సహమయ్యె నోప నిఁక • దుర్భరమా భవదీయ తేజమున్
ద్రెస్సెడి నంగకంబు లివె • దీనతఁ జెందితి దగ్ధ నై తి నం
చుస్సురు మంచు నున్నఁ గని • నొయ్యనఁ గొమ్ములవేల్పు భగ్నరం
హస్సురవాహినిం గని నయంబునఁ బల్కెను గార్యవేది యై. ౭౩౨

దుస్సహము=సహింపరానిది - దుర్భరము = భరింపరానిది - త్రెస్సెడిన్ = చీలిపోవుచున్నది - కొమ్ములవేల్పు అగ్నిహోత్రుఁడు - "చత్వారిశృంగ" అని ప్రమాణము - భగ్నరంహస్ = చెడినవేగముగల - సురవాహినిన్ = గంగను (దేవనదిని) కార్యవేది = జరుగఁగల కార్యము తెలిసినవాఁడు.

తాత్పర్యము.

గంగాదేవి యగ్నిహోత్రునితో దేవా! నేనీగర్భవేదన సహింపలేను నీ తేజస్సు భరింపరాకయున్నది. అవయవములు దుర్బలములై తెగిపోవుచున్నవి. దేహమా! మండిపోవుచున్నది. అని యుస్సురని నిట్టూర్పుచు దీలుపడిన గంగను జూచి యగ్నిహోత్రుఁడు కాఁగల కార్య మాలోచించి

కం॥ హైమగిరిపాదతలమున, హైమవతీ! విడువు గర్భ ♦ మన నాపలికియున్
బ్రేమంబున నటు చేయఁగ, హేమము రజతంబు నయ్యె ♦ నిల యిచ్చోటన్. ౮౨౭

హైమగిరి=మంచుఁగొండయొక్క, పాదతలమునన్ = క్రిందిప్రదేశమునందు - తేజము- అగ్నిచే దగ్ధమై శ్వేతపర్వతమువలె నుండుదానిని.

తాత్పర్యము.

గంగా! నీవు నీగర్భమును హిమవంతము క్రిందిభాగమున నేలయందు విడువు మని చెప్పఁగా ఆమెయును నాప్రకారమే శుక్లశోణితముల విడిచెను. ఆప్రదేశము బంగారు వెండి యయ్యెను. శివరేతస్సు పాదరసమందురు. రసవాదులు పాదరసమునుండి వెండి బంగారు చేయుదురు. ఈఘట్టమునం దాప్రక్రియ గుప్తముగాఁ జెప్పఁబడినది. తొలుత భూస్థాపనము, అవల నగ్నిపుటము, అవల నీళ్ళలో వేయుట లోనైనవి యాప్రక్రియాంగములు. 'నాగరసగంధకం - హేమరస మర్దనమ్ శాలరవిచుంబనం - హేమకతో హేమకరో.' అని బంగారుచేసెడి విధము. ఈశ్లోకమునకు సరియైన యర్థము తెలియక రసవాదు లనేకులు చెడిరి.

ఉ॥ తక్కటితూరభాగములు ♦ తామ్రము నల్లనియున్న నయ్యె, మ
స్టెక్కడ సీసముం దగర ♦ మేర్పడె నక్కడ, నద్ది పాఱినా
యిక్కలఁ బెక్కుధాతువులు ♦ వృద్ధి గనెన్, మఱి గర్భ మేయెడ
న్జక్కఁగ నిల్చె నాశరవ♦ణంబు సశైలము మించె హైమమై. ౮౨౮

తక్కటి=మిగిలిన-ప్రత్యక్షముగా తేజస్సుగల యవి - భూమిభాగములు - తూరము = దానితీక్ష్ణముచేఁ గాలిబూదియైన భాగములు, తామ్రము = రాగి మస్టు = మలినము-శరవణంబు-తెల్లువనము, హైమమై = బంగారై.

తాత్పర్యము.

దాని వేడిమిచేఁ గాలి బూదియైన ప్రదేశము రాగి యిను మయ్యెను. మస్టునిలిచినచోట సీసము తగరమయ్యెను. ఇంతియగాక యది ప్రవహించిన చోట ననేక ధాతువు లేర్పడెను. ప్రత్యక్షముగా గర్భ మెక్కడ నిలిచెనో యాతెల్లువనము బంగారుమయ మయ్యెను. దీనివలన నన్నిలోహములు పాదరసము నుండియే యుత్పత్తి కాఁగలవని తెలిసెడివి. పూర్వులు రహస్యవిషయములు తెలిపెడి మార్గ మిదియే. ప్రత్యక్షముగాఁ జెప్పరు.

తే॥ అచటివృక్షలతాగుల్మ ♦ యవసములును, హాటకం బయ్యె నది మొద ♦ లగ్నితుల్య
కాంతిసంపద వహియించి ♦ కనక మనఘ జాతరూప సమాఖ్యఁ బ్ర♦శస్తిఁగాంచె. ౮౨౯

వృక్ష - లతా - గుల్మ - యవసములును=చెట్లు తీఁగలు పొదలు పచ్చగడ్డి యును. హాటకము = బంగారు, అగ్నితుల్యకాంతి = అగ్నితో సమానమైన కాంతి, కనకము = బంగారు, జాతరూపసమాఖ్య = జాతరూపమను పేరు, జాతరూపము = శ్రేష్ఠమైన రూపముగలది.

తాత్పర్యము.

అది వ్యాపించినచోట నుండిన చెట్లు - తీఁగలు పొదలు పచ్చిక కూడ బంగారమ్యెను. అది మొదలు బంగారు అగ్నివర్ణమును ధరించుటచే జాతరూప మను పేరు కలదయ్యెను.

—♦ శ్రీకుమారస్వామి జననము ♦—

సీ॥ అందుజనించిన ♦ నందనుఁ గనుఁగొని, బృందారకులును బు ♦ రందరుండు
నందించి స్తన్యమీ ♦ యం దగఁ బెరరేప, నందఱుఁ గృత్తికా ♦ సుందరులను
డెందంబులను బొంగి ♦ నందనుఁగా మాకు, నొందింతురే నీయ ♦ కొందు మనిన
సందేహ మేల యీ ♦ కందు జగంబుల, యం దెల్ల గృత్తికా♦నందనుఁ డనఁ
తే॥ గార్త్తికేయుఁ డనంగను ♦ గాంచుఁ గీర్తి, ననిన వారలు హర్షించి♦యక్కుమారు
బోరుకాడించి చన్నిచ్చి♦పొలఁతులెల్లఁ, బుత్రుఁడంచును భావించి ♦ పొలుపుగనిరి. ౮౩౦

పెరరేపన్ = ప్రేరేపింపఁగా - స్తన్యము=చనుఁబాలు - ఈయకొందుము = అంగీకరింతుము - కందు = శిశువు - బోరుకాడించి = స్నానముచేయించి.

తాత్పర్యము.

ఆశరవణమందుఁబుట్టిన కుమారునిఁజూచి యింద్రుఁడు మొదలైన దేవత లాయన తమకు సేనాపతి యగునని బ్రహ్మచెప్పిన కారణమున బాలునికిఁ జనుఁబాలిచ్చు టకుఁగాను కృత్తిక లను స్త్రీలను ప్రేరింపఁగా వారు మనస్సులందు సంతోషమున నుప్పొంగి 'దేవతలారా! మీ రీయనను మాకుఁ గొడుకుఁగా నంగీకరించితిరేని మీరు కోరినట్లు చేయుదుము.' మనిన వారు దానికి సమ్మతించి యాబాలుఁడు మీ పేర కృత్తికానందనుండని కార్త్తికేయుఁడని పేరొందుననిరి. వారును సంతోషించి యాబాలునికి నీళ్ళుపోసి చన్నిచ్చి యా యార్వురు స్త్రీలు తమ బిడ్డ యనియే భావించిరి.

కం॥ గర్భపరిస్రవమున ప్రా,దుర్భావము నొందెఁ గానఁ ♦ దోరంబుగ నీ
యర్భకునకు స్కందుఁడనన్,స్వర్భూభువనములఁ బేరు♦చనునని రమరుల్. ౮౩౧

గర్భపరిస్రవమునన్ = గర్భము జాఱుటచే - ప్రాదుర్భావము = పుట్టుక - అర్భకునకున్ = బాలునకు - స్వర్భూభువనములన్ = స్వర్గలోకమందు భూలోక మందు.

తాత్పర్యము.

గర్భము జాఱుటచేఁ బుట్టినవాఁడు కావున నీ బాలునకు స్కందుఁడను పేరు తగునని దేవతలు పేరుపెట్టిరి. మనుష్యులు దేవతలు పేరనే యాయనను పిలిచిరి.

క౦॥ జాఱఁగఁ జన్నుల దుగ్ధము, లాఱుగురుం గృత్తికలును • నటు గదిసినఁ దా
నాఱుమొగంబులఁ గైకొని,పోఁడు పాల్ద్రావియొక్క•పూఁటన పెరిఁగెన్. ౩౨

దుగ్ధము = పాలు - పోఁడు = బాలుఁడు.

తాత్పర్యము.

నేను ముందు పాలిచ్చెద ననిన నేను ముందు పాలిచ్చెద నని కృత్తిక లాఱు గురు నొక్కసారి రాఁగా నా బాలుఁడు ఆఱుముఖంబులు ధరించి యావ్వర చను బాలును నొక్కసారి త్రావి యొక్కపూఁటకే వృద్ధిగాంచెను.

చం॥ తనదుబలంబుకల్మి నతి•దారుణమౌ ప్రవిదారణంబునన్
దనుజచమూసమూహముల•దర్ప మణంప, నిలింపు లాత్మవా
హినిదళవాయిఁగా నతని • నిచ్చగఁ దా రభిషిక్తుఁ జేసి; రో
యనఘ ! సురాపగాచరిత • మంతయు నంటి సవిస్తరంబుగన్. ౩౩

దారుణము = భయంకరము, ప్రవిదారణము = యుద్ధము-చమూ = సేనలు నిలింపులు = దేవతలు - ఆత్మవాహిని = తనసేనయొక్క, సురాపగా చరితము= దేవనది యగు గంగయొక్క చరిత్రము.

తాత్పర్యము.

తన బలసంపదచే ఘోరమైన యుద్ధమందు రాక్షససేనాసమూహముల గర్వ మణంపఁగా దేవతలు తమసేనలకు నాయకునిగా నాయన కభిషేకముఁ జేసిరి. నాయనా ! రామచంద్రా ! యీవిధముగ నీకు గంగాదేవి చరిత్రమంతయుఁ జెప్పితిని.

క౦॥ ఈకొమరసామిచరితం, బాకర్ణించినగుణాఢ్యుఁ • డవనీశ్వరపు
త్రా ! కడుధన్యుఁడు పుణ్యుం డై కల్యాణములఁ గూడు • ననవరతంబున్. ౩౪

కొమరసామి=కుమారస్వామి - ఆకర్ణించిన = వినిన, అవనీశ్వరపుత్రా=రాజ కుమారా - అనవరతము = ఎల్లప్పుడు - కల్యాణము = శుభము.

తాత్పర్యము.

ఈ కుమారస్వామిచరిత్రము వినిన పుణ్యాత్ముఁడు రాజకుమారా, రామచంద్రా మిగులఁ బుణ్యుఁడై యెల్లప్పుడు శుభముల నందుచుండును.

భారతమునందువలె నడుమనడుమ గ్రామ్యకథలు లేక యఖండ రామచరిత్రమైన రామాయణమందు కుమారస్వామిచరిత్రము చెప్పి వాల్మీకి రసభంగము గావించినాఁడని యొక వైష్ణవుఁడు వ్రాసెనుగాని యీగంగాకథనము భగవత్పాదతీర్థమహిమ వర్ణన మని యాయన యేల గ్రహింపఁడయ్యెనో.

విష్ణుకథయందు దీమాత్రము శివసంబంధము సహింపలేనివాఁడు తనపితామహాలకుఁదర్పణము విడుచునపుడు అ:స్మత్పితామహం....గోత్రం........రుద్రరూప మ్మని చెప్పడేమో.

కం॥ శ్రీకార్తికేయభక్తుఁడు, కాకుత్స్థమణీ! సుఖించి ♦ క్షమ సుతపౌత్ర
శ్రీకలితుం డయి మించిన సాకమునం గాంచు స్కంద ♦ సాలోక్యంబున్. ౮౩౫

కార్తికేయ = కుమారస్వామియొక్క, క్షమన్ = భూమియందు. సాకమునన్ = ఉత్సవమున, సంతోషమున స్కందసాలోక్యము = కుమారస్వామియుండు లోకము.

తాత్పర్యము.

ఈకుమారస్వామిభక్తుఁడు భూమియందు కొడుకులతో మనుమలతో సంపదతో సుఖించి చచ్చి కుమారస్వామిలోకమునకుఁ బోవును.

—♦ ౩౮ సర్గము. సగరచక్రవర్తి వృత్తాంత ప్రారంభము ♦—

చం॥ అని యిటు పల్కి వెండియును ♦ నాధరణీశకుమార యుగ్మముం
గనివచియింపఁగాఁ దొడఁగెఁ ♦ గౌశికుఁడున్ మును మీ యయోధ్యకుం
జనపతి శూరవర్యుఁ డతి ♦ సత్కృతిలోలుఁడు లోకపాలనా
వనుఁడు యశోవిభాస్వరుఁడు ♦ వర్తిలెఁ దా సగరాభిధానుఁడై. ౮౩౬

వెండియును = మఱియును, సత్కృతిలోలుఁడు = మంచికార్యములను చేయుటయం దాసక్తిగలవాఁడు, లోకపాలనావనుఁడు = ప్రజల రక్షించుటయందు సంతోషముగలవాఁడు. యశోవిభాస్వరుఁడు = కీర్తిచేఁ ప్రకాశించువాఁడు. సగరాభిధానుఁడై = సగరుఁడను పేరుగలవాఁడై. గంగ భూలోకమునకు వచ్చిన విధము చెప్పఁబోవుచున్నాఁడు.

తాత్పర్యము.

ఇట్లు చెప్పి గంగ భూలోకమునఁ బ్రవహించుకారణము చెప్పఁదలఁచినవాఁడై రామలక్ష్మణులతో నిట్లనియెను: పూర్వము మీయయోధ్యకు మిగులశూరుఁడును, సత్కార్యములం దాసక్తిగలవాఁడును, ప్రజలను పాలించుటయందు సంతోషము గలవాఁడును, కీర్తిమంతుఁడు నగు సగరుఁడనువాఁడు చక్రవర్తియై యుండెను.

కం॥ అతండు దనకు నొక తను, జాతుండును లేమి మిగుల • సంతాపించెన్
బూతుండును సద్గుణవి, ఖ్యాతుండును నైనకొడుకు•గలుగని యనుచున్ ౮౩౭

తనుజాతుఁడు = కుమారుఁడు - పూతుఁడు = పవిత్రుఁడు.

తాత్పర్యము

ఆయన తన కొకఁడైనఁ గుమారుఁడు లేని కారణముచేత నొకఁడైన పవిత్రము గల నడవడిగలవాఁడు మంచిగుణములు గలవాఁడు పుట్టఁడాయెఁగదా యని మిగుల సంతాపించెను.

ఉ॥ నిర్భర తేజుఁడైన ధర • ణీపతికిన్ సతు లిర్వు, రందు వై
దర్భతనూజ కేశిని సు • ధర్మవిలోలయు నిత్యసత్య సం
దర్భయు జ్యేష్ఠ యయ్యెను, ని • తాంతసురూప యరిష్టనేమికిన్
గర్భజయైనయాసుమతి • ఖ్యాతి వహించెఁ గనిష్ఠభార్యయై. ౮౩౮

నిర్భర తేజుఁడు = అధికమైన తేజస్సుగలవాఁడు. ఇర్వురు = ఇద్దఱు - వైదర్భ తనూజ = విదర్భదేశపురాజకూఁతురు. ఈమె పేరు కేశిని. అందమైన వెండ్రుకలు గలది, సుధర్మవిలోల = మంచి పుణ్యకార్యములు చేయుటయందు మిగుల నాసక్తి గలది. నిత్యసత్యసందర్భ = ఎప్పుడు సత్యముతోనే కూడియుండునది- జ్యేష్ఠ = పెద్ద భార్య - నితాంతసురూప = మిక్కిలి యందగత్తె - అరిష్టనేమికిన్ = అరిష్టనేమి యనువానికి, కశ్యపునకు, గర్భజ = కూఁతురు ఈమె పేరు సుమతి. ఈమె చిన్న భార్య, ఈమె గరుత్మంతుని చెల్లెలు.

తాత్పర్యము

మిగులఁ దేజోవంతుఁడైన యా సగరునకు నిరువురు భార్యలు. అందొకతె కేశిని. ఈమె విదర్భరాజు కూఁతురు. పుణ్యకార్యములం దాసక్తిగలది. నిత్య సత్య వ్రత, ఈమె పెద్దభార్య చిన్నభార్య సుమతి. ఈమె మిగుల చక్కనిది. అరిష్టనేమి కూఁతురు.

చ॥ దస్రసమానమూర్తి తన • దారలతోఁ జని భక్తిమై భృగు
ప్రస్రవణాఖ్యశైలమున • వర్షశతంబుఁ దపం బొనర్ప నా
యస్రపవైరితేజునకు • నాదటఁ నోఁచి భృగుండు నిండుమో
దాస్రులఁ జూచునాతనికి • నర్మిలి నిచ్చె వరద్వయిం గృపన్. ౮౩౯

దస్రసమానమూర్తి = అశ్వినిదేవతల సౌందర్యముతో సమానమైన సౌందర్యముగల యాకారముగలవాఁడు - దారలతోన్ = భార్యలతో - అస్రపవైరి = రాక్షసవిరోధి - అస్రపులు = నెత్తురు పానముచేయువారు - మోదాస్రులు = ఆనంద బాష్పములు.

తాత్పర్యము

సౌందర్యమున దశ్వినీసుతులతో సమానుండైన యా సగరుండు - భృగు ప్రస్రవణ మను పేరుగలపర్వతమునందు నూఱు సంవత్సరములు తపస్సు చేయఁగా విష్ణుతేజముగల యాతనికి భృగుండు ప్రత్యక్షమై యానందబాష్పములు గురియఁ దన్నుఁజూచు నా రాజునకు రెండు వరము లిచ్చెను.

ఉ॥ పుత్రులు నీకుఁ బెక్కురిలఁ • బుట్టెదరయ్య భవద్యశోలతల్
ధాత్రిని నిండు పెంపుగను • ధాత్రిప! వంశకరుండు నొక్కఁడే
పుత్రుఁడు పుట్టు నొక్కతెకుఁ • బుత్రకషష్టిసహస్ర మంబుజ
న్నేత్ర యొక ర్తె కందను ము • నింగని ప్రెమొక్క వచించి రంగవల్. ౪౮౦

పెక్కురు = అనేకులు - భవద్యశోలతల్ = నీకీర్తి యను తీఁగలు - వంశకరుండు = వంశమును నిలుపువాఁడు - షష్టిసహస్రము = అఱువదివేలమంది.

తాత్పర్యము

రాజా ! నీకుఁ గుమారులు పెక్కురు గలిగెదరు. నీకీర్తియు లోకమున వ్యాపించును. నీభార్య లిరువురిలో నొకతెకు వంశము నిలుపువాఁ డొకఁడే కొడుకు పుట్టును. మఱియొకతెకు నఱువదివేలమంది జనింతురు - అని చెప్పెను.

తే॥ సత్య మగుఁగాక నీసూక్తి • సత్యవచన
యేకపుత్రుండు జనియించు • నెవ్వతెకునొ
యెవతె కుదయింత్రు బహుసుతు • లెఱుఁగఁ బలుకు
మనిన మీకోర్కి చొప్పున • నగుతమనియె. ౪౮౧

తాత్పర్యము

ఆమాటలు విని యాస్త్రీలు 'మునీంద్రా! నీమాట సత్య మగునుగాక. మాలో నొకఁ డెవతెకుఁ బుట్టును, అఱువదివేలమంది యెవతెకుఁ బుట్టుదురు, తెలుపు' మనిన భృగుండు మీ రెవ రెట్లుగోరిన నట్లగు ననియె.

ఉ॥ అంతట మౌనికాంతుఁడు త • దంగనలం గని కాంతలార! మీ
స్వాంతము చొప్పు చెప్పు, డేక • సంతతి కారణ మేకపుత్రుఁ డే
కాంతకు నిష్టుఁ డో, బలులు • గాఢయశోల్ బహుపుత్రవర్యు లే
కాంతకు నిష్టు లౌదు రనఁ • గంజదళాక్షులు మౌనివర్యుతోన్. ౪౮౨

స్వాంతముచొప్పు = మీమనస్సున నుండువిధము.

తాత్పర్యము.

అట్లుచెప్పి, 'సతీమణులారా! మీయిష్టము చెప్పుఁడు. మీలో నెవతె కొక

పుత్రుఁడు కావలయునో యెవతెకు ననేకపుత్రులు కావలయునో చెప్పుఁ డన వా రా మునీంద్రునితో రాజసమక్షంబున ని ట్లనిరి.

తే॥ చెప్పి రిట్లని యందుఁ గే•శిని వచించె వంశకరుఁ డైనతనయుఁడు•వలయు ననుచు
నలసుపర్ణసహోదరి • యభిలషించె, సుతుల నఱువదివేవుర • సుమతి ప్రేమ వాల. ౨౮౩

తాత్పర్యము

మునీంద్రా! వంశప్రతిష్ఠాపకుఁ డైన కొడుకు నొక్కఁడు నాకుఁ గావలయు నని కేశిని కోరెను. తనకు బహుపుత్రులు కావలయునని గరుత్మంతుని చెలియ లగు సుమతి కోరెను.

కం॥ అంతట ముని వీడ్కొని భూ, కాంతుఁడు నిజపురికి నరిగెఁ • గాంతాయుతుఁ డై
కొంతవడి యిట్లు చన నా, కాంతలు గర్భములు దాల్చి•క్రాలిరి వేడ్కన్. ౨౮౪
వీడ్కొని = సెలవుతీసికొని.

తాత్పర్యము.

ఇట్లు వరములు పొందినవాఁడై సగరుఁడు మునిసెలవుతీసికొని తన పట్టణమునకు భార్యలతోడఁ బోయెను. ఇట్లు కొంతకాల మరుగఁగా వారికి గర్భములు నిలిచెను.

తే॥ తామరసనేత్ర కేశిని•తనయుఁ గాంచె, నతఁడ యసమంజుఁడనఁగ వి•ఖ్యాతిఁ దనరె
గర్భతుంబంబు జనియించెఁ • గలికి సుమతి, కందు నఱువదివేవురు•కందు లొదవ. ౨౮౫

తాత్పర్యము.

కమలములవంటి కన్నులుగల కేశిని యొకకుమారునిఁ గనియెను. వీనిపేరసమంజుఁడు. రెండవభార్య సుమతికి గుండ్రని గర్భపిండము పుట్టెను. దానిని బగులఁదీసికొని యఱువదివేలమంది శిశువులు జనించిరి. ఇది గాంధారి గర్భతుంబమువలె వెనుక విభజనీయమైనది కాదు.

ఉ॥ దాదులు నేతికుండలను • దచ్ఛిశుకాండము నుంచి నేర్పు మైఁ
బ్రోది యొనర్పుచుండఁగను • బోయెఁ జనీ బహుకాల; మంత దా
యాదులు ప్రాప్తయౌవనులు • హారివిహారులు నైరి; యందు వ్యా
పాదితబాలకుం డగుచు ! వర్తిలె నాయసమంజుఁ డుగ్రుఁడై. ౨౮౬

శిశుకాండము = పిల్లవాండ్ర సమూహము. ప్రోది = రక్షణము దాయాదులు = కుమారులు. వ్యాపాదితబాలకుండు = పిల్లవాండ్రను జంపువాఁడు. ఉగ్రుఁడై = క్రూరుఁడై.

తాత్పర్యము.

ఆ పిల్లవాండ్రగుంపులో నొక్కొక్కని నొక్కొక్క నీతికుండలోనుంచి దాదులు నేర్పుతో సాకుచుండఁగాఁ గాలక్రమము జరిగెను. అవల వారందఱు యౌవనవంతులును సుందరముగ విహరించువారు నైరి. అందుఁ బెద్దభార్యకుమారుఁ డసమంజుఁ డూరిబాలకులను జంపువాఁడయ్యెను.

కం॥ పౌరులబిడ్డల సరయూ పూరంబుల వైచి వారు • బుడుకున మునుఁగన్
నీరంబులపైఁ దేలఁగఁ, దీరంబుననుండి కనుచుఁ • దెంపరి నగుచున్. ౬౭౭

పౌరుల = పురజనముల; తెంపరి = సాహసి.

తాత్పర్యము

ఊరివారిబిడ్డలను గొనిపోయి సాహసికుఁ డగు నా యసమంజుఁడు సరయూనది ప్రవాహమందు వైచి వారు నీళ్ళలో మునుఁగుచుఁ దేలుచుఁ దన్నుకొనుచుండఁగా నొడ్డుననుండి నవ్వుచు వేడుక చూచుచుండెను.

కం॥ అనుదిన మిటు పాపావహ, మనక శిశులఁ జంపు సజ్జ•నాహితుఁ బాపున్
జనహితుఁడు పురమువలనను, దనయుఁ డనక వెడల నడిచె•ధర్మిష్ఠుండై, ౬౭౮

అనుదినము = ప్రతిదినము - పాపావహము = పాపముకలిగించునది - సజ్జనాహితుఁ = సజ్జనులకుఁ గీడుచేయువానిని.

తాత్పర్యము.

పాపకార్యమనక దినదిన మీప్రకారము వాఁడు చేయుచుండఁగా సుజనులకుఁ గీడుచేయు నా పాపాత్ముని జనముల మేలుగోరి సగరుఁడు ధర్మమందు నిలిచి కొడుకని దాక్షిణ్యముంచక పురమునుండి యడవులకు వెడలఁగొట్టెను. అయోధ్యాకాండమందలి ౧౦౧౧-౧౦౧౬ పద్యములు చూచునది.

ధర్మసందేహము:- సగరుఁడు తన జ్యేష్ఠభార్యయందు జ్యేష్ఠపుత్రుఁడగు నసమంజుని నెట్లువదలెను? ఇది శాస్త్రసమ్మతమైన కార్యమా? కాదు-అని పూర్వపక్షము. ఏలన పుత్త్రను నరకమునుండి రక్షించువాఁడు పుత్రుఁడుగదా! ఒకనికి నలుగురు కొడుకు లుండిరేని యీ కార్యముచేయువాఁ డెవఁడు? జ్యేష్ఠపుత్రుఁడే. "జ్యేష్ఠేన జాతమాత్రేణపుత్రీ భవతిమానవః పితౄణామనృణశ్చైవ సతస్మాత్సర్వమర్హతి యస్మిన్నృణం సన్నయతి యేన చానంత్య మశ్నుతే, సఏవధర్మజః పుత్రః కామజానితరాన్విదుః"—మను ౯-౧౦౬-౧౦౭. పెద్దకొడుకు పుట్టినవెంటనే మనుష్యుఁడు పుత్రవంతుఁ డగుచున్నాఁడు. దానివలన పితరుల ఋణము తీఱిపోవును. తనకుఁ బున్నామనరకబాధ తప్పును. ఏ జ్యేష్ఠపుత్రుఁడు పుట్టఁగనే

మనుష్యుఁడు పితరులఋణమునుండి ముక్తుఁ డగునో, ఏ జ్యేష్ఠపుత్రునిచే మోక్షము నొందునో వాఁడొక్కఁడే ధర్మశాస్త్రప్రకారము పుట్టినపుత్రుఁడు. తక్కినవారందఱు కామజు లని మునులందురు. ఈవచనముల నాలోచించినచోఁ దన్ను ఋణవిముక్తునిఁ జేసి యుత్తమలోకప్రాప్తి కాధారమై వంశాభివృద్ధికి హేతుభూతమగు పెద్దకొడుకు విడువఁదగినవాఁడు కాఁడు.

సిద్ధాంతము :— జ్యేష్ఠపుత్రుఁడు గుణవంతుఁ డైననే పుత్రగౌరవమునకు యోగ్యుఁ డగునుగాని గుణవంతుఁడు గాకున్న నాగౌరవమునకు యోగ్యుఁడు గాఁడు రామాయణమందే-

కం॥ కడుపునఁబుట్టినబిడ్డలు, దుడుకున నహితంబుసేయఁ దొడఁగిరయేనిన్
విడుతురు భూపతు లన్యుల, గడియింతురు కార్యసాధకతఁ గ్రాలినచోన్.

-అయోధ్యా ౭౭౫

అని శ్రీరామచంద్రుఁడే చెప్పెనుగదా కావున పతితుఁడైనను జ్యేష్ఠపుత్రుఁడు త్యాజ్యుఁడు కాకపోఁడు. పతితుఁడనఁగా "ద్విజాతికర్మభ్యో హానిః పతనమ్" అనఁగా బ్రాహ్మణుఁడు బ్రాహ్మణకర్మమును, క్షత్రియుఁడు క్షత్రియ కర్మమును, వైశ్యుఁడు వైశ్యకర్మమును జేయఁడేని పతితుఁ డగును - అని గౌతముఁడు. "అకుర్వన్విహితంకర్మ నిందితంచ సమాచరన్, ప్రసజంశ్చేంద్రియార్థేషు నరః పతన మృచ్ఛతి" అని మనువు. శాస్త్రవిహిత కర్మములు చేయకున్నను, చేయరానివి చేసినను నింద్రియార్థములందు విశేషాసక్తిగలవాఁడైనను పతితుఁ డగును. "గురోర ప్యవలిప్తస్య, కార్యాకార్య మజానతః, ఉత్పథం ప్రతిపన్నస్య పరిత్యాగో విధీయతే, కార్యం భవతి శాసన" మ్మని పాఠాంతరము. గురువైనను దండ్రియైనను గర్వముచేఁగాని యిది కార్య మిది యకార్య మని తెలియకకాని సరియైనమార్గ మతిక్రమించి నడచునేని నతని వదలిపెట్టవలయును. ఇట్టితండ్రియే త్యాజ్యుఁ డగుచుండఁగాఁ గొడుకుమాట చెప్పనేల ? తల్లి యిట్టిదైనను వదల రాదు. "పతితాయామపి-తస్యాం శుశ్రూషే" ఇతి. "పతితాగురవస్త్యాజ్యా నతు మాతా కథంచన, గర్భధారణపోషాభ్యాం తేన మాతా గరీయసీ" పతితురాలైనను దల్లికి శుశ్రూష చేయవలయును. పతితులగు గురువులు త్యాజ్యులే కాని తల్లిమాత్రము గాదు. గర్భధారణపోషణములచేఁ దల్లిగొప్పది. ఈ వాక్యముల వలనఁ బతితులు (తల్లితప్ప) గురువు - పుత్రుఁడు - భ్రాత - సఖుఁడు - సంబంధులు - చుట్టములు - శిష్యులు - సేవకులు నందఱు త్యాజ్యులే. పతితుఁ డైన భర్తను భార్య వదలవలయును. పతితభార్యను భర్తవదలవచ్చును. పరిత్యజింపవలసినవారిని వదలకున్నను వదలరానివారిని వదలినను మహాదోషము "నిందితకర్మాభ్యాసీపతితా త్యాగ్యఽపతితత్యాగినః పతితా పాతసంయోజకాశ్చ,